

1.0 Εισαγωγή: Ραγδαίες Αλλαγές στους Θεσμούς του Γάμου και της Οικογένειας

1.1 Οικογένεια και αλλαγή

Με βάση τον Giddens (2002:98) «οι μετασχηματισμοί που επηρεάζουν την προσωπική και τη συναισθηματική σφαίρα υπερβαίνουν τα σύνορα της κάθε συγκεκριμένης χώρας», έτσι η Κύπρος δεν μπορούσε να αποτελεί εξαίρεση. Ο εκμοντερνισμός υπέσκαψε τα θεμέλια του παραδοσιακού κανονιστικού συστήματος και επέφερε σημαντικές αλλαγές στις αξίες και τις νόρμες της παραδοσιακής-πατριαρχικής κοινωνίας. Η ανάπτυξη της τεχνολογίας και των επιστημών και η εξάπλωσή τους σε μια μεγάλη μερίδα χωρών ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς λόγους που επηρέασαν τις αξίες, τις αντιλήψεις και κατά συνέπεια τη συμπεριφορά των ανθρώπων. Η μοντέρνα κοινωνία χαρακτηρίζεται από φαινόμενα όπως η εκκοσμίκευση, η εκδημοκρατικοποίηση και ο ατομισμός. Ως αποτέλεσμα νέες αξίες και κανονιστικοί θεσμοί έχουν δημιουργηθεί και εξαπλωθεί ανάμεσα στις δυτικές κοινωνίες. Ο ιδεολογικός πλουραλισμός, η σχετικότητα, η ρευστότητα και η ανεκτικότητα είναι βασικά στοιχεία τα οποία έχουν αναπτυχθεί (Lesthaeghe, 1985· Inglehart, 1989· Cliquet, 2003).

Οι γενικές αυτές κοινωνικο-οικονομικές αλλαγές συνοδεύτηκαν από μια σειρά αλλαγών στους διάφορους κοινωνικούς θεσμούς – όπως η οικογένεια. Ο ρόλος των γυναικών μέσα στην οικογένεια και στην κοινωνία γενικότερα έχει ενδυναμωθεί αφού σήμερα διεκδικούν το δικαίωμα μόρφωσής τους, ένταξης στην αγορά εργασίας, είναι οικονομικά ανεξάρτητες, διεκδικούν μεγαλύτερη νομική ισότητα, έχουν περισσότερη ελευθερία στις κοινωνικές και σεξουαλικές τους σχέσεις ενώ παράλληλα μπορούν να ελέγξουν τη γονιμότητά τους μέσω διαφόρων ιατρικών μεθόδων. Αυτές οι θεμελιακές αλλαγές έχουν ως αποτέλεσμα την αύξηση της ελευθερίας και των προσωπικών επιλογών στις συμπεριφορές τους. Έτσι οι σύγχρονες τάσεις εμπερικλείουν σεξουαλικές εμπειρίες σε μικρότερες ηλικίες, λιγότερους γάμους, καθυστέρηση ή ακόμα και μη πραγματοποίηση γάμου, λιγότερα παιδιά, αύξηση των γεννήσεων εκτός γάμου, μεγαλύτερα ποσοστά διαζυγίων και κατ' επέκταση αύξηση των μονογονεϊκών και θετών οικογενειών και αύξηση των δευτέρων και τρίτων γάμων.

Αυτές οι ραγδαίες αλλαγές έχουν μεγαλύτερη επίδραση παρά τα ηθικά και θρησκευτικά συστήματα. Οι γονείς έχουν χάσει την εξουσία που κατείχαν στις παραδοσιακές κοινωνίες προς τα παιδιά τους. Η κοινωνία έχει γίνει λιγότερο αυστηρή και δημοκρατική κυρίως προς στα νεαρά μέλη της. Στις μοντέρνες κοινωνίες οι άνθρωποι έχουν τον πρώτο λόγο στην επιλογή συντρόφου. Η ρομαντική αγάπη είναι το πρώτιστο χαρακτηριστικό ενός επιτυχημένου γάμου και το άτομο στη σύγχρονη κοινωνία κατευθύνεται στη δημιουργία ενός γάμου που να ικανοποιεί τις σωματικές, ψυχολογικές και πνευματικές του ανάγκες δίνοντας ταυτόχρονα έμφαση στη μεγαλύτερη προσωπική ευτυχία· δεδομένο το οποίο είναι ένα γνήσιο προϊόν της βιομηχανικής κοινωνίας (Robertson, 1981:359).

«Η οικογένεια αποτελεί πεδίο διαμάχης μεταξύ της παράδοσης και της νεωτερικότητας τόσο σε καθημερινό όσο και σε συμβολικό επίπεδο. Το χαμένο καταφύγιο της οικογένειας αποτελεί το θεσμό που περιβάλλεται με τα εντονότερα αισθήματα νοσταλγίας από κάθε άλλο θεσμό με ρίζες στο παρελθόν» (Giddens, 2002:98). Καθημερινά τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι πολιτικοί και διάφοροι άλλοι οργανωμένοι παράγοντες αφορμώμενοι από διάφορα περιστατικά

κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου για την κατάρρευση της οικογένειας και μας καλούν να επιστρέψουμε στην παραδοσιακή οικογένεια.

Ο ρυθμός αυτών των αλλαγών διαφέρει από χώρα σε χώρα αλλά οι τάσεις που παρουσιάζονται είναι παρόμοιες. Πολλοί έχουν τη δυνατότητα να αποτραβηχτούν από τα προβλήματα που δημιουργεί αυτό το κύμα αλλαγής όμως από την άλλη δε υπάρχουν μεγάλα περιθώρια αποστασιοποίησης αφού οι αλλαγές αυτές έχουν εισχωρήσει βαθιά στην κοινωνική μας ζωή (Giddens, 2002:96). Αρκετοί υποστηρίζουν πως εάν υπάρξουν αλλαγές στις οικογενειακές δομές, για παράδειγμα αν μειωθούν τα διαζύγια, θα επιλυθούν διάφορα προβλήματα.

Οι ανθρώπινες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από πληθώρα οικογενειακών και συγγενικών θεσμών. Στις δυτικές κοινωνίες η **παραδοσιακή-πατριαρχική οικογένεια** χαρακτηριζόταν από την ανισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα η οποία επεκτεινόταν σε όλους τους τομείς της ζωής. **Βασικά χαρακτηριστικά** των παραδοσιακών-πατριαρχικών κοινωνιών ήταν:

1. Ο γάμος στηριζόταν στα κοινωνικο-οικονομικά συμφέροντα των δύο συμβαλλομένων οικογενειών. Επομένως ο έρωτας ή η ρομαντική αγάπη δεν αποτελούσε προϋπόθεση, ούτε υπήρχαν προσδοκίες για ανάπτυξη ενός τέτοιου είδους αγάπης. Η επιλογή συντρόφου γινόταν από τους γονείς και οι επιθυμίες του ζευγαριού δε θεωρούνταν συνήθως σημαντικές. Για παράδειγμα έτσι, όταν κάποιο άτομο βρισκόταν σε ηλικία γάμου, η επιλογή συντρόφου γινόταν από τους γονείς στη βάση συγκεκριμένων κοινωνικο-οικονομικών δεδομένων ενώ τα δύο υποψήφια άτομα παρέμεναν, στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, αμέτοχα στην όλη διαδικασία.

2. Η σεξουαλικότητα ήταν άμεσα συνυφασμένη με την αναπαραγωγή. Η ανισότητα μεταξύ αντρών και γυναικών επεκτεινόταν και στη σεξουαλική τους ζωή αφού ακολουθούνταν δύο μέτρα και δύο σταθμά όσον αφορούσε στη σεξουαλικότητα του άντρα και της γυναίκας. Οι άντρες είχαν το δικαίωμα και «έπρεπε» πριν από το γάμο τους να έχουν σεξουαλικές εμπειρίες - όμως θέλοντας να εξασφαλίσουν τη συνέχεια στην καταγωγή και τη μεταβίβαση της περιουσίας, ήθελαν να είναι σίγουροι ότι μια συγκεκριμένη γυναίκα θα ήταν η μητέρα των παιδιών τους. Για αυτό η παρθενιά ήταν μια θεμελιώδης αρετή που έπρεπε να χαρακτηρίζει μια γυναίκα για να μπορέσει να παντρευτεί, ενώ παράλληλα η αφοσίωση και η πίστη προς τον άντρα τους ήταν δύο αρετές που καλλιεργούνταν στα κορίτσια και απαιτούνταν από την παραδοσιακή κοινωνία ώστε να μπορέσει ένας γάμος να στεριώσει.

3. Οι οικογένειες ήταν πολυμελείς – τα παιδιά αποτελούσαν οικονομική επένδυση για μια οικογένεια αφού τόσο οι αγροτικές εργασίες όσο και οι δουλειές του νοικοκυριού απαιτούσαν μεγάλο αριθμό εργατικών χεριών. Τα παιδιά έπρεπε να είναι υπάκουα στους γονείς [βρίσκονταν σε παρόμοια κοινωνική θέση όπως και οι γυναίκες] ενώ παράλληλα, δεν ανατρέφονταν με βάση τις ψυχοσωματικές τους ανάγκες αλλά οι γονείς ενδιαφέρονταν περισσότερο για τη συνεισφορά τους στις κοινές οικογενειακές ασχολίες που είχαν ως στόχο την επιβίωση της οικογένειας. Αυτό φυσικά δε σήμαινε πως οι γονείς δεν αγαπούσαν τα παιδιά τους αλλά οι προσδοκίες από τα παιδιά τους επικεντρώνονταν κυρίως στα θέματα επιβίωσης της οικογένειας ως συνόλου. Παράλληλα θεωρούσαν μεγάλη αμαρτία τη χρήση ακόμα και των τότε πρωτόγονων μεθόδων αντισύλληψης αφού πίστευαν πως τα παιδιά είναι «ευλογία για την οικογένεια» λέγοντας πως όσα παιδιά τους στείλει ο Θεός θα είναι καλοδεχούμενα.

1.2 Ο σύγχρονος γάμος και οικογένεια

Η ισότητα και η αλλαγή έχουν γίνει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της σύγχρονης οικογένειας. Στο παρελθόν οι ανάγκες του ατόμου έμπαιναν σε δεύτερη μοίρα αφού προτεραιότητα είχαν οι ανάγκες του συνόλου της οικογένειας. Σε αντίθεση σήμερα, υπάρχει μια στροφή προς το άτομο και τις ατομικές του ανάγκες. Υπάρχει παράλληλα μια μετατόπιση από τους εξωτερικούς ελέγχους της συμπεριφοράς του ατόμου (αυστηρές απαγορεύσεις που επέβαλλε προς το άτομο η παραδοσιακή κοινωνία) στους εσωτερικευμένους ελέγχους που σχετίζονται με τη συνείδηση του κάθε ατόμου (τα συναισθήματα ενοχής και τύψεων). Η ομοιομορφία που υπήρχε παλαιότερα ανάμεσα στα μέλη κάθε κοινωνίας ήταν αποτέλεσμα του έντονου κοινωνικού ελέγχου που ασκούσε η κοινωνία στα μέλη της, φαινόμενο που σήμερα περιορίζεται αφού οι πράξεις του ατόμου καθοδηγούνται από εσωτερικούς, εξατομικευμένους ελέγχους.

Σήμερα υπάρχει μια πληθώρα παραγόντων που επηρεάζουν τις προτιμήσεις στην επιλογή συντρόφου, τις επιλογές και τα αποτελέσματα αυτών των σχέσεων (Regan, 2003:104¹). Διάφορες έρευνες έχουν επισημάνει ένα αριθμό σημαντικών παραγόντων που συμβάλουν στην ευτυχία ή τη δυστυχία ενός ζευγαριού. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι:

1. **Η ταύτιση προσωπικότητας:** η γνώση των βασικών χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του καθενός είναι σημαντική αφού αυξάνει τη συναισθηματική εγγύτητα και βοηθά στη σωστή καλλιέργεια μιας σχέσης. Όσο πιο αρεστά είναι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και κάποιες συνήθειές του/της συντρόφου τόσο πιο ικανοποιητική είναι η σχέση. Χαρακτηριστικά όπως: η ευερεθιστότητα, η κυκλοθυμία, το πείσμα, η ζήλια και η κτητικότητα είναι χαρακτηριστικά τα οποία δημιουργούν αρνητικά συναισθήματα και προβλήματα μέσα στη σχέση ενώ χαρακτηριστικά όπως: η κατανόηση, η τρυφερότητα, η υπομονή και η δημοκρατικότητα είναι χαρακτηριστικά τα οποία δημιουργούν θετικά συναισθήματα και βοηθούν τη σχέση να αναπτύσσεται.

2. **Οι ικανότητες επικοινωνίας:** η ικανότητα της ακρόασης των σκέψεων και των συναισθημάτων του ενός συντρόφου από τον άλλο πάνω σε όλα τα θέματα που αφορούν ένα ζευγάρι αλλά και η ανταλλαγή απόψεων και προβληματισμών που αφορούν την καθημερινότητα είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία τα οποία πρέπει να υπάρχουν σε μια σχέση για να είναι λειτουργική.

3. **Οι δεξιότητες επίλυσης των συγκρούσεων:** τα ζευγάρια που έχουν τη δυνατότητα να αναγνωρίζουν τα προβλήματα που τυχόν να δημιουργούνται μέσα στη σχέση τους και έχουν την ικανότητα να επιλύουν τις διαφορές που δημιουργούνται μεταξύ τους έχουν μια πιο θετική και λιγότερο φορτισμένη σχέση από ότι τα ζευγάρια που παρόλο που αναγνωρίζουν τα προβλήματα που πιθανόν να υπάρχουν ανάμεσά τους τα αφήνουν ελπίζοντας κατά κάποιο τρόπο ότι θα ξεχαστούν.

4. **Οι ικανότητες διαχείρισης των οικονομικών:** τα οικονομικά είναι ένας παράγοντας κλειδί στις σχέσεις και ο σωστός προγραμματισμός του οικογενειακού προϋπολογισμού είναι ένα ζήτημα που αποφορτίζει το ζευγάρι από περιττό άγχος και ανασφάλεια. Κάποιοι άνθρωποι λόγω χαρακτήρα τείνουν να είναι πολυέξοδοι, άλλοι να είναι πιο οικονομικοί. Η πλειοψηφία

¹ Για μια καλή ανασκόπηση δες για παράδειγμα: Cunningham, Druen, and Barbee, 1997, Gangestad and Simpson, 1990.

βρίσκεται κάπου στη μέση. Διαφωνίες για τον τρόπο που ξοδεύονται τα χρήματα δημιουργούν συγκρούσεις και πολλές φορές αλυσιδωτά προβλήματα ανάμεσα στο ζευγάρι

5. Η συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες ψυχαγωγίας: η συμμετοχή σε τέτοιου είδους δραστηριότητες ενδυναμώνει και αναζωογονεί τη σχέση

6. Οι σεξουαλικές σχέσεις: οι σεξουαλικές σχέσεις είναι ένας άλλος τρόπος επικοινωνίας και έκφρασης των δύο συντρόφων και αποτελεί συνήθως το δείκτη της ποιότητας μιας σχέσης. Όταν υπάρχει επικοινωνία στους υπόλοιπους τομείς της ζωής ενός ζευγαριού οι σεξουαλικές σχέσεις ενδυναμώνουν τη σχέση και δένουν περισσότερο το ζευγάρι. Αντίθετα, στις περιπτώσεις που η σχέση είναι δυσλειτουργική παρουσιάζεται συναισθηματική απομάκρυνση και κατά συνέπεια, τις περισσότερες φορές, δημιουργείται ψυχρότητα και στη σεξουαλική σχέση του ζευγαριού.

7. Η συμφωνία για θέματα που αφορούν στα παιδιά και στη γονεϊκότητα: το ζευγάρι θα πρέπει να συμφωνήσει για το κατά πόσο θέλει να αποκτήσει παιδιά και πως θέλει να τα μεγαλώσει. Διαφορές που αφορούν στον τρόπο ανατροφής, στην πειθαρχία και στις αξίες που θέλει να μεταδώσει στα παιδιά του ο κάθε γονέας πολλές φορές δημιουργούν συγκρούσεις ανάμεσά τους.

8. Οι καλές σχέσεις με την ευρύτερη οικογένεια και τους φίλους: οι σχέσεις με τα πεθερικά, άλλους συγγενείς και φίλους μπορούν είτε να ενδυναμώνουν είτε να προκαλέσουν προβλήματα σε ένα γάμο. Αν δεν υπάρξει αποτελεσματικός και προσεκτικός χειρισμός αυτών των προκλήσεων μπορούν να δημιουργήσουν ένα αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στο ζευγάρι.

9. Η συμφωνία στους ρόλους: το ζευγάρι θα πρέπει να κάνει μια τέτοια κατανομή ευθυνών ώστε να δουλεύει καλύτερα η σχέση για αυτούς. Οι δύο βασικοί τύποι κατανομής ευθυνών είναι: 1. η ισότιμη κατανομή των ευθυνών για το σπίτι και τα παιδιά και 2. η πιο παραδοσιακή κατανομή ευθυνών όπου ουσιαστικά οι ευθύνες για το σπίτι και τα παιδιά επιβαρύνουν σχεδόν αποκλειστικά τη γυναίκα, και

10. Οι ψυχικές/πνευματικές αξίες: οι πνευματικές αξίες, όπως για παράδειγμα η θρησκευτικότητα/θρησκευτική πίστη είναι ένας παράγοντας που είτε δημιουργεί ένα δυνατό δεσμό ανάμεσα στο ζευγάρι, είτε δημιουργεί εκρηκτικές καταστάσεις (Olson and DeFrain, 2000:133).

Έτσι σήμερα η σχέση ενός ζευγαριού είναι μια συνεχής και επίπονη διαδικασία, που χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια και από τους δύο συντρόφους για να διατηρεί ένα αρκετά ψηλό βαθμό ικανοποίησης μέσα από τη συνεχή αναζήτηση νέων τρόπων αναζωογόνησης και ενδυνάμωσης της σχέσης τους, σε μια πολύπλοκη και απαιτητική σύγχρονη κοινωνία.

1.3 Τα νέα δεδομένα [και οι μονογονεϊκές οικογένειες]

«* Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η μέση ηλικία των γυναικών στην πρώτη τους σεξουαλική επαφή σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης ήταν μεταξύ των 16 και 18 χρόνων, ενώ τη δεκαετία του '30 ήταν μεταξύ των 19 και 21 χρόνων. * Το μέγεθος της οικογένειας στην Ιταλία [σήμερα] είναι το μισό από το μέγεθος που είχε η οικογένεια την περίοδο μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (2,6 από το 4,2). * Στο Λίβανο ο μέσος όρος του μεγέθους της οικογένειας το 1987 ήταν 4,9 από 5,2 που ήταν το 1970. * Ο μέσος όρος μεγέθους της οικογένειας στην Ιαπωνία το 1980 ήταν 3,2 και το 2000 μειώθηκε στο 2,7. * Στη Σουηδία τα περισσότερα από τα μισά παιδιά που γεννήθηκαν το 2003 προέρχονταν από γονείς που δεν ήταν παντρεμένοι. * Το 1985 το 85% των παιδιών στη Φινλανδία ζούσαν με τους παντρεμένους γονείς τους ενώ το 1999 αυτό το ποσοστό μειώθηκε στο 70%. * Το 1990 στο 42% των νοικοκυριών στην Ελλάδα ζούσαν δύο ενήλικες και τουλάχιστον ένα εξαρτώμενο παιδί ενώ το 2001 το αντίστοιχο ποσοστό μειώθηκε στο 38%» (What the experts are saying – Selected demographics over time).

Η οικογένεια δεν αποτελεί στις μέρες μας την ενιαία και αδιαίρετη οντότητα-μοντέλο που επικρατούσε στις δυτικές κοινωνίες τους τελευταίους αιώνες, αλλά είναι πλέον μια πολυσύνθετη πραγματικότητα η οποία χαρακτηρίζεται από πολυμορφία και πολυπλοκότητα. Ο εικοστός αιώνας έχει αφήσει σημαντικές αλλαγές στις οικογενειακές δομές στις δυτικές κοινωνίες. Όπως σημειώνει η Πρέσβελου (2003:19) «κανένας θεσμός δεν υπέστη τις τρομακτικές και ανατρεπτικές πιέσεις που δέχτηκε η οικογένεια από το ιδεολογικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον».

Μέχρι τα μέσα του αιώνα, όμως, οι αλλαγές ήταν αργές και σχετίζονταν κυρίως με τη μετάβαση από το παραδοσιακό σχήμα της εκτεταμένης οικογένειας, σ' αυτό της πυρηνικής οικογένειας – το οποίο όχι μόνο κατόρθωσε να επιβληθεί, αλλά να καθιερωθεί ως το ένα και μοναδικό πρότυπο όλων των δυτικών κοινωνιών. Από τη δεκαετία του '60 και μετά οι συμπεριφορές που αφορούν στη διαμόρφωση οικογενειών έχουν αλλάξει σε μεγάλο βαθμό. Μπορεί στα στατιστικά δεδομένα μιας μεγάλης μερίδας χωρών η πυρηνική (συζυγική/διγονεϊκή) οικογένεια να αποτελεί ακόμα την πλειοψηφία στο σύνολο των οικογενειακών μορφών, έχει όμως αρχίσει να χάνει την αδιαμφισβήτητη ηγεμονική της θέση. Τα νέα οικογενειακά μορφώματα τα οποία άρχισαν να δημιουργούνται δε συνάδουν με τη συζυγική οικογένεια. «Ο σχετικά περιορισμένος αριθμός οικογενειακών σχημάτων, εμπλουτίζεται με καινούρια, τα οποία παρουσιάζουν εκπληκτικές διαφορές σε σχέση με τα προηγούμενα από δομικής και λειτουργικής πλευράς. Παρ' όλα αυτά είναι αναγνωρίσιμα ως οικογενειακές ομάδες διότι παραμένουν προσηλωμένα στα βασικά χαρακτηριστικά της οικογένειας: κοινή διαβίωση, αμοιβαία οικονομική βοήθεια, φροντίδα των παιδιών» (Πρέσβελου, 2003: 21).

Η καθυστέρηση στη δημιουργία οικογένειας, η μείωση της γεννητικότητας και της γονιμότητας· η αύξηση των ζευγαριών που συζούν χωρίς την προοπτική ενός γάμου, ο πολλαπλασιασμός των δεύτερων ή τρίτων γάμων, η έκρηξη των γεννήσεων εκτός γάμου, η αύξηση των διαζυγίων και κατ' επέκταση των μονογονεϊκών οικογενειών καθώς και οι

αλλαγές στους ρόλους των δύο φύλων και στις διαγενεακές σχέσεις - είναι μερικά παραδείγματα των μεταβολών που έχουν παρουσιαστεί τα τελευταία χρόνια. Μια μερίδα δημογράφων υπογραμμίζουν τις παρόμοιες τάσεις που εμφανίζονται σε διαφορετικές χώρες υποστηρίζοντας πως υπάρχει μια κοινή «Δεύτερη Δημογραφική Μετάβαση» παρόμοια με την πρώτη η οποία είχε παρατηρηθεί σε ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες του 19^{ου} αιώνα². Αναλυτικότερα, αναφέρουν πως διαφορετικές χώρες ακολουθούν τις ίδιες κατευθύνσεις αλλαγών και οι όποιες διαφορές μεταξύ των χωρών οφείλονται στο διαφορετικό συγχρονισμό μεταξύ τους ή στη διαφορετική ταχύτητα αυτής της διαδικασίας. Αν αυτές οι χώρες ακολουθήσουν την ίδια πορεία αλλαγής, έστω με κάποια καθυστέρηση, αυτή θα καταλήξει σε παρόμοιο τελικό αποτέλεσμα με συνέπεια την ελαχιστοποίηση των διαφορών ή την πλήρη ομοιομορφία στο μέλλον. Εναλλακτικά, μια άλλη μερίδα δημογράφων υπογραμμίζει τις διαφορές που εμφανίζονται στη δημογραφική συμπεριφορά των διαφόρων χωρών και υποστηρίζουν πως όλες οι χώρες ακολουθούν μια παρόμοια πορεία και οι τυχόν διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ των χωρών θα παραμείνουν λόγω του διαφορετικού οικονομικού, κοινωνικού και πολιτισμικού τους πλαισίου (De Beer Deven, 2000:1-2).

Στην Ε.Ε των 25 η γενική εικόνα που παρουσίαζαν τα νοικοκυριά, το 2005, ήταν η εξής: το 67% των νοικοκυριών δεν είχαν παιδιά (το ποσοστό αυτό συμπεριλάμβανε νοικοκυριά ενός μόνο ατόμου [29%], ζευγάρια χωρίς παιδιά [24%] και άλλους τύπους νοικοκυριών στους οποίους ζούσαν ενήλικες [14%]. Το ποσοστό των νοικοκυριών με ένα παιδί ήταν 16%, με δύο παιδιά 13%, ενώ τρία ή περισσότερα παιδιά είχαν το 4%. Ανάμεσα στα κράτη μέλη, το 70% των νοικοκυριών ή και περισσότερα (Φινλανδία, Γερμανία, Δανία και Αυστρία) ήταν χωρίς παιδιά, ενώ στην Πολωνία, Λιθουανία, Σλοβακία, Κύπρο και Μάλτα το ποσοστό αυτό μειωνόταν στο 55% ή ακόμα χαμηλότερα. Ανάμεσα σε όλα τα νοικοκυριά με παιδιά ήταν πιο σύνηθες να υπάρχει ένα μόνο παιδί σχεδόν σε όλα τα κράτη μέλη. Εξαίρεση αποτελούσαν η Δανία, η Κύπρος, το Λουξεμβούργο και η Ολλανδία όπου ήταν πιο σύνηθες να υπάρχουν δύο παιδιά στο νοικοκυριό. Στο Βέλγιο και τη Σλοβακία το ποσοστό των νοικοκυριών που είχαν ένα μόνο παιδί ήταν το ίδιο με το ποσοστό των νοικοκυριών που είχαν δύο παιδιά. Σημειώνουμε επίσης ότι στην Κύπρο το 10% των νοικοκυριών είχαν 3 ή περισσότερα παιδιά σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο του 4% (Eurostat, 2006).

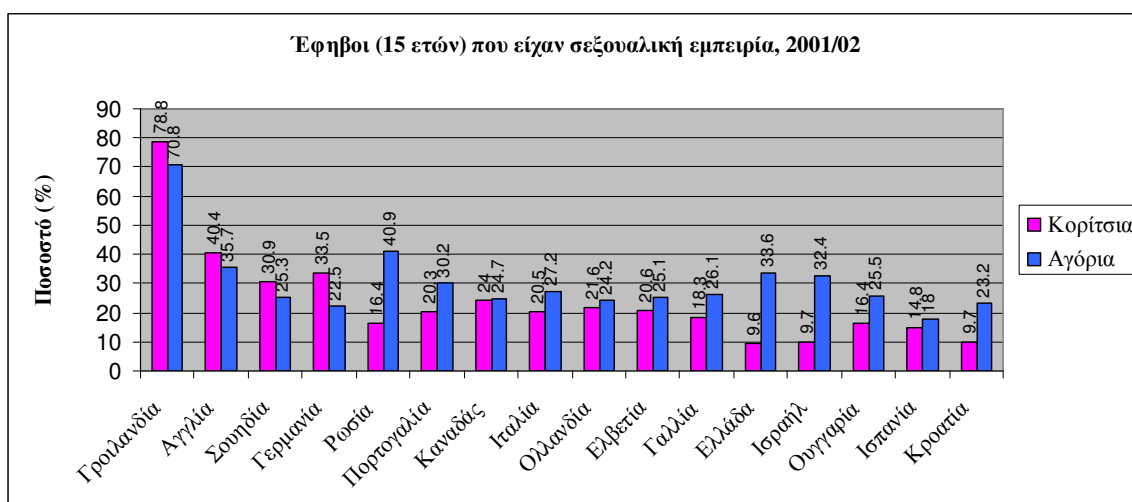
Οι **προγαμιαίες σχέσεις** ανάμεσα στους εφήβους, στην πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών και της Β. Αμερικής, είναι πλέον ένα σύνηθες φαινόμενο – παρόλο που εμφανίζονται διαφοροποιήσεις στις ηλικίες στις οποίες προχωρούν στην πρώτη τους σεξουαλική επαφή. Η μέση ηλικία στην οποία οι έφηβοι έχουν την πρώτη τους σεξουαλική τους επαφή ολοένα και μειώνεται από το 1990. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η μέση ηλικία των γυναικών στην πρώτη τους σεξουαλική επαφή, σε πολλές χώρες της Δυτικής Ευρώπης, ήταν μεταξύ των 16 και 18 χρόνων – ενώ τη δεκαετία του '30 ήταν μεταξύ 19 και 21 χρόνων (Bozon και Kontula, 1997 αναφέρεται στον Cliquet, 2003). Στις ΗΠΑ η μέση ηλικία κατά την πρώτη σεξουαλική επαφή ήταν στα ίδια επίπεδα με τις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες και έτσι η μείωση του μέσου

² Η Δημογραφική Μετάβαση αποτελεί ένα γενικό αναλυτικό εργαλείο για την περιγραφή των αλλαγών που παρατηρήθηκαν στη δημογραφική συμπεριφορά στη Δ. Ευρώπη το 19^ο αιώνα. Διακρίνονται τέσσερις ή (πέντε) διαδοχικές φάσεις της γονιμότητας και της θνησιμότητας οι οποίες είναι αποτέλεσμα εξωτερικών παραγόντων όπως για παράδειγμα η αστικοποίηση, η εκβιομηχάνιση, η διαφοροποίηση του ρόλου της γυναίκας. Η Πρώτη Δημογραφική Μετάβαση περιγράφει το πέρασμα από ένα υψηλό επίπεδο γεννητικότητας και θνησιμότητας σε ένα ιδιαίτερα χαμηλό και παράλληλα επιχειρεί να εξηγήσει αυτούς τους μετασχηματισμούς (Β. Κοτζαμάνης).

όρου ηλικίας ήταν ανάλογη με τις άλλες Ευρωπαϊκές χώρες (Laumann et al., 1994: αναφέρεται στον Cliquet, 2003).

Μια έρευνα που έγινε από τους Ross et al (2002), στην οποία έλαβαν μέρος έφηβοι ηλικίας 11-15 χρόνων από 35 χώρες και περιοχές, κατέδειξε πως τα ψηλότερα ποσοστά αγοριών και κοριτσιών που έχουν την πρώτη σεξουαλική τους εμπειρία κατέχει η Γροιλανδία με ποσοστά 78,8% για τα κορίτσια και 70,8% για τα αγόρια. Σε αντίθεση με αυτό που θα ανέμενε κανείς, το ποσοστό των κοριτσιών που έχουν την πρώτη τους σεξουαλική εμπειρία είναι ψηλότερο από αυτό των αγοριών – κάτι που παρουσιάζεται και σε χώρες της βόρειας Ευρώπης όπως η Αγγλία (40,4% κορίτσια και 35,7% αγόρια), η Σουηδία (30,9% κορίτσια και 25,3% αγόρια) και χώρες της κεντρικής Ευρώπης (π.χ. Γερμανία 33,5% και 22,5% αντίστοιχα). Αντίθετα, στη Ρωσία τα ποσοστά διαφοροποιούνται έντονα ανάμεσα στα αγόρια (40,9%) και τα κορίτσια (16,4%) και είναι πιο αντιπροσωπευτικά των παραδοσιακών-πατριαρχικών αξιών.

Διάγραμμα 1.1

Πηγή: HBSC Study

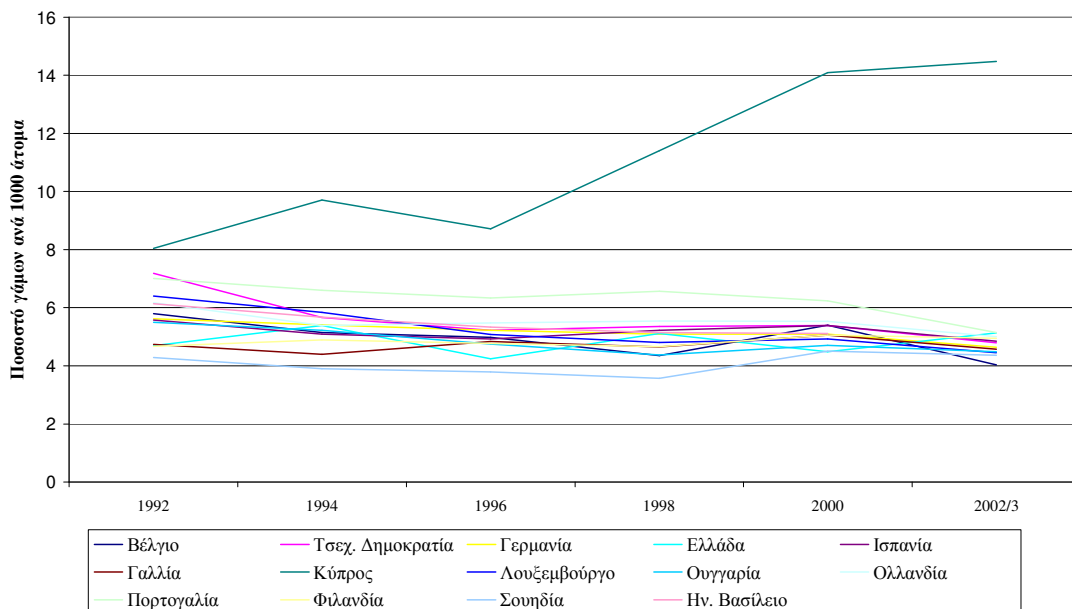
Στον Καναδά το ποσοστό των αγοριών και των κοριτσιών (24% και 24,7%) που είχαν ήδη σεξουαλική εμπειρία στην ηλικία των 15 χρόνων, είναι περίπου το ίδιο. Ακολουθούν χώρες της Κεντρικής και Νότιας Ευρώπης (Ιταλία, Ολλανδία, Ελβετία και Γαλλία) όπου τα ποσοστά ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια κυμαίνονται περίπου στα ίδια επίπεδα (από 27,2% μέχρι 18,3%). Η Ελλάδα, το Ισραήλ και σε μικρότερο βαθμό η Ουγγαρία εμφανίζουν μια έντονη διαφοροποίηση ανάμεσα στα αγόρια (33,6% - 32,4% - 25,5% αντίστοιχα) και τα κορίτσια (9,6% - 9,7% - 15% αντίστοιχα). Τα χαμηλότερα ποσοστά ανάμεσα στα κορίτσια έχουν οι χώρες της νότιας Ευρώπης (π.χ. Ισπανία 14, 8% -κορίτσια και 18% - αγόρια) και της ανατολικής Ευρώπης (π.χ. Κροατία 9,7% - 23,2% αντίστοιχα) ενώ ανάμεσα στα αγόρια παρουσιάζονται παρόμοια ποσοστά με αυτά των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης.

Το 2004 στην Ε.Ε των 25 το **ποσοστό των γάμων** ανερχόταν σε 4,8 γάμους ανά 1000 κατοίκους σε σύγκριση με σχεδόν το διπλάσιο αριθμό (8) που εμφανιζόταν το 1970. Ο απόλυτος αριθμός των γάμων ανήλθε στα 2,2 εκατομμύρια (Eurostat, 2006 και Cliquet, 2003). Χαμηλά ποσοστά γάμων παρουσιάζονται στη Σλοβενία (3,3), τη Λετονία (4,5), τη Σουηδία

(4,8) και το Βέλγιο (4,1) σε αντίθεση με το ποσοστό της Κύπρου όπου το ποσοστό παραμένει αρκετά ψηλά στο 7,2 (Eurostat, 2006). Ένας από τους παράγοντες της δραματικής αυτής μείωσης των γάμων είναι η καθιέρωση του φαινομένου της συμβίωσης. Στη βόρεια Αμερική και στη δυτική Ευρώπη οι γάμοι αναβάλλονται για αργότερα αφού αντικαθίστανται από τη συμβίωση ή το δεσμό³ (Trost 1998, αναφέρεται από Cliquet, 2003). Η αύξηση των ποσοστών συμβίωσης σχετίζεται επίσης με τα φαινόμενα του χωρισμού, του διαζυγίου και της χηρείας. Στις Σκανδιναβικές χώρες η συμβίωση πριν από το γάμο είναι μια γενικευμένη σχεδόν τάση· σε χώρες όπως η Γαλλία και η Ολλανδία τα σχετικά ποσοστά αυξάνονται ραγδαία· ενώ σε χώρες όπως η Φλαμανδία, η Σκοτία, η Ουαλία και οι νότιες ευρωπαϊκές χώρες αποτελούν τη μειοψηφία και συνιστούν, τις περισσότερες φορές, ένα στάδιο πριν από το γάμο (Corijn and Klijzing, 2001).

Διάγραμμα 1.2

Διαζύγια ανά 1000 άτομα

Πηγή: Eurostat Yearbook, 2005

Σε πολλές χώρες της δύσης οι **δεύτεροι και οι τρίτοι γάμοι** έχουν επίσης μειωθεί αφού αναβάλλονται ή αντικαθίστανται από άλλες μορφές σχέσεων. Αξίζει να σημειώσουμε ότι η περίπτωση της Κύπρου είναι αρκετά διαφορετική σε αυτό το σημείο, αφού ο δεύτερος και ο τρίτος γάμος αυξάνονται⁴. Σε πολλές χώρες η σημαντική μείωση στους αριθμούς των γάμων, που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, άρχισε να επιβραδύνεται, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις το ποσοστό πραγματοποίησης των γάμων άρχισε να σταθεροποιείται. Παρόλα

³ Κάποια άτομα διατηρούν δεσμούς όμως προσωρινά, μερικώς ή πλήρως έχουν ξεχωριστά νοικοκυριά, πράγμα που στην πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι αποτέλεσμα επαγγελματικών ή άλλων καταστάσεων και λιγότερο συχνά αποτελεί μια συνειδητή επιλογή (Living-apart-together relationships).

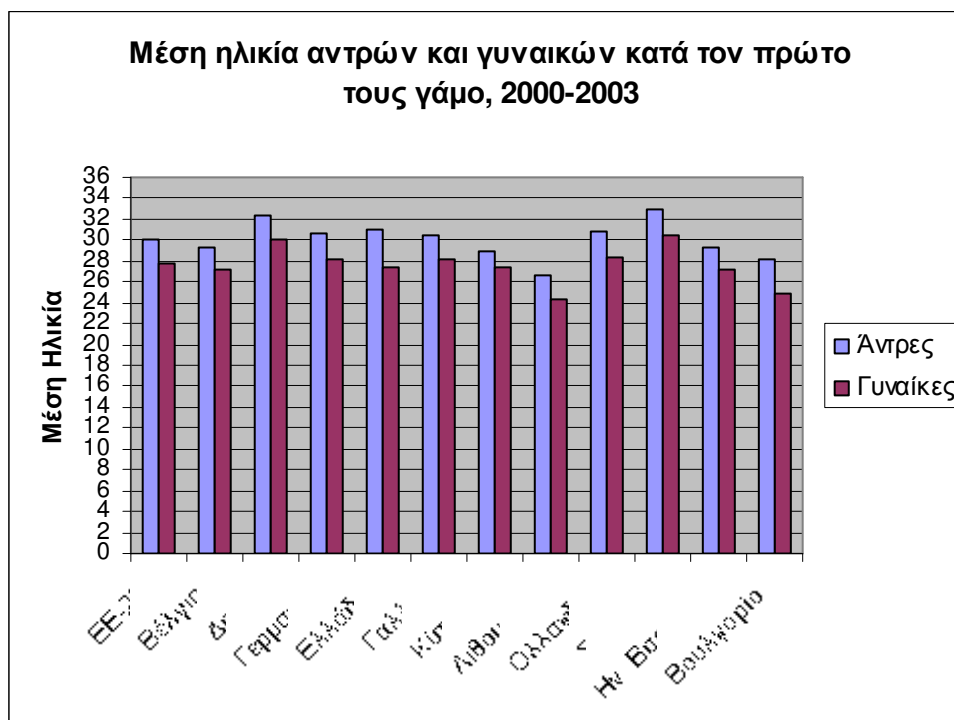
⁴ Με βάση τη Δημογραφική Έκθεση 2004 το 19,5% των γάμων που διεξήχθησαν τη συγκεκριμένη χρονιά ήταν ο πρώτος γάμος μόνο για τον ένα και το 10,1% ήταν γάμοι μεταξύ προσώπων που είχαν και οι δύο ξαναπαντρευτεί.

αυτά η πλειοψηφία των ζευγαριών στην ΕΕ των 25 παντρεύονται (European Commission, 2003). Μια από τις συνηθέστερες εναλλακτικές μορφές σχέσεων είναι η **συμβίωση**, φαινόμενο που έχει αυξηθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες μεταξύ των νεαρών ζευγαριών. Το 1998, στην Ε.Ε., το 33% των νεαρών ατόμων (κάτω των 30) ζούσαν ως ζευγάρι, ενώ το 8% των ζευγαριών συζούσαν. Παρουσιάζονται φυσικά διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών αφού σε κάποιες από αυτές όπως η Ολλανδία και το Ην. Βασίλειο, τα σχετικά ποσοστά ανέρχονται στο 53%-70% και 13%-23% αντίστοιχα, ενώ στα νότια κράτη τα ποσοστά κυμαίνονται από 8%-15% και 1%-5%. Στην τελευταία αυτή κατηγορία ανήκει και η Κύπρος αφού με βάση την Απογραφή Πληθυσμού 2001 το ποσοστό συμβίωσης ανέρχεται μόλις στο 0,8%, στο σύνολο του γενικού πληθυσμού (5.146 άτομα).

Τις τελευταίες δεκαετίες τα **νοικοκυριά ενός ατόμου** έχουν αυξηθεί σε συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες. Το 1999 το 11% του πληθυσμού ζούσε μόνο, σε σύγκριση με το 1981 όταν αυτό το ποσοστό ήταν 8%. Το αντίστοιχο ποσοστό είναι ψηλότερο στη Φινλανδία (18%) και στη Γερμανία (16%), ενώ είναι χαμηλότερο στην Ισπανία (5%) και στην Πορτογαλία (4%). Υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα και στις γενιές όσον αφορά στα άτομα που ζούνε μόνο τους. Οι γυναίκες ηλικίας 65 χρόνων και άνω, αναλογούν σε περισσότερο από το 33,3% όλων των ατόμων που ζούνε μόνο τους, ενώ οι άντρες της ίδιας ηλικίας αποτελούν μόνο το 9% του συνολικού πληθυσμού που ζει μόνο του (European Commission, 2003). Ανάμεσα στα νεαρά άτομα το φαινόμενο φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα μιας συνειδητής επιλογής, λόγω της επιθυμίας για μεγαλύτερη ανεξαρτησία ή για εκπαιδευτικούς και επαγγελματικούς λόγους. Παρόλο που οι ηλικίες των παιδιών που εγκατέλειψαν το πατρικό σπίτι μειώνονταν κατά τη δεκαετία του '70 και '80, στη δεκαετία του '90, αναφορικά τουλάχιστον με ένα αριθμό χωρών, αυξήθηκαν. Ένας από τους βασικότερους λόγους στους οποίους οφείλεται η μείωση των ποσοστών των νεαρών ατόμων που φεύγουν από το σπίτι πριν παντρευτούν είναι η κακή οικονομική κατάσταση αυτών των νοικοκυριών (Cherlin, 1997). Το ποσοστό των νεαρών ατόμων ηλικίας 25-29 που εξακολουθούσαν να ζουν στο πατρικό σπίτι ήταν ιδιαίτερα ψηλό στη νότια Ευρώπη (65% ανάμεσα στους άντρες και 44% ανάμεσα στις γυναίκες) (Gordon, 1997 αναφέρεται από Cliquet, 2003). Στην Κύπρο για παράδειγμα το 66,6% των νέων ηλικίας από 16-29 χρόνων διαμένουν με τους γονείς τους (Ερευνα «Οι Νέοι της Κύπρου»:2002:7) Σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης όπως Γαλλία, Γερμανία και Ην. Βασίλειο αυτά τα ποσοστά ήταν χαμηλότερα (25% για τους άντρες και 12% για τις γυναίκες). Αυτό ισχύει και για τις Η.Π.Α (20% για τους άντρες και 12% για τις γυναίκες) (Cherlin et. al., 1997 αναφερόμενο από Cliquet, 2003). Ανάμεσα στους μεγαλύτερους σε ηλικία ενήλικες τα νοικοκυριά ενός ατόμου είναι αποτέλεσμα χωρισμού ή διαζυγίου. Ανάμεσα στα ηλικιωμένα άτομα η αύξηση αυτή φαίνεται κυρίως να οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες ζουν περισσότερο (Corijn and Klijzing, 2001).

Ο μέσος όρος ηλικίας των ατόμων που παντρεύονται για πρώτη φορά έχει αυξηθεί. Η μέση ηλικία των αντρών ξεπερνά σήμερα τα 30 χρόνια, σε σύγκριση με το 1980 που ο μέσος όρος ηλικίας ήταν στα 26 χρόνια. Ανάλογη αύξηση στο μέσο όρο ηλικίας εμφανίζεται και στις γυναίκες αφού από τα 23 χρόνια που ήταν ο μέσος όρος ηλικίας το 1980, ανέβηκε σήμερα στα 28. Οι δημογραφικές αλλαγές οφείλονται κυρίως στην αύξηση του μέσου όρου ηλικίας κατά τον οποίο παντρεύονται για πρώτη φορά οι άνθρωποι σήμερα. Το 2002 τόσο οι άντρες όσο και οι γυναίκες στην Ε.Ε. παντρεύτηκαν περίπου 2 χρόνια αργότερα σε σύγκριση με το 1991 (Eurostat Yearbook, 2005:67-8).

Διάγραμμα 1.3

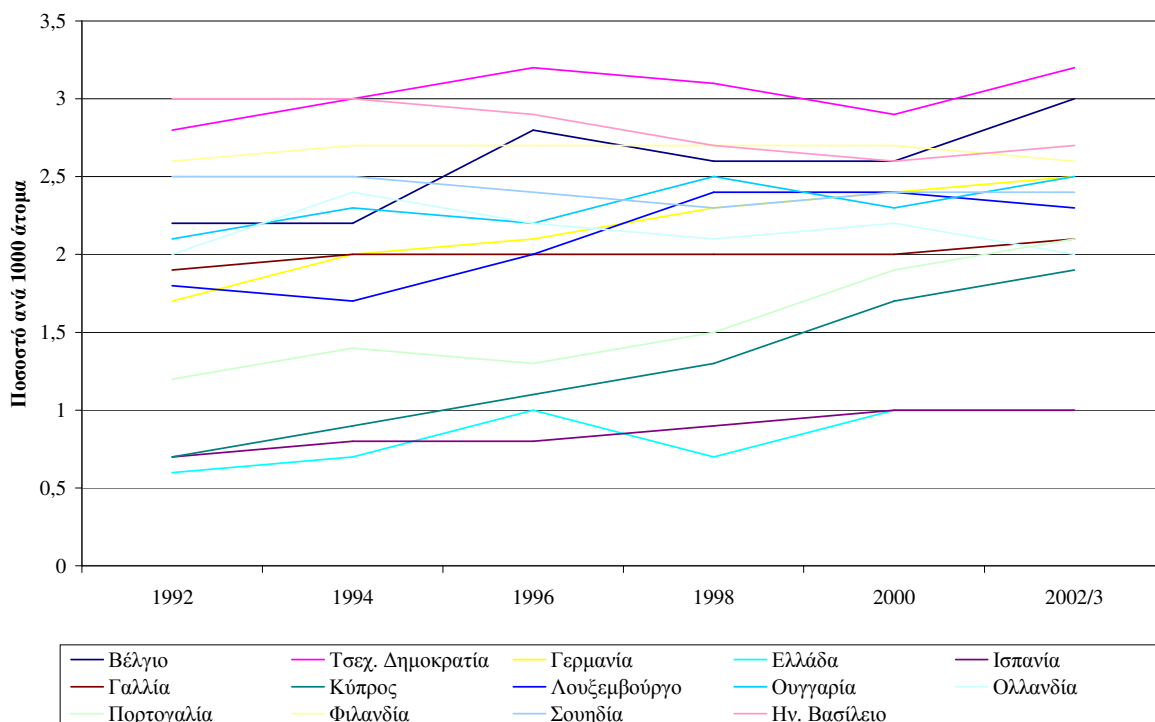

Πηγή: Eurostat

Το **ποσοστό των διαζυγίων** αυξάνεται σημαντικά αφού το 2004 περίπου 1 στους 2 γάμους στην Ε.Ε. των 25 κατέληξε σε διαζύγιο. Το 2004 στην Ε.Ε. των 25 εκδόθηκαν ένα εκατομμύριο διαζύγια. Τα κράτη μέλη με το μεγαλύτερο ποσοστό διαζυγίων είναι η Τσεχική Δημοκρατία και η Λιθουανία με 3,2 για κάθε 1000 κατοίκους, η Εσθονία με 3,1, το Βέλγιο με 3, η Δανία με 2,9 και το Ην. Βασίλειο με 2,8. Τα κράτη με τα χαμηλότερα ποσοστά διαζυγίων είναι η Πολωνία με 1,5 διαζύγια για κάθε 1000 κατοίκους, η Σλοβενία με 1,2, η Ιταλία με 0,8 και η Ιρλανδία με 0,7 (Eurostat, 2006). Το ποσοστό της Κύπρου ανέρχεται στο 2,2 για κάθε 1000 κατοίκους (Eurostat, 2006) ενώ επίσης με βάση τη Δημογραφική Έκθεση του 2003 για κάθε 100 γάμους που έγιναν στην Κύπρο το 2001 αναμένεται πως οι 20,9 γάμοι θα καταλήξουν σε διαζύγιο, σε σύγκριση με το αντίστοιχο ποσοστό του 1980 όπου μόνο το 4,2 στους 100 κατέληγαν στο διαζύγιο. Τα ποσοστά των διαζυγίων αυξάνονταν συνεχώς τη δεκαετία του '90, αλλά στη βόρεια Ευρώπη, το Ην. Βασίλειο και τις ΗΠΑ, όπου είχαν καταγραφεί πολύ ψηλά ποσοστά τις προηγούμενες δεκαετίες, άρχισαν πλέον να επιβραδύνονται, να σταθεροποιούνται ή ακόμα και να μειώνονται ελαφρώς (Cliquet, 2003:6).

Διάγραμμα 1.4

Διαζύγια ανά 1000 άτομα

Πηγή: Eurostat Yearbook, 2005

Ο μέσος όρος του ποσοστού διαζυγίων για κάθε 1000 κατοίκους στην Ε.Ε των 25 με βάση τα στοιχεία της Eurostat για το 2004, ήταν 2,1. Τα κράτη μέλη που είχαν τα ψηλότερα ποσοστά ήταν το Βέλγιο με 3,0, το Λιχτενστάιν με 3,3, η Τσεχική Δημοκρατία και η Λιθουανία με 3,2 και η Εσθονία με 3,1. Τα χαμηλότερα ποσοστά εμφανίστηκαν (2003) στην Ελλάδα (1,1), στην Ιρλανδία (0,7) και στην Ιταλία (0,8). Αντίθετα στην Κύπρο το ποσοστό διαζυγίων (2004) για κάθε 1000 κατοίκους εμφανίζεται σχεδόν το ίδιο με το μέσο όρο για τα 25 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ανέρχεται στο 2,2 (Eurostat, 2006).

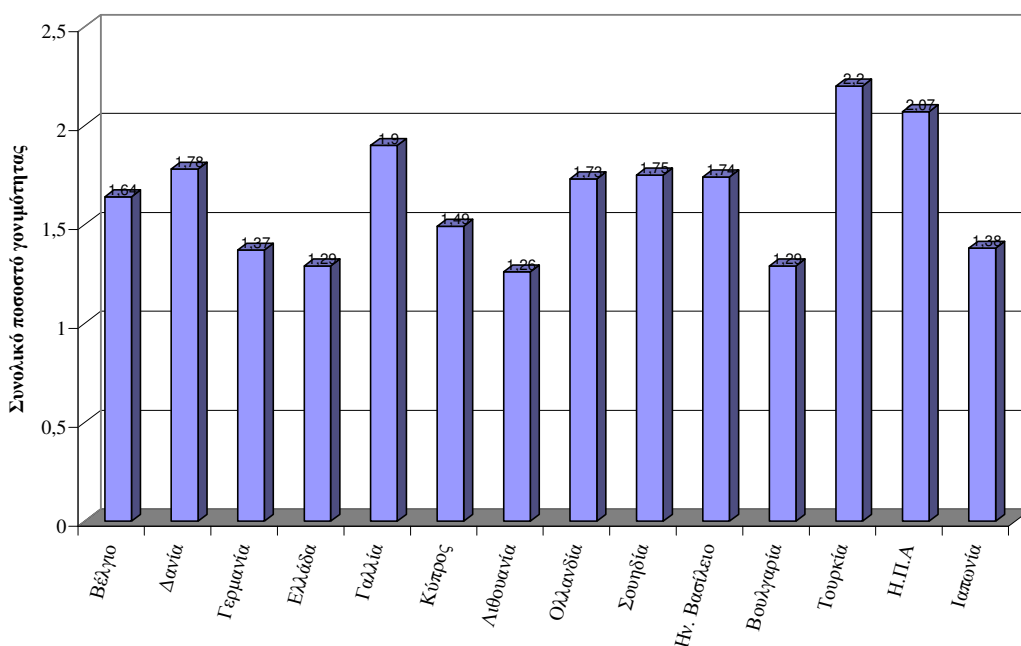
Αποτέλεσμα του αυξανόμενου αριθμού των διαζυγίων είναι η **αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών** στην πλειοψηφία των οποίων επικεφαλής είναι γυναίκες. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά (2005) αποτελούν το 13% όλων των νοικοκυριών με παιδιά στην Ε.Ε. Το ψηλότερο ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών παρουσιάζεται στο Ην. Βασίλειο (24%), στο Βέλγιο (18%), στην Εσθονία (17%), τη Δανία και τη Γερμανία (16%) (Eurostat, 2006). Επίσης, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά αυξάνονται λόγω της αύξησης του αριθμού των μητέρων που συνειδητά ή «κατά λάθος» αποφάσισαν να αποκτήσουν ή να κρατήσουν (ένα/το) παιδί (Miller, 1992), ενώ οι μονογονεϊκές οικογένειες που προέρχονται από το θάνατο του ενός γονέα έχουν μειωθεί σημαντικά λόγω της μείωσης της θνησιμότητας. Επίσης, ένας αριθμός γυναικών που είναι μεγαλύτερες σε ηλικία, είναι μορφωμένες και επαγγελματικά αποκατεστημένες γίνονται συνειδητά μόνες-μητέρες. Αντίθετα, πολλές γυναίκες που δεν είναι παντρεμένες αλλά έχουν παιδιά δεν είναι απαραίτητα και μονογονιοί γιατί μπορεί να συζούν

με τον πατέρα του/των παιδιού/ών τους ή με κάποιο άλλο) και έτσι η κατάσταση της μονογονεϊκότητας γίνεται μια προσωρινή, μεταβατική φάση (Miller, 1992).

Η μείωση των συνολικών **ποσοστών γονιμότητας** που άρχισε από τη δεκαετία του '60 είχε ως αποτέλεσμα, στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, οι συνολικές γεννήσεις να είναι κάτω από τα όρια που απαιτούνται για την αναπλήρωση του πληθυσμού. Αυτή η στασιμότητα εμφανίστηκε στη Βόρεια Αμερική και στις περισσότερες βόρειες και δυτικές ευρωπαϊκές χώρες από τη δεκαετία του '80, αλλά πλέον παρατηρείται και στη νότια Ευρώπη και την Ιρλανδία (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2002). Το ποσοστό γονιμότητας στην Ε.Ε. είναι περίπου γύρω στο 1,7 – ποσοστό που βρίσκεται αρκετά πιο κάτω από τα αναπαραγωγικά επίπεδα (2,1 παιδιά για κάθε γυναίκα) (Eurostat Yearbook, 2005:67). Οι ΗΠΑ έχουν συνολικό ποσοστό γονιμότητας κοντά στο ποσοστό αναπλήρωσης (2,03), όμως υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις πολιτείες, με σχετικά ψηλά ποσοστά στις νότιες περιοχές και σχετικά χαμηλότερα στα βορειοανατολικά. Εμφανείς διαφορές υπάρχουν επίσης ανάμεσα στις διαφορετικές εθνικό-φυλετικές ομάδες: στον πληθυσμό των Ισπανόφωνων το ποσοστό είναι 2,7 (Ventura et al., 2003), και στον έγχρωμο πληθυσμό ανέρχεται στο 2,1 ενώ ανάμεσα στους λευκούς (μη Ισπανόφωνους) κατέρχεται στο 1,8. Στον Καναδά το ποσοστό αυτό βρίσκεται στα ίδια επίπεδα με τις άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης (1,5) (Cliquet, 2003:9).

Διάγραμμα 1.5

Συνολικό ποσοστό γονιμότητας, 2003/4

Πηγή: Eurostat, 2004

Μια πρόσφατη στατιστικά σημαντική αλλαγή σε κάποιες χώρες όπου τα ποσοστά γονιμότητας είναι πολύ χαμηλά, αποτελεί η αύξηση των **ζευγαριών που παραμένουν χωρίς παιδιά**. Οι Dorbritz και Schwarz (1996 αναφερόμενο από Cliquet, 2003) αναμένουν πως το ένα τρίτο των

αντρών και γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1960 στη Γερμανία, θα παραμείνουν χωρίς παιδιά.

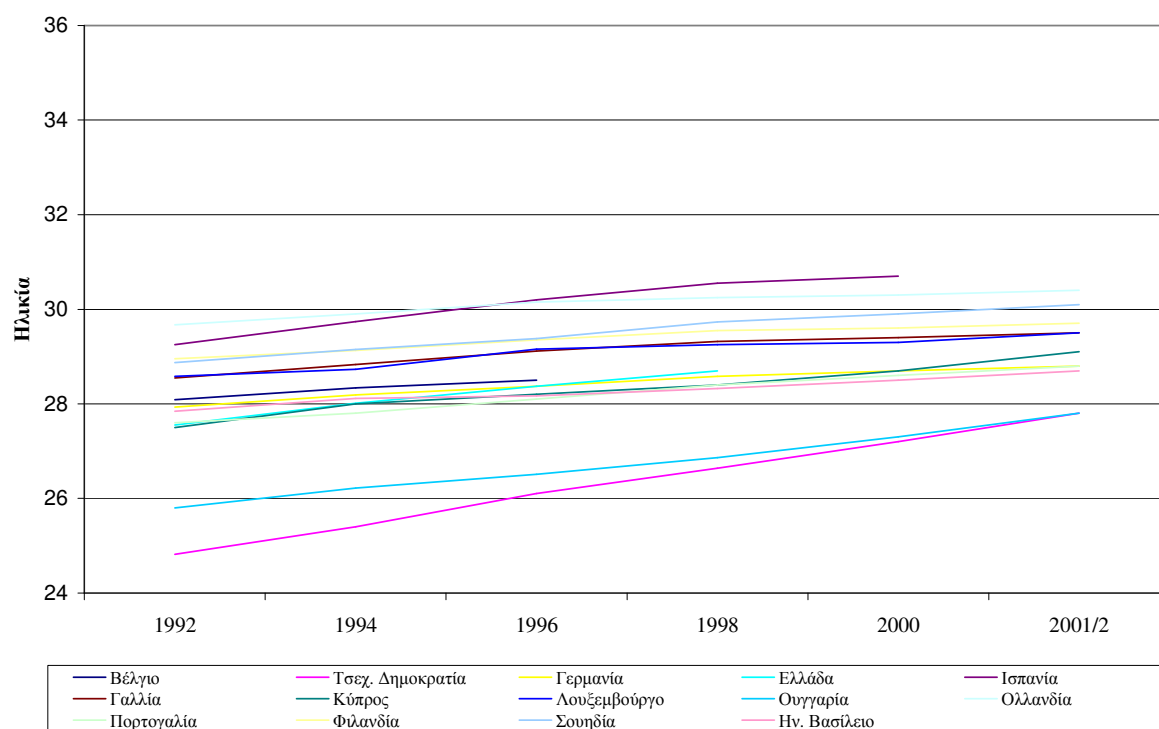
Το 2004 στην Ε.Ε. γεννήθηκαν 4,8 εκατομμύρια παιδιά στην Ε.Ε των 25, ποσοστό που αντιστοιχεί σε 10,5 γεννήσεις ζωντανών παιδιών ανά 1000 κατοίκους. Η Ιρλανδία είχε το ψηλότερο ποσοστό γεννήσεων με 15,2% και ακολουθούσε η Γαλλία με 12,7%, η Δανία, το Λουξεμβούργο και το Ην. Βασίλειο με 12%. Τα χαμηλότερα ποσοστά είχαν η Γερμανία με 8,6%, η Λετονία με 8,8% και η Λιθουανία με 8,9%.

Το **ποσοστό των γεννήσεων έξω από το γάμο** συνεχίζει να αυξάνεται, κυρίως λόγω της αύξησης των ποσοστών συμβίωσης (από 5% στο σύνολο των γεννήσεων το 1970 σε πάνω από το 30% το 2003). Στην Ευρώπη των 25, με βάση τα στοιχεία της Eurostat, το ένα τρίτο από όλα τα παιδιά που γεννιούνται προέρχονται από γονείς που δεν έχουν παντρευτεί. Αυτό το ποσοστό αντιστοιχεί σε 1.6 εκατομμύρια παιδιά. Τα ψηλότερα ποσοστά παρουσιάζονται στην Ισλανδία (63,7% στο σύνολο των γεννήσεων ζωντανών παιδιών), στην Εσθονία (57,8% για το 2003), στη Σουηδία (55,4%), στη Νορβηγία (51,4%), στη Βουλγαρία (48,7%), στη Δανία (45,4%), τη Λετονία (45,3%), τη Σλοβενία (43,5%) και το Ην. Βασίλειο (42,3%). Τα χαμηλότερα ποσοστά παρουσιάζονται στην Κροατία (10,4%), στην Ελλάδα (4,9%) και στην Κύπρο (3,3%) (Eurostat, 2006).

Αφού ο μέσος όρος ηλικίας για τον πρώτο γάμο, τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες, αυξάνεται αυτό έχει ως αποτέλεσμα την καθυστέρηση της γέννησης του πρώτου παιδιού. Ο χαμηλότερος **μέσος όρος ηλικίας των γυναικών στη γέννηση του πρώτου τους παιδιού** παρουσιάζεται στη Τσεχική Δημοκρατία όπου το 1991 ήταν 24,72 και μια δεκαετία περίπου αργότερα αυξήθηκε στο 27,80. Στην Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του '90 ο μέσος όρος ηλικίας των γυναικών κατά τη γέννηση του πρώτου τους παιδιού ανερχόταν στο 27,38, ενώ το 1999 έφτασε σχεδόν στα 29 χρόνια. Για τις υπόλοιπες χώρες που εμφανίζονται στο παρακάτω γράφημα η πορεία είναι περίπου η ίδια, αφού ο μέσος όρος ηλικίας των γυναικών κατά την απόκτηση του πρώτου τους παιδιού αρχίζει από τα 28 περίπου χρόνια, στις αρχές της δεκαετίας του '90 και ανεβαίνει μετά από μια δεκαετία μέχρι και τα 30 για κάποιες χώρες (π.χ. Σουηδία), ενώ για τις υπόλοιπες αυξάνεται μέχρι τα 29 (Eurostat Yearbook, 2005).

Διάγραμμα 1.6

Μέσος όρος ηλικίας γυναικών κατά τη γέννηση του πρώτου τους παιδιού

Πηγή: Eurostat Yearbook, 2005

2.0 Οι Μονογονεϊκές Οικογένειες στην Ευρώπη

2.1 Το προφίλ των Μόνων-Οικογενειών σε Παγκόσμια Βάση

Το 2005 τα μονογονεϊκά νοικοκυριά στην Ευρώπη των 25 αποτελούσαν το 13% όλων των νοικοκυριών με παιδιά. Τα ψηλότερα ποσοστά των μόνων γονιών παρουσιάζονται στο Ην. Βασίλειο (24%), στο Βέλγιο (18%), στην Εσθονία (17%), στη Δανία και τη Γερμανία (16%) (Eurostat, 2006). Οι ευρωπαϊκές χώρες με τα χαμηλότερα ποσοστά είναι η Ελλάδα, η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ισπανία (European Commission, 2003). Αυτός ο διαχωρισμός σκιαγραφεί συνδυασμούς χωρών μεταξύ Βορρά/Νότου, πλούσιων/φτωχών, Προτεσταντισμού/Καθολικισμού. Οι χώρες που είναι γενικότερα πιο βόρειες, πιο πλούσιες και Προτεσταντικές έχουν ψηλότερα ποσοστά μονογονεϊκότητας από τις πιο φτωχές, νότιες, Καθολικές χώρες. Η κουλτούρα και η θρησκεία είναι δύο παράγοντες που φαίνεται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην παρουσία ψηλών ή χαμηλών ποσοστών μονογονεϊκότητας. Παρατηρώντας τα ποσοστά μονογονεϊκότητας εκτός των ορίων της Ευρώπης σε άλλες ανεπτυγμένες κοινωνίες, η Ιαπωνία έχει πολύ χαμηλά ποσοστά μονογονεϊκότητας, ενώ το ποσοστό που παρουσιάζει η Αυστραλία είναι λίγο πιο χαμηλό από εκείνο της Δανίας. Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής κατέχουν τη γενική πρωτιά (Rowlingson και McKay, 2002: 26).

Πίνακας 2.1: Ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών

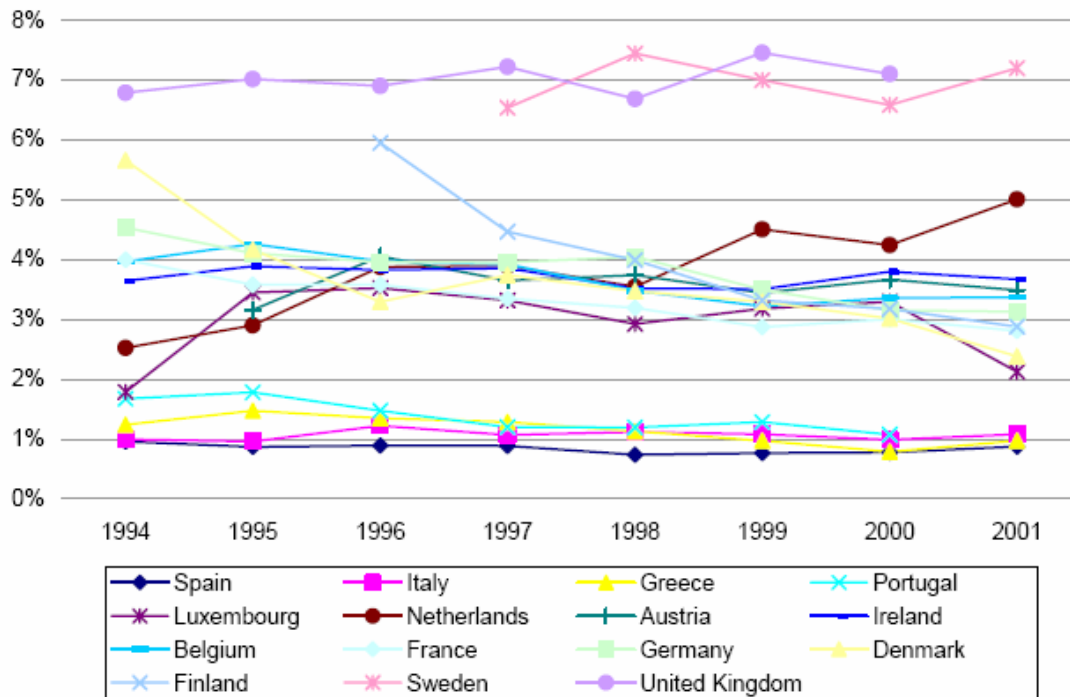
	1980	1990/1
Αυστρία	-	20 (1993)
Βέλγιο	-	15
Δανία	12	18
Γαλλία	7	13
Γερμανία	9	12
Ελλάδα	-	5
Ιταλία	4	7
Λουξεμβούργο	-	12
Κάτω Χώρες	8	10
Πορτογαλία	-	9
Ισπανία	3	5
Σουηδία	18	19
Ηνωμένο Βασίλειο	12	19

Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο στη σύγκριση είναι η οικογενειακή κατάσταση που εμφανίζουν οι μόνοι-γονείς σε μια χώρα. Το ποσοστό των μόνων-γονιών οι οποίοι δεν παντρεύτηκαν ποτέ διαφέρει δραματικά στις βόρειες Ευρωπαϊκές χώρες σε σύγκριση με τις νότιες. Το ψηλότερο ποσοστό είναι της Νορβηγίας όπου περισσότεροι από τους μισούς δεν παντρεύτηκαν ποτέ. Στη Σουηδία, τη Μ. Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες το ένα τρίτο περίπου των μονογονιών δεν παντρεύτηκαν ποτέ. Στην αντίθετη πλευρά μόνοι-γονείς οι οποίοι δεν παντρεύτηκαν ποτέ,

δεν υπάρχουν σχεδόν καθόλου στην Ελλάδα, Πορτογαλία και Ιαπωνία (Rowlingson και McKay, 2002: 26).

Διάγραμμα 2.1

Ποσοστό μόνων-μητέρων στο σύνολο όλων των μητέρων ηλικίας από 18-55 χρόνων

Πηγή: Libertad Gonzalez, 2004

Από τη γραφική παράσταση διαφαίνονται για ακόμα μια φορά οι τάσεις που εμφανίζονται στις ευρωπαϊκές χώρες στο θέμα των μονογονεϊκών οικογενειών. Σε αυτή τη γραφική παράσταση οι ευρωπαϊκές χώρες χωρίζονται σε τρεις ομάδες ανάλογα με τα ποσοστά που παρουσιάζουν στις μόνες-μητέρες – στο σύνολο όλων των μητέρων ηλικίας από 18-55 χρόνων. Στη νότια Ευρώπη (Ελλάδα, Ισπανία, Ιταλία), με εξαίρεση την Πορτογαλία, τα ποσοστά κυμαίνονται περίπου στα ίδια επίπεδα (1994-2001). Στην Πορτογαλία το ποσοστό ξεκινά από σχεδόν 2% το 1994 και μειώνεται στο 1% μέχρι το 2000. Στις υπόλοιπες χώρες – Ελλάδα, Ισπανία και Ιταλία – τα ποσοστά κυμαίνονται περίπου στα ίδια επίπεδα. Στη δεύτερη ομάδα χωρών ανήκουν το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία, η Αυστρία, η Ιρλανδία, το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία, η Δανία και η Φινλανδία. Σε αυτή την ομάδα χωρών τα ποσοστά είναι ψηλότερα από ότι στην προηγούμενη ομάδα, όμως και πάλι κυμαίνονται περίπου στα ίδια επίπεδα. Το ποσοστό στο Λουξεμβούργο ξεκινά από 1,9% το 1994, ανεβαίνει τον επόμενο χρόνο στο ψηλότερο σημείο (3,5%) και το 2001 κατεβαίνει στα ίδια περίπου επίπεδα που ήταν το 1994. Στην Ολλανδία το ποσοστό ξεκίνησε από 2,5% και ανέβηκε σταδιακά στο 5% μέχρι το 2001. Η Φινλανδία ενώ το 1996 ξεκίνησε με ψηλό ποσοστό (6%), μέχρι το 2001 κατέβηκε στο 3%. Στις υπόλοιπες χώρες τα ποσοστά κυμάνθηκαν περίπου στα ίδια επίπεδα. Η τρίτη ομάδα χωρών που αποτελείται από τη Σουηδία και το Ην. Βασίλειο χαρακτηρίζεται από τα ψηλότερα ποσοστά, που κυμάνθηκαν

στα ίδια περίπου επίπεδα σε όλη την περίοδο – το Ην. Βασίλειο από το 1994-2000 στο 7% περίπου και η Σουηδία από το 1997-2001 από το 6,5% μέχρι το 7,1%.

Κοινωνική προστασία και κρατικές δαπάνες στα κράτη μέλη της Ε.Ε.

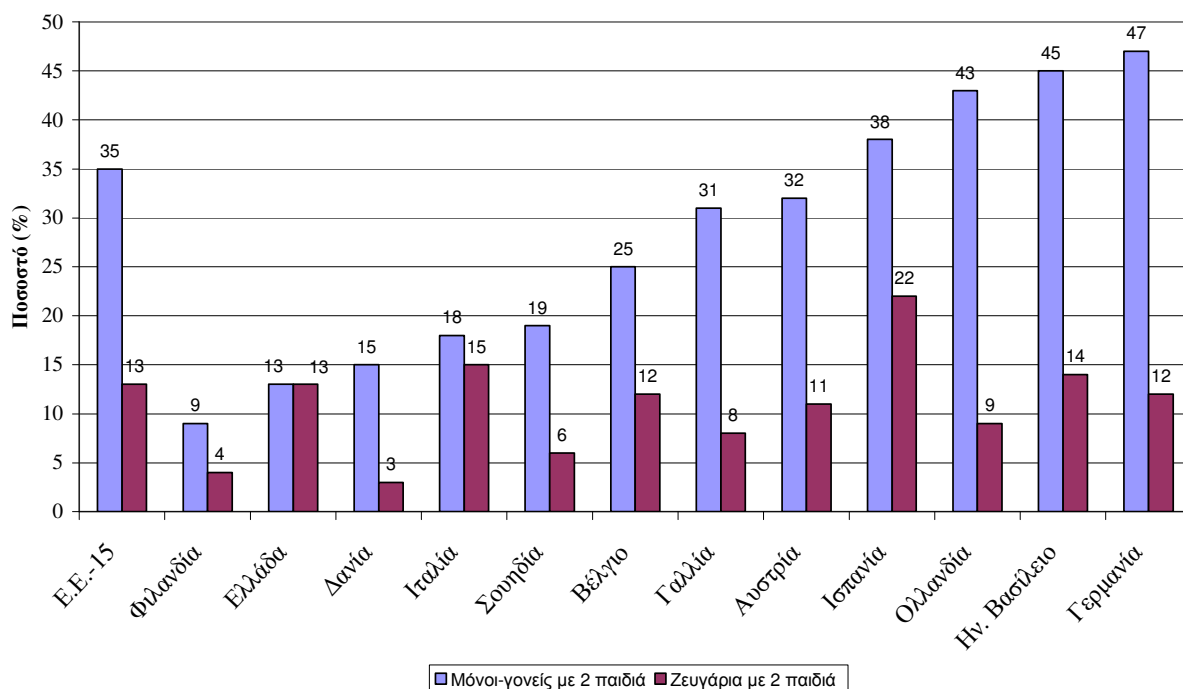
Το 2000 οι δαπάνες για την κοινωνική προστασία στην Ε.Ε. είχαν μειωθεί κατά μια ποσοστιαία μονάδα σε σύγκριση με αυτές του 1996 (υπήρξε μείωση και σε πραγματικές τιμές). Την ίδια χρονιά (2000) οι δημόσιες δαπάνες ανήλθαν στο 27,3% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος. Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ των κρατών μελών στο θέμα του κατά κεφαλή επιπέδου αγοραστικής δύναμης. Η αναλογία των δαπανών μεταξύ των χωρών που ξοδεύουν τα περισσότερα και αυτών που ξοδεύουν τα λιγότερα ανάμεσα στα 15 κράτη μέλη το 2000 ήταν 2,5. Εμφανίζονται διαφορές στα συστήματα των χωρών αυτών που σχετίζονται με το αν η πολιτική της χώρας είναι υπέρ των δαπανών για κοινωνική προστασία ή αν τείνει προς μια γενική κυβερνητική συνεισφορά.

Οι αλλαγές στο ποσοστό δαπανών για την κοινωνική προστασία δεν ακολούθησαν μια ομαλή πορεία κατά την περίοδο 1991-2000. Κατά το 1991 και 1993 το ποσοστό αυξήθηκε κατά 2,4 ποσοστιαίες μονάδες στην Ευρώπη των 15 και το 1993 έφτασε στο 28,8%. Αυτό οφειλόταν σε μια καθυστέρηση της ανάπτυξης του ΑΕΠ και σε αύξηση των ωφελημάτων (κυρίως αυτών που σχετίζονταν με την ανεργία). Από το 1996 και μετά οι δαπάνες για κοινωνικές παροχές ως ποσοστό του ΑΕΠ μειώθηκαν σταθερά με μια μέση μείωση της τάξεως του 0,3% κάθε χρόνο. Το 2000 έφτασε στο χαμηλότερο σημείο από το 1992. Η μείωση στις δαπάνες ως ποσοστό του ΑΕΠ μεταξύ του 1996 και 2000 ήταν πιο έντονη στη Φιλανδία (-6,4%) και στην Ιρλανδία (3,7%). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην Ιρλανδία οι αλλαγές μπορούν να αποδοθούν στη μεγάλη ανάπτυξη του ΑΕΠ τα τελευταία χρόνια.

Οι διαφορές μεταξύ των χωρών μπορούν να συγκριθούν καλύτερα όταν οι δαπάνες εκφράζονται στην κατά κεφαλή αγοραστική δυνατότητα. Ο μέσος αριθμός για δαπάνες κοινωνικής προστασίας ως ποσοστό του ΑΕΠ στην Ε.Ε. των 15 (27,3% το 2000) διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από το ένα μέλος-κράτος στο άλλο. Η Σουηδία (32,3%), η Γαλλία (29,7%) και Γερμανία (29,5%) έχουν τα ψηλότερα ποσοστά και η Ιρλανδία το χαμηλότερο (14,1%). Στο θέμα της κατά κεφαλή αγοραστικής δυνατότητας οι διαφορές μεταξύ χωρών είναι περισσότερο έντονες και η σειρά μεταξύ τους αλλάζει. Το Λουξεμβούργο έχει τις ψηλότερες δαπάνες (9.235 ευρώ κατά κεφαλή του επιπέδου αγοραστικής δύναμης) ακολουθούμενο από τη Δανία (7.754 ευρώ κατά κεφαλή του επιπέδου αγοραστικής δύναμης). Η Ισπανία και η Πορτογαλία από την άλλη, χαρακτηρίζονται από χαμηλές δαπάνες για κοινωνικές παροχές, με λιγότερα από 4 000 ευρώ κατά κεφαλή του επιπέδου αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού. Το ποσοστό διαφοράς μεταξύ των χωρών που ξόδεψαν τα περισσότερα και τα λιγότερα στην Ε.Ε. των 15 για το 2000 ήταν 2,5, συγκρινόμενο με 3,2 το 1991. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στο διαφορετικό επίπεδο ευημερίας που χαρακτηρίζει την κάθε χώρα και τα διαφορετικά κοινωνικά συστήματα (European Commission, 2003).

Διάγραμμα 2.2

Ποσοστό των μονογονεϊκών και των διγονεϊκών οικογενειών με δύο παιδιά που έχουν χαμηλά εισοδήματα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε., 1998

Πηγή: European Commission, Eurostat (2003): The Social Situation in the European Union, 2003, Luxembourg, p.188 Data: European Communities Household Panel 1998*

Οι μονογονεϊκές οικογένειες με δύο παιδιά έχουν λιγότερο από το μισό εισόδημα των διγονεϊκών οικογενειών με δύο παιδιά. Στην Ελλάδα τα ποσοστά του εισοδήματος των δύο τύπων οικογενειών είναι το ίδιο χαμηλά (13%), ενώ στην Ιταλία διαφέρουν ελάχιστα (18% των μονογονεϊκών οικογενειών με δύο παιδιά – 15% των διγονεϊκών οικογενειών με δύο παιδιά). Στη Φιλανδία (9%-4%), το Βέλγιο (25%-12%) και την Ισπανία (38%-22%) το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών με δύο παιδιά που είχαν χαμηλό εισόδημα ήταν το διπλάσιο από ότι στις διγονεϊκές οικογένειες με δύο παιδιά. Στις υπόλοιπες χώρες η διαφορά είναι πιο έντονη για παράδειγμα στη Σουηδία (19%-6%), την Αυστρία (32%-11%) και το Ην. Βασίλειο (45%-14%) η διαφορά είναι τριπλάσια, στη Γαλλία (31%-8%) και τη Γερμανία (47%-12%) η διαφορά είναι σχεδόν τετραπλάσια και στη Δανία (15%- 3%) και την Ολλανδία (43%-9%) σχεδόν η πενταπλάσια. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε σε μεγαλύτερο βάθος, τα δεδομένα σε χαρακτηριστικές χώρες της Ε.Ε.

* Τα δεδομένα αφορούν το εισόδημα κατά τη διάρκεια του προηγούμενου έτους της δημοσκόπησης. EU-15=Υπολογισμός για ολόκληρη την ΕΕ. χαμηλό εισόδημα=άτομα που ζούνε σε νοικοκυριά με with a needs-weighted per capita income (new OECD scale) κάτω από το 60% του μέσου median εισοδήματος όλων των ατόμων σε κάθε χώρα

2.2 Σουηδία

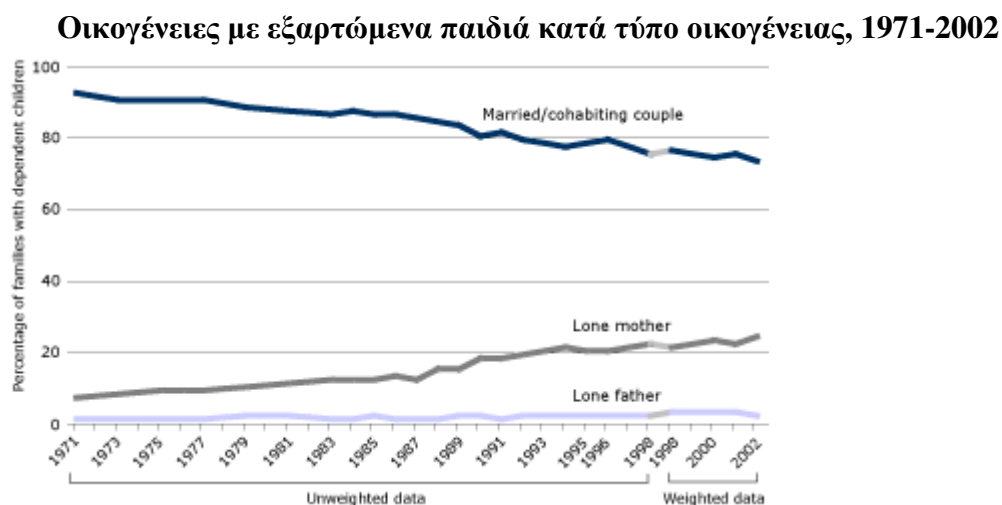
Στη Σουηδία τα περισσότερα παιδιά (72% το 2002) μέχρι την ηλικία των δεκαεπτά (17) χρόνων μένουν και με τους δύο βιολογικούς τους γονείς. Το 23% των παιδιών ζουν με τη μητέρα τους (και πιθανόν με πατριό), ενώ το 5% ζουν με τον πατέρα τους (και πιθανόν με μητριά). Όσο η ηλικία του παιδιού μεγαλώνει τόσο λιγότερες πιθανότητες υπάρχουν να ζει με τους βιολογικούς τους γονείς. Το 25% των παιδιών που είναι 16-17 χρόνων έχουν βιώσει το διαζύγιο ή το χωρισμό των γονιών τους, ενώ σχεδόν το 5% δεν έζησαν ποτέ και με τους δύο βιολογικούς τους γονείς. Το 2002 οι διαζευγμένοι γονείς παιδιών (σχεδόν 9 στα 10 παιδιά) ηλικίας μεταξύ 1 και 17 χρόνων μοιράζονταν την ευθύνη για τη φροντίδα και την ανατροφή τους (κοινή κηδεμονία). Από τους γονείς που είχαν την πλήρη κηδεμονία, η συντριπτική πλειοψηφία ήταν μητέρες. Οι γονείς που ήταν παντρεμένοι και χώρισαν συνεχίζουν, με βάση τη νομοθεσία, να έχουν κοινή κηδεμονία μετά το διαζύγιο εκτός και αν ένας από τους γονείς αιτηθεί την πλήρη κηδεμονία. Οι ίδιοι κανόνες υπάρχουν και για τους γονείς που συζούν, με την εξαίρεση πως η κηδεμονία δε μεταφέρεται αυτόματα μετά τη γέννηση του παιδιού αλλά θα πρέπει να αιτηθούν από τις κρατικές αρχές την κοινή κηδεμονία. Στις περιπτώσεις που οι γονείς ενός παιδιού δε μένουν πια μαζί, η κοινή κηδεμονία δε σημαίνει απαραίτητα πως το παιδί, περνά το μισό του χρόνο στη μητέρα του και τον άλλο μισό στον πατέρα του: στην πράξη το 17% των παιδιών μοιράζουν το χρόνο τους ίσα ανάμεσα στους δύο τους γονείς.

Λιγότερα παιδιά βίωσαν το χωρισμό ή το διαζύγιο των γονιών τους το 2001 σε σύγκριση με τα χρόνια πριν από το 1998. Η μείωση οφείλεται στους λιγότερους χωρισμούς ανάμεσα στα ζευγάρια που συζούν, παρόλο που οι χωρισμοί ανάμεσα στα ζευγάρια που συζούν είναι σχεδόν οι διπλάσιοι. Πρόσφατες έρευνες έδειξαν πως τα νεαρά άτομα από οικογένειες που οι γονείς χωρίζουν, φεύγουν από το σπίτι σε νεαρότερη ηλικία σε σύγκριση με τα παιδιά που προέρχονται από άθικτες οικογένειες. Το μεγάλο ποσοστό χωρισμού ανάμεσα σε παντρεμένα ζευγάρια ή ζευγάρια που συζούν συντείνει ίσως στην αύξηση των ατόμων που φεύγουν από το σπίτι σε νεαρή ηλικία.

Στη Σουηδία περίπου το ένα τρίτο όλων των παιδιών προέρχονται από οικογένειες που οι γονείς τους έχουν πάρει διαζύγιο. Σχεδόν όλοι οι γονείς έχουν κοινή κηδεμονία μετά από το χωρισμό ακόμα και αν στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά ζουν κυρίως, ή αποκλειστικά, με τη μητέρα τους. Στη Σουηδία το δικαίωμα των παιδιών να βλέπουν και τους δύο γονείς τους θεωρείται πολύ σημαντικό. Τα ποσοστά που αφορούν στην κατανομή του εισοδήματος στα νοικοκυριά για το 2001, με βάση τη σουηδική στατιστική υπηρεσία, ήταν ελάχιστα πιο κάτω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Από την άλλη όμως, η Σουηδία, όπως και η Δανία, έχουν τη μικρότερη διασπορά εισοδήματος στον πληθυσμό (το χαμηλότερο συντελεστή Gini), σε σύγκριση με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Παρόλα αυτά οι τάσεις για τις οικονομικές σταθερές κατά τη διάρκεια του 1990 είναι κυρίως αρνητικές για τις οικογένειες με παιδιά. Η λιγότερη βελτίωση παρουσιάστηκε ανάμεσα στις μονογονεϊκές οικογένειες, μια κατηγορία που πιθανόν να είναι η λιγότερο ευάλωτη στη Σουηδία σε σύγκριση με άλλες χώρες (Bernhardt, 2004).

2.3 Μεγάλη Βρετανία

Διάγραμμα 2.3

Με βάση τα αποτελέσματα της γενικής δημοσκόπησης για τα Νοικοκυριά του 2000/1 «Living in Britain»⁵, στη Μ. Βρετανία παρουσιάζεται μια μείωση του ποσοστού των οικογενειών που αποτελούνται από παντρεμένα ζευγάρια ή ζευγάρια που συμβιώνουν και μια ανάλογη αύξηση στο ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών⁶. Ενδεικτικά σημειώνεται ότι το 1971 το 92% των οικογενειών αποτελούνταν από παντρεμένα ζευγάρια ή ζευγάρια που συμβίωναν και τα εξαρτώμενα παιδιά τους, ενώ το 2002 αυτό το ποσοστό μειώθηκε στο 73% των οικογενειών.

Σε σύγκριση με την υπόλοιπη Ευρώπη η Μ. Βρετανία χαρακτηρίζεται από ψηλά ποσοστά διαζυγίων, μονογονεϊκών οικογενειών καθώς και εγκυμοσύνης και γεννήσεων ανάμεσα στις έφηβες (Bradshaw et al., 1996 και Office of National Statistics, 2001). Το 1997 σχεδόν 90,000 έφηβες είχαν συλλάβει παιδί. Περίπου τα 3/5 από αυτές γέννησαν (56,000) και το 90% των γεννήσεων ήταν έξω από το γάμο (περίπου 50,000). Οι έφηβες μητέρες προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Rowlingson & McKay, 1994-5). Γενικότερα, το ποσοστό των παιδιών που γεννήθηκαν εκτός γάμου αυξήθηκε δραματικά το 2001 και τα παιδιά που γεννήθηκαν έξω από τα πλαίσια του γάμου ήταν το 40% σε σύγκριση με το 12% το 1980 και το 6% το 1960 (κυρίως ανάμεσα σε ζευγάρια που συμβίωναν και σε μητέρες που δεν ήταν σε κάποια σχέση όταν γεννήθηκε το παιδί).

Στη Μ. Βρετανία, υπήρξε αύξηση στο ποσοστό των εξαρτώμενων παιδιών που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες (από το 18% το 1991 σε 23% το 2000/1). Η παραδοσιακή διγονεϊκή

⁵ Όλα τα στοιχεία έχουν παρθεί από τα αποτελέσματα της γενικής δημοσκόπησης: «Living in Britain: Results from the 2000/1 General Household Survey», που πραγματοποιήθηκε από το Office for the National Statistics.

⁶ **Μονογονεϊκή οικογένεια** ορίζεται ως η οικογένεια στην οποία ένας γονέας (ανεξάρτητα από φύλο) ζει με το/α εξαρτώμενο/α (μη παντρεμένο) παιδί/ιά του, ενώ αυτά τα παιδιά δεν έχουν δικά τους παιδιά.

οικογένεια συνέχισε να έχει αδιαμφισβήτητη κυριαρχία μεταξύ των νοικοκυριών που οι αρχηγοί τους κατάγονταν από Ινδία, Πακιστάν και Μπαγκλαντές⁷.

Στα τέλη του 1990 περίπου στο ένα τέταρτο όλων των οικογενειών με παιδιά, επικεφαλής ήταν ένας μονογονιός (Department of Social Security, 2000). Η μεγάλη αύξηση του ποσοστού των μονογονεϊκών οικογενειών (από το 8% των οικογενειών το 1971 σε πάνω από το ένα τέταρτο (27%) των οικογενειών το 2002) χαρακτηρίζεται από οικογένειες στις οποίες αρχηγός είναι η μητέρα. Περίπου εννιά στους δέκα μονογονιούς είναι γυναίκες (Marsh et al., 2001)! Στη Βρετανία σήμερα μια στις τέσσερις οικογένειες είναι μονογονεϊκή και ένα στα τρία παιδιά θα περάσει μέρος των παιδικών του χρόνων σε μια μονογονεϊκή οικογένεια (Rowlignson and McKay, 2002:1). Το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών στις οποίες αρχηγός είναι ο πατέρας υπολογίστηκε στο 1% το 1971 και έφτασε στο 3% το 2002, ενώ το ποσοστό των μόνων-μητέρων αυξήθηκε από 7% το 1971 σε 24% το 2002. Το ποσοστό των οικογενειών στις οποίες αρχηγός είναι η μητέρα αυξήθηκε από 1% το 1971, στο 12% το 2002.

Με βάση την τυπολογία των Marsh et al. (2001) οι μονογονεϊκές οικογένειες (το 1999) μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως ακολούθως: (α) 49% ήταν γυναίκες οι οποίες δεν παντρεύτηκαν ποτέ. Από αυτές, περισσότερες από τις μισές χώρισαν από τον άντρα με τον οποίο συζούσαν (26% του συνόλου των μονογονεϊκών οικογενειών), (β) το υπόλοιπο 23% ήταν γυναίκες που είχαν ήδη ένα παιδί και ζούσαν μόνες. Κάποιες από αυτές συζούσαν στο παρελθόν, αλλά όχι μετά τη γέννηση του μικρότερου τους παιδιού. Περίπου τέσσερις στις δέκα μόνες-μητέρες (42%) χώρισαν ή ήταν διαζευγμένες από σύζυγο. Το 3% ήταν χήρες ενώ το 6% ήταν μόνοι-πατέρες (Rowlingson & McKay, 2002:6).

Άλλο ενδιαφέρον στοιχείο αφορούσε τη μέση ηλικία των μονογονιών, η οποία κατά το 1999 ήταν τα 35 χρόνια. Οι άγαμες μητέρες ήταν οι πιο νεαρές από όλους τους μονογονιούς αφού κατά μέσο όρο βρίσκονταν στα τέλη των είκοσι (Marsh, et al, 2001). Οι μόνες-μητέρες που είχαν προηγουμένως σύντροφο ήταν πιο πιθανό να είναι στα μέσα των τριάντα και οι μόνοι πατέρες και οι χήρες μόνες-μητέρες γύρω στα σαράντα. Οι περισσότεροι μονογονιοί είχαν μόνο ένα παιδί και οι άγαμες μητέρες ήταν πιο πιθανόν, από όλους τους μονογονιούς, να έχουν μόνο ένα παιδί.

⁷ Πηγές:

Population Estimates Unit, Office for National Statistics
Census 2001

Labour Force Survey 1992-1994 and 1998-2000, Office for National Statistics

ONS (2001) Birth Statistics, Series FM1 29, The Stationery Office: London

ONS (2002) Birth Statistics, Series FM1 30 (Revised), The Stationery Office: London

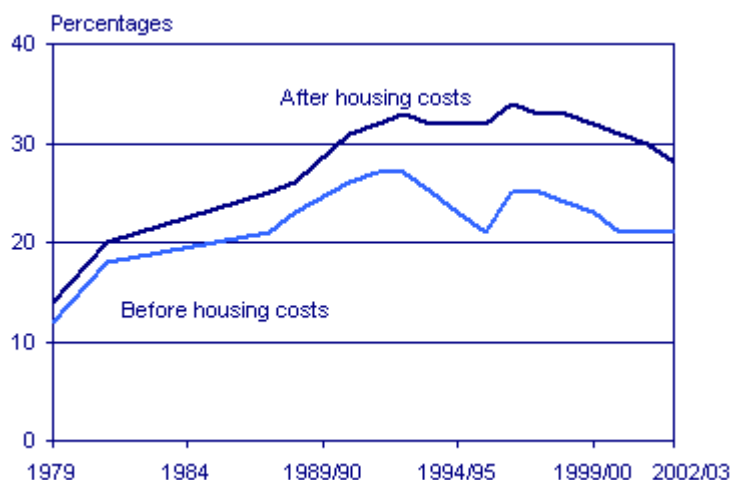
Kiernan K and Smith K (2003) Unmarried parenthood: new insights from the Millennium Cohort Study, Population Trends 114, pp 26-33

Living in Britain: Results from the 2000/2001 General Household Survey, Office for National Statistics

ONS (2001) Chapter 2: Households and Families, Social Trends 31, The Stationery Office: London

Διάγραμμα 2.4

Ποσοστό των παιδιών που ζούνε σε νοικοκυριά με χαμηλότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος

Πηγή: Living in Britain 2002, published 2004

Το 2002-3 το 17% του γενικού πληθυσμού της Μ. Βρετανίας (μεταξύ των οποίων 2,6 εκατομμύρια παιδιά) ζούσε σε νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα (πριν την αφαίρεση των κοστών στέγασης). Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 το ποσοστό αυτό έφτασε στο ψηλότερο σημείο (27%) και μετά κυμάνθηκε περίπου στα ίδια επίπεδα. Στη συνέχεια από το 1997/98 μέχρι το 2000/1 μειώθηκε και μετά ευθυγραμμίστηκε στο 21% για τα τρία επόμενα χρόνια 2002/3.

Σήμερα οι μονογονεϊκές οικογένειες είναι από τις φτωχότερες ομάδες στη Μ. Βρετανία και οι περισσότερες λαμβάνουν επιδόματα που σχετίζονται με το πόσο εύπορες είναι (means-tested) (Department of Social Security, 2000).

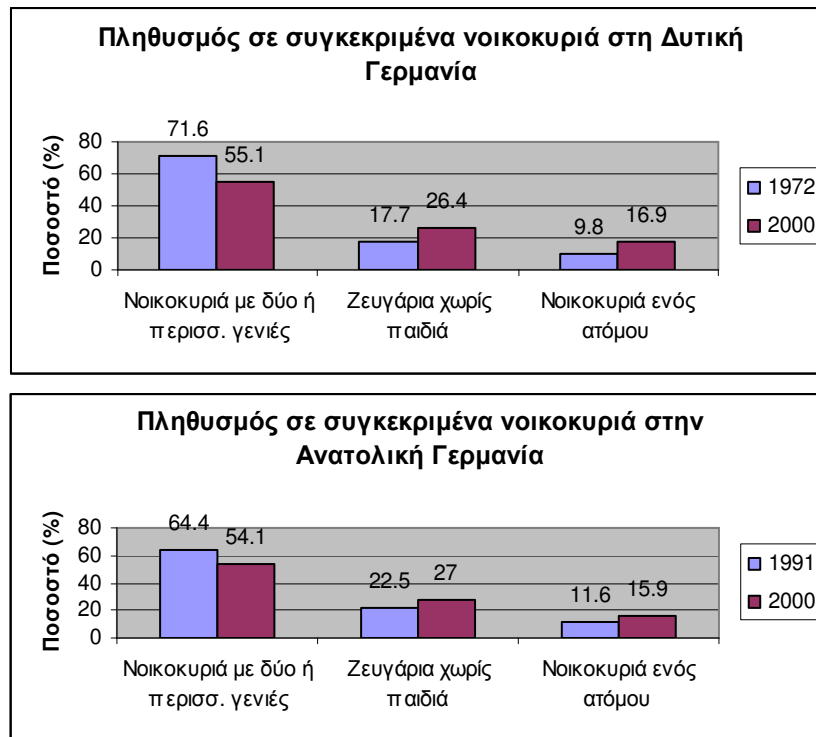
Τα παιδιά στις μονογονεϊκές οικογένειες, τα παιδιά σε οικογένειες όπου οι γονείς εργάζονται με μερική απασχόληση ή και καθόλου, τα παιδιά που ζούνε σε πολύτεκνες οικογένειες (τρία ή περισσότερα παιδιά) ή εκείνα που ζούνε με μητέρα 34 χρόνων και κάτω είναι πιο πιθανόν να ζούνε σε νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα από ότι άλλες ομάδες παιδιών⁸.

⁸ Πηγή: Νοικοκυριά με εισοδήματα κάτω από το μέσο όρο, Τμήμα Εργασίας και Συντάξεων. Τα δεδομένα από το 1979-1993/94 είναι για το Ην. Βασίλειο και έχουν παρθεί από τη Δημοσκοπήση για τις Οικογενειακές Δαπάνες (υπολογισμοί δεν είναι διαθέσιμοι για το 1981, 1983 και το 1985) από το 1994/95 τα δεδομένα προέρχονται από το GB από τη Δημοσκοπήση για τα Οικογενειακά Εισοδήματα. **Χαμηλά εισοδήματα** – η μέθοδος που υιοθετείται για να οριστεί το χαμηλό εισόδημα είναι 60% του μέσου διαθέσιμου εισοδήματος στο νοικοκυριό. **Equivalisation** – στην ανάλυση της κατανομής του εισοδήματος, το διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού προσαρμόζεται συνήθως για να λάβει υπόψη το μέγεθος και τη σύνθεση του νοικοκυριού. **Πριν και μετά τα κόστη στέγασης** - στην Έρευνα για Νοικοκυριά με εισοδήματα κάτω από το μέσο όρο, το διαθέσιμο εισόδημα συνήθως προσαρμόζεται τόσο πριν όσο και μετά την περαιτέρω μείωση των στεγαστικών κοστών.

2.4 Γερμανία⁹

Στα δύο τρίτα όλων των νοικοκυριών στη Γερμανία ζει μια μόνο γενιά ατόμων (ένα άτομο ή ένα ζευγάρι χωρίς παιδιά) και ένα στα τρία νοικοκυριά ζουν περισσότερες από μια γενιές. Στο 33% όλων των νοικοκυριών (2000) ζούσαν ζευγάρια μαζί με τα παιδιά τους. Μόνο στο 0,8% όλων των νοικοκυριών ζούσαν τρεις ή περισσότερες γενιές μέσα στο ίδιο σπίτι (Engstler & Menning, 2004).

Διάγραμμα 2.5

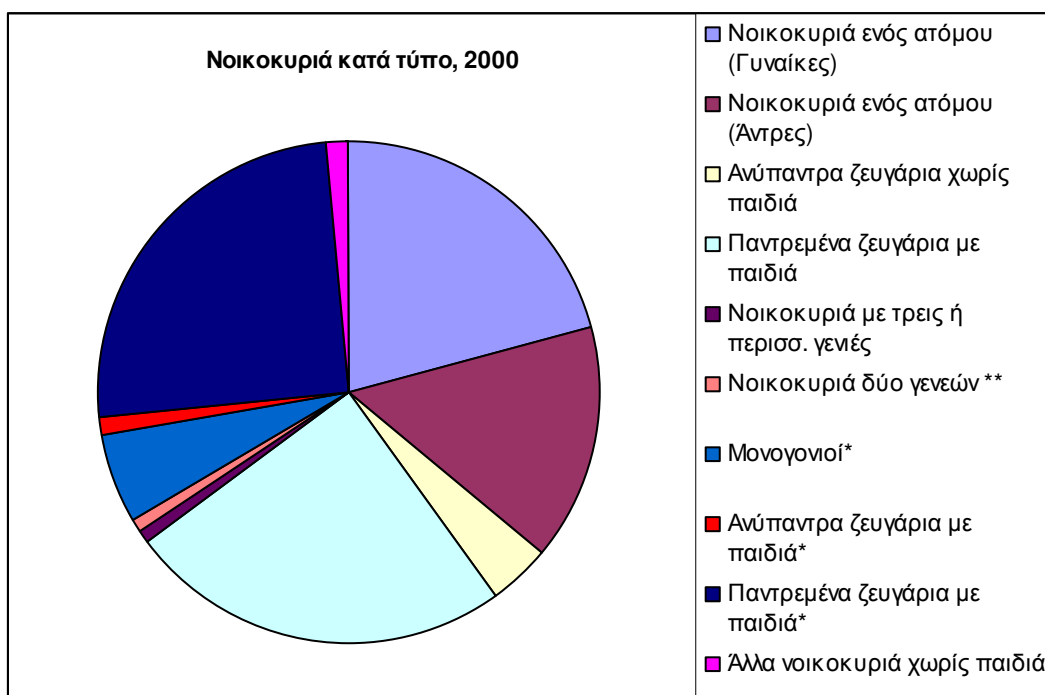
Πηγή: Federal Statistics Office, micro census (υπολογισμοί από Engstler & Menning, 2004)

Το ένα τέταρτο όλων των ιδιωτικών νοικοκυριών (ή τρία τέταρτα όλων των νοικοκυριών στα οποία ζούνε δύο ή περισσότερες γενιές) αποτελούνται από παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά, 6% είναι μονογονεϊκές οικογένειες και 1% μη παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά. Το ποσοστό όλων των νοικοκυριών με παντρεμένα ζευγάρια και παιδιά μειώθηκε αισθητά τις τελευταίες δεκαετίες (Engstler & Menning, 2004).

Το 2000 στη Γερμανία, το 6,9% του συνόλου των νοικοκυριών αποτελούσαν μονογονεϊκές οικογένειες: το 1,1% ήταν ζευγάρια τα οποία συμβίωναν και είχαν αποκτήσει παιδιά, ενώ το 5,8% περιλάμβανε τις άλλες κατηγορίες μονογονιών (άγαμους γονείς, διαζευγμένους, χήρους/ες).

⁹ Τα δεδομένα έχουν καταγραφεί από τους Heribert Engstler και Sonja Menning και περιλαμβάνονται στην έκθεση "Families in Germany – Facts and Figures" του Γερμανικού Κέντρου Γεροντολογίας.

Διάγραμμα 2.6

Πηγή: Federal Statistics Office, micro census (υπολογισμοί από Engstler & Menning, 2004)

* Νοικοκυριά δύο γενεών με μόνο ανύπαντρα παιδιά

** Νοικοκυριά δύο γενεών στα οποία τουλάχιστον το ένα παιδί είναι παντρεμένο, διαζευγμένο ή χηρευάμενο

Το ποσοστό των παντρεμένων ζευγαριών με παιδιά έχει μειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες και εμφανίζονται άλλοι τύποι οικογενειών, ενώ ταυτόχρονα αυξάνονται τα άτομα που ζούνε μόνα τους. Παρόλα αυτά η πλειοψηφία όλων των παιδιών στη Γερμανία μεγαλώνουν με παντρεμένους γονείς. Το ποσοστό των παιδιών που ζούνε σε διγονεϊκές οικογένειες στη Δυτική Γερμανία μειώθηκε κατά την περίοδο 1972-2000 κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες. Το 2000, ποσοστό 84% όλων των παιδιών, κάτω των 18, ζούσαν με τους παντρεμένους γονείς τους. Στην Ανατολική Γερμανία (2000) δύο στα τρία παιδιά (69%) ζούσαν μαζί με τους παντρεμένους γονείς τους. Το ποσοστό αυτών των παιδιών μειώθηκε κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες τα χρόνια μετά το 1991. Ποσοστό 15% των οικογενειών με παιδιά είναι μονογονεϊκές και ένα επιπλέον 6% των οικογενειών αποτελείται από ζευγάρια που συμβιώνουν και έχουν παιδιά (Engstler & Menning, 2004).

Πίνακας 2.2: Οικογένειες με παιδιά κάτω των 18 με βάση τον τύπο οικογένειας και τον αριθμό των παιδιών που είναι μικρά σε ηλικία

Τύπος Οικογένειας	Συνολικά	%	Αριθμός παιδιών***		
			1	2	3+
Παντρεμένα ζευγάρια	7.264	78,4	46,7	40,3	13
Ζευγάρια που συζούν*	575	6,2	72,8	22,2	5,1
Μόνοι-γονείς**	1.423	15,4	65,7	26,4	7,8
Συνολικά	9.262	100	51,2	37	11,7

Πηγή: Federal statistics office, Micro Census, Population at Family Residence

*Δύο ετερόφυλα άτομα που δεν είναι παντρεμένα με ανύπαντρα παιδιά χωρίς κάποια επιπλέον άτομα στο νοικοκυριό (περιλαμβάνει ζευγάρια όπου και οι δύο σύντροφοι έχουν τα δικά τους παιδιά στο νοικοκυριό)

** Χωρίς συντρόφους στο νοικοκυριό

***Ανύπαντρα παιδιά ηλικίας κάτω των 18, που ζουν στο πατρικό σπίτι

Η μονογονεϊκότητα στη Γερμανία είναι ένας διαδεδομένος τύπος οικογένειας τις τελευταίες δεκαετίες. Στη Γερμανία το 2000, υπήρχαν 1,77 εκατομμύρια μονογονεϊκές οικογένειες με τη στενή έννοια (π.χ. μόνοι πατέρες με παιδιά κάτω των 27 και χωρίς άλλα άτομα στο νοικοκυριό). Από αυτούς το 86% ήταν μόνες-μητέρες και το 14% μόνοι-πατέρες. Η πλειοψηφία των μονογονεϊκών οικογενειών αποτελούνται από μητέρες. Οι μονογονεϊκές οικογένειες εμφανίζονται περισσότερο στην Ανατολική Γερμανία. Υπολογίστηκε πως το 45% των γυναικών που γεννήθηκαν μεταξύ του 1953-1972 ήταν, ή είναι ακόμα, μόνες-μητέρες τουλάχιστον για μια φορά. Στην πρώην Δυτική Γερμανία αυτό το ποσοστό κυμαινόταν γύρω στο 20% (αναφέρεται από Engstler & Menning, 2004).

Οι λόγοι κατάληξης στη μονογονεϊκότητα έχουν αλλάξει τα τελευταία χρόνια. Στο παρελθόν οι κύριοι παράγοντες που συνέβαλλαν στη δημιουργία μονογονεϊκής οικογένειας ήταν η χηρεία ή η αγαμία που ανάγκαζε, τις μητέρες κυρίως, να παραμείνουν μόνες. Αντίθετα, σήμερα ο κύριος παράγοντας που συμβάλλει στην αύξηση του συγκεκριμένου τύπου οικογένειας είναι το διαζύγιο. Η μεγαλύτερη πλειοψηφία των μονογονιών είναι διαζευγμένοι (63%) και ένα τέταρτο περίπου (23%) όλων των μονογονιών είναι άγαμοι. Η πλειοψηφία των μονογονιών που είναι διαζευγμένοι εντοπίζονται στις περιοχές της πρώην Δυτικής Γερμανίας, από ότι στις περιοχές της Ανατολικής Γερμανίας. Στη Δυτική σχεδόν τα τρία τέταρτα (65%) από όλους τους μονογονιούς είναι διαζευγμένοι ενώ στην Ανατολική το ποσοστό είναι 56%. Στην Ανατολική Γερμανία οι μόνες-μητέρες είναι περισσότερες από ότι στη Δυτική και το 36% των μόνων-μητέρων είναι ανύπαντρες, σε αντίθεση με το 22% που παρουσιάζεται στη Δυτική Γερμανία. Η εξήγηση για αυτές τις διαφορές που παρουσιάζονται είναι μεταξύ άλλων: (α) η απροθυμία για γάμο στις περιοχές της πρώην Ανατολικής Γερμανίας και επίσης (β) ο μικρότερος τόνισμός του γεγονότος ότι ο γάμος είναι ο μόνος «φυσιολογικός» θεσμός. Η συγκρινόμενη απροθυμία για γάμο παρόλο που πολλά ζευγάρια είναι γονείς, επιδοκιμάζεται επίσης από συγκεκριμένους οικονομικούς παράγοντες όπως τα μεταφερόμενα επιδόματα (transfer benefits), τα φορολογικά προνόμια και η ευκολότερη πρόσβαση σε σταθμούς παιδικής φροντίδας. Γενικότερα, οι μονογονεϊκές οικογένειες είναι οικογένειες με ένα παιδί. Δύο στους τρεις μονογονιούς (ηλικίας κάτω των 27) έχουν μόνο ένα παιδί στο νοικοκυριό.

Στη Γερμανία παρουσιάστηκε μια μεγάλη αύξηση στον αριθμό των **διαζυγίων** από τα μέσα της δεκαετίας του 1960. Ένας στους τέσσερις γάμους καταλήγει σε διαζύγιο πριν τα 15 χρόνια έγγαμης συμβίωσης. Το ποσοστό διαζυγίου αυξάνεται επίσης στις περιπτώσεις που τα

ζευγάρια είναι παντρεμένα για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Με βάση τα ποσοστά διαζυγίων σε σχέση με τη διάρκεια του γάμου για το 2000, αναμένεται πως το 37% των γάμων θα καταλήξουν σε διαζύγιο.

Περίπου οι μισοί γάμοι (49%) που κατέληξαν σε διαζύγιο, το 2000, είχαν ένα ή περισσότερα μικρά παιδιά. Το ποσοστό των διαζευγμένων ζευγαριών που είχαν κατά τη στιγμή του διαζυγίου μικρά παιδιά μειώθηκε τα τελευταία πέντε χρόνια, κυρίως στην πρώην Ανατολική Γερμανία. Το 1995 στο 71% από όλους τους γάμους που κατέληξαν σε διαζύγιο, υπήρχαν παιδιά κάτω των 18 χρόνων. Το ποσοστό αυτό μειώθηκε το 2000 στο 58%.

Υπολογίζεται πως γύρω στο ένα πέμπτο των παιδιών που θα γεννηθούν από γονείς οι οποίοι παντρεύτηκαν τη δεκαετία του 1990 (συμπεριλαμβανομένων των παιδιών που γεννήθηκαν έξω από τα πλαίσια του γάμου) θα βιώσουν το διαζύγιο των γονιών τους μέσα στις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής τους.

Παρόλο που ολοένα και λιγότεροι γάμοι τελειώνουν με το θάνατο του ενός συζύγου και αυξάνονται τα διαζύγια, ο ετήσιος αριθμός των **χήρων** είναι διπλάσιος από αυτόν των διαζυγίων. Το 2000 υπήρχαν 340.000 περιπτώσεις χηρείας. Αυτός ο αριθμός αποτελεί το 64% όλων των γάμων που διαλύθηκαν το συγκεκριμένο έτος και το 41% όλων των θανάτων. Η χηρεία βιώνεται κυρίως από τις γυναίκες αφού το 2000 το 71% των ατόμων που χήρευσαν ήταν γυναίκες. Με βάση τα ποσά για τις ετήσιες καινούριες αιτήσεις για συντάξεις, οι γυναίκες χηρεύουν κατά μέση ηλικία στα 67 τους χρόνια και οι άντρες στα 68 τους.

2.4.1 Η οικονομική κατάσταση των οικογενειών στη Γερμανία

Εισόδημα

Η οικονομική κατάσταση των ιδιωτικών νοικοκυριών και οικογενειών εξαρτάται κυρίως από το διαθέσιμο εισόδημα, τις δαπάνες για τα κόστη διαβίωσης, το ποσό των διαθέσιμων πάγιων συσσωρευμένων στοιχείων, τα δάνεια και τη στεγαστική κατάσταση.

Με βάση τα αποτελέσματα των επίσημων στατιστικών στους ετήσιους προϋπολογισμούς των νοικοκυριών, τα ιδιωτικά νοικοκυριά στη Γερμανία το έτος 2000 είχαν ένα μέσο μηνιαίο εισόδημα 2.583€. Το εισόδημα των ζευγαριών με παιδιά κάτω των 18 ήταν 3.499€ ενώ των μονογονιών ήταν περίπου το μισό αυτού του ποσού (1.777€). Το εισόδημα των οικογενειών στην Ανατολική Γερμανία ήταν χαμηλότερο από ότι στη Δυτική.

Πίνακας 2.3: Καθαρό μηνιαίο εισόδημα διαφόρων τύπων νοικοκυριών

Τύπος νοικοκυριού (1)	Γερμανία	Πρώην Δυτική Γερμανία	Ανατολική Γερμανία και Ανατολικό Βερολίνο
	Μέσο εισόδημα κατά νοικοκυριό το μήνα (σε Ευρώ)		
Όλοι οι τύποι νοικοκυριών	2.583	2.714	2.024
Άτομα που ζουν μόνα	1.538	1.636	1.095
Ζευγάρια (2) χωρίς παιδιά	2.887	3.059	2.180
Ζευγάρια (2) με παιδιά	3.499	3.614	2.948
Μόνοι-γονείς (3)	1.777	1.874	1.465

Πηγή: Federal Statistics Office: Income and Expenditure of Private Households, 1999-2000

¹ Νοικοκυριά που η σύνθεση των μελών τους συναντά την καθορισμένη κατηγορία μόνο

² Παντρεμένα και μη παντρεμένα ζευγάρια

² Παντρεμένα και μη παντρεμένα ζευγάρια

³ Παιδιά κάτω των 18 χρόνων

Όταν λάβουμε υπόψη τον αριθμό των μελών των νοικοκυριών και υπολογίσουμε το εισόδημα των νοικοκυριών σε κατά-κεφαλή εισόδημα, τότε το εισόδημα των ζευγαριών με παιδιά είναι ελαφρώς πιο χαμηλό από αυτό που φαίνεται στον πίνακα, ενώ το κατά κεφαλή εισόδημα των μονογονεϊκών οικογενειών είναι πολύ χαμηλότερο από το συνολικό μέσο.

Όσο πιο μικρό, σε ηλικία, είναι το μικρότερο παιδί της οικογένειας, τόσο πιο χαμηλό είναι το διαθέσιμο εισόδημα και η σχετική εισοδηματική θέση των οικογενειών. Ένας από τους κύριους λόγους για αυτό είναι η χαμηλή συμμετοχή στην αγορά εργασίας των μητέρων όταν τα παιδιά βρίσκονται στη βρεφική, νηπιακή και προσχολική φάση. Αυτό με τη σειρά του επηρεάζεται από την περιορισμένη προσφορά για εξωτερική παιδική φροντίδα η οποία ως αποτέλεσμα είναι δαπανηρή. Η διαδεδομένη έξοδος των μητέρων από την αγορά εργασίας (κυρίως στην πρώην Δυτική Γερμανία) και οι συχνοί περιορισμοί σε εργασίες μερικής απασχόλησης για τα άτομα που επανεντάσσονται στην αγορά εργασίας, είναι οι κύριοι παράγοντες για αυτή την τυπική διαφοροποίηση στο εισόδημα με βάση την ηλικία του μικρότερου παιδιού. Επιπρόσθετοι λόγοι είναι το αρχικά χαμηλό και σταδιακά αυξανόμενο εισόδημα, κυρίως για τους άντρες.

2.4.2 Φτώχεια και λήπτες δημόσιου βοηθήματος

Η Έκθεση Δεδομένων που δημοσιεύεται κάθε δύο χρόνια στη Γερμανία περιέχει περιγραφές της σχετικής εισοδηματικής φτώχειας όπως και τα αποτελέσματα της Δημοσκοπήσης για το Εισόδημα και τις Δαπάνες 1998 που εκδίδεται από την εθνική στατιστική υπηρεσία. Οι δύο αυτές πηγές βασίζονται στον ορισμό της Ε.Ε. για την εισοδηματική φτώχεια: «Αυτό που ορίζει την εισοδηματική φτώχεια για ένα άτομο που ζει σε ένα νοικοκυριό, είναι ότι έχει εισόδημα λιγότερο από το 50% του μέσου εισοδήματος του γενικού πληθυσμού». Το 2000 το 12% του πληθυσμού που ζει σε νοικοκυριά ως ζευγάρι με μικρά παιδιά, ζει σε σχετική εισοδηματική φτώχεια σε σύγκριση με το 4% των ζευγαριών που δεν έχουν παιδιά και το 7% του πληθυσμού που ζει μόνο του. Το ποσοστό φτώχειας για τους μονογονιούς ανερχόταν στο 30,6%, ποσοστό το οποίο είναι περισσότερο από το τριπλάσιο του εθνικού μέσου (αναφέρεται από Engstler & Menning, 2004).

Πίνακας 2.4: Ποσοστό πληθυσμού που ζει σε σχετική εισοδηματική φτώχεια με βάση τον τύπο νοικοκυριού, 2000

Τύπος Νοικοκυριού	Πληθυσμός που ζει σε σχετική εισοδηματική φτώχεια	
	Γερμανία	Ανατολική Γερμανία
Σύνολο	9,1	11,7
Νοικοκυριά ενός ατόμου	6,6	9,4
Μέχρι την ηλικία των 45	9,8	15,4
Ηλικίας 46-65	4,7	8,3
Ηλικίας 66+	4,8	5,2
Νοικοκυριά στα οποία ζουν ζευγάρια χωρίς παιδιά	3,7	4,5
Αρχηγός νοικοκυριού μέχρι 45	2,9	6,7
Αρχηγός νοικοκυριού από 46-65	3,5	5,2
Αρχηγός νοικοκυριού από 66+	4,5	2,3
Νοικοκυριά στα οποία ζουν μικρά παιδιά	11,9	15,2
Μονογονεϊκά νοικοκυριά	30,6	42,6
Νοικοκυριά στα οποία ζουν γονείς με ενήλικα παιδιά	8,9	7,5

Πηγή: Federal Statistics Office (2002): Data: SOEP 2000

Υπάρχουν όμως ενδείξεις αύξησης του κινδύνου φτώχειας για τα παιδιά και αυτό οφείλεται στο γεγονός της αυξανόμενης ανεργίας, τα αυξανόμενα ποσοστά των διαζυγίων, χωρισμών και μόνων-μητέρων, τη μετανάστευση οικογενειών με χαμηλά εισοδήματα και το ανεπαρκές εισόδημα πολλών οικογενειών με παιδιά, γεγονός που τους δημιουργεί προβλήματα στην αντιμετώπιση των αυξανόμενων εξόδων ζωής.

Παρατηρώντας τον επόμενο πίνακα βλέπουμε πως η δημόσια βοήθεια που παρέχεται σε οικογένειες καταλήγει κατά κύριο λόγο σε μονογονεϊκές οικογένειες, ενώ τα ζευγάρια με ένα ή δύο παιδιά είναι κάτω από το μέσο όρο (3,7) παροχής δημόσιου βοηθήματος. Λίγο πιο πάνω από το μέσο όρο βρίσκονται οι διγονεϊκές οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά (4,1). Από το 1995-2000 ο αριθμός των παντρεμένων ζευγαριών με μικρά σε ηλικία παιδιά που χρειάζονταν οικονομική στήριξη μειώθηκε κατά 16%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους μονογονιούς αυξήθηκε κατά 14%. Το ποσοστό παντρεμένων ζευγαριών που λάμβαναν δημόσιο βοήθημα μειώθηκε επίσης σε μικρό βαθμό και αυξήθηκε αυτό των μονογονιών.

Πίνακας 2.5: Ομάδες ληπτών συνεχιζόμενου δημόσιου βοηθήματος που βρίσκονται έξω από ιδρύματα (31/12/2000)

Ομάδα Ληπτών	Ανά 100 Νοικοκυριά	Σύγκριση με το 1995	Ομάδα ληπτών ανά 100 Νοικοκυριά - 1995
Συνολικά	3,7	+10%	3,4
Ζευγάρια με παιδιά	1,9	-16%	2,1
με ένα παιδί	1,5	-11%	1,6
με δύο παιδιά	1,5	-23%	1,9
με τρία ή περισσότερα παιδιά	4,1	-15%	4,6
Μόνοι-γονείς με παιδιά	23,9	+14%	22,4
με ένα παιδί	20%	-	-
με δύο παιδιά	27,9	-	-
με τρία ή περισσότερα παιδιά	42,6	-	-

Πηγή: Federal Statistics Office, Welfare Assistance Statistics and Micro census

*παιδιά κάτω των 18 ** χωρίς σύντροφο στο νοικοκυριό

Το 1998 ένα πέμπτο περίπου των μονογονιών στη Γερμανία (19%) δεν είχαν καθόλου αποταμιεύσεις, σε αντίθεση με το 8% όλων των ιδιωτικών νοικοκυριών και το 4% των ζευγαριών με παιδιά. Ζευγάρια χωρίς παιδιά έχουν τις πιο ψηλές αποταμιεύσεις (41.530€) σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ομάδες νοικοκυριών συμπεριλαμβανομένων αυτών που δεν έχουν ακόμα παιδιά και αυτών που τα παιδιά τους έχουν φύγει από το σπίτι. Τα χαμηλότερα ποσοστά στην κλίμακα των αποταμιεύσεων έχουν οι μονογονεϊκές οικογένειες (8.928€).

Πίνακας 2.6: Πάγια οικονομικά των διαφόρων τύπων ιδιωτικών νοικοκυριών, 1998

Τύπος Νοικοκυριού (1)	Ποσοστό Νοικοκυριών που δεν έχουν Πάγια Στοιχεία (2) (%)	Μέσος όρος καθαρών πάγιων στοιχείων (3) €
Συνολικά	7,6	31.345
Γυναίκες που ζουν μόνες	11,8	16.505
Αντρες που ζουν μόνοι	15,7	25.301
Ζευγάρια που δεν έχουν παιδιά	3,7	41.530
Ζευγάρια με παιδιά	4,1	30.239
Με ένα παιδί	5,2	26.959
Με δύο παιδιά ή περισσότερα	3,5	32.276
Μόνοι-γονείς	19	8.928

Πηγή: Federal Statistics Office: Financial assets and consumer debts of private households. Data: Sample Survey of Income and Expenditure, 1998

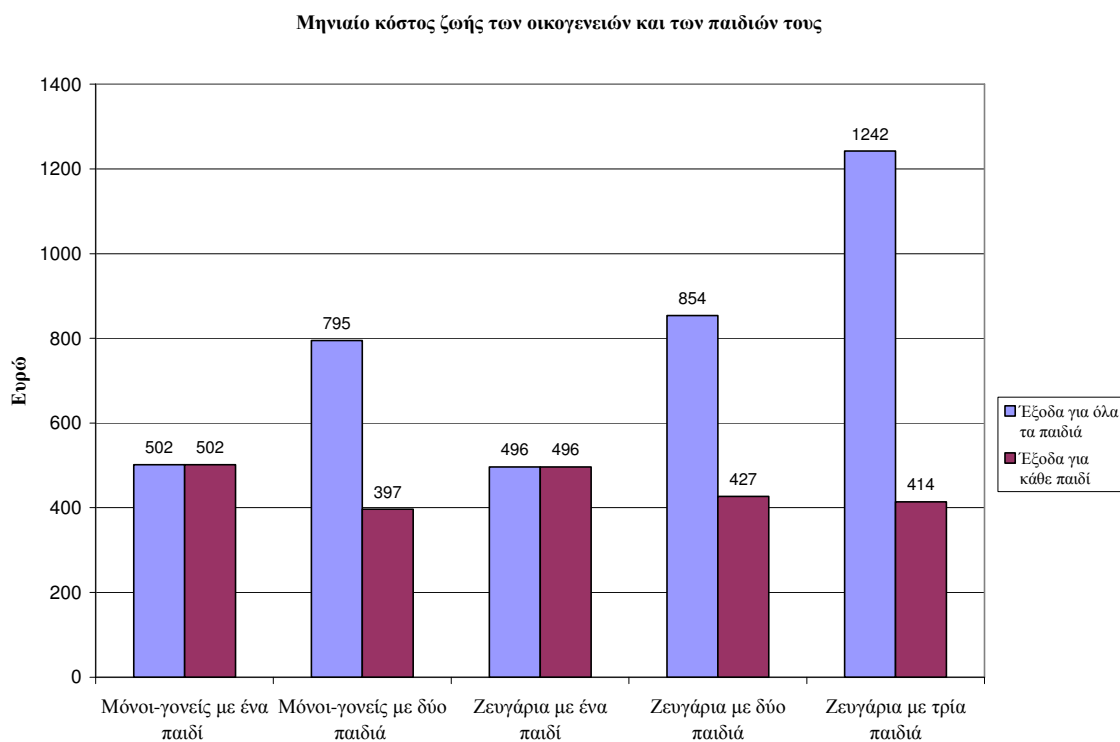
¹ Νοικοκυριά με μέλη όπως ορίζονται από τύπο κατηγορίας: παιδιά=παιδιά κάτω των 18, ζευγάρια=παντρεμένα ζευγάρια και μη παντρεμένοι σύντροφοι

² Ποσοστό νοικοκυριών χωρίς αποταμιεύσεις και ακίνητη περιουσία (building society assets), ασφάλειες, μετοχές και άλλες επενδύσεις, ασφαλιστική πίστωση (surrender value) και λεφτά τα οποία δανείστηκαν ιδιωτικά (money lent privately)

³ Πάγια (συμπεριλαμβάνει ασφαλιστική πίστωση) μετά την αφαίρεση οποιουδήποτε καταναλωτικού δανείου

Διάγραμμα 2.7

Μηνιαίο κόστος ζωής των οικογενειών και των παιδιών τους (με βάση τους τύπους νοικοκυριών)

Πηγή: Federal Statistics Office, EVS 1998*

Ένας άλλος δείκτης της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης των μονογονιών αφορά το **μηνιαίο κόστος ζωής** της οικογένειας. Εδώ τα επίσημα στοιχεία (Federal Statistics, 1998) δείχνουν ότι τα ζευγάρια με δύο μικρά παιδιά ξοδεύουν κατά μέσο όρο 854€ το μήνα για τα παιδιά τους (Δυτική 870€ και Ανατολική 708€). Οι μονογονιοί μ' ένα παιδί ξοδεύουν 502€ και αυτό δείχνει ότι δεν ξοδεύουν λιγότερα για τα παιδιά τους αν συγκριθούν με τα ζευγάρια που έχουν ένα παιδί (496€), παρόλο που το εισόδημα τους είναι συγκριτικά χαμηλότερο. Το ποσοστό του καθαρού εισοδήματος των νοικοκυριών που ξοδεύεται για διάφορα παιδικά είδη διαφέρει από 16-42% και εξαρτάται από τον τύπο και το μέγεθος της οικογένειας. Οι μονογονιοί ξοδεύουν πολύ μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματός τους για τα παιδιά τους σε σύγκριση με τα ζευγάρια που έχουν παιδιά. Για τους δύο αυτούς τύπους οικογενειών, το ποσοστό του καθαρού εισοδήματος που ξοδεύεται για τα παιδιά αυξάνεται κατά αναλογία με τον αριθμό των παιδιών που ζουν στο νοικοκυριό: για τα ζευγάρια με ένα παιδί είναι περίπου 16%, με δύο παιδιά είναι 24% και για ζευγάρια με τρία παιδιά φτάνει στο 31%. Οι μονογονιοί με ένα παιδί ξοδεύουν το 32% του καθαρού εισοδήματός τους, ενώ αυτοί που έχουν δύο παιδιά το 42%.

* Η γραφική παράσταση δεν περιλαμβάνει νοικοκυριά με μηνιαίο καθαρό εισόδημα 17.895€ και πάνω, και χωρίς άτομα που ζούνε σε ιδρύματα και κοινοτικά σπίτια και η ηλικία των παιδιών είναι κάτω των 18.

Αν στραφούμε τώρα στα δεδομένα που αφορούν τη **στέγαση** με βάση τα αποτελέσματα της δειγματοληπτικής δημοσκόπησης για τα εισοδήματα και τις δαπάνες που έγινε από την εθνική στατιστική υπηρεσία το 1998 αναφέρουν τα εξής ότι το 44% των ιδιωτικών νοικοκυριών στη Δυτική Γερμανία και το 26% στην Ανατολική Γερμανία ζούσαν υπό το καθεστώς της ιδιοκατοίκησης. Στην περίπτωση των ζευγαριών με παιδιά το ποσοστό ιδιοκτησίας ανέβαινε όσο αυξανόταν και ο αριθμός των παιδιών. Από την ομάδα των οικογενειών με παιδιά οι μονογονιοί ήταν πολύ πιο σπάνια ιδιοκτήτες της κατοικίας στην οποία διέμεναν. Στη Δυτική Γερμανία, για παράδειγμα, το 64% των ζευγαριών με τρία ή περισσότερα παιδιά ήταν οι ιδιοκτήτες της κατοικίας στην οποία ζούσαν σε αντίθεση με το 58% των ζευγαριών με δύο παιδιά και το 42% των ζευγαριών με ένα παιδί.

2.5 Ολλανδία¹⁰

Το 2001 ο αριθμός των διαζυγίων στην Ολλανδία έφτασε τις 37,5 χιλιάδες, σε σύγκριση με τις 34,6 χιλιάδες το 2000. Με βάση τα δεδομένα της Ολλανδικής Στατιστικής Υπηρεσίας το 2000, τριάντα τρεις (33) χιλιάδες παιδιά βίωσαν το διαζύγιο των γονιών τους. Σε ένα πιο μακροπρόθεσμο υπολογισμό που έγινε για τις μελλοντικές τάσεις, υπολογίζεται ότι ένα στα έξι παιδιά στην Ολλανδία θα βιώνουν το χωρισμό των γονιών τους. Μετά από ένα χρονικό διάστημα το 40% των παιδιών αυτών θα έχουν μητριά/πατριό. Τα παιδιά είναι κατά μέσο όρο ηλικίας δεκατριών χρόνων όταν οι γονείς τους δημιουργούν μια καινούρια σχέση. Λιγότερα από τα μισά αυτά παιδιά έχουν θετική εικόνα για τη νέα οικογενειακή τους κατάσταση ενώ για τα παιδιά που μεγαλώνουν με τους δύο βιολογικούς τους γονείς, το ποσοστό ανεβαίνει στο 80% (Press release, Statistics Netherlands, 2001).

Η μεγάλη πλειοψηφία (80%) των παιδιών με διαζευγμένους γονείς έμεναν με τις μητέρες τους μετά το χωρισμό και το ένα τέταρτο όλων των παιδιών που προέρχονταν από διαζευγμένα ζευγάρια δεν είχαν καμία επαφή με τους πατέρες τους μετά το διαζύγιο. Το ένα τρίτο των παιδιών που έχουν επαφή με τους πατέρες τους βλέπουν αρνητικά αυτή τη σχέση ενώ τα υπόλοιπα δύο τρίτα βλέπουν τη σχέση ως σχετικά καλή ή καλή. Ένα ψηλό ποσοστό παιδιών μεγαλύτερο από 60%, από μονογονεϊκές οικογένειες, ανέφεραν πως έχουν καλή σχέση με τις μητέρες τους. Αυτό είναι μικρότερο ποσοστό σε σύγκριση με τα παιδιά σε διγονεϊκές οικογένειες, όπου το αντίστοιχο ποσοστό ανεβαίνει στο 80% (Press release, Statistics Netherlands, 2001).

Από το 1994 περίπου 60-70 χιλιάδες άτομα στην Ολλανδία παίρνουν διαζύγιο κάθε χρόνο. Οι περισσότεροι από αυτούς βρίσκουν καινούριο σύντροφο μέσα σε διάστημα λίγων χρόνων, είναι όμως περισσότερο πιθανόν να συζούν παρά να ξαναπαντρευτούν. Τα τρία τέταρτα των αντρών που πήραν διαζύγιο το 1994 ζούσαν με μια καινούρια σύντροφο το 2000, ενώ για τις γυναίκες το ποσοστό μειωνόταν στο 60%. Αυτό σημαίνει πως περισσότερες γυναίκες από ότι άντρες μένουν μόνες. Ένας σημαντικός λόγος για αυτό είναι πως τα παιδιά μετά τα διαζύγιο μένουν συνήθως με τις μητέρες τους και η ύπαρξη παιδιών μειώνει τις πιθανότητες δημιουργίας μιας καινούριας σχέσης. Αυτό ισχύει τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άντρες.

2.5.1 Παιδιά που γεννιούνται από άγαμους γονείς

Το 2000 περισσότερα από 50 χιλιάδες παιδιά γεννήθηκαν από άγαμους γονείς¹¹ – ποσοστό το οποίο έχει διπλασιαστεί τα τελευταία δέκα χρόνια. Ως προς την κατανομή του ποσοστού των παιδιών που γεννιούνται έξω από τα πλαίσια του γάμου η Ολλανδία (32,5%) βρίσκεται στο ίδιο περίπου επίπεδο με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο που είναι 31,6% (Eurostat, 2006).

¹⁰ Όλες οι πληροφορίες είναι παρμένες από δημοσιογραφικές διασκέψεις της ολλανδικής στατιστικής υπηρεσίας.

¹¹ Μια γέννηση ορίζεται ως γέννηση μέσα στα πλαίσια γάμου (ή νόμιμη) αν η μητέρα είναι παντρεμένη κατά τη στιγμή της γέννησης, ή αν είναι διαζευγμένη ή χήρα και το παιδί γεννιέται μέσα σε 307 μέρες από το τέλος του γάμου. Γεννήσεις εκτός γάμου ορίζονται ως οι γεννήσεις παιδιών από μητέρες που δεν παντρεύτηκαν, δε χώρισαν ποτέ ή δεν είναι χήρες.

Οι γεννήσεις εκτός γάμου είναι πιο συνηθισμένες ανάμεσα σε νεαρές μητέρες. Το 2000 περισσότερες από τις μισές γυναίκες που είχαν το πρώτο τους παιδί σε ηλικία κάτω των 25 δεν ήταν παντρεμένες. Παρόλο που για πολλές νεαρές γυναίκες η εγκυμοσύνη δεν είναι λόγος για να παντρευτούν, εντούτοις πολλές από αυτές παντρεύονται τους συντρόφους τους σε ένα μεταγενέστερο στάδιο. Επίσης, γυναίκες που γίνονται μητέρες για πρώτη φορά σε ηλικία 35 ετών και άνω είναι πιο πιθανόν να μην είναι παντρεμένες. Τέσσερις στις δέκα γυναίκες που γίνονται για πρώτη φορά μητέρες σε ηλικία 35 χρόνων και άνω είναι άγαμες.

2.5.2 Μονογονεϊκές οικογένειες

Τον Ιανουάριο του 2001 υπήρχαν 399 χιλιάδες μονογονεϊκές οικογένειες στην Ολλανδία σε αντίθεση με 361 χιλιάδες το 1995. Το 2000 ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών ήταν κατά 12 χιλιάδες μικρότερος από αυτό του 2001 και κατ' επέκταση ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών αυξήθηκε κατά 38 χιλιάδες μέσα σε έξι χρόνια. Παρ' όλη όμως αυτή την αύξηση (28 χιλιάδες) το ποσοστό των διγονεϊκών και των μονογονεϊκών οικογενειών αυτά τα έξι χρόνια παρέμεινε αρκετά σταθερό αφού κυμάνθηκε από 85,4%-84% για τις διγονεϊκές οικογένειες και από 15,6%-16% για τις μονογονεϊκές. Μια στις έξι οικογένειες με παιδιά είναι μονογονεϊκή οικογένεια ενώ το 1995 αυτή η αναλογία ήταν μια στις επτά. Περίπου 60% αυτών των οικογενειών έχουν ένα παιδί. Όπως είναι φυσικό ο αριθμός των διγονεϊκών οικογενειών μειώθηκε κατά 24 χιλιάδες από το 1995 παρόλο που αυξήθηκε ελαφρώς τα τελευταία δύο χρόνια αφού αυτό ήταν επακόλουθο της αύξησης του αριθμού των γεννήσεων.

Οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν κατά μέσο όρο λιγότερα παιδιά από τις διγονεϊκές αφού μια μερίδα γονιών χωρίζουν πριν κάνουν δεύτερο παιδί. Το 60% των μονογονιών έχουν ένα παιδί σε σύγκριση με το ένα τρίτο των διγονεϊκών οικογενειών. Ένα πολύ μικρό ποσοστό μονογονιών έχουν πολλά παιδιά, ενώ μόνο το 10% έχει τρία ή περισσότερα παιδιά (ανάμεσα στις διγονεϊκές οικογένειες αυτό το ποσοστό είναι το διπλάσιο). Περισσότερα από 600 χιλιάδες παιδιά ζούνε σε μονογονεϊκές οικογένειες – το οποίο αντιστοιχεί με το ένα στα επτά παιδιά που ζουν στο σπίτι των γονιών τους.

Περίπου οι μισές από τις 399 χιλιάδες μονογονεϊκές οικογένειες δημιουργήθηκαν μετά από διαζύγιο. Το 2000 υπήρχαν 35 χιλιάδες διαζύγια, από τα οποία στα μισά υπήρχαν παιδιά κάτω των 18. Τα παιδιά μένουν συνήθως με τις μητέρες τους μετά το διαζύγιο, ενώ παράλληλα στο 85% των μονογονεϊκών οικογενειών αρχηγός είναι γυναίκα.

Οι μονογονεϊκές οικογένειες δεν είναι αποτέλεσμα μόνο διαζυγίου ή θανάτου ενός από τους γονείς. Ένα τέταρτο των μόνων-μητέρων δεν έχουν ποτέ παντρευτεί. Αυτές μπορεί να είναι γυναίκες που έχουν ένα ή περισσότερα παιδιά από μια σχέση η οποία έχει τελειώσει ή να είναι άγαμες μητέρες που έχουν ένα παιδί, σε μικρή συνήθως ηλικία.

Ένα αξιοσημείωτο γεγονός είναι πως μια/ένας στις/στους δέκα μητέρες/πατέρες στις μονογονεϊκές οικογένειες είναι παντρεμένη/ος, όμως δε ζούνε με ένα σταθερό σύντροφο. Αυτοί οι γονείς μπορεί να είναι στη μέση της διαδικασίας του διαζυγίου και να δημιουργήσουν μια καινούρια σχέση ή κάποιοι από αυτούς δεν μπαίνουν καν στον κόπο να πάρουν επίσημα

διαζύγιο. Στις περιπτώσεις μεταναστών υπάρχει η πιθανότητα ο ένας από τους δύο συζύγους να κατοικεί στο εξωτερικό, γεγονός που δυσκολεύει τη συνένωση της οικογένειας.

Πολλοί μόνοι-πατέρες και μόνες-μητέρες πιθανόν να παντρευτούν ξανά ή να ξεκινήσουν να ζουν μαζί χωρίς να είναι παντρεμένοι. Όταν ζει κανείς με τα παιδιά του είναι συνήθως κάπως πιο δύσκολο να βρει καινούριο σύντροφο. Περίπου οι μισοί από όλους τους διαζευγμένους γονείς με παιδιά ζούνε με τον καινούριο τους σύντροφο μέσα σε πέντε χρόνια μετά το διαζύγιο. Τα παιδιά που ζούνε με πατριούς/μητριές περνούν κατά μέσο όρο πέντε χρόνια σε μονογονεϊκή οικογένεια.

2.6 Ελλάδα

Το 1999 οι μονογονιοί στην Ελλάδα αποτελούσαν το 2,9% του συνόλου των γονιών. Το 1996 το 82% των αρχηγών των μονογονεϊκών οικογενειών ήταν γυναίκες (Papadopoulos, 2002). Οι μονογονιοί ως ποσοστό του συνολικού αριθμού των γονιών τόσο το 1989 όσο και το 1999 αποτελούσαν το 2,9%. Με βάση τον Μπαγάβο (2001) «παρόλο που τα νοικοκυριά με δύο ενήλικες και τουλάχιστον ένα παιδί είναι ο κυρίαρχος τύπος οικογένειας στην Ελλάδα, το ποσοστό αυτό μειώθηκε από το 42% στο 38% τα τελευταία δέκα χρόνια. Ταυτόχρονα ο συνολικός αριθμός εξαρτώμενων παιδιών που ζούνε με ένα μόνο-γονιό αυξήθηκε από 4% στο 6%, όμως το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε αυτού του τύπου την οικογένεια παρέμεινε σταθερό και σχετικά πολύ χαμηλό (2%)». Αναφορικά με τα παιδιά που γεννιούνται εκτός γάμου παρατηρήθηκε μια μικρή αύξηση τα τελευταία πέντε χρόνια (από τις 3-4 γεννήσεις, σε κάθε χίλιες γεννήσεις) αλλά είναι φανερό ότι οι περιπτώσεις παραμένουν σε πολύ χαμηλά ποσοστά στην Ελλάδα¹².

Τα επίπεδα φτώχειας σχετίζονται με τους διαφορετικούς τύπους οικογένειας και νοικοκυριών. Παρόλο που η παρουσία παιδιού αυξάνει τις πιθανότητες κάποιου να γίνει φτωχός, το συνολικό επίπεδο φτώχειας μειώνεται για τα ζευγάρια με ένα παιδί και αυξάνεται για τις οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά. Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα εισοδηματικά προβλήματα, στο θέμα όμως της κατανάλωσης τα προβλήματα δεν είναι τόσο έντονα πιθανόν λόγω των ανεπίσημων υποστηρικτικών δικτύων (Μπαγάβος, 2001).

Πίνακας 2.7: Καθεστώς Εργοδότησης γονέων με παιδιά κάτω των 6 χρόνων

	Ποσοστά
Ζευγάρια με παιδιά κάτω των 6 χρόνων	
Άντρας και γυναίκα – με πλήρη απασχόληση	41,4
Άντρας – με πλήρη απασχόληση, γυναίκα μερική απασχόληση	4,2
Άντρας – με πλήρη απασχόληση, γυναίκα που δεν εργάζεται	47,3
Κάνοντας από τους δύο δεν εργάζεται	3,4
Μονογονεϊκές οικογένειες (γυναίκες) με παιδί κάτω των 6 χρόνων	
Γυναίκα – με πλήρη απασχόληση	50,9
Γυναίκα – με μερική απασχόληση	8,4
Γυναίκα – δεν εργάζεται	40,7

Το 1999 το ποσοστό εργοδότησης των μονογονιών στην Ελλάδα ήταν 63,2%. Με βάση την αναφορά της Γενικής Γραμματείας το 1996: «το ποσοστό απασχόλησης των διαζευγμένων γυναικών, αρχηγών των νοικοκυριών με παιδιά ήταν 77% και αυτό των άγαμων μητέρων ήταν 72%, με ένα μέσο ποσοστό γυναικείας συμμετοχής στην αγορά εργασίας 36,5%. Το υψηλό

¹² Ένας από τους σημαντικότερους λόγους των μειωμένων αριθμών γέννησης εξώγαμων παιδιών είναι η διακοπή της εγκυμοσύνης από ένα μεγάλο ποσοστό γυναικών. Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Γονιμότητας και Στείρότητας «η Ελλάδα κατέχει συγκριτικά, τόσο με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όσο και με τις ΗΠΑ την πρώτη θέση στις εκτρώσεις». Με βάση αυτά τα στοιχεία οι εκτρώσεις στην Ελλάδα υπερβαίνουν τις 250.000, από τις οποίες περίπου 40.000 (16% περίπου στο σύνολο των εκτρώσεων) διενεργούνται σε ανήλικα κορίτσια ηλικίας κάτω των 16 ετών.

αυτό ποσοστό, το οποίο είναι ψηλότερο από αυτό των ανδρών (66%) υποδεικνύει πως οι μόνες-μητέρες είναι υποχρεωμένες να αποδέχονται οποιαδήποτε δουλειά υπό οποιεσδήποτε συνθήκες» (Papadopoulos, 2002). Στις μονογονεϊκές οικογένειες στις οποίες αρχηγός είναι γυναίκα με παιδί κάτω των 6 χρόνων το 50,9% εργάζονται με πλήρη απασχόληση ενώ στα αντίστοιχα διγονεϊκά νοικοκυριά το ποσοστό πλήρους απασχόλησης και των δύο γονέων είναι αρκετά πιο χαμηλό (41,4%). Το ποσοστό των μόνων-μητέρων που δεν εργάζονται είναι εξαιρετικά ψηλότερο (40,7%) από αυτό των διγονεϊκών οικογενειών (3,4%). Το ποσοστό των μόνων-μητέρων που υποαπασχολούνται είναι το διπλάσιο (8,4%) από αυτό των γυναικών στα διγονεϊκά νοικοκυριά (4,2%).

Πίνακας 2.8: Τάσεις κατά τύπο απασχόλησης σε οικογένειες με παιδιά κάτω των 6

Ποσοστά κατά τύπο νοικοκυριού	1984	1989	1994	1999
	Ποσοστά			
Διγονεϊκές οικογένειες με παιδί κάτω των 6				
Άντρας και γυναίκα – με πλήρη απασχόληση	26,3	34,5	37,6	41,4
Άντρας – με πλήρη απασχόληση, γυναίκα – μερική απασχόληση	4,5	4,9	3,2	4,2
Άντρας – με πλήρη απασχόληση, γυναίκα – δεν εργάζεται	61	55,7	52,6	47,3
Κανένας δεν εργάζεται	5,4	2,6	3,5	3,4
Μονογονεϊκές οικογένειες (γυναίκα) με παιδί κάτω των 6				
Γυναίκα – με πλήρη απασχόληση	43,5	41,7	45,2	50,9
Γυναίκα – με μερική απασχόληση	8	4,9	3,8	8,4
Γυναίκα – δεν εργάζεται	48,6	53,4	51	40,7

Πηγή: OECD (2001), Employment Outlook, Paris: OECD, p. 136, table 4.2

Πίνακας 2.9: Ποσοστά στο συνολικό αριθμό νοικοκυριών κατά τύπο νοικοκυριού

Τύπος νοικοκυριού	% στο συνολικό αριθμό νοικοκυριών	% αλλαγής 1994-1999	% αλλαγής 1984-1999
Ζευγάρια με ή χωρίς παιδιά			
Ζευγάρια χωρίς παιδιά	38.2	9.6	37.6
Ζευγάρια με ένα παιδί κάτω των 6	5.9	-2.1	-9.7
Ζευγάρια με ένα παιδί από 6+ χρόνων	14.3	6.8	7.3
Ζευγάρια με δύο παιδιά, το μικρότερο κάτω των 6	7.1	-9	-34.7
Ζευγάρια με δύο παιδιά από 6 και πάνω	14.4	-13.8	-13.9
Ζευγάρια με τρία ή περισσότερα παιδιά με το μικρότερο κάτω των 6 χρόνων	2.5	-16.9	-4.7
Ζευγάρια με δύο ή περισσότερα παιδιά ηλικίας 6 και πάνω	2.8	-23.7	-36.1
Μονογονεϊκές Οικογένειες			
Μονογονιοί με ένα παιδί κάτω των 6	0.2	2.1	1
Μονογονιοί με ένα παιδί ηλικίας 6+	1.4	-4.4	-4.3
Μονογονιοί με δύο ή περισσότερα παιδιά, το μικρότερο κάτω των 6 χρόνων	0.3	-0.5	-56.2
Μονογονιοί με δύο ή περισσότερα παιδιά ηλικίας 6+	0.9	-7.2	-6.5

Πηγή: OECD (2001), Employment Outlook, Paris: OECD, p. 159, table 4.A.1

3.0 Οι Μονογονεϊκές Οικογένειες στην Κύπρο

3.1 Ο Θεσμός της Οικογένειας στην Κύπρο

Η Κύπρος ακολουθεί τις τάσεις που εμφανίζονται σε άλλες δυτικές κοινωνίες αλλά με πολύ πιο αργούς ρυθμούς. Ο ρόλος της οικογένειας στην Κύπρο είναι βαρύνουσας σημασίας για το κάθε μέλος της και αυτός είναι ίσως ο σημαντικότερος λόγος για τον οποίο η Κύπρος δε χαρακτηρίζεται από τόσο ψηλά ποσοστά οικογενειών που ανήκουν στα νέα οικογενειακά σχήματα τα οποία εμφανίζονται σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Η πίστη στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες, εκτός από εκείνες που αναφέρονται στη σχέση υποταγής της γυναίκας προς τον άντρα και στις προγαμιαίες σχέσεις, (βλ. «Η Σημερινή Κατάσταση της Κυπριακής Οικογένειας») έχει ως αποτέλεσμα τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής.

3.2 Ιστορική αναδρομή: Η μονογονεϊκότητα στην Κύπρο

Το φαινόμενο της μονογονεϊκότητας στο παρελθόν σχετιζόταν κυρίως με τις περιπτώσεις θανάτου του ενός από τους δύο συντρόφους, ενώ οι περιπτώσεις διαζυγίου ήταν σχεδόν ανύπαρκτες αφού το διαζύγιο καταδικαζόταν από την κυπριακή κοινωνία τόσο για τους άντρες, όσο και τις γυναίκες. Λόγω όμως της γενικότερα χαμηλής κοινωνικής θέσης των γυναικών, αυτές στιγματίζονταν και περιθωριοποιούνταν περισσότερο, σε σύγκριση με τους άντρες. Στις σπάνιες περιπτώσεις που ένα ζευγάρι τολμούσε να χωρίσει, όλα τα φταιξίματα ρίχνονταν συνήθως στις γυναίκες, οι οποίες θεωρούνταν «ανάξιες» να κρατήσουν το σύζυγό τους και να διατηρήσουν την οικογένειά τους συσπειρωμένη. Η μειονεκτική θέση της γυναίκας αναφορικά με το διαζύγιο αποδεικνύεται και από τα στοιχεία της πρώτης απογραφής πληθυσμού που έγινε από τους Βρετανούς το 1881 στην οποία το ποσοστό των διαζευγμένων αντρών που καταγράφηκε ήταν 1,3%, ενώ το ποσοστό των διαζευγμένων γυναικών ήταν σχεδόν το τετραπλάσιο (4,9%). Αυτό αποδεικνύει πως οι άντρες μπορούσαν πιο εύκολα να ξαναπαντρευτούν μετά από ένα διαζύγιο, ενώ οι διαζευγμένες γυναίκες έμπαιναν στο περιθώριο. Το διαζύγιο δε στιγματίζε μόνο τους γονείς αλλά και τα παιδιά των διαζευγμένων, τα οποία θεωρούνταν «υποδεέστερης» ποιότητας άνθρωποι αφού προέρχονταν από «αφύσικες» και «προβληματικές» οικογένειες οι οποίες ζημίωναν το ιδανικό πρότυπο οικογένειας που ήταν η διγονεϊκή-εκτεταμένη οικογένεια.

Μια γυναίκα, 65 χρόνων, πρόσφυγας από την επαρχία Κερύνειας θυμάται:

Όταν χώρισαν οι γονείς μου εγώ τζιαι μια από τις αδελφές μου είχαμε [ήδη] παντρευτεί, [αλλά] η άλλη μου αδελφή τζιαι ο αδελφός μου ήταν ανύπαντροι. Αυτό είσιε αρνητικές επιπτώσεις στην ανύπαντρη μου αδελφή γιατί τότε στιγματίζονταν τα παιδιά των χωρισμένων γονιών και δεν τα ήθελαν. Έλεγαν «ήντα να πας να την παντρευτείς, αφού οι γονιοί της εν χωρισμένοι;»¹³.

Η χηρεία αντιμετωπιζόταν με λιγότερη σκληρότητα από την κοινωνία, αφού εθεωρείτο «αναγκαίο κακό» (ο χωρισμός ήταν παιχνίδι της μοίρας και όχι συνειδητή, παρεκκλίνουσα επιλογή), όμως και πάλι η χήρα γυναίκα ήταν σε μειονεκτικότερη θέση. Οι γυναίκες που

¹³ Συνέντευξη που έγινε μέσα στα πλαίσια της έρευνας: «Οι οικογένειες στις Ακριτικές Ενορίες Αγ. Κασσιανού, Χρυσалуινιώτισσας και Τακτακαλά».

έχαναν τους συζύγους τους ζούσαν σε συνθήκες ανέχειας και απόγνωσης πολλές φορές, αφού το εισόδημα της οικογένειας μειωνόταν δραματικά, ενώ σε πιο πρόσφατα στάδια της νεότερης ιστορίας του νησιού, απορρίπτονταν για δεύτερο γάμο – με αποτέλεσμα να κουβαλούν το στίγμα της «χηρείας» για ολόκληρη τους τη ζωή. Οι χήρες ήταν συνήθως μαυροφορεμένες μέχρι το θάνατο τους και αυτό ως ένδειξη σεβασμού προς το νεκρό σύζυγο και ως ένας τρόπος διατήρησης της μνήμης του.

Το κράτος δεν παρείχε καμιά οικονομική υποστήριξη στους μόνους-γονείς, για αυτό και το εισόδημά τους στηριζόταν στη δική τους εργασία (εάν μπορούσαν να εργαστούν), στην υποστήριξη των μελών της εκτεταμένης οικογένειας ή και της κοινότητας, αλλά και στη φιλανθρωπία του κόσμου.

Η μητέρα μου ήταν χήρα...ο πατέρας μου πέθανε το 1950 όταν εγώ ήμουν 4 χρόνων. Αναγκαστικά εδούλευκε μέρα νύχτα για να μπορέσει να θρέψει έξι παιθκια και τη γιαγιά μου (μητέρα του παπά μου) αφού δεν είχε κάπου αλλού να πάει. Τη μέρα δούλευε ως υπηρέτρια σε διάφορα σπίτια και τη νύχτα σε ένα κλωστοϋφαντουργείο. Δε τη βλέπαμε συχνά γιατί σχόλανε από τη μια δουλειά τζιαι επήνε στην άλλη. Ήταν πολύ δύσκολη η ζωή...Ως παιδί πέρασα πολλές κακουχίες λόγω της φτώσιας (Άντρας, 55 χρόνων)¹⁴.

Το κατά πόσο θα ξαναπαντρευόταν μια χήρα είχε σχέση με τα κοινωνικά δεδομένα της εποχής και κυρίως τη δημογραφική κατάσταση που επικρατούσε στο νησί. Στις χρονικές περιόδους που, δημογραφικά, οι γυναίκες ήταν λιγότερες από τους άντρες ήταν αποδεκτό από τις χήρες γυναίκες να παντρευτούν ξανά, ενώ στην αντίθετη περίπτωση οι κοινωνικές απαγορεύσεις ήταν τόσο δυνατές που δεν άφηναν περιθώρια επιλογής στις χήρες γυναίκες παρά να παραμείνουν μόνες τους για την υπόλοιπη τους ζωή. Στην πράξη ο βασικός λόγος για τον οποίο δεν ξαναπαντρεύονταν ήταν το γεγονός ότι είχαν την πλήρη ευθύνη της φροντίδας των παιδιών τους, γεγονός που τους απορροφούσε όλη την προσοχή και ενέργεια. Αν πάλι υπήρχαν κορίτσια στην οικογένεια, τότε υπεισερχόταν ο φόβος μήπως ο πατριός αποδεικνυόταν κίνδυνος για την τιμή τους, οπότε ήταν προτιμότερο να μην μπει ξένος άντρας στο σπίτι. Επίσης, ως γυναίκες, οι χήρες δεν μπορούσαν να πάρουν την πρωτοβουλία και να ψάξουν ενεργά για νέο σύζυγο. Σύμφωνα με τους παραδοσιακούς κώδικες που επικρατούσαν, έπρεπε να περιμένουν καρτερικά, μέχρι να κάνει το πρώτο βήμα και να τους προτείνει νέο γάμο κάποιος άντρας. Σε αντίθεση, οι άντρες που έχαναν τη σύζυγό τους, τύγχαναν της υποστήριξης της κοινότητας και συνήθως παντρεύονταν ξανά, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, γιατί έπρεπε να υπάρχει πάντα μια γυναίκα μέσα στο σπίτι που θα μπορούσε να φροντίζει εκείνον και τα παιδιά του.

Η τάση για άνιση αντιμετώπιση των χήρων γυναικών, σε σύγκριση με τους άντρες χήρους, διαφαίνεται μέσα από τα στοιχεία της πρώτης απογραφής πληθυσμού, στην οποία μόνο 4,9% των αντρών που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου ήταν χήροι, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των γυναικών ήταν το τριπλάσιο (16,3%).

¹⁴ Συνέντευξη που έγινε μέσα στα πλαίσια της έρευνας: «Οι οικογένειες στις Ακριτικές Ενορίες Αγ. Κασσιανού, Χρυσалуινιώτισσας και Τακτακαλά».

Πίνακας 3.1: Αριθμός των ανδρών και των γυναικών που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου, 15 ετών και άνω¹⁵, 1881

Φύλο	Παντρεμένοι/ες	Χήροι/ες	Διαζευγμένοι/ες	Σύνολο
Ανδρες	34.275 (59.4%)	2.822 (4.9%)	78 (1.3%)	37.175
Γυναίκες	34.050 (60,1%)	9.241 (16,3%)	276 (4.9%)	43.567
Σύνολο	68.325	12.063	354	80.742

Πίνακας 3.2: Συχνότητες των ανύπαντρων, παντρεμένων, διαζευγμένων ατόμων κατά φύλο, ανά 1000 κατοίκους, 1881

Φύλο	Παντρεμένοι/ες	Ανύπαντρου/ες	Χήροι/ες	Διαζευγμένοι/ες
Ανδρες	361	608	30	1
Γυναίκες	373	522	101	3
Σύνολο	734	1.130	131	4

Είκοσι χρόνια αργότερα με βάση την απογραφή πληθυσμού του 1911 ο αριθμός των αντρών που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου, από 15 ετών και άνω, ήταν συνολικά 87,064 και ο αντίστοιχος αριθμός των γυναικών 84.930. Από αυτούς, το 60,1% των αντρών ήταν παντρεμένοι, το 4,5% ήταν χήροι και το 0,03% διαζευγμένοι. Το 61,5% των γυναικών ήταν παντρεμένες, το 14,3% χήρες και το 0,04% διαζευγμένες.

Πίνακας 3.3: Κατάσταση πληθυσμού κατά φύλο, 1911

Φύλο	Ανύπαντροι	Παντρεμένοι	Χήρος/α	Διαζευγμένοι	Σύνολο
Ανδρες	83.122	52.340 (60,1%)	3.899 (4,5%)	22 (0,03%)	139.383
Γυναίκες	70.327	52.209 (61,5%)	12.155 (14,3%)	34 (0,04%)	134.725
Σύνολο	153.449	104.549	16.054	56	274.108

Το ποσοστό των χήρων γυναικών παρουσιάζεται πολύ πιο ψηλό, (τριπλάσιο), σε σύγκριση με τους άνδρες, γεγονός που φανερώνει την προκατάληψη που υπήρχε τότε για τις χήρες γυναίκες οι οποίες σπάνια ξαναπαντρεύονταν. Το αντίστοιχο πολύ πιο χαμηλό ποσοστό στους άντρες αποδεικνύει ότι είχαν τη δυνατότητα να ξαναπαντρευτούν. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η μείωση των διαζευγμένων ατόμων μεταξύ των ετών 1881 και 1911. Με βάση την αναφορά του

¹⁵ Τα στοιχεία που δίνονται περιλαμβάνουν το συνολικό πληθυσμό της Κύπρου. Δε γίνεται διαχωρισμός μεταξύ των Ορθόδοξων Χριστιανών, των Μουσουλμάνων και των άλλων μειονοτήτων.

Dixon (1879) πριν την Αγγλοκρατία το διαζύγιο ήταν πιο εύκολο και πιο διαδεδομένο, γεγονός που πιθανόν να σχετιζόταν με το καθεστώς ιδιοκτησίας της γης που επικρατούσε επί οθωμανικής κυριαρχίας. Λόγω της βαριάς φορολογίας που επιβαλλόταν από τους Οθωμανούς και της τοκογλυφίας που υπήρχε, ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού είχαν χάσει τις περιουσίες τους με αποτέλεσμα να καταλήξουν εργάτες στα κτήματα των γαιοκτημόνων της εποχής. Λόγω αυτής της κατάστασης η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού έπαψαν να είναι ιδιοκτήτες γης γεγονός που σήμαινε ότι και τα παιδιά τους θα ζούσαν υπό το ίδιο καθεστώς και θα είχαν την ίδια υπόσταση με αυτούς. Κατά συνέπεια, η κληρονομική μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων δεν ήταν εφικτή επομένως η διατήρηση ενός «αποτυχημένου» γάμου δεν ήταν σημαντική αφού κανένα μέλος της οικογένειας δεν μπορούσε να κερδίσει κάτι ουσιαστικό. Με την έναρξη όμως της Αγγλοκρατίας, οι συνθήκες ζωής και το επίπεδο ευημερίας του λαού βελτιώνεται, ενώ παράλληλα το σύστημα ιδιοκτησίας της γης αλλάζει. Οι αγρότες έχουν πλέον τη δυνατότητα να αγοράσουν κτήματα και να τα μεταβιβάσουν στα παιδιά τους πράγμα που καθιστά το θεσμό του γάμου πιο σημαντικό διότι ο κάθε αγρότης θέλει να μεταβιβάσει την περιουσία του στα δικά του παιδιά. Ταυτόχρονα μειώνεται η ανοχή προς το διαζύγιο γεγονός που διασφαλίζει τη διατήρηση ενός γάμου ανεξάρτητα από το βαθμό ικανοποίησης των συντρόφων για τη συζυγική τους ζωή.

Τα στοιχεία που καταγράφονται μετά από μια εικοσαετία, στο «Report on the Census of Cyprus, 1931», αναφέρουν πως οι άντρες που βρίσκονταν σε ηλικία γάμου ήταν 115.583 και οι γυναίκες 157.331. Την περίοδο αυτή παρουσιάστηκε μια μείωση στο ποσοστό των παντρεμένων ατόμων, πιθανώς λόγω της οικονομικής κρίσης της περιόδου αυτής (λόγω της μείωσης της παραγωγής και της ανεργίας που υπήρχε, η δημιουργία οικογένειας δεν ήταν εύκολη υπόθεση).

Πίνακας 3.4: Κατάσταση πληθυσμού κατά φύλο, 1931

Φύλο	Ανύπαντροι	Παντρεμένοι	Χήροι	Διαζευγμένοι	Σύνολο
Ανδρες	101.966	65.262 (56,5%)	5.068 (4,4%)	457 (0,4%)	172.753
Γυναίκες	91.093	66.188 (42,1%)	17.215 (46,6%)	705 (0,45%)	175.201
Σύνολο	193.059	131.450	22.286	1.164	347.959

Η συνεχώς αυξανόμενη σημασία του γάμου καθιστούσε οποιεσδήποτε παρεκκλίσεις από τον κανόνα ολοένα και λιγότερο αποδεκτές. Οι γυναίκες που αποκτούσαν παιδί έξω από τα πλαίσια του γάμου γίνονταν ακόμα πιο σπάνια περίπτωση, όταν όμως συνέβαινε αυτό τόσο η μητέρα όσο και τα ίδια τα παιδιά στιγματίζονταν για όλη τους τη ζωή και τα μέλη της γονεϊκής οικογένειας της μητέρας συνήθως την αποστρέφονταν. Ακόμα και γυναίκες που εγκαταλείφθηκαν από τους αρραβωνιαστικούς τους ή τους συζύγους τους ενώ ήταν έγκυες ή είχαν ήδη παιδιά, στιγματίζονταν και περιθωριοποιούνταν από την υπόλοιπη κοινότητα.

Μια γυναίκα 75 χρόνων από την αγροτική περιοχή Πάφου αναφέρει:

Οι γονείς μου δεν ήταν μαζί, η μάνα μου δεν ήταν παντρεμένη, είμαι νόθα. Είσιε σχέσεις με ένα άνθρωπο παντρεμένο με παιθκιά. Είχαν σχέσεις μαζί τζιαι έκαμε με εμένα. Μετά

που 7 χρόνια εκάμαν την αρφή μου. Αναγιωθήκαμε στερημένες, ήμαστε στερημένες που ούλλα. Ούτε να φάμε εβρίσκαμεν, ούτε παπούτσια να φορήσουμε, ούτε ρούχα διότι δουλειές δεν είσιεν. Εζούσαμεν με μιτσοδουλειές ποτζίη-ποδά. Σπίτι δεν είχαμε, επηέναμεν τζιαι επέφταμε σε ένα σπήλιο... ο πατέρας μου ήταν παντρεμένος τζιαι είσιεν με την άλλη γεναίκα 5-6 παιθικά. Είσιεν άλλην οικογένεια αλλά εβοήθαμας τζιαι [εμάς] πολλά, αγάπαν τη μάνα μου, αλλά τζείνο τον τζιαιρό εν εμπορούσε να χωρίσει αφού είσιεν άλλην οικογένειαν, αλλά ούτε τζιαι [μπορούσεν] να πάρει τη μάνα μου γιατί ήταν συγγενείς. Ήταν δεύτερα ανήψια... Τζείνον τον τζιαιρό ήταν πολλά κακό τούτο το πράμα... Γενικά όμως αν ακούετουν ότι επαράδραμε μια μες στο χωρκό, είδαν την με τον τάδε τζιαι εσυντήχανεν ας πούμε, σήμαινε ότι δεν ήταν καλής διαγωγής, δεν ήταν τίμια. Τζιαι έτσι που έκαμε η μάνα μου εκατηγόραντην ούλλος ο κόσμος. Εννε καλά έτσι που έκαμεν, αλλά εν έρκουνταν να μου πουν εμένα έκαμε το τάδε σφάλμα... αλλά έζω ελαλούσαν το... (Γυναίκα, 75 χρόνων, ά' τάξη δημοτικού, Πηγένια/Πύργος Αγροτική Πάφου¹⁶).

Βασική προϋπόθεση για τη γέννηση παιδιών ήταν ο γάμος των δύο γονιών. Η γυναίκα που συλλάμβανε και έμενε έγκυος χωρίς να είναι παντρεμένη εξοστρακιζόταν και η κοινότητα την περιθωριοποιούσε. Οι αποκλίσεις τέτοιου είδους που σχετίζονταν με τη διατάραξη της κοινωνικής τάξης και ισορροπίας, που επέβαλλαν οι κυρίαρχοι κανόνες της «τιμής» και της «ντροπής», δεν ήταν καθόλου ανεκτές. Η άγαμη μητέρα καταδικαζόταν αδίστακτα και τα παιδιά της στιγματίζονταν για ολόκληρή τους τη ζωή: δεν είχαν πατέρα, άρα δεν είχαν ταυτότητα, οπότε και οι άλλοι αναφέρονταν σε αυτά ως τα «μπάσταρδα της τάδε». Υπήρχαν όμως χωριά στα οποία η νύμφη έπρεπε να μείνει έγκυος και ύστερα να παντρευτεί, γεγονός το οποίο χρησίμευε ως μια απόδειξη πως η νύφη ήταν «καρπερή» (ενώ για τον άντρα «αυτό ήταν δεδομένο»), ότι δηλαδή μπορούσε να κάνει παιδιά και θα μπορούσε έτσι να συνεχιστεί το όνομα της οικογένειας.

Με την πάροδο του χρόνου και τον εκσυγχρονισμό, τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν. Όμως ο φόβος στιγματισμού και η περιθωριοποίηση όσων παρεκκλίνουν από τις κυρίαρχες παραδοσιακές αξίες, εξακολουθούν να ενεργούν ως μηχανισμοί αποτροπής.

Οι αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας γίνονται πλέον εμφανείς. Σταδιακά ο εκσυγχρονισμός φέρνει την αλλαγή. Η οικονομική ανάπτυξη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδιαίτερα μετά την Ανεξαρτησία, δημιουργεί νέες ευκαιρίες απασχόλησης τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους νέους ανθρώπους. Αυτές οι εξελίξεις φέρνουν και μια σχετική απελευθέρωση της γυναίκας από τον άντρα και των νέων από τους γονείς. Ακόμα πιο μεγάλες αλλαγές φέρνει η Τουρκική εισβολή του 1974 και η βίαιη αστικοποίηση του 1/3 των Ε/Κ. Δέκα χρόνια μετά την εισβολή, το 1984, ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών ήταν 5.240 (5% των οικογενειών), με παιδιά κάτω των 18 χρόνων. Σύμφωνα με άρθρο¹⁷ που ανέλυε το φαινόμενο της μονογονεϊκότητας εκείνη την περίοδο, οι λόγοι της μονογονεϊκότητας ήταν: ο θάνατος του ενός εκ των δύο συζύγων, το διαζύγιο, η εγκατάλειψη, οι γεννήσεις εκτός γάμου ή λόγω του ότι ο πατέρας ήταν αγνοούμενος από την τουρκική εισβολή. Από αυτές τις

¹⁶ Συνέντευξη που έγινε στα πλαίσια της έρευνας: «Η Σημερινή Κατάσταση της Κυπριακής Οικογένειας».

¹⁷ Εφημερίδα «Ίσα Δικαιώματα – Ίσες Ευθύνες» (Ιούνιος 1984) που εκδιδόταν από την Παγκύπρια Κίνηση Ίσα Δικαιώματα – Ίσες Ευθύνες.

οικογένειες οι 4.519 (84%) είχαν ως αρχηγό τους γυναίκα¹⁸. Έτσι μετά την τουρκική εισβολή αυξάνεται δραματικά ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών λόγω του θανάτου πολλών γονέων αλλά και λόγω του ότι πολλοί αγνοούνται. Επιπρόσθετα, κατά τη διάρκεια του 1981 418 μονογονιοί¹⁹ παντρεύτηκαν και από αυτούς το 72,5% ήταν άντρες, γεγονός που αποδεικνύει για ακόμα μια φορά ότι η πραγματοποίηση ενός νέου γάμου παρέμενε ευκολότερη υπόθεση για τον άντρα.

Σήμερα, η προσωπική ικανοποίηση και η συντροφικότητα είναι πολύ πιο σημαντικά από το χρέος προς την οικογένεια. Η εισβολή του 1974 «έσπρωξε» πολλές γυναίκες στην αγορά εργασίας και έγινε πλέον σχεδόν καθολικά αποδεκτή η αξία του να εργάζονται οι γυναίκες. Η αναγκαιότητα απόκτησης προσόντων καθίσταται πλέον επιτακτική, γεγονός που οδηγεί σε μια σχεδόν καθολική συμμετοχή των γυναικών στην τριτοβάθμια εκπαίδευση. Η αλλαγή στο νόμο για τις εκτρώσεις – λόγω βιασμού πολλών γυναικών από τους Τούρκους – απελευθερώνει «νόμιμα» πλέον τις γυναίκες και των επόμενων γενεών από μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη. Οι ραγδαίες αλλαγές που πραγματοποιούνται σε όλες τις δυτικές κοινωνίες (και που στη συνέχεια επηρεάζουν όλο τον πλανήτη) όπως η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών, η ελεύθερη πρόσβαση σε πληροφορίες που καλύπτουν όλους τους τομείς της ζωής και όλα τα συμφραζόμενα της παγκοσμιοποίησης οδηγούν στη χαλάρωση των παραδοσιακών θεσμών. Όλες αυτές οι αλλαγές θέτουν σε λειτουργία δυναμικές οι οποίες επηρεάζουν την προσωπική ζωή του κάθε ατόμου με αποτέλεσμα να δημιουργούνται διαφορετικές προτεραιότητες και προσδοκίες. Για παράδειγμα οι άνθρωποι σήμερα παντρεύονται σε μεγαλύτερη ηλικία και κατά συνέπεια αποκτούν παιδιά σε μεγαλύτερη ηλικία, ενώ ταυτόχρονα κάνουν λιγότερα παιδιά. Είναι επίσης περισσότερο πιθανόν να πάρουν διαζύγιο και να ξαναπαντρευτούν.

Τα διαζύγια είναι όντως ένα από τα κύρια αίτια της ραγδαίας αύξησης της μονογονεϊκότητας στην Κύπρο. Θα ήταν επομένως ενδιαφέρον να εξετάσουμε τα δεδομένα γύρω από το κοινωνικό αυτό φαινόμενο, για να αντιληφθούμε καλύτερα τις βασικές του παραμέτρους.

¹⁸ Όπως πιο πάνω.

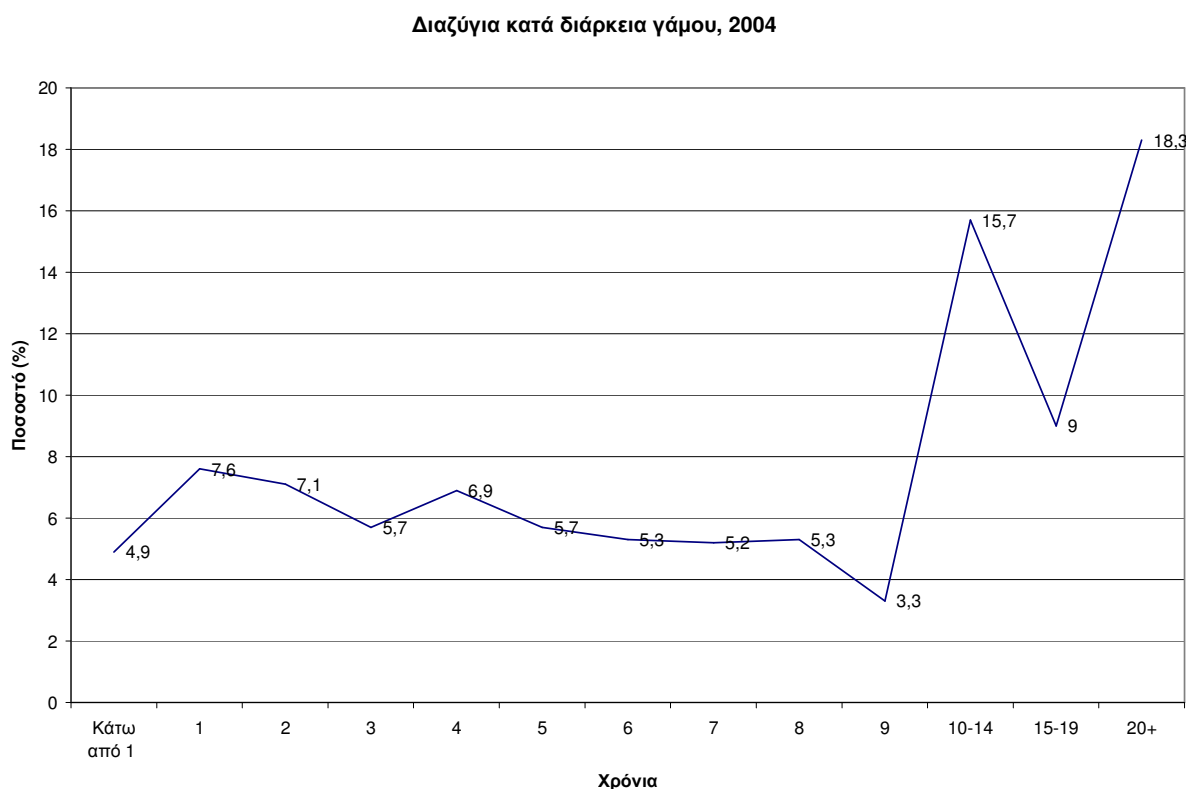
¹⁹ Όπως πιο πάνω.

3.3 Τα διαζύγια στην Κύπρο

Από το 1974-1994, η συχνότητα εμφάνισης του φαινομένου του διαζυγίου στην Κύπρο, παρουσίασε μια σταθερή τάση αύξησης, η οποία εκτιμήθηκε ότι θα συνεχιστεί και στο μέλλον. Επιπρόσθετα, έχει προσδιορισθεί συγκριτικά τριπλασιασμός στη συχνότητα εμφάνισης του.

Το 2004 ο αριθμός των διαζυγίων έφτασε τα 1.614 και το ακαθάριστο ποσοστό διαζευτικότητας το 2,2 για κάθε 1000 κατοίκους. Το συνολικό ποσοστό διαζευτικότητας που δείχνει το ποσοστό των γάμων που αναμένονται να καταλήξουν σε διαζύγιο, έφτασε σε 246 για κάθε 1000 γάμους το 2004, από 42 που ήταν το 1980 (Δημογραφική Έκθεση 2004).

Διάγραμμα 3.1

Πηγή: Δημογραφική Έκθεση 2004 (Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου)

Η διάμεση διάρκεια γάμου υπολογίστηκε για το 2004 σε 8,3 χρόνια και ο μέσος όρος διάρκειας ενός γάμου σε 11,1 χρόνια. Το 2004 σχεδόν το 5% των γάμων που πραγματοποιήθηκαν είχαν διάρκεια λιγότερη του ενός έτους. Για τα επόμενα τέσσερα χρόνια διάρκειας γάμου το ποσοστό διαζυγίου κυμαίνεται από το 6,9% μέχρι το 7,6% και μετά ακολουθεί μια πτωτική πορεία (κυμαίνεται από 3,3% μέχρι 5,7%). Φτάνοντας όμως τα 10-14 χρόνια γάμου το ποσοστό των διαζυγίων τριπλασιάζεται και φτάνουν στο 15,7%. Μετά, για τα επόμενα πέντε χρόνια (15-19) το ποσοστό των διαζυγίων μειώνεται στο 9%. Τέλος, μετά τα είκοσι χρόνια γάμου εκτοξεύεται για ακόμα μια φορά στο 18,3%. Γενικά λοιπόν, φαίνεται πως

τα διαζύγια στην Κύπρο παρουσιάζουν μια «κυκλική» πορεία: εμφανίζονται πιο έντονα κατά τα πρώτα χρόνια της συζυγικής ζωής, στη συνέχεια μειώνονται για να αυξηθούν δραματικά μετά τα 10 χρόνια έγγαμου βίου, ενώ στη συνέχεια ακολουθείται η ίδια πορεία δηλαδή μειώνονται κατά τη διάρκεια των πέντε χρόνων που ακολουθούν και αυξάνονται στο μέγιστο τους σημείο στα 20 χρόνια έγγαμου βίου.

Οι λόγοι αυτής της «κυκλικότητας» σχετίζονται κυρίως με το γονεϊκό ρόλο και τις ηλικίες των παιδιών. Μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα κύρια στάδια:

A. Στα πρώτα χρόνια έγγαμου βίου, πριν την απόκτηση παιδιών δίνεται έμφαση στη σχέση του ζευγαριού, στην διερεύνηση του βαθμού στον οποίο οι δύο σύζυγοι ταιριάζουν, και στην γενική αξιολόγηση του πόσο καλή ή κακή είναι η συζυγική σχέση. Στις περιπτώσεις που διαφαίνεται ότι αυτή η σχέση είναι δυσλειτουργική ή δεν ήταν εκείνο που ανέμεναν οι δύο σύζυγοι ο γάμος είναι αρκετά εύκολο να λυθεί αφού δεν υπάρχουν ακόμα μεγάλες κοινές δεσμεύσεις ή άλλοι παράγοντες που να περιορίζουν το χωρισμό, όπως είναι (κυρίως) η ύπαρξη παιδιού/ών.

B. Όταν υπάρχουν παιδιά τα οποία βρίσκονται σε μικρή ηλικία τα δύο μέλη του ζευγαριού «δένονται» μεταξύ τους περισσότερο από πριν και σπρώχνονται εκ των πραγμάτων να αφοσιωθούν στη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών παρόλες τις δυσκολίες που μπορεί να επιφέρει αυτή η προσπάθεια. Ακόμα και όταν υπάρχουν δυσκολίες που καθιστούν τη σχέση δύσκολη ή δυσλειτουργική, γίνονται μεγάλες προσπάθειες αυτές να παραμερίζονται «για χάρη των παιδιών».

Γ. Σε αυτό το στάδιο αυξάνονται τα διαζύγια γιατί το ζευγάρι δέχεται ακόμα περισσότερες πιέσεις λόγω της εφηβείας των παιδιών, γεγονός που εντείνει τις προστριβές και τις συγκρούσεις τόσο στις σχέσεις γονιών-παιδιών αλλά και στη σχέση των γονέων μεταξύ τους. Στις περιπτώσεις που η σχέση ήταν από προηγουμένως δυσλειτουργική η «κρίση» που δημιουργούν οι εντάσεις στην οικογένεια σε αυτό το στάδιο, μπορεί να οδηγήσει στη διάλυση του γάμου.

Δ. Όσων ζευγαριών η σχέση τους πέρασε το κρίσιμο τρίτο στάδιο μπορεί, σε αυτό το τέταρτο στάδιο, να παρουσιάσει δύο κατευθύνσεις: 1. εάν η σχέση του ζευγαριού ήταν καλή/υγιής και απλώς είχαν δημιουργηθεί προβλήματα λόγω των «εξωγενών» παραγόντων (βλ. εφηβεία παιδιών), τότε το ζευγάρι επανασυνδέεται και ο γάμος συνεχίζει μια ομαλή πλέον πορεία 2. Εάν η σχέση του ζευγαριού δεν ήταν εξ' αρχής αρκετά δυνατή, τότε η ενηλικίωση των παιδιών και η έξοδος τους από τη γονεϊκή εστία (είτε για σπουδές είτε γιατί δημιούργησαν δικές τους σχέσεις ή παντρεύτηκαν), δημιουργεί ένα δυσαναπλήρωτο «κενό» που αναδεικνύει την «γύμνια»/αδυναμία της σχέσης. Έτσι αφού δεν υπάρχουν πλέον τα παιδιά που «έδεναν» την οικογένεια και συγκρατούσαν το ζευγάρι, το διαζύγιο είναι μια αναπόφευκτη κατάληξη γιατί το ζευγάρι νιώθει ότι έχει ολοκληρώσει, κατά το κύριο μέρος, τις υποχρεώσεις του απέναντι στα παιδιά του.

Από τα ζευγάρια που χώρισαν, το 2004, 50,1% δεν είχαν εξαρτώμενα παιδιά κάτω των 18 χρόνων, 26,5% είχαν ένα, 17,8% είχαν δύο και 5,2% είχαν τρία ή περισσότερα (Δημογραφική Έκθεση, 2004). Αυτό επιβεβαιώνει την παραπάνω ανάλυση, ότι το διαζύγιο είναι πιθανότερο ανάμεσα σε ζευγάρια τα οποία δεν έχουν παιδιά ενώ ταυτόχρονα η συχνότητα εμφάνισης του είναι αντίστροφα ανάλογη με τον αριθμό των εξαρτώμενων παιδιών (Laner, 1978, Kunzel, 1973) με άλλα λόγια είναι συχνότερη η εμφάνιση διαζυγίων μεταξύ οικογενειών με λιγότερα παιδιά. Η συνήθης διαμονή των ζευγαριών που πήραν διαζύγιο ήταν οι αστικές περιοχές.

Αναλυτικότερα 80,1% των αντρών που χώρισαν ζούσαν στις πόλεις, 16% σε χωριά και περίπου 4% στο εξωτερικό.

Όσον αφορά στους κυριότερους, τυπικούς, λόγους που καταγράφονται ως αίτια/δικαιολογητικά ενός διαζυγίου δίνονται οι εξής: «ισχυρός κλονισμός της εγγάμου σχέσεως» (89,2%) και ο «ισχυρός κλονισμός της εγγάμου σχέσεως λόγω 5ετούς διάστασης» (10,6%). Στο 45% των διαζυγίων που εκδόθηκαν με την αιτιολογία του «ισχυρού κλονισμού της έγγαμης σχέσης», οι υπαίτιοι ήταν άντρες και στο 35,8% γυναίκες ενώ στο υπόλοιπο 19,2% υπαίτιοι ήταν και οι δύο (Δημογραφική Έκθεση, 2004).

Η ραγδαία αύξηση της μονογονεϊκότητας στην Κύπρο, όπως και στην πλειοψηφία των δυτικών κοινωνιών, είναι απόλυτα συνυφασμένη με τη ραγδαία αύξηση των διαζυγίων. Τα βασικότερα αίτια της αύξησης αυτής είναι τα εξής:

α) Αλλαγές στις σχέσεις των δύο φύλων

Παρόλο που οι άνθρωποι στις μέρες μας θεωρούν ότι η ρομαντική αγάπη αποτελούσε το κύριο συστατικό για τη σύναψη ενός γάμου, σε όλες τις εποχές, εντούτοις όπως υποδεικνύεται από διάφορους ερευνητές η ρομαντική αγάπη αποτελεί προϊόν της βιομηχανικής κοινωνίας (Robertson, 1981:359). Αντίθετα, στο παρελθόν τα κριτήρια που ίσχυαν για την επιλογή συντρόφου ήταν κυρίως πραγματιστικά, ενώ ο έρωτας/αγάπη ανάμεσα στο ζευγάρι δεν αποτελούσε σημαντικό κριτήριο για την πραγματοποίηση ενός γάμου.

Η ανάγκη δημιουργίας σχέσεως πριν από το γάμο για την ανακάλυψη του χαρακτήρα του/της «μελλοντικού/κής συζύγου» και η διαπίστωση της ύπαρξης αμοιβαίων συναισθημάτων θεωρούνταν αχρείαστα στο παρελθόν αφού η ανακάλυψη της προσωπικότητας του μελλοντικού συζύγου θεωρούνταν ως ασήμαντο στοιχείο. Ακόμα και στις περιπτώσεις που το θεωρούσαν σημαντικό πίστευαν ότι αυτό θα γινόταν μετά το γάμο. Οι άνθρωποι στο παρελθόν πίστευαν πως κανένας δεν παντρεύεται λόγω αγάπης, αλλά ότι αυτό ήταν προϊόν και αποτέλεσμα του γάμου. Η αγάπη δεν ερμηνευόταν με τον ίδιο τρόπο, όπως στη σημερινή κοινωνία, σε σχέση με συναισθήματα, έλξη κ.τ.λ. Πίστευαν επίσης πως από τη στιγμή που ο Θεός ευλογούσε την ένωση ενός άντρα και μιας γυναίκας, η συμβίωση θα έφερνε τα αναγκαία αισθήματα που ήταν κυρίως η αποδοχή, ο σεβασμός και η επιδίωξη αλληλοϋποστήριξης. Ως αποτέλεσμα αυτών των πεποιθήσεων δε δινόταν χρόνος για συναντήσεις του ζευγαριού αφού οι (υλικές) ανάγκες επιβίωσης απαιτούσαν πολλές ώρες εργασίας από όλα τα άτομα που είχαν τη δυνατότητα να εργαστούν. Παράλληλα, οι ερωτικές συνευρέσεις του ζευγαριού πριν από το γάμο ήταν αυστηρά απαγορευμένες αφού η σεξουαλική ικανοποίηση θεωρούνταν αμαρτία ή αναγκαίο κακό η οποία έπρεπε να γίνεται μόνο σε περιπτώσεις τεκνοποιίας. Πριν από τον γάμο η βασική αυτή ορμή/ένστικτο έπρεπε να δαμαστεί – αλλιώς θα οδηγούσε σε κακά επακόλουθα. Έτσι η «απομόνωση» ενός νεαρού ανύπαντρου ζευγαριού ήταν ένας πειρασμός που θα έπρεπε να αποφεύγεται αφού σήμαινε συνέργεια με το διάβολο (Bell, 1971: 29-30).

Σε αντίθεση σήμερα η αγάπη/έρωτας θεωρούνται τα σημαντικότερα στοιχεία τα οποία διέπουν την αρχή κάθε σχέσης. Ο χρόνος που επενδύεται για να καλλιεργηθεί μια σχέση, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε γάμο ή σε αδιέξοδο, είναι πολύ περισσότερος και μάλιστα «επιβάλλεται» από διάφορους παράγοντες (π.χ. ομάδες συνομηλίκων). Κάθε άτομο στις σύγχρονες κοινωνίες επικεντρώνεται στο πως ο γάμος θα του ικανοποιήσει πρώτιστα τις

ψυχολογικές του ανάγκες, με την προσδοκία ότι με αυτό τον τρόπο θα μεγιστοποιήσει την προσωπική του ευτυχία. Γι' αυτό και τα κριτήρια που τίθενται για την πραγματοποίηση ενός γάμου είναι πρώτιστα συναισθηματικά και τα πρακτικά έρχονται σε δεύτερη μοίρα.

Για όλους τους πιο πάνω λόγους η κυπριακή κοινωνία έχει προχωρήσει από ένα σύστημα πολύ περιορισμένης προγαμιαίας κοινωνικής αλληλεπίδρασης σχεδόν στο αντίθετο. Το αυτονόητο που έχουμε σήμερα στο μυαλό μας για το ερωτευμένο ζευγάρι, ότι δηλαδή χρειάζεται να επενδύσει πολύ χρόνο στο να βγαίνει έξω με στόχο την καλύτερη γνωριμία, είναι μια κοινωνική κατασκευή των τελευταίων δεκαετιών. Η επιλογή συντρόφου στο παρελθόν ήταν το πρώτο αλλά και τελευταίο βήμα πριν το γάμο, ενώ σήμερα η επιλογή συντρόφου μπορεί να αποτελεί μια προσωρινή λύση συντροφικότητας η οποία στόχο θα έχει τη συσσώρευση εμπειριών για ένα μελλοντικό, ίσως, γάμο. Μια «σοβαρή σχέση» η οποία μελλοντικά ενδέχεται να καταλήξει σε γάμο πρέπει να «δοκιμασθεί» για ένα χρονικό διάστημα – και αυτός ο πειραματισμός αφορά διάφορες πτυχές μιας σχέσης (όπως η προσπάθεια εξακρίβωσης των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του κάθε συντρόφου, το βαθμό ταιριάσματος των δυο – ακόμα, πολλές φορές και όσον αφορά το ταίριασμα στον σεξουαλικό τομέα).

β) Εκπαίδευση της γυναίκας και συμμετοχή της στην αγορά εργασίας

Η ολοένα αυξανόμενη συμμετοχή της γυναίκας σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης²⁰ αλλά και στην αγορά εργασίας²¹ την έχουν ανυψώσει κοινωνικά και της έχουν προσδώσει μια διαφορετική θέση μέσα στην οικογένεια, σε σύγκριση με το παρελθόν. Ένας αριθμός κοινωνικών ερευνών υποστηρίζει ότι η αυξανόμενη συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα αύξησης των διαζυγίων (Becker, 1981, Nathanson και Schoen, 1993) ενώ αντίθετα άλλες έρευνες υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή της γυναίκας στην αγορά εργασίας δεν αποτελεί αυτό καθ' αυτό παράγοντα που επηρεάζει την αύξηση των διαζυγίων, αλλά είναι ένας παράγοντας ο οποίος μπορεί να επιβαρύνει μια ήδη προϋπάρχουσα αρνητική κατάσταση (π.χ. γενική εικόνα απογοήτευσης από τη συζυγική ζωή) (Shcoen, et al., 2002).

γ) Ανωριμότητα των ατόμων που παντρεύονται

Σε ορισμένους ανθρώπους ο έρωτας ασκεί αρνητική επίδραση ναρκώνοντας, κατά κάποιον τρόπο, τη λογική τους, με αποτέλεσμα να μη βλέπουν τον άλλο άνθρωπο που έχουν απέναντί τους αλλά να βλέπουν μόνο αυτό που θέλουν να δουν. Είναι ουσιαστικά ερωτευμένοι με το πλάσμα της φαντασίας τους και δεν μπορούν να αντιληφθούν ούτε να παραδεχτούν ότι αγαπάνε ένα άτομο που είναι εντελώς διαφορετικό από τις «προδιαγραφές» που έχουν θέσει. Σύμφωνα με τον ψυχίατρο Don D. Jackson (αναφέρεται από τον Πιντέρη, 1997:20) «οι άνθρωποι συχνά παντρεύονται τις προσδοκίες που έχουν από κάποιον και όχι τον ίδιο τον

²⁰ Με βάση τα τελευταία στατιστικά δεδομένα της Eurostat (για το 2005) το ποσοστό των γυναικών που τελείωσαν τουλάχιστον το λύκειο ήταν 88,9%, σε σύγκριση με αυτό των αντρών που ήταν 72%. Το ποσοστό των γυναικών που φοιτούν σε εκπαιδευτικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι ίσο με αυτό των αντρών. Το 59,5% προτιμούν ανθρωπιστικές σπουδές και το υπόλοιπο 32,2% σπουδάζει θετικές επιστήμες.

²¹ Με βάση τα τελευταία στατιστικά δεδομένα της Eurostat το 58,5% των γυναικών (σε σύγκριση με το 79,5% των αντρών) εργάζονται (το ποσοστό αφορά στο σύνολο των γυναικών που βρίσκονται σε ηλικία που μπορούν να εργάζονται)

άνθρωπο». Αργότερα όταν βιώσουν τον πραγματικό χαρακτήρα του συντρόφου τους νιώθουν απογοητευμένοι γιατί συνειδητοποιούν ότι ο άνθρωπος που παντρεύτηκαν δεν είναι εκείνος που ονειρευόνταν, με αποτέλεσμα να αρχίσουν να απομακρύνονται από αυτόν αφήνοντας έτσι τη σχέση τους να αργοπεθαίνει.

Επίσης, κάποια ζευγάρια δεν έχουν τη δυνατότητα να ωριμάζουν ταυτόχρονα αλλά και με τον ίδιο τρόπο. Υπάρχει δηλαδή πιθανότητα καθώς τα βιώματα ενός ζευγαριού αλλάζουν συνεχώς κάποιος από τους δύο να μην έχει τη δυνατότητα αναπροσαρμογής στα νέα δεδομένα με αποτέλεσμα κάποια ζευγάρια τα οποία στην αρχή φαίνονταν να αποτελούν ιδανικό συνδυασμό, να συνειδητοποιήσουν ξαφνικά ότι δεν μπορούν να επικοινωνήσουν και ότι ο άλλος σύντροφος δεν τους εκφράζει πια.

δ) Ο γάμος θεωρείται ως η πανάκεια σε όλα τα προβλήματα

Υπάρχει μια λανθασμένη πεποίθηση πως ο γάμος λειτουργεί θετικά θεραπεύοντας κάθε ελάττωμα των συντρόφων, ενώ παράλληλα ότι επιλύει όλα τα προβλήματα των διαπροσωπικών μας σχέσεων. Αυτή η πεποίθηση δεν είναι καθόλου ρεαλιστική αφού ο γάμος από μόνος του αυξάνει τις εντάσεις σε μια σχέση επειδή είναι δεσμευτικός – οπότε ενώ ότι αποτελούσε ένα απλό πρόβλημα στη σχέση πριν από το γάμο, είναι πιθανότερο να εξελιχθεί σε σοβαρότερο πρόβλημα έπειτα από αυτό, αφού, όταν οι δύο σύντροφοι βρίσκονται υπό πίεση, είναι πιο δύσκολο να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες (Peiffer 2001 :18-19).

ε) Υψηλές προσδοκίες από το γάμο

Σήμερα οι παράγοντες που παίζουν ρόλο στην επιλογή ενός συντρόφου είναι πολλοί. Η Regan (2003:104-6) αναφέρει τέσσερις βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή συντρόφου: 1. **συναισθηματική συμβατότητα** (η ικανότητα επιλογής ενός συντρόφου που να μπορεί και να θέλει να διατηρήσει την κοινωνική και τη συναισθηματική στήριξη, 2. **σωματική ή γενετική συμβατότητα** (η ικανότητα για επιλογή ενός συντρόφου που να είναι σεξουαλικά γοητευτικός αλλά ταυτόχρονα και υγιής) 3. **συμβατότητα σχέσης** («τα διαπροσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου τα οποία προωθούν τη δημιουργία και τη διατήρηση μιας επιτυχημένης σχέσης» όπως είναι η αμοιβαία αγάπη, η ελκυστικότητα, η μοναδικότητα, η συμβατότητα των προσωπικοτήτων των δύο ατόμων, η επικοινωνία και η οικονομική συνεισφορά και 4. **κοινωνική συμβατότητα** (σχετίζεται με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των συντρόφων όπως είναι η κοινωνική τάξη, η μόρφωση, η ηλικία, η θρησκεία, το φυλετικό και εθνικό υπόβαθρο).

Το διαζύγιο δε σημαίνει κατ' ανάγκη απόρριψη του γάμου ως θεσμού, αλλά απόρριψη της συγκεκριμένης σχέσης και του συγκεκριμένου συντρόφου. Στην Κύπρο ο θεσμός του γάμου είναι ένας κεντρικός θεσμός στη ζωή των ατόμων, από τον οποίο οι άνθρωποι έχουν ψηλές προσδοκίες. Στην πραγματικότητα τα ψηλά ποσοστά διαζυγίου μπορεί να είναι αποτέλεσμα υπερβολικά ψηλών προσδοκιών για το γάμο, παρά μια ένδειξη ότι οι άνθρωποι δε θέλουν να παντρεύονται. Έχοντας υψηλές προσδοκίες για την εξασφάλιση της προσωπικής ευτυχίας μέσα από το γάμο οι άνθρωποι μπορεί πιο εύκολα να απογοητευθούν όταν ένας σύντροφος δεν τους ικανοποιεί. Μια μερίδα κοινωνικών επιστημόνων βλέπει την αύξηση διαζυγίων ως θετικό σημάδι, υποστηρίζοντας πως οι γάμοι που διατηρούνται σήμερα είναι πολύ περισσότερο πιο πιθανόν, σε σύγκριση με το παρελθόν, να στηρίζονται σε συναισθηματικά επικοδομητικές

σχέσεις (Porreoe, 1990). Όταν αυτές οι προσδοκίες δεν πραγματώνονται τότε ένας γάμος έχει περισσότερες πιθανότητες να καταλήξει σε διαζύγιο.

ζ) Η προσκόλληση στην πατρική οικογένεια

Η παρατεταμένη συνέχιση της διαβίωσης των άγαμων νέων με την πατρική τους οικογένεια και η έντονα παιδοκεντρική τάση που εμφανίζεται στην κυπριακή οικογένεια προκαλούν αρνητικές επιπτώσεις στη διαδικασία ωρίμανσης των εφήβων. Αυτού του είδους η προσκόλληση των νέων εμποδίζει τη φυσιολογική τους ωρίμανση, με αποτέλεσμα πολλές φορές κάποιοι νέοι να αρχίζουν τη συζυγική τους ζωή πριν ολοκληρώσουν τη διαδικασία ενηλικίωσής τους. Έτσι δεν είναι έτοιμοι να αναλάβουν τους καινούριους ρόλους που συνεπάγεται ένας γάμος και η δημιουργία μιας νέας οικογένειας (Χατζηβασίλης, 2003).

η) Εναλλακτικές λύσεις

Ένας αυξανόμενος αριθμός ζευγαριών επιλέγουν να διαλύσουν το γάμο τους επειδή απλά έχουν πολύ δυνατές εναλλακτικές προκλήσεις και όχι επειδή εκφράζουν μεγάλη δυσαρέσκεια για τους γάμους τους (Lewis & Spanier, 1979). Αυτές οι εναλλακτικές προκλήσεις δεν περιορίζονται μόνο στην ευκολία με την οποία μπορεί κάποιος να συνάψει μια ερωτική σχέση αλλά και στις ευκαιρίες επαγγελματικής ανέλιξης ή στην προτίμηση της εργένικης ζωής.

3.4 Ιστορική εξέλιξη του διαζυγίου

Η ιστορική εξέλιξη της νομοθεσίας για το διαζύγιο αποτυπώνει τις κυρίαρχες αντιλήψεις για τις συζυγικές σχέσεις. Μέσα από αυτή την πορεία καταγράφεται ένας υπερτονισμός της ηθικής που πρέπει να διέπει μια σχέση και ειδικά όσον αφορά τη σεξουαλική διάσταση της συζυγικής σχέσης, ενώ παράλληλα αποσιωπώνονται οι πιο σημαντικές διαστάσεις αυτής της σχέσης. Ιστορικά, η καθιέρωση της μονογαμίας, είχε ως αποτέλεσμα την έκφραση της σεξουαλικής ζωής του ζευγαριού μόνο μέσα στο στενό πλαίσιο του γάμου. Αυτό όμως επηρέασε κυρίως τη γυναίκα αφού μέσω της ιστορικής μελέτης των παραγόντων που μπορούσαν να οδηγήσουν σε ένα διαζύγιο, αλλά και της νομοθεσίας που το ρύθμιζε διαχρονικά, είναι φανερό η καταπίεση της γυναικείας σεξουαλικότητας από τον άντρα. Ο ιουδαϊσμός, ο μωαμεθανισμός και ο χριστιανισμός, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην συντήρηση και προαγωγή της γυναικείας καταπίεσης (Χατζηβασίλης, 1997).

Το Αττικό Δίκαιο της κλασικής Ελλάδας κατοχύρωνε το δικαίωμα τόσο του άντρα όσο και της γυναίκας να αφήνουν το σύζυγο τους. Το Ρωμαϊκό Δίκαιο, φαίνεται να εξέφραζε ακόμα πιο φιλελεύθερη άποψη, αφού στήριζε το συναινετικό διαζύγιο, ενώ αντίθετα η κυπριακή νομοθεσία, δεν είχε εισαγάγει την καινοτομία αυτή. Ο Μέγας Κωνσταντίνος εισήγαγε την ανάγκη λόγων για τους οποίους ένα άτομο θα μπορούσε να ζητήσει διαζύγιο και ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός ήταν αυτός που διαμόρφωσε οριστικά το θέμα των λόγων αυτών. Στη νομοθεσία η οποία έγινε γνωστή ως η Νεαρά 117 αναφέρονταν οι εξής λόγοι που θα μπορούσαν να οδηγήσουν ένα ζευγάρι στο διαζύγιο: α) η μοιχεία της συζύγου, β) όταν η γυναίκα ελούζετο σε κοινά λουτρά ή συμποσιαζόταν με άντρες, γ) η διανυκτέρευση της γυναίκας εκτός του συζυγικού οίκου, δ) η ψευδής καταγγελία της γυναίκας για μοιχεία, ε) η επιβουλή κατά της ζωής του ή της συζύγου, στ) η παραφροσύνη και ζ) η επιλογή του μοναχικού βίου από τον άντρα. Οι λόγοι αυτοί φανερώνουν ότι η ουσία της συζυγικής σχέσης επικεντρωνόταν στην ηθικο-σεξουαλική της διάσταση με απώτερο στόχο τη νομιμοποίηση της σεξουαλικής σχέσης μεταξύ των δύο ετερόφυλων ατόμων (Χατζηβασίλης, 1997).

Το 1260 με την εισαγωγή της Bulla Cypria του Πάπα Αλεξάνδρου, αναστάληκε η Νεαρά 117 και καθιερώθηκε η πολιτική της Καθολικής Εκκλησίας, η οποία και απαγόρευε το διαζύγιο. Η Νεαρά 117 τέθηκε πάλι σε ισχύ την εποχή της Τουρκοκρατίας. Την περίοδο της Αγγλοκρατίας αναγνωρίστηκαν οι εκκλησιαστικές αρχές και έτσι τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια είχαν τη δικαιοδοσία να ρυθμίζουν τα θέματα του οικογενειακού δικαίου. Η Εκκλησία της Κύπρου μέχρι το 1914 εφάρμοζε τη Νεαρά 117 η οποία ουσιαστικά ακολουθούσε τη νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και τους νόμους που είχαν εισαχθεί από τους Ρωμαίους και τους Βυζαντινούς. Το 1914 έγινε και η πρώτη τροποποίηση της Νεαρής η οποία ίσχυε μέχρι το 1979. Οι λόγοι που αφορούν στο διαζύγιο, με βάση την τροποποίηση που έγινε, διαιρούνται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος αναφέρονται οι λόγοι που είναι κοινοί τόσο για τον άντρα όσο και για τη γυναίκα: η μοιχεία, η επιβουλή της ζωής του ενός ενάντια στον άλλο, η καταδίκη σε φυλάκιση πάνω από δέκα χρόνια για ποινικό αδίκημα, η αφάνεια, η λέπρα, η ανικανότητα εφόσον υπάρχει κατά το χρόνο που συνάπτεται ο γάμος και εξακολουθεί να υπάρχει πάνω από τρία χρόνια κ.α. Στο δεύτερο μέρος αναφέρονται οι λόγοι που αφορούν μόνο το σύζυγο: η εκπαρθένηση της γυναίκας, εφόσον η σχετική κατηγορία έγινε προς τον επίσκοπο την επόμενη του γάμου, η επίμονη άρνηση της συζύγου να επανέλθει στο συζυγικό οίκο μετά που κλήθηκε να το πράξει από τον Επίσκοπο, η διανυκτέρευση της συζύγου σε μη συγγενική κατοικία, εκτός αν την έδιωξε ο σύζυγος της από τη συζυγική κατοικία και εκείνη δεν είχε

συγγενική κατοικία για να διανυκτερεύσει. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται οι λόγοι που αφορούν μόνο τη σύζυγο: η κακόβουλη εγκατάλειψη από το σύζυγο για πάνω από τρία χρόνια, η επιβουλή της σωφροσύνης της από το σύζυγο και η μη απόδειξη της κατηγορίας του συζύγου για διάπραξη μοιχείας από τη σύζυγο. Η σύγκριση των λόγων της Νεαράς 117 με τους λόγους του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου, δείχνουν ότι αυτοί παραμένουν σχεδόν οι ίδιοι, ενώ η μόνη διαφορά είναι ότι η μοιχεία του άντρα θεωρείται πλέον ως λόγος διαζυγίου (Χατζηβασίλης, 1997).

Η τελευταία τροποποίηση του σχετικού νόμου έγινε το 1980. Σ' αυτό το νόμο επαλαναμβάνονταν οι λόγοι που ίσχυαν και προηγουμένως με κύρια έμφαση τους κοινούς λόγους διαζυγίου αυτούς που ισχύουν δηλαδή τόσο για τον άντρα όσο και για τη γυναίκα. Ταυτόχρονα, οι αλλαγές ενθάρρυναν και την αναζήτηση του ποιος ευθύνεται για το διαζύγιο, ώστε να αποδοθούν και οι ευθύνες σ' αυτόν (όπως η επιμέλεια και η οικονομική συντήρηση των παιδιών, καθώς και τα έξοδα της έκδοσης διαζυγίου).

Το 1989, με βάση το Νόμο 95, η κυπριακή Βουλή αποφάσισε να αφαιρέσει την αρμοδιότητα έκδοσης διαζυγίων από το Εκκλησιαστικό Δικαστήριο και να καταστήσει τα δικαστήρια του κράτους αποκλειστικά υπεύθυνα για αυτό το θέμα. Έτσι τα Οικογενειακά Δικαστήρια εξουσιοδοτούνται να διευθετούν θέματα οικογενειακού δικαίου και ταυτόχρονα προβλέπεται η ελεύθερη επιλογή πολιτικού γάμου. Σύμφωνα με το Νόμο αυτό, οι λόγοι διαζυγίου είναι όλοι όσοι ίσχυαν για τα Εκκλησιαστικά Δικαστήρια, μαζί με κάποιους νέους, όπως ο κλονισμός της σχέσης των συζύγων μεταξύ τους, για ζητήματα που καθιστούν την έγγαμη σχέση αφόρητη. Αφήνεται επίσης περιθώριο για οποιοδήποτε άλλο λόγο οριστεί από το νόμο, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις της Ορθοδόξου Εκκλησίας²² (Επίσημη Εφημερίδα της Δημοκρατίας, 1989).

²² Οι λόγοι οι οποίοι δικαιολογούν ένα διαζύγιο με βάση το Καταστατικό της Εκκλησίας της Κύπρου είναι:

Ο κάθε σύζυγος δικαιούται να ζητήσει διαζύγιο για τους εξής λόγους:

- (i) Όταν διαπράξει μοιχεία ο/ η σύζυγος.
- (ii) Όταν ο ένας από τους δύο συζύγους, προβεί κατ' επανάληψη σε ανήθικη ή ατιμωτική ή οποιαδήποτε άλλη ασυγχώρητη διαγωγή, η οποία επιφέρει τη φοβερή κατάπτωση της έγγαμης σχέσης και καθιστά αφόρητη τη συμβίωση σ' αυτόν που έκανε την αίτηση διαζυγίου και δεν έχει φταίξει καθόλου. Ως διαγωγή που οδηγεί στη δεινή κατάπτωση του έγγαμου βίου, μπορεί να θεωρηθεί: 1) η αδικαιολόγητη διανυκτέρευση της συζύγου σε μη συγγενική οικία, χωρίς τη συγκατάθεση του συζύγου της, γιατί αυτό δημιουργεί εύλογες υποψίες προδοσίας της συζυγικής πίστης. Ο σύζυγος ο οποίος αδικαιολόγητα ζει μακριά από τη συζυγική οικία δεν μπορεί να επικαλεστεί αυτή τη διανυκτέρευση. 2) Η κατηγορία του συζύγου κατά της συζύγου, ενώπιον Δικαστηρίου, για μοιχεία η οποία δεν αποδείχθηκε.
- (iii) Η εχθρική ενέργεια κατά της ζωής του συζύγου από τον άλλο σύζυγο. Ως εχθρική ενέργεια εννοούμε τις επαναλαμβανόμενες κακές σωματικές κακοποιήσεις από τις οποίες μπορεί να προκληθεί σωματική ή πνευματική αναπηρία σε αυτόν ο οποίος τις δέχεται.
- (iv) Όταν ο ένας σύζυγος έχει φρενοβλάβεια για διάστημα τριών χρόνων και αυτό κάνει τη συμβίωση αφόρητη.
- (v) Στην περίπτωση που ο ένας εκ των δύο συζύγων καταδικάζεται σε ποινή φυλάκισης πέραν των εφτά χρόνων.
- (vi) Όταν εξαφανιστεί ο ένας σύζυγος.
- (vii) Για ανικανότητα του ενός εκ των δύο συζύγων για σεξουαλική επαφή, η οποία υπάρχει όταν συνάπτεται ο γάμος για έξι μήνες και υπάρχει όταν κάνει ο/ η σύζυγος αγωγή.
- (viii) Όταν εγκαταλείψει ο ένας σύζυγος τον άλλο αδικαιολόγητα, για διάρκεια πέραν των δύο χρόνων. Εννοείται, όταν υπάρχουν αδικαιολόγητες μακρόχρονες εγκαταλείψεις οι οποίες όταν τις αθροίσεις ξεπερνούν τα δύο χρόνια, τότε αυτό είναι αρκετός λόγος για δικαίωμα διαζυγίου. Η αίτηση διαζυγίου λόγω εγκατάλειψης δεν γίνεται δεκτή, εκτός αν ο σύζυγος που έχει εγκαταλειφθεί, κατά τη διάρκεια της εγκατάλειψης απεύθυνε πρόσκληση μέσω του Επισκόπου προς το σύζυγο για επάνοδο στη συζυγική οικία.

Ένα αξιοσημείωτο κομμάτι στο νόμο είναι αυτό που προβλέπει τη συνδιαλλαγή ή την πνευματική λύση του γάμου ενώπιον του Επισκόπου. Αυτό έγινε στην προσπάθεια του κράτους να μη δυσαρεστήσει την Εκκλησία με την ανάθεση των διαζυγίων στα Οικογενειακά Πολιτικά Δικαστήρια, δίνοντας της έτσι ένα ρόλο στην προβλεπόμενη διαδικασία λύσης γάμου.

Οι προβλεπόμενοι από το νόμο λόγοι διαζυγίου είναι: 1. μοιχεία, 2. επαναλαμβανόμενη ασύγγνωστος διαγωγή, 3. σκληρότητα, 4. επιβουλή ζωής, 5. φρενοβλάβεια, 6. φυλάκιση πάνω από 7 χρόνια, 7. αφάνεια, 8. ανικανότητα, 9. εγκατάλειψη, 10. αλλαγή θρησκείας, 11. παρεμπόδιση τεκνογονίας και 12. ισχυρός κλονισμός εγγάμου σχέσεως. Συχνά οι τελικά διατυπωμένοι λόγοι διαζυγίου που αναφέρονται στην τελική δικαστική απόφαση δεν είναι και οι πραγματικοί, αλλά είναι συνήθως αποτέλεσμα συμβιβασμού, για να αποφευχθεί ο στιγματισμός του ενός εκ των δύο, κυρίως σε περιπτώσεις μοιχείας. Συνήθως στις περιπτώσεις αυτές ο λόγος που αναφέρεται είναι αυτός του «ισχυρού κλονισμού της εγγάμου σχέσεως».

3.5 Το συναινετικό διαζύγιο

Το συναινετικό διαζύγιο ισχύει σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες όπως για παράδειγμα στη Γαλλία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, τη Γερμανία, την Ιταλία και την Αγγλία, καθώς επίσης και στις Η.Π.Α. Το συναινετικό διαζύγιο εισάχθηκε και στην Ελλάδα με το νόμο 1329 του 1983, ενώ στην Κύπρο δεν υπάρχει μια αντίστοιχη νομοθεσία. Το συναινετικό διαζύγιο, αποδεικνύει ότι η αναζήτηση υπαιτιότητας στην πρόκληση της συζυγικής σχέσης δεν οδηγεί πουθενά, γι' αυτό και δίνεται αυτονομία στο ζευγάρι να ρυθμίσει το θέμα της λύσης του γάμου του, χωρίς απαραίτητα την επίκληση λόγου διαζυγίου.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η ύπαρξη του συναινετικού διαζυγίου θα μπορούσε να αυξήσει την έκδοση διαζυγίων, αφού θα ήταν αρκετή μόνο η συμφωνία μεταξύ των συζύγων. Αυτό όμως έχει εξεταστεί μέσα από τη διεθνή βιβλιογραφία και έχει αποδειχτεί ότι η σχέση αυτή δεν είναι θετική, ειδικά στις κοινωνίες δυτικού τύπου, όπου υπάρχουν ανεπτυγμένες δημοκρατικές ελευθερίες και σωστή λειτουργία δημοκρατικών θεσμών.

Το δεύτερο σημαντικό στοιχείο που εισάγεται με την καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου είναι η προσκόμιση γραπτής συμφωνίας που να ρυθμίζει την κηδεμονία των παιδιών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την προσπάθεια διατήρησης μιας καλής επικοινωνίας των γονέων με τα παιδιά τους. Αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην ελαχιστοποίηση των αρνητικών ψυχολογικών επιπτώσεων στα παιδιά των διαζευγμένων. Αντίθετα, η νομοθεσία που ισχύει στην Κύπρο για την υπαιτιότητα ενός εκ των δύο συζύγων, έχει ως αποτέλεσμα τη δυσκολία επικοινωνίας του υπαίτιου συζύγου με τα παιδιά του. Κατ' επέκταση ο/η «μη υπαίτιος σύζυγος», εκμεταλλεύεται την αθωότητα του/της, κρατώντας προσκολλημένα τα παιδιά του [επάνω του],

-
- (ix) Για αλλαγή θρησκείας ή δόγματος ή όταν ασκήσει ηθική βία ή αν προσπαθήσει να προσηλυτίσει ο ένας σύζυγος τον άλλον ή και τα ανήλικα παιδιά του σε μια αίρεση ή άλλο δόγμα ή στην απάρνηση των αρχών της Ορθόδοξης πίστης και Εκκλησίας.
 - (x) Για επίμονη παρεμπόδιση της τεκνογονίας από τον ένα σύζυγο, παρά τη διαφωνία από την πλευρά του άλλου συζύγου.

Η αίτηση διαζυγίου λόγω καταδίκης σε φυλάκιση ή λόγω εξαφάνισης δεν γίνεται δεκτή, αν δεν περάσουν δύο χρόνια από την καταδίκη και εφόσον η καταδίκη συνεχίζεται ή αν δε λείπει για τρία χρόνια ο σύζυγος και δεν υπάρχουν ειδήσεις γι' αυτόν (Καταστατικό Εκκλησίας Κύπρου, άρθρο 225).

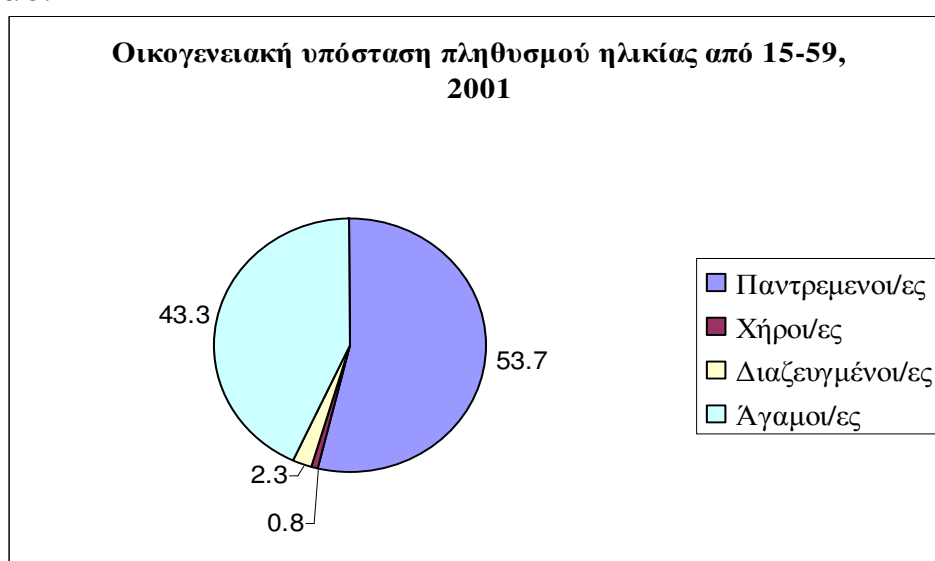
πιστεύοντας ότι έτσι θα τιμωρήσει τον υπαίτιο σύζυγο. Αυτό οδηγεί στην ύπαρξη ανταγωνισμού και τιμωρίας μεταξύ των συζύγων αντί της διάθεσης για αλληλοϋποστήριξη και συνεργασία.

3.6 Στατιστικά δεδομένα για τις μονογονεϊκές οικογένειες στην Κύπρο

Με βάση τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής του 2001, οι χήροι, ανέρχονταν σε 31.927, από τους οποίους οι 6.123 ήταν άντρες που αντιπροσώπευαν το 1,8% του συνολικού αντρικού πληθυσμού και οι 25.804 ήταν γυναίκες που συνιστούσαν το 7,1% του γυναικείου πληθυσμού. Αυτό σημαίνει πως υπάρχει τετραπλάσιος αριθμός χήρων γυναικών σε σύγκριση με αυτό των αντρών. Ο αριθμός των διαζευγμένων ήταν 14.135 ή 2%, η πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναίκες – υπερδιπλάσιες από τους άντρες (Απογραφή Πληθυσμού 2001:29).

Όταν όμως υπολογιστούν τα ίδια ποσοστά μόνο για τις ηλικίες μεταξύ 15-59 τότε τα δεδομένα διαφοροποιούνται. Οι **παντρεμένοι** στο σύνολο του πληθυσμού **ηλικίας 15-59** αποτελούν το 53,7% και οι **άγαμοι** το 43,3%. Το ποσοστό των **χήρων** μειώνεται στο 0,8% ενώ το ποσοστό των **διαζευγμένων** παραμένει περίπου στο ίδιο επίπεδο (2,3%).

Διάγραμμα 3.2

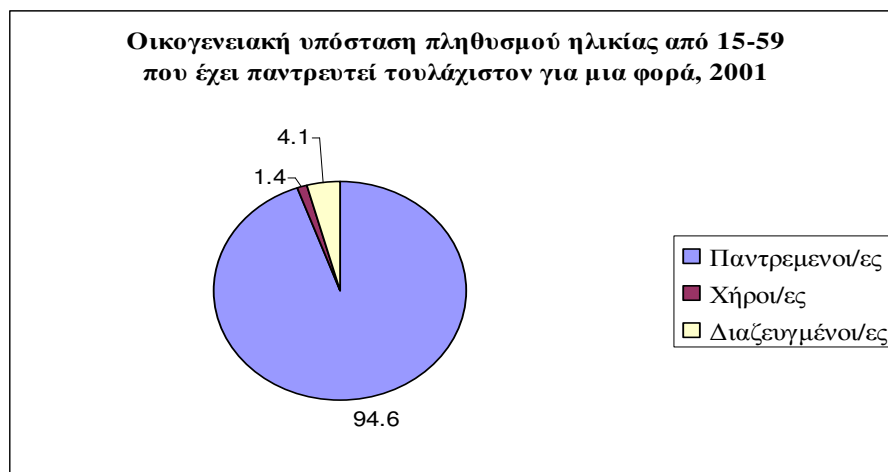

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Στην Απογραφή του 2001 συλλέχθηκε για πρώτη φορά η πληροφορία για **άτομα που συζούν**, τα οποία αριθμούσαν στις 5.146 ή 0,8% του πληθυσμού. Τα άτομα αυτά περιλαμβάνονται στον αριθμό των άγαμων, παντρεμένων ή διαζευγμένων, σύμφωνα με την πραγματική τους οικογενειακή υπόσταση (3.527 ήταν άγαμοι, 222 παντρεμένοι, 166 χήροι και 841 διαζευγμένοι) (Απογραφή Πληθυσμού 2001:29).

Σήμερα κάνουν πιο έντονα την εμφάνισή τους νοικοκυριά με ένα άτομο, νοικοκυριά που αποτελούνται από συντρόφους που συμβιώνουν με ή χωρίς παιδιά, μονογονεϊκές οικογένειες και θετές οικογένειες (ο ένας γονέας ζει με κάποιο άλλο σύντροφο που δεν είναι ο βιολογικός γονέας των παιδιών που αποκτήθηκαν από προηγούμενο γάμο ή συμβίωση). Επιπρόσθετα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες μειώθηκε ο αριθμός των μελών στα νοικοκυριά.

Διάγραμμα 3.3

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού (2001)

Τα ποσοστά των προσώπων που μένουν σε νοικοκυριά με ένα οικογενειακό πυρήνα έχουν παραμείνει στα ίδια επίπεδα με το 1992. Στην κατηγορία αυτή των νοικοκυριών έχουν αυξηθεί τα μέλη των μονογονεϊκών νοικοκυριών τόσο σε απόλυτους αριθμούς όσο και σε ποσοστά από 20.533 ή 3.4% σε 33.964 ή 5% (Απογραφή Πληθυσμού 2001:33-4). Σε σύγκριση με την προηγούμενη Απογραφή του 1992 έχουν αυξηθεί τα νοικοκυριά χωρίς οικογενειακό πυρήνα – από 14,1% το 1992 σε 18,1% το 2001 και μειώθηκαν τα νοικοκυριά στα οποία διαμένουν πάνω από μια οικογένειες (4,5% το 1992 σε 2,9% το 2001). Σε σύγκριση με την προηγούμενη απογραφή του 1992 το μέσο μέγεθος νοικοκυριού έχει μειωθεί από 3,24 πρόσωπα που ήταν στο σύνολο (3,23 στις αστικές και 3,25 στις αγροτικές περιοχές) σε 3,06 πρόσωπα (3,02 στις αστικές και 3,16 στις αγροτικές περιοχές). Έχουν αυξηθεί σημαντικά τα νοικοκυριά με ένα πρόσωπο, από 12,6% το 1992 σε 16% το 2001, και τα διμελή νοικοκυριά από 24,8% το 1992 σε 27,2% το 2001.

Πίνακας 3.5: Νοικοκυριά κατά Τύπο στις Απογραφές 1992 και 2001

τυ	1992	2001
Νοικοκυριό χωρίς οικογενειακό πυρήνα	14,1%	18,1%
Νοικοκυριά με ένα πρόσωπο	12,6%	16%
Αντρες	4%	5,8%
Γυναίκες	8,6%	10,2%
Νοικοκυριά με 2 ή περισσότερα πρόσωπα	1,5%	2,1%
Ένας οικογενειακός πυρήνας	81,4%	79%
Ζευγάρι χωρίς παιδιά	22,7%	23,7%
Ζευγάρι με παιδιά	54,5%	49,5%
Πατέρας με ένα τουλάχιστον παιδί	0,5%	0,7%
Μητέρα με ένα τουλάχιστον παιδί	3,7%	5%
Δύο ή περισσότερες οικογένειες	4,5%	2,9%

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Τα **νοικοκυριά με ένα οικογενειακό πυρήνα**²³ έχουν μειωθεί σε ποσοστό από 81,4% το 1992 σε 79% το 2001. Μειώθηκαν οι **πυρήνες των ζευγαριών με παιδιά** από 54,5% σε 49,1% το 2001. Τα **νοικοκυριά με ένα πρόσωπο** ηλικίας 15-24 χρόνων, ανέρχονταν σε 1.314 κατά το 2001 και αυτά ηλικίας 25-34 χρόνων σε 5.206. Ως ποσοστό στο σύνολο των μονομελών νοικοκυριών η ομάδα των νεαρών κάτω των 35 χρόνων που ζουν μόνοι αποτελούσε ποσοστό 18,2% του συνόλου των μονομελών νοικοκυριών (3,7% ηλικίας 15-24 και 14,5% ηλικίας 25-34 χρόνων). Αύξηση, σε σύγκριση με την Απογραφή του 1992, σημείωσαν ο αριθμός και το ποσοστό των **μονογονεϊκών νοικοκυριών** και ιδιαίτερα των μητέρων που ζουν μόνες με τα παιδιά τους. Η τάση αύξησης των μονογονεϊκών νοικοκυριών συνοδεύεται και από μια τάση διαφοροποίησης της μονογονεϊκότητας. Η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών στην Κύπρο είναι κυρίως αποτέλεσμα της αύξησης διαζυγίων. Όπως αναφέρεται από την Κογκίδου (1996:55) «σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η αριθμητική διάσταση και το ποσοστό εκπροσώπησης των μονογονεϊκών οικογενειών στο σύνολο των οικογενειών θα συνεχίσει να αυξάνεται και σύντομα θα θεωρείται ένας συνήθης τύπος οικογενειακής οργάνωσης».

Διάγραμμα 3.4

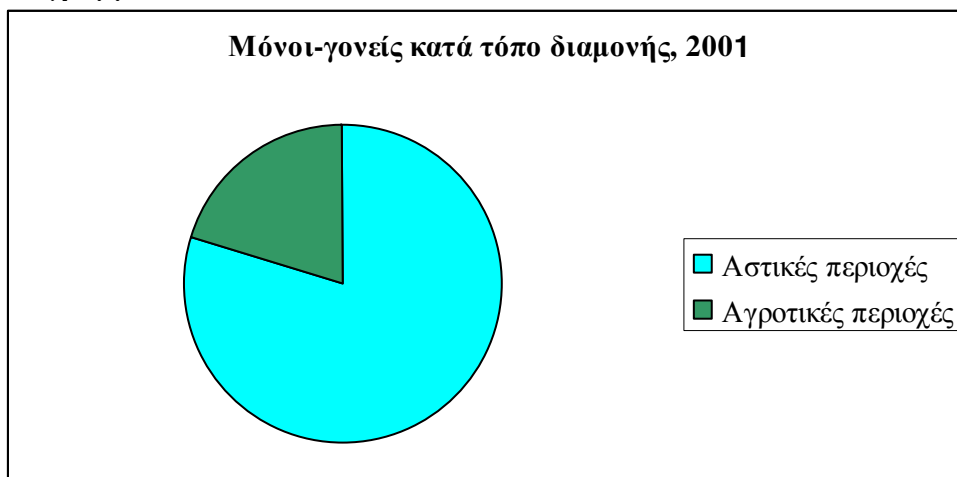

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού (2001) – (Δικοί μας υπολογισμοί)

Ο αριθμός των **μητέρων που ζουν μόνες με τα παιδιά** τους αυξήθηκε από 6,846 το 1992 σε 11,284 το 2001 και το αντίστοιχο ποσοστό των νοικοκυριών από 3,7% σε 5% στο σύνολο των νοικοκυριών. Αντίστοιχα οι **πατέρες που ζουν μόνοι με τα παιδιά** τους αυξήθηκαν από 937 ή 0,5% σε 1.548 ή 0,7% του συνόλου των νοικοκυριών (Απογραφή Πληθυσμού, 2001). Όμως σε αυτά τα ποσοστά που αναφέρονται στις μονογονεϊκές οικογένειες συμπεριλαμβάνονται και ηλικιωμένα άτομα που ζουν με ένα ή περισσότερα από τα ανύπαντρα παιδιά τους. Επομένως, σύμφωνα με τους δικούς μας υπολογισμούς ο αριθμός των **μόνων γονέων ηλικίας από 15-59** είναι 9.784 από τους οποίους 8.846 (90,4%) είναι γυναίκες και 938 (9,6%) άντρες.

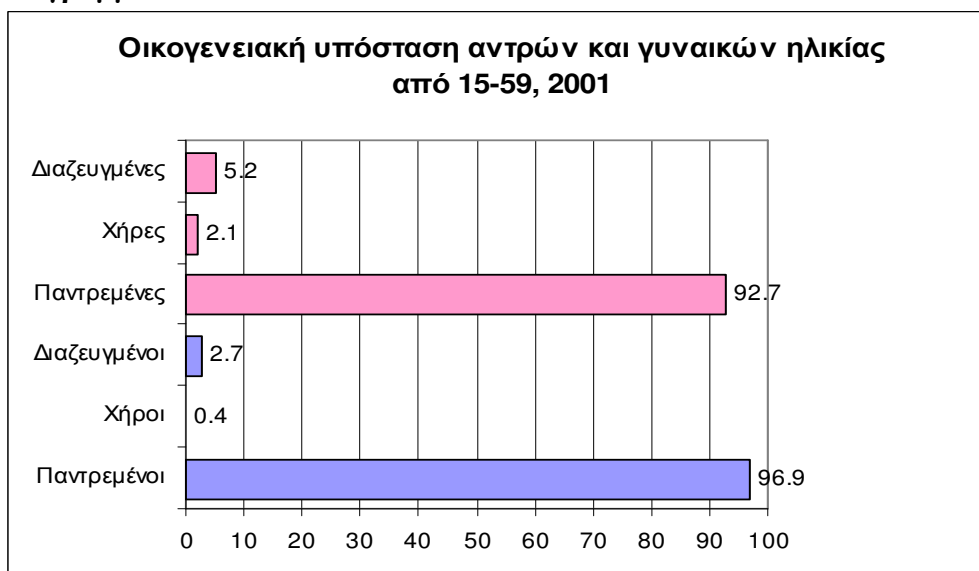
²³ Ο οικογενειακός πυρήνας ορίζεται από τη Στατιστική Υπηρεσία ως τα νοικοκυριά στα οποία διαμένουν ζευγάρια με ή χωρίς παιδιά και μονογονεϊκές οικογένειες.

Διάγραμμα 3.5

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού (2001) – (Δικοί μας υπολογισμοί)

Διάγραμμα 3.6

Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού (2001) – (Δικοί μας υπολογισμοί)

Στο σύνολο των 21.407 παιδιών που καταγράφηκαν, στην Απογραφή Πληθυσμού του 2001, ότι ζουν μόνο με τον ένα γονιό, περιλαμβάνονται άτομα ηλικίας (παιδιά) μέχρι 79 χρόνων τα οποία όπως δηλώθηκε μένουν με τον ένα γονέα τους επομένως ο συγκεκριμένος αριθμός είναι παραπλανητικός. Έτσι αν υπολογιστούν μόνο τα **άτομα ηλικίας από 0-24 χρόνων που μένουν με τον ένα γονέα** είναι 14.905 (7.927 αγόρια και 6.978 κορίτσια) και ο αριθμός των παιδιών (ηλικίας από 0-24) που διαμένουν και με τους **δύο παντρεμένους γονείς** τους είναι 218.162 και αυτά που διαμένουν με τους **δύο γονείς** τους που **συζούν** είναι μόλις 687. Έτσι αν υπολογιστεί το ποσοστό των παιδιών με βάση το συνολικό αριθμό των παιδιών που διαμένουν με τις οικογένειές τους, τότε το 93,3% των παιδιών ζουν και με τους δύο παντρεμένους γονείς

τους, το 6,4% μένουν σε μονογονεϊκές οικογένειες και 0,3% ζουν με τους γονείς τους οι οποίοι συζούν.

Αν ο υπολογισμός γίνει στο σύνολο των ατόμων αυτής της ηλικίας (0-24) τότε το 83,8% των παιδιών διαμένουν με τους παντρεμένους γονείς τους, το 5,7% ζουν με τον ένα γονέα, το 0,3% ζουν με τους γονείς τους οι οποίοι συζούν και το υπόλοιπο 10,2% είναι άτομα που ζουν μόνα τους ή έχουν παντρευτεί ή ζουν σε ιδρύματα (βλ. Γράφημα). Στις **αστικές** περιοχές διαμένει το 67,5% των παιδιών (ηλικίας από 0-24) που μένουν με την οικογένειά τους και το υπόλοιπο 32,5% στις **αγροτικές**. Από τα παιδιά που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες το 77,8% ζουν στις αστικές περιοχές και το υπόλοιπο 22,2% στις αγροτικές.

Διάγραμμα 3.7

Το 63,8% των **γυναικών ηλικίας από 15-59** που ζουν με το σύντροφο/σύζυγο και τα παιδιά τους (ηλικίας 0-24) είναι **οικονομικά ενεργές** σε σύγκριση με τις μόνες μητέρες που το ποσοστό τους ανεβαίνει στο 76,1%. Αναλυτικότερα, το 62,4% των γυναικών ηλικίας από 15-59 που ζουν με το σύντροφο/σύζυγο και τα παιδιά τους (ηλικίας 0-24) είναι εργαζόμενες και το 1,5% άνεργες. Σε αντίθεση, το 73,1% των μόνων-μητέρων που ζουν με τα παιδιά τους ηλικίας από 0 μέχρι 24, εργάζονται ενώ το ποσοστό ανεργίας τους παρουσιάζεται ψηλότερο (4,2%) σε σύγκριση με τις μητέρες που έχουν σύντροφο.

Πίνακας 3.6: Τύπος οικογενειακού πυρήνα – Οικονομική δραστηριότητα γονέων – Παρουσία άλλων προσώπων

Τύπος οικογενειακού πυρήνα – Οικονομική δραστηριότητα γονέων – Παρουσία άλλων προσώπων	Σύνολο πυρήνων	Αρ. παιδιών κάτω των 6 χρόνων που μένουν με την οικογένεια						Σύνολο παιδιών ηλικίας κάτω των 6 χρόνων	Σύνολο προσώπων σε πυρήνες
		0	1	2	3	4	5+		
Μόνη μητέρα	12.315 100%	10.920	1.214	166	14	1	-	1.592	31.286
Μόνη μητέρα οικονομικά ενεργή	6.748	6.682	953	106	7	-	-	1.186	17.814
Μόνη μητέρα μη οικονομικά ενεργή	5.567	5.238	261	60	7	1	-	406	13.472
Μόνος Πατέρας	1.709	1.609	85	11	3	1	-	120	4.178
Μόνος πατέρας οικονομικά ενεργός	972	879	78	11	3	1	-	113	2.533
Μόνος πατέρας μη οικονομικά ενεργός	737	730	7	-	-	-	-	7	1.645

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Πίνακας 3.7: Οικογενειακοί πυρήνες κατά τύπο, αριθμό παιδιών κάτω των 25 χρόνων που μένουν με την οικογένεια, οικονομική δραστηριότητα γονέων, παρουσία άλλων προσώπων στον πυρήνα και αστική και αγροτική περιοχή

Τύπος οικογενειακού πυρήνα – Οικονομική δραστηριότητα γονέων – Παρουσία άλλων προσώπων	Σύνολο πυρήνων	Αριθμός παιδιών κάτω των 25 χρόνων που μένουν με την οικογένεια							Σύνολο παιδιών ηλικίας κάτω των 25 χρόνων	Σύνολο προσώπων σε πυρήνες
		0	1	2	3	4	5	6+		
Μόνη μητέρα	12.315	4.202 34,1%	4.191 34%	2.805 22,8%	864 7%	203 1,6%	38 0,3%	12 0,1%	13.478	31.286
Μόνη μητέρα οικονομικά ενεργή	6.748	666	3.124	2.209	604	119	22	4	9.964	17.814
Μόνη μητέρα μη οικονομικά ενεργή	5.567	3.536	1.067	596	260	84	16	8	3.514	13.472
Μόνος Πατέρας	1.709	783	540	278	84	17	4	3	1.458	4.178
Μόνος πατέρας οικονομικά ενεργός	972	133	477	262	79	15	3	3	1.335	2.533
Μόνος πατέρας μη οικονομικά ενεργός	737	650	63	16	5	2	1	-	123	1.645

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Πίνακας 3.8: Νοικοκυριά κατά τύπο, φύλο και ηλικία αρχηγού του νοικοκυριού και αστική και αγροτική περιοχή - Άντρες

Τύπος νοικοκυριού	Σύνολο νοικοκυριών	Ηλικία αρχηγού					Δε δηλ.	Πληθυσμός νοικοκυριών
		15-24	25-34	35-44	45-54	55-64		
Μονογονεϊκή οικογένεια	1.260	35	117	349	481	273	5	4.665
Μόνη μητέρα	345	31	78	112	77	47	-	924
Μόνος πατέρας	915	4	39	237	404	226	5	3.741
Ζευγάρι με παιδιά	104.382	712	18.542	39.452	32.251	13.264	161	452.380
1. Παντρεμένο ζευγάρι	104.098	704	18.459	39.351	32.181	13.243	160	451.324
2. Ζευγάρι που συζεί	284	8	83	101	70	21	1	1.056

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Πίνακας 3.9: Νοικοκυριά κατά τύπο, φύλο και ηλικία αρχηγού του νοικοκυριού και αστική και αγροτική περιοχή - Γυναίκες

Τύπος νοικοκυριού	Σύνολο νοικοκυριών	Ηλικία αρχηγού					Δε δηλ.	Πληθυσμός νοικοκυριών
		15-24	25-34	35-44	45-54	55-64		
Μονογονεϊκή οικογένεια	8.920	91	1.490	3.096	2.651	1.574	18	29.299
Μόνη μητέρα	8.845	91	1.489	3.082	2.625	1.542	16	29.064
Μόνος πατέρας	75	-	1	14	26	32	2	235
Ζευγάρι με παιδιά	1.605	43	367	558	441	196	-	7.094
1. Παντρεμένο ζευγάρι	1.490	42	332	498	424	194	-	6.646
2. Ζευγάρι που συζεί	116	1	35	60	17	2	-	448

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Πίνακας 3.10: Νοικοκυριά κατά τύπο, κατηγορία νοικοκυριού και αστική και αγροτική περιοχή

Τύπος νοικοκυριού	Σύνολο νοικοκυριών	Όλα τα μέλη της ίδιας υπηκοότητας			Μέλη με διαφορετική υπηκοότητα		
		Κυπριακής	Ευρωπαϊκής Ένωσης	Εκτός Ε.Ε	Τουλάχιστον ένα μέλος κατέχει την Κυπριακή υπηκοότητα	Όλοι ξένοι	Όλα τα μέλη με υπηκοότητα δε δηλώθηκε
Μονογονεϊκή οικογένεια	12.832	10.845	408	411	1.106	56	6
Μόνη-μητέρα	11.284	9.540	347	361	984	47	5
Μόνος-πατέρας	1.548	1.305	61	50	122	9	1
Ζευγάρι με παιδιά	110.760	96.120	2.145	1.681	10.242	530	42
Παντρεμένο ζευγάρι	110.353	95.885	2.124	1.675	10.106	521	42
Ζευγάρι που συζεί	407	235	21	6	136	9	-

Πηγή: Στατιστική Υπηρεσία, Απογραφή Πληθυσμού, 2001

Με βάση στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας²⁴ στα οποία γίνεται συσχετισμός της ηλικίας (15-59) του αρχηγού της οικογένειας, με τον τύπο του νοικοκυριού και του αριθμού των οικονομικά ενεργών μελών, διαφαίνεται πως τα ζευγάρια που συζούν χωρίς παιδιά έχουν ψηλότερα ποσοστά (75,3%) συμμετοχής στην αγορά εργασίας σε σύγκριση με τα παντρεμένα ζευγάρια (50%). Η εικόνα αλλάζει ανάμεσα στα ζευγάρια που έχουν παιδιά. Όταν υπάρχουν παιδιά στο σπίτι το ποσοστό συμμετοχής και των δύο γονέων στην αγορά εργασίας είναι το ίδιο, είτε οι γονείς είναι παντρεμένοι (55,5% των νοικοκυριών), είτε συμβιώνουν (55,5% των νοικοκυριών). Το ποσοστό συμμετοχής στην αγορά εργασίας μόνο από τον ένα σύντροφο είναι ψηλότερο ανάμεσα στα ζευγάρια που συζούν (31,3%), σε σύγκριση με τα παντρεμένα ζευγάρια που έχουν παιδιά (27,4%). Το ποσοστό συμμετοχής των μονογονιών στην αγορά εργασίας (59%) είναι ψηλότερο σε σύγκριση με τα ζευγάρια που είναι παντρεμένα ή που συγκατοικούν, έχουν παιδιά και εργάζονται και οι δύο. Από την άλλη, το ποσοστό των μονογονιών που δεν εργάζονται είναι πολύ ψηλότερο (16,2%) σε σύγκριση με τα ζευγάρια που συμβιώνουν ή είναι παντρεμένα (1,8%).

Στο συσχετισμό της ηλικίας των ατόμων από 0 μέχρι 24 χρόνων με τη θέση του ατόμου στην οικογένεια και τον τύπο κατοικίας, προέκυψε πως το 81,1% των παιδιών ηλικίας από 0 μέχρι 24 χρόνων που ζούνε και με τους δύο γονείς διαμένουν σε ιδιόκτητη κατοικία, σε σύγκριση με το 62% των παιδιών που ζούνε σε μονογονεϊκές οικογένειες. Κατ' συνέπεια το ποσοστό διαμονής των παιδιών που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες σε ενοικιαζόμενες (21,5%) και άλλου τύπου κατοικίες (16,4%) είναι πιο αυξημένο σε σύγκριση με αυτό των παιδιών που ζούνε σε διγονεϊκές οικογένειες (8,3% και 10,5% αντίστοιχα). Συμπερασματικά, τα παιδιά που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες έχουν 2,5 φορές περισσότερες πιθανότητες να ζούνε σε ενοικιαζόμενες κατοικίες σε σύγκριση με τα παιδιά που μένουν σε διγονεϊκές οικογένειες.

Αν τώρα ο υπολογισμός γίνει στο σύνολο των γονέων που ζουν με τουλάχιστον ένα παιδί φαίνεται πως στις περιπτώσεις των διγονεϊκών νοικοκυριών το 63,7% των γονιών που κατοικούν σε ιδιόκτητες κατοικίες με τα παιδιά τους, το 20,6% σε ενοικιαζόμενες και το 15,5% σε άλλου τύπου κατοικίες. Αντίθετα, το ποσοστό των μονογονιών που διαμένουν σε ιδιόκτητες κατοικίες είναι χαμηλότερο (50,7%) ενώ αυτών που ζουν σε ενοικιαζόμενες κατοικίες είναι ψηλότερο (30%) και σε άλλου τύπου κατοικίες 19,4%²⁵. Ακόμα πιο χαμηλό είναι το ποσοστό των γονιών (21,9%) που συμβιώνουν έχοντας τουλάχιστον ένα παιδί, ηλικίας 0-24, και διαμένουν σε ιδιόκτητες κατοικίες. Το ποσοστό αυτής της κατηγορίας γονιών αυξάνεται στο 46,9% για διαμονή σε ενοικιαζόμενες κατοικίες και στο 31,3% σε άλλου τύπου κατοικίες.

Αξιοσημείωτη είναι η διαφορά που παρουσιάζεται ανάμεσα στους μόνους-πατέρες και τις μόνες μητέρες που έχουν παιδιά ηλικίας από 0 μέχρι 24 χρόνων αναφορικά με τον

²⁴ Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στις επόμενες σελίδες έχουν βασιστεί σε στοιχεία που μας δόθηκαν από τη Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου.

²⁵ Στις «άλλου τύπου κατοικίες» συμπεριλαμβάνονται οι προσφυγικοί συννοικισμοί, οι οικισμοί αυτοστέγασης, τα τουρκοκυπριακά σπίτια και η δωρεάν διαμονή.

τύπο κατοικίας στον οποίο διαμένουν. Το ποσοστό των μόνων-πατέρων που διαμένουν σε ιδιόκτητες κατοικίες είναι 66,7% και των μόνων-μητέρων 50,2%. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το ότι οι μόνοι-πατέρες έχουν περισσότερες πιθανότητες να εργάζονται με πλήρη απασχόληση και να έχουν ψηλότερο μισθό από ότι οι μόνες-μητέρες γεγονός που τους εξασφαλίζει καλύτερα επίπεδα ζωής.

Στο 86,5% των **μονογονεϊκών οικογενειών** που διαμένουν στην Κύπρο όλα τα μέλη κατέχουν την κυπριακή **υπηκοότητα**, το 2,4% είναι υπήκοοι κρατών μελών της Ε.Ε. και το 2% είναι υπήκοοι άλλων χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στα δύο τελευταίου τύπου νοικοκυριά ένα μέλος τουλάχιστον κατέχει την κυπριακή υπηκοότητα (8,8%), ενώ μόνο στο 0,3% των νοικοκυριών είναι όλοι ξένοι. Συμπερασματικά η συντριπτική πλειοψηφία των μονογονεϊκών οικογενειών που διαμένουν στην Κύπρο κατέχουν την Κυπριακή υπηκοότητα ή είναι οικογένειες που προήλθαν από μεικτούς γάμους στις οποίες ο ένας σύζυγος είναι Κύπριος/α. Ανάλογη είναι και η εικόνα των **διγονεϊκών οικογενειών** που διαμένουν στην Κύπρο αφού τα παντρεμένα ζευγάρια με παιδιά, στα οποία όλα τα μέλη έχουν την Κυπριακή υπηκοότητα, ανέρχονται στο 87,9% ενώ το 1,6% είναι υπήκοοι κρατών μελών της Ε.Ε. και το 1% είναι υπήκοοι άλλων χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στην ίδια κατηγορία νοικοκυριών ανήκουν ζευγάρια στα οποία τουλάχιστον ένα μέλος κατέχει την Κυπριακή υπηκοότητα (9,1%). Αυτό το ποσοστό αφορά ζευγάρια που προέκυψαν από μεικτούς γάμους στα οποία ο ένας σύζυγος είναι Κύπριος/α.

Ενδιαφέροντα είναι τα ποσοστά που παρουσιάζονται ανάμεσα στα ζευγάρια που συμβιώνουν αφού το 60,1% κατέχουν όλα τα μέλη την κυπριακή υπηκοότητα, το 4,3% είναι όλοι υπήκοοι χωρών της Ε.Ε., μόνο το 1% είναι υπήκοοι άλλων χωρών ενώ το 34,2% ένα τουλάχιστον μέλος κατέχει την κυπριακή υπηκοότητα. Αυτό το γεγονός δείχνει πως ένας σημαντικός αριθμός Κυπρίων (96 νοικοκυριά) που έχουν ξένο/η σύντροφο έχουν περισσότερες πιθανότητες να συγκατοικούν παρά να παντρεύονται. Η ίδια εικόνα παρουσιάζεται ανάμεσα στα ζευγάρια που είναι παντρεμένα ή συζούν και δεν έχουν παιδιά (Απογραφή Πληθυσμού, 2001).

3.7 Η μοναδική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο παρελθόν με θέμα τις Μονογονεϊκές Οικογένειες στην Κύπρο

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Ευρωπαϊκού Προγράμματος: “Loxandra-Leonardo Da Vinci Project” (Απρίλιος 1999)

Συνεργάτες:

Σ’ αυτό το πρόγραμμα έλαβαν μέρος το Κέντρο Ερευνών και Ανάπτυξης-Intercollege, ο Παγκύπριος Σύνδεσμος Μονογονεϊκών Οικογενειών και Φίλων» και ο Σύνδεσμος Κοινωνιολόγων Κύπρου καθώς και τρεις ξένοι εταίροι από Αγγλία (Gingerbread), Ιταλία (Genesis) και Ουγγαρία (ITW).

Στόχοι:

Ο στόχος της έρευνας αυτής ήταν να διερευνήσει την κατάσταση των μονογονιών στην Κύπρο όσον αφορά την οικονομική, την κοινωνική και την ψυχολογική τους κατάσταση.

Πιο συγκεκριμένα:

- Να καθορίσει τις οικονομικές ανάγκες του μονογονιού
- Να καθορίσει την ανάγκη εκπαίδευσης/επιμόρφωσης των μονογονιών στην Κύπρο
- Να εντοπίσει τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μονογονιοί στην Κύπρο
- Να εντοπίσει τις κοινωνικές και ψυχολογικές ανάγκες των μονογονιών στη Κύπρο

Μεθοδολογία:

Συμπληρώθηκαν 272 ερωτηματολόγια (δόθηκαν 500 ερωτηματολόγια) με τη χρήση της μεθόδου της χιονοστιβάδας ενώ παράλληλα έγινε ένας μικρός αριθμός εις βάθος συνεντεύξεων. Το δείγμα δεν ήταν αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού με αποτέλεσμα η παρούσα έρευνα να θεωρηθεί ως πιλοτική. Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έγινε μεταξύ 15 Μαρτίου και 22 Απριλίου 1999.

Κυριότερα αποτελέσματα:

- Το 93% των μόνων-γονέων ήταν μητέρες και το υπόλοιπο 7% πατέρες. Έτσι όπως φάνηκε από την έρευνα οι περισσότεροι μόνι-γονείς ήταν διαζευγμένες γυναίκες για 3-5 χρόνια με μέσο όρο 2 παιδιά, ηλικίας πάνω από 6 χρόνων. Οι γυναίκες αυτές στην πλειοψηφία τους ήταν απόφοιτες λυκείου, εργαζόμενες με εισόδημα μέχρι £6.000 το χρόνο. Γυναίκες που είχαν ψηλότερο επίπεδο μόρφωσης δηλ. απόφοιτοι κολεγίου και πανεπιστημίου δήλωναν εισόδημα μέχρι ή και περισσότερο από £10.000

- Οι μόνοι-γονείς διέμεναν σε σπίτι του οποίου η κατάσταση ήταν σχετικά καλή και με μέσο όρο 6 δωμάτια, συνθήκες που για τα δεδομένα της Κύπρου είναι αρκετά καλές. Παράλληλα, είχαν όλα τα απαραίτητα για μια αξιοπρεπή διαβίωση όπως αυτοκίνητο, τηλέφωνο, τηλεόραση, πλυντήριο ρούχων και θέρμανση.
- Από αυτούς που δεν εργάζονται 76,5% θα ήθελαν να εργαστούν, 16,2% δε θα ήθελαν να εργαστούν, και 7,4% δεν ήταν σίγουροι αν θα το ήθελαν. Οι λόγοι για τους οποίους δεν ήθελαν να εργαστούν είναι: για λόγους υγείας (78,6%), ψυχολογικών προβλημάτων (7,1%), δεν ήθελαν να ρισκάρουν ώστε να μη χάσουν το επίδομα από τις Υπηρεσίες Κοινωνικής Ευημερίας (7,1%) και γιατί δεν είχαν κανένα να φροντίσει τα παιδιά τους (7,1%).
- Από όσους θα ήθελαν να εργαστούν οι λόγοι για τους οποίους θα ήθελαν να το κάνουν είναι κυρίως για να μπορέσουν να εξασφαλίσουν ένα καλύτερο βιοτικό επίπεδο για τα παιδιά τους (78.6%), κατά δεύτερο λόγο για να καταστούν οικονομικά ανεξάρτητοι (29.6%) και τέλος γιατί θα νιώθουν ευτυχέστεροι ως εργαζόμενοι γονείς.
- Οι προτεραιότητες των μόνων-γονέων, στον οικονομικό τομέα, ήταν η φροντίδα των παιδιών, κυρίως, και του σπιτιού, γεγονός που δεν άφηνε περιθώρια για οποιαδήποτε άλλα έξοδα, καθιστώντας έτσι την προσωπική φροντίδα ως πολυτέλεια. Αναλυτικότερα, τα αποτελέσματα έδειξαν πως το μεγαλύτερο ποσοστό ξοδεύεται για τις προμήθειες, το ενοίκιο και τα έξοδα των παιδιών, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τα προσωπικά έξοδα για ένδυση/υπόδηση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και ψυχαγωγία για τον ίδιο το μόνο-γονέα. Επίσης είναι φανερό ότι το μεγαλύτερο βάρος των εξόδων μιας οικογένειας μετά το διαζύγιο, πέφτει κατά κύριο λόγο στους ώμους της μητέρας αφού οι περισσότεροι άντρες δεν αναλαμβάνουν οικονομικές ευθύνες πέραν της διατροφής, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό δε δίνει ούτε την καθορισμένη διατροφή.
- Μέσα από τις απαντήσεις επίσης, διαφάνηκε ότι μετά το διαζύγιο πολλές γυναίκες αναγκάστηκαν να υποβιβάσουν το βιοτικό τους επίπεδο τόσο όσον αφορά στα οικονομικά τους, όσο και στην κοινωνική τους ζωή αλλά και των παιδιών τους.
- Σε πολλές περιπτώσεις οι πρώην σύζυγοι τους δεν δείχνουν ενδιαφέρον για την οικογένεια τους και δεν δίνουν διατροφή ή δεν είναι συνεπείς με τη διατροφή τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η οικογένεια να στερείται οικονομικών πόρων αλλά παράλληλα, να εντείνεται η κακή σχέση, που στις περισσότερες περιπτώσεις προϋπήρχε, μεταξύ των πρώην συζύγων. Αυτό έχει αρνητικές επιπτώσεις στη σχέση των παιδιών με το γονέα που δε μένει μαζί με τα παιδιά ενώ ταυτόχρονα του προσφέρει άλλοθι ώστε να μην αναλαμβάνει τις υποχρεώσεις του.

- Γενικότερα, η σχέση μεταξύ πρώην συζύγων και μεταξύ παιδιών και απόντος γονέα είναι αλληλένδετες. Δηλαδή όταν η μητέρα δεν έχει καλές σχέσεις με τον πρώην σύζυγο, συνήθως και τα παιδιά δεν έχουν καλή σχέση με τον πατέρα τους. Φυσικά, οι απαντήσεις δόθηκαν από τους ίδιους τους μόνους-γονείς, οι οποίοι λόγω της δικής τους στάσης και συναισθημάτων απέναντι στα παιδιά, μπορεί να επηρέαζαν έμμεσα τα συναισθήματα των παιδιών απέναντι στον άλλο τους γονέα.
- Η στήριξη που παρείχαν οι συγγενείς και φίλοι στο μόνο-γονέα, ιδιαίτερα οι γονείς της μόνης-μητέρας, ήταν μεγάλη και πολύ σημαντική για τη μονογονεϊκή οικογένεια αφού σε πολλές περιπτώσεις το εισόδημα τους δεν ήταν αρκετό για να καλύψει τα έξοδά τους. Ωστόσο αυτό δε γίνεται χωρίς ανταλλάγματα αφού το τίμημα που πλήρωνε ο μόνος-γονέας ήταν η πλήρης εξάρτηση από τα άτομα που τον ενίσχυαν οικονομικά, με αποτέλεσμα την άσκηση ελέγχου στην οικογένεια τόσο για το που ξοδεύονται τα λεφτά, όσο και για την προσωπική και κοινωνική ζωή του μόνου-γονέα.
- Ενθαρρυντικό είναι ότι η πλειονότητα δήλωσε ότι είχε καλούς φίλους που τους στήριζαν, τόσο τις ίδιες μητέρες όσο και τα παιδιά τους, χωρίς όμως να λείπουν και οι περιπτώσεις μονογονιών που ένιωθαν διάκριση εις βάρος των παιδιών τους στο σχολείο αλλά και γενικότερο κοινωνικό αποκλεισμό και περιθωριοποίηση. Οι περιπτώσεις αυτές δηλώθηκαν κυρίως από άτομα χαμηλότερου μορφωτικού και εισοδηματικού επιπέδου.
- Μετά τη δημιουργία της μονογονεϊκής οικογένειας η κοινωνική ζωή των μόνων-γονέων (αυτοί που είχαν κοινωνική ζωή πριν γίνουν μονογονιοί) περιορίστηκε ενώ το 40,9% δήλωσε ότι δεν ασχολείται με κάποιο χόμπι γιατί: 1. δεν είχαν το χρόνο (43,8%), 2. δεν είχαν την οικονομική άνεση (11,6%) και 3. δεν είχαν ούτε το χρόνο, ούτε τα λεφτά 33,9%.
- Παρ' όλο που περισσότεροι από τους μισούς μόνους-γονείς απάντησαν ότι δεν απευθύνθηκαν ποτέ σε ειδικό ψυχολόγο/ψυχίατρο για στήριξη διότι δε θεωρούσαν ότι χρειάζονται ψυχολογική στήριξη, πολλές από τις περιπτώσεις δεν μπορούσαν να το κάνουν λόγω του ψηλού κόστους που συνεπαγόταν. Ακόμα όμως και το γεγονός ότι δήλωσαν ότι δεν χρειάζονται αυτή τη στήριξη, αντικατοπτρίζει τη γενικότερη καχυποψία που υπάρχει στη Κύπρο γι' αυτού του είδους τις ειδικότητες.
- Ένα από τα πιο σημαντικά συμπεράσματα από την έρευνα αυτή είναι η έντονη απουσία των Κοινωνικών Υπηρεσιών και του Κράτους Προνοίας γενικότερα από τη ζωή της μονογονεϊκής οικογένειας. Από τις συνεντεύξεις διαφάνηκε καθαρά η καχυποψία των μονογονιών απέναντι στις Υπηρεσίες αυτές οι οποίες έρχονται – κατά τη γνώμη τους – να διαδραματίσουν το ρόλο του αστυνομικού αντί του αρωγού. Οι υπηρεσίες κοινωνικής ευημερίας απουσιάζουν τόσο από την οικονομική ενίσχυση του μονογονιού όσο και από τη πλευρά της κοινωνικής και ψυχολογικής στήριξης.

4.0 Τύποι Μονογονεϊκών Οικογενειών

4.1 Εισαγωγή

Στις δυτικές κοινωνίες παρατηρείται ταχεία μείωση του αριθμού των γάμων αλλά και της διάρκειάς τους, ενώ παράλληλα σημειώνεται άνοδος στον αριθμό των διαζυγίων – γεγονότα που δημιουργούν καινούριες πραγματικότητες και αντιλήψεις ενώ παράλληλα αποτελούν νέες τάσεις όσον αφορά στο θεσμό του γάμου και της οικογένειας.

Οι τρεις κύριες **κατηγορίες μονογονεϊκών οικογενειών** που υπάρχουν στην Κύπρο είναι αυτές που προήλθαν από 1. το διαζύγιο ή το χωρισμό (τη διάσταση) των δύο γονέων – που αφορά το μεγαλύτερο ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών, 2. το θάνατο του ενός από τους δύο συντρόφους (χήροι/ες) 3. τη γέννηση ενός παιδιού εκτός των πλαισίων ενός γάμου (άγαμος/η πατέρας ή μητέρα). Παράλληλα, με βάση τη νομοθεσία άλλες κατηγορίες μονογονεϊκών οικογενειών μπορεί να προκύψουν όταν: 1. ο ένας γονέας εγκαταλείψει την οικογενειακή εστία, 2. ο ένας γονέας εκτίει ποινή φυλάκισης, 3. ο ένας γονέας έχει κηρυχτεί σε αφάνεια και 4. ο ένας γονέας έχει απελαθεί από την Κύπρο.

Μια «άτυπη» κατηγοριοποίηση που δε γίνεται από ειδικούς ή άλλους επίσημους φορείς αλλά από την ίδια την κοινωνία, στη βάση των επικρατούσων αντιλήψεων και προκαταλήψεων, είναι ο διαχωρισμός των μονογονιών σε δύο κατηγορίες: «σε αυτούς που αξίζουν» (deserving) και σε «αυτούς που δεν αξίζουν» (undeserving). Οι χήρες είναι η ομάδα μονογονιών που θεωρείται αυτή που «αξίζει» περισσότερο και στην οποία ανήκουν οι γυναίκες που οι άντρες τους απεβίωσαν. Την ίδια συμπάθεια απολαμβάνουν και οι μόνοι-πατέρες, ασχέτως όμως του λόγου για τον οποίο κατέληξαν να είναι μονογονιοί (αν έχουν δηλαδή πάρει διαζύγιο ή είναι χήροι κτλ.) αφού αυτοί ανάλαβαν ένα ρόλο για τον οποίο δεν ήταν «προορισμένοι» να κάνουν, είναι δηλαδή κάτι «έξω από τη φύση τους». Η λιγότερο «άξια» ομάδα είναι συνήθως οι γυναίκες που εγκατέλειψαν τους άντρες τους καθώς και οι άγαμες μητέρες. Η «απαξιωτική» αντίληψη οφείλεται στο γεγονός ότι οι γυναίκες αυτές θεωρούνται υπεύθυνες για το ότι κατέληξαν να είναι μονογονιοί, άσχετο αν αυτές υπήρξαν θύματα αναξιοπίστων ή βίαιων συντρόφων (Rowlingson & McKay, 2002:5) ή αν υπήρχαν άλλοι σοβαροί λόγοι που τις οδήγησαν στην μονογονεϊκότητα.

4.2 Διαζευγμένοι/ες ή εν διαστάση μόνοι/ες πατέρες/μητέρες

Το διαζύγιο είναι πλέον ο κύριος παράγοντας που οδηγεί στη δημιουργία μονογονεϊκών οικογενειών. Συχνά το διαζύγιο αντιμετωπίζεται σαν ένα εντελώς αρνητικό φαινόμενο, που φέρνει τη διάλυση της «ιδανικής» πυρηνικής οικογένειας και τη δυστυχία στα περισσότερα μέλη της – και κυρίως στα παιδιά (για αυτό και υπάρχει έντονα η σύνδεση του φαινομένου της νεανικής παραβατικότητας, εγκληματικότητας με τις «διαλυμένες» οικογένειες). Κάποιοι ερευνητές, θέλοντας να αποσυνδέσουν τους αρνητικούς συνειρμούς στον όρο μονογονεϊκή οικογένεια (Ahrons και Perlmutter 1982, αναφέρεται στους Olson and DeFrain, 2000:537) χρησιμοποιούν τον όρο *διπυρηνικές οικογένειες*

παρά μονογονεϊκές οικογένειες επειδή ακριβώς ο όρος «υπογραμμίζει το θετικό αποτέλεσμα που πιθανόν να επέλθει από ένα διαζύγιο». Το διαζύγιο για αυτούς είναι «μια διαδικασία που έχει ως αποτέλεσμα την οικογενειακή αναδιοργάνωση παρά την αποδιοργάνωση». Μετά το διαζύγιο, η αναδιοργάνωση της πυρηνικής οικογένειας συχνά καταλήγει στη δημιουργία δύο νοικοκυριών. Αν κατ' επέκταση, ο ένας σύζυγος δεν αποσυρθεί μετά το διαζύγιο (δηλαδή αν διατηρήσει κάποια επαφή με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας) και τα δύο νοικοκυριά εξακολουθούν να συνδέονται, τότε εγκαθιδρύεται μια άλλη μορφή οικογένειας, η διπυρηνική οικογένεια.

Στις διπυρηνικές οικογένειες οι σχέσεις μεταξύ των δύο νοικοκυριών ποικίλουν συνήθως. Κάποιοι πρώην σύζυγοι εξακολουθούν να έχουν συγκρουσιακές σχέσεις, ενώ άλλοι καθιερώνουν μια εποικοδομητική σχέση και συνεργάζονται για το καλό των παιδιών. Οι Ahrons και Roy Rodgers (1987) (βλ. Olson και DeFrain, 2000:538) έχουν επισημάνει τέσσερις τύπους σχέσεων ανάμεσα στις διπυρηνικές οικογένειες: «οι τέλειοι φίλοι», «οι συνεργαζόμενοι συνάδελφοι», οι «θυμωμένοι συνεργάτες» και «οι άσπονδοι εχθροί».

Από μια άλλη σκοπιά, οι μονογονεϊκές οικογένειες οι οποίες προέρχονται από διαζύγια μπορούν να καταταχθούν σε 4 κατηγορίες: 1. Μητέρες που έχουν την πλήρη κηδεμονία 2. Πατέρες που έχουν την πλήρη κηδεμονία 3. Μοιρασμένη κηδεμονία (split-custody) 4. Κοινή κηδεμονία (joint-custody). Έρευνες καταδεικνύουν πως η κοινή κηδεμονία είναι πιο πιθανόν να προέρχεται από ένα εκρηκτικό γάμο όπου οι σύζυγοι επίσης πιθανόν ούτε να αγαπούν, ούτε να μισούν, αλλά να έχουν ουδέτερα συναισθήματα ο ένας για τον άλλο – πράγμα που τους καθιστά και ικανούς να χειριστούν ορθολογικά τη νέα σχέση μετά το διαζύγιο. Ενώ οι γονείς που αγωνίζονται για πλήρη κηδεμονία είναι πιο πιθανόν να αντιπαθούν ή να μισούν ο ένας τον άλλο.

Τέλος, ενδιαφέρουσα είναι η χρήση του όρου «δυναδική μονογονεϊκή οικογένεια (double single-parent family). Αυτό σχετίζεται με την αναγνώριση δύο πραγματικοτήτων στις σύγχρονες κοινωνίες: τη σταδιακή αναγνώριση του σημαντικού ρόλου του γονέα που δεν έχει την επιμέλεια των παιδιών στην οικογένεια μετά το χωρισμό και β. την τάση που παρουσιάζεται διεθνώς, για ανάληψη της γονικής μέριμνας και από τους δύο γονείς.

4.3 Χήρου/ες

«Την άτιμη! Την ξεσκισμένη! Τη φόνισσα! Ακούστηκαν φωνές στο χοροστάσι. Έχει μούτρα και προβαίνει κιόλας! Απάνω της μωρέ και ντρόπιασε το χωριό μας! Άλλοι χύθηκαν μαζί με τον αγροφύλακα κάτω στην εκκλησιά, άλλοι από αψηλά της σφεντόνιζαν πέτρες... Οι γριές αποκρεμασμένες στους φράκτες, σκλήριζαν: Σκοτώστε τη, μωρέ, σκοτώστε τη!... Όλοι τώρα είχαν κυκλώσει τη χήρα... Ο Μανόλακας έκαμε το σταυρό του, προχώρησε ένα βήμα, σήκωσε το μαχαίρι...

Ότι έγινε ήταν μέσα στο ρυθμό του κόσμου να γίνει, και πλουταίνει την αρμονία. Και να φτάσω τέλος στην αποτρόπαιη παρηγοριά: ότι έγινε όχι μονάχα ήταν ανάγκη να γίνει παρά και έπρεπε, ήταν σωστό να γίνει... Και έτσι σε λίγες ώρες, η

χήρα κείτονταν στη θύμησή μου ήσυχη, σχεδόν χαμογελαστή... το φρικαλέο εφήμερο περιστατικό απλώθηκε σε φαρδύ καιρό και τόπο, ταυτίστηκε με τους μεγάλους πολιτισμούς που πέθαναν, οι πολιτισμοί με τη μοίρα της γης, η γης με τη μοίρα του σύμπαντος· και έτσι ξαναγυρίζοντας στη χήρα, τη βρήκα υποταγμένη στους μεγάλους νόμους, φιλιωμένη με τους φονιάδες της, σε γαλήνια θεϊκά ακινησία» (Νίκος Καζαντζάκης, «Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά»).

Ο αγροφύλακας του χωριού παίρνει το νόμο του «σύμπαντος» στα χέρια του και κάνοντας το σταυρό του αναλαμβάνει να επιτελέσει ένα «θεϊκό» έργο το οποίο επιβάλλεται από την ηθική τάξη των πραγμάτων. Κάνοντας το σταυρό του ο αγροφύλακας επικαλείται τα θεία, αναζητώντας την ευλογία του Θεού για να μπορέσει να θανατώσει μια «αμαρτωλή» ώστε να ξεπλύνει «τη ντροπή» που η συγκεκριμένη χήρα προκάλεσε στο χωριό με τις πράξεις της. Έτσι ο φόνος μετατρέπεται σε μια άλλη πράξη, σε μια ιερή «θυσία», σε αυτό δηλαδή που ο θύτης θεωρεί ως αναγκαίο να γίνει για να αποκατασταθεί η ηθική τάξη. Οπότε το έγκλημα «εξιλεώνεται» και μετουσιώνεται από πράξη αρνητική σε πράξη επιθυμητή και επιβεβλημένη. Μια πράξη που «έπρεπε να γίνει» γιατί η συμπεριφορά της χήρας διασάλευσε τις ισορροπίες του κόσμου και έτσι μέσω του θανάτου της θα επανερχόταν η τάξη και οι ισορροπίες της κοινότητας. Ακόμα και ο ίδιος ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος που αντιτίθεται (όπως άλλωστε και ο Ζορμπάς), σε αυτή την αποτρόπαια πράξη ξεφεύγοντας από τα στερεότυπα της εποχής του, τελικά καταλήγει στην αποδοχή δικαιολογώντας το περιστατικό ως μέρος της νομοτέλειας του χρόνου και των αδυσώπητων κωδικών μιας πατριαρχικής κοινωνίας. Αυτοί οι νόμοι ήταν τόσο ισχυροί που δεν μπορούσαν να αμφισβητηθούν από κανένα, ούτε καν από το ίδιο το θύμα που φαίνεται τελικά να αποδέχεται το θάνατο του, αποδεχόμενο και την ενοχή, ότι δηλαδή «μόλυνε» την ηθική τάξη, την «τιμή» του χωριού, πράγμα που μόνο το αίμα της θυσίας μπορούσε να ξεπλύνει...

Στην παραδοσιακή κοινωνία ο αυστηρός κοινωνικός έλεγχος που υπήρχε δεν άφηνε περιθώρια παρέκκλισης από το φυσιολογικό. Η «ανήθικη» συμπεριφορά της χήρας αυτής γυναίκας δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή από την παραδοσιακή κοινωνία η οποία εξοστράκιζε με διάφορους τρόπους τα μέλη της ώστε να αποτελούν παράδειγμα προς αποφυγή.

Βέβαια η πάροδος του χρόνου και οι μεγάλες αλλαγές που συνοδεύουν την διαδικασία του εκσυγχρονισμού έχουν επιφέρει ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στις αξίες του παραδοσιακού κόσμου. Οι σχέσεις των φυλών έχουν γνωρίσει επαναστατικές αλλαγές. Το φαινόμενο της χηρείας αντιμετωπίζεται σήμερα με πολύ διαφορετικό τρόπο - όμως κάποια «απομεινάρια» των παραδοσιακών συμπεριφορών δεν έχουν εντελώς εκλείψει. Ούτως ή άλλως ο αριθμός έχει σταδιακά μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Η μείωση του αριθμού των χήρων αντρών σχετίζεται με την αύξηση του μέσου όρου ζωής των γυναικών, που έτσι και αλλιώς είναι μεγαλύτερος από το μέσο όρο ηλικίας των αντρών, αλλά και από την αύξηση των επαναδημιουργημένων οικογενειών από χήρους πατέρες (Κογκίδου, 1995:210).

4.4 Άγαμες μητέρες

«Είμαι έγκυος και θα προσφέρω στη Δημοκρατία έναν πολίτη ή μια πολίτισσα». Η *Olympe de Gouges* δήλωσε δημόσια αυτό που δεν τολμούσε να δηλώσει ο χειρουργός που την εξέτασε και το απόγευμα της 3^{ης} Νοεμβρίου του 1793, η *Olympe* ανέβηκε τα σκαλοπάτια της λαιμητόμου και καρατομήθηκε, ολοκληρώνοντας έτσι την επαναστατική της δράση. Ο θάνατος αυτής της γυναίκας στα 45 της χρόνια δείχνει τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης των άγαμων μητέρων που τολμούσαν να υψώσουν τη φωνή τους για να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής της μητέρας που μεγαλώνει μόνη το παιδί της, και που οδηγούνταν στη φτώχεια και εκτέλεσή τους. Στις 21 Μαρτίου 1804 στη Γαλλία, η απάντηση των αντρών στις διεκδικήσεις των γυναικών της επανάστασης παίρνει σάρκα και οστά μέσα από τον Αστικό Κώδικα, που διαιωνίζει την αντίληψη της κατωτερότητας της γυναίκας. Για περισσότερο από έναν αιώνα θα ισχύει η νομοθεσία που κατατάσσει τις γυναίκες με τους τρελούς και τους τιποτένιους, και που εκφράζεται με ξεκάθαρο τρόπο στο Άρθρο 1124 του Αστικού Κώδικα. Οι στόχοι της συγκεκριμένης πρόνοιας ήταν να ενδυναμώσει τη σταθερότητα της νόμιμης οικογένειας, να κάνει σεβαστό το δικαίωμα ιδιοκτησίας και να ενισχύει την αρχή της εξουσίας του αρχηγού της οικογένειας» (Ρήγα, 1997: 87).

Οι άγαμες μητέρες (με τα παιδιά τους) αποτελούσαν μια εξαιρετικά σπάνια μορφή οικογένειας στο παρελθόν, που καταδικαζόταν με σκληρότητα από την κοινωνία. Η περίπτωση της *Olympe de Gouges* είναι μία ανάμεσα σε άλλες δεκάδες περιπτώσεις στις οποίες οι γυναίκες εξευτελιζόνταν, βασανίζονταν ή ακόμα θανατώνονταν γι' αυτή τους την πράξη. Οι άγαμες μητέρες αποτελούσαν μια μεγάλη απειλή για την πατριαρχική-παραδοσιακή κοινωνία και προκαλούσαν το φόβο αφού θεωρούνταν μια παρεκκλίνουσα κατηγορία, αφού εμπραγμάτων με το ίδιο τους το σώμα τη σεξουαλική τους ελευθερία, πράγμα που τις καθιστούσε απειλή στην κοινωνική συνοχή. Οι άγαμες μητέρες στιγματίζονταν και περιθωριοποιούνταν όχι μόνο από την κοινότητά τους, αλλά και από την ίδια τους την οικογένεια. Ως αποτέλεσμα της απόρριψης που βίωναν ήταν αναγκασμένες να αναλαμβάνουν μόνες τους τη φροντίδα των παιδιών τους ή τα εγκατέλειπαν αμέσως μετά τη γέννησή τους είτε: 1. σε απόμερες περιοχές για να πεθάνουν εκτός εάν τα έβρισκε κάποιος περαστικός και αναλάβανε τη φροντίδα τους, 2. στο μαιευτήριο και 3. στο ίδρυμα για υιοθεσία. Η Ρήγα και συν. (1997:68-9) προτείνουν ότι το να είσαι άγαμη μητέρα σημαίνει ότι:

- Διατυμπανίζεις με το σώμα μια απαγορευμένη απόλαυση
- Αρνείσαι να αναγνωρίσεις την εξουσία του αρσενικού στην αναπαραγωγή
- Αρνείσαι τον κοινωνικό ρόλο του πατέρα
- Ανατρέπεις, τη σημασία της σύγχρονης οικογένειας, ως του κεντρικού θεσμού μετάδοσης της πατριαρχικής κουλτούρας.

Χαρακτηριστική είναι η διήγηση μιας γυναίκας, 75 χρόνων, η οποία αφηγείται τις εμπειρίες που βίωσε ως παιδί άγαμης μητέρας:

Οι γονείς μου δεν ήταν μαζί, η μάνα μου δεν ήταν παντρεμένη, είμαι νόθα. Είσιε σχέσεις με έναν άνθρωπο παντρεμένο με παιθκιά. Είχαν σχέσεις μαζί τζιαι έκαμε με εμένα. Μετά που 7 χρόνια εκάμαν την αρφή μου. Αναγιωθήκαμε στερημένες... ήμαστε στερημένες που ούλλα... Ούτε να φάμεν εβρίσκαμεν, ούτε παπούτσια να φορήσουμεν, ούτε ρούχα – διότι δουλειές δεν είσιεν. Εζούσαμεν με μιτσοδουλειές ποτζίη – ποδά... Σπίτι δεν είχαμε, επήνναμεν τζιαι επέφταμε σε ένα σπήλιο... Ο πατέρας μου ήταν παντρεμένος τζιαι είσιεν με την άλλη γεναίκα 5-6 παιθκιά. Είσιεν άλλην οικογένειαν αλλά εβοήθαν μας τζιαι εμάς πολλά, αγάπαν τη μάνα μου, αλλά τζείνο τον τζιαιρόν εν εμπορούσε να χωρίσει, αφού είσιεν άλλην οικογένεια, αλλά ούτε να πάρει τη μάνα μου γιατί ήταν συγγενείς. Ήταν δεύτερα ανήψια... Όταν ο παππούς μου εκατάλαβεν ότι η μάνα μου επαράδραμε τζιαι έσμιζε με έναν άνθρωπο παντρεμένο, τζιαι συγγενή της, εθύμωσε τζιαι εσηκώστηκε να πάει να σκοτώσει τον τζιούρη μου. Έπιασεν το σσιηπέττο τζιαι απείλαν τον να τον παίξει. Τζείνον τον τζιαιρόν ήταν πολλά κακό τούτο το πράμα... Αλλά η μάνα μου ήταν πολλά όμορφη, αφού ήταν αγκαστρωμένη εμένα τζιαι ήρταν τζιαι εθέλαντην να παντρευτεί ακόμα. Εξεκίνησεν να πάει να αλλάξει τα ρούχα της τζιαι να πάει στην εκκλησία να τη στεφανώσουν, τζιαι η γεναίκα του πατέρα μου εν την άφησε γιατί ο πατέρας μου αγάπα πολλά τη μάνα μου τζιαι ήταν να πάει να αυτοκτονήσει αν επαντρεύκετον τζιαι έφενκεν. Γενικά όμως αν ακούετον ότι επαράδραμε μια μες στο χωρκό, είδαν την με τον τάδε τζιαι εσυντήχανεν ας πούμε εσήμαινεν ότι δεν ήταν καλής διαγωγής, δεν ήταν τίμια. Τζιαι έτσι που έκαμε η μάνα μου εκατηγόραντην ούλλος ο κόσμος. Έννε καλά έτσι που έκαμεν, αλλά εν έρκουνταν να μου πουν εμένα έκαμε το τάδε σφάλμα, αλλά έξω ελαλούσαν το²⁶ (Γυναίκα, 75 χρόνων, α΄τάξη δημοτικού, Πηγένια/Πύργος-Αγροτική Πάφου)²⁷.

Σε αντίθεση με το παρελθόν η άγαμη μητέρα με ένα ή περισσότερα παιδιά αποτελεί σήμερα μια νέα μορφή οικογένειας η οποία ενισχύει την παρουσία της σε όλες τις ανεπτυγμένες δυτικές κοινωνίες. Η γέννηση ενός παιδιού εκτός των πλαισίων του γάμου δε θεωρείται πλέον ως «παράνομη», αλλά εκτός των νόμιμων διαδικασιών του γάμου. Η αύξηση του ποσοστού των άγαμων μητέρων συνδέεται με διάφορες τάσεις αλλαγής που εμφανίζονται στις δυτικές κοινωνίες τις τελευταίες δεκαετίες όπως είναι η αλλαγή των μοντέλων γάμου, των ρόλων και των σχέσεων μεταξύ των δύο φύλων, των αλλαγών στη σεξουαλική δραστηριότητα, καθώς και την καθυστέρηση του χρόνου τέλεσης γάμου σε μεγαλύτερες ηλικίες.

Το καλοκαίρι του 1992, ο Dan Quayle, αντιπρόεδρος των Η.Π.Α., καταδίκασε την γνωστή ηθοποιό Murphy Brown, γιατί γέννησε παιδί χωρίς να είναι παντρεμένη. Αυτό προκάλεσε έντονες δημόσιες συζητήσεις όσον αφορά στο θέμα των ανύπαντρων

²⁶ Η διήγηση είναι απόσπασμα από συνέντευξη που έγινε στα πλαίσια της έρευνας για την Σημερινή Κατάσταση της Οικογένειας της Κύπρου.

²⁷ Με βάση την έρευνα: «Η Σημερινή Κατάσταση της Κυπριακής Οικογένειας» οι προγαμιαίες σχέσεις είναι πλέον αποδεκτές από το 67,3% των συμμετεχόντων και απορρίπτεται μόνο από το 16,2% ενώ το υπόλοιπο 15,3% παραμένει ουδέτερο.

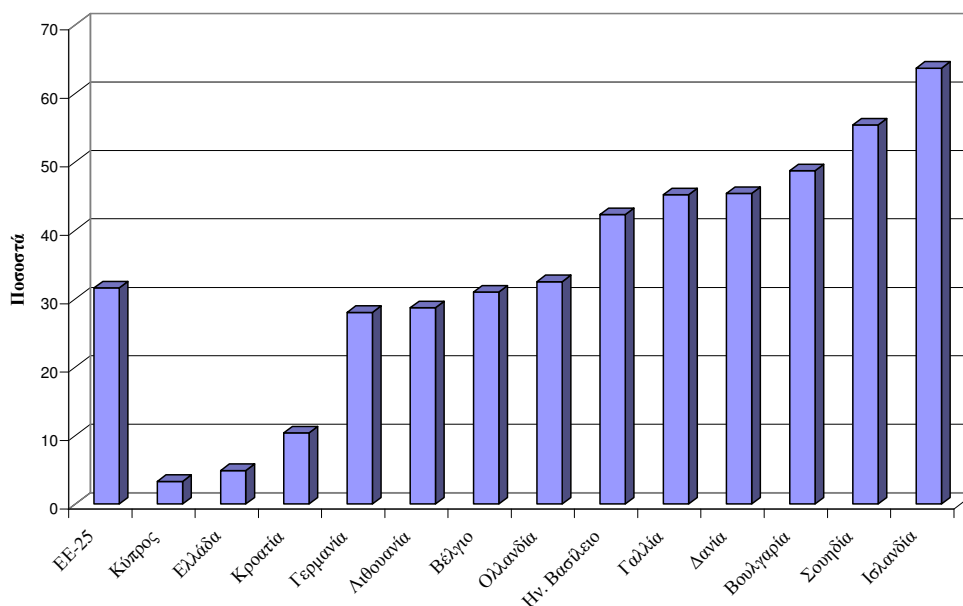
μητέρων και μεγάλες διαφωνίες ως προς τις επιπτώσεις που μπορεί να υπάρξει στη δομή και τον χαρακτήρα της οικογένειας, των παιδιών και του έθνους πιο γενικά. Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι το να μεγαλώνει ένα παιδί με μια ανύπαντρη μητέρα δεν έχει αρνητικές μακροπρόθεσμες επιδράσεις πάνω στα παιδιά όπως ευρέως πιστεύεται ή όπως πολλοί φαίνεται να πιστεύουν. Άλλοι υποστηρίζουν ότι αυτή ακριβώς είναι η κύρια αιτία της φτώχειας των παιδιών και της σχολικής αποτυχίας, ενώ άλλοι πάλι πιστεύουν ότι το να μεγαλώνει ένα παιδί με μια ανύπαντρη μητέρα μπορεί μεν να είναι επιβλαβές, κατά κάποιο τρόπο, αλλά αυτό δεν πρέπει να αναφέρεται γιατί μπορεί να στιγματιστούν οι μητέρες αυτές και τα παιδιά τους.

Τα ψηλότερα ποσοστά άγαμων μητέρων εμφανίζουν οι ΗΠΑ, οι Σκανδιναβικές χώρες και το Ην. Βασίλειο. Το 2004 στις ΗΠΑ το 35,7% όλων των γεννήσεων προέρχονταν από άγαμες μητέρες (1,5 εκατομμύρια), ποσοστό που ήταν 4% ψηλότερο από το 2003. Περισσότερες από 4 στις 5 γεννήσεις ανάμεσα σε έφηβους ήταν από άγαμες έφηβες μητέρες. Περισσότερες από τις μισές γεννήσεις γυναικών που ήταν 20-24 χρόνων, καθώς επίσης 3 σχεδόν στις 10 γεννήσεις γυναικών ηλικίας 25-29, προέρχονταν από άγαμες μητέρες. Το ποσοστό γεννητικότητας ανάμεσα στις άγαμες μητέρες όλων των ηλικιών αυξήθηκε κατά 3% σε σύγκριση με τον προηγούμενο χρόνο (CDC National Center for Health Statistics Press Office – Preliminary Birth Data for 2004).

Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η Μ. Βρετανία χαρακτηρίζεται από ψηλά ποσοστά γεννήσεων ανάμεσα στις έφηβες (Office of National Statistics, 2001). Το 1997 σχεδόν 90,000 έφηβες είχαν συλλάβει παιδί. Περίπου τα 3/5 από αυτές γέννησαν (56,000), ενώ το 90% αποτελούσαν γεννήσεις εκτός γάμου (περίπου 50,000). Οι έφηβες μητέρες προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα (Rowlingson & McKay, 1994-5). Γενικότερα, το ποσοστό των παιδιών που γεννήθηκαν έξω από τα πλαίσια του γάμου αυξήθηκε: το 2001 τα ζωντανά παιδιά που γεννήθηκαν εκτός των πλαισίων του γάμου ήταν το 40%, σε σύγκριση με το 12% το 1980, και το 6% το 1960 (κυρίως ανάμεσα σε ζευγάρια που συμβίωναν και σε μητέρες που δεν είχαν κάποια σταθερή σχέση όταν γεννήθηκε το παιδί).

Διάγραμμα 4.1

Γεννήσεις παιδιών εκτός των πλαισίων του γάμου στην Ε.Ε., 2003/4

Στη Μ. Βρετανία οι έφηβες-άγαμες μητέρες βρίσκονται σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση. Σύμφωνα με έρευνα της μονάδας κοινωνικού αποκλεισμού (1999) στη Μ. Βρετανία, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα ερευνών από τους Hobcraft και Kiernan (1999), υπάρχουν μια σειρά από στοιχεία που δικαιολογούν την προσοχή που δίνεται στην εγκυμοσύνη της εφηβική ηλικίας:

- Μεγαλύτερο ποσοστό θνησιμότητας των παιδιών που γεννιούνται από έφηβες μητέρες
- Μεγαλύτερα ποσοστά ατυχημάτων μεταξύ των παιδιών των έφηβων μητέρων
- Οι έφηβες μητέρες είναι πιθανότερο από τις άλλες μητέρες, να μην έχουν καθόλου προσόντα
- Οι έφηβες μητέρες είναι πιθανότερο από τις άλλες μητέρες, να παίρνουν επιδόματα ή να έχουν χαμηλά εισοδήματα στην ηλικία των 33 χρόνων.
- Οι κόρες των έφηβων μητέρων είναι πιθανότερο να γίνουν και αυτές έφηβες μητέρες.

Επίσης αναφέρονται τρεις βασικοί λόγοι για τους οποίους στη Βρετανία υπάρχει τόσο ψηλό ποσοστό εγκυμοσυνών από έφηβες οι οποίες καταλήγουν, στη μεγαλύτερη τους πλειοψηφία, μόνες μητέρες:

1. Χαμηλές προσδοκίες: «Δεν βλέπουν κανένα λόγο γιατί να μη μείνουν έγκυες» αφού πολλοί νέοι στη Βρετανία δε έχουν καμιά προοπτική για δουλειά και φοβούνται πως έτσι και αλλιώς θα καταλήξουν με ένα επίδομα
2. Άγνοια: οι νεαροί στερούνται ακριβών γνώσεων σχετικά με τις μεθόδους αντισύλληψης, το τι να περιμένουν από τις σχέσεις και το τι σημαίνει να μείνεις έγκυος

3. Ανάμεικτα μηνύματα: στο μυαλό των εφήβων η Βρετανική κουλτούρα είναι αντιφατική – για παράδειγμα φαίνεται σε αυτούς πως «το σεξ είναι υποχρεωτικό αλλά η αντισύλληψη παράνομη» (Social Exclusion Unit, 1999:7).

Στη Μ. Βρετανία οι πιθανότητες να γίνει κάποια άγαμη μητέρα είναι πολύ πιο λίγες ανάμεσα στις γυναίκες που προέρχονται από οικογένειες των ψηλότερων κοινωνικών στρωμάτων και αυξάνονται όσο κινούμαστε προς τις πιο χαμηλές κοινωνικές τάξεις(– και ιδιαίτερα είναι ιδιαίτερα ανάμεσα σ’ αυτές που οι πατέρες τους είναι ανειδίκευτοι εργάτες). Έτσι, μια 16χρονη που ο πατέρας της ασκεί ανειδίκευτο χειρωνακτικό επάγγελμα έχει έξι φορές περισσότερες πιθανότητες να γίνει άγαμη μητέρα, σε σύγκριση με μια συνομήλικη της που ο πατέρας της ανήκει στα πιο ψηλά επαγγελματικά στρώματα. Η ίδια εικόνα παρουσιάζεται και στην περίπτωση που το μέτρο σύγκρισης είναι η κοινωνική τάξη της μητέρας.

Με βάση μια ανάλυση που έγινε στην πολιτεία της Ουάσιγκτον των Η.Π.Α. (2002) μέσα σε τέσσερις περίπου δεκαετίες (1960 – 2000) το ποσοστό των ανύπαντρων μητέρων δεκαπλασιάστηκε. Η πιο συνηθισμένη ηλικία ανάμεσα στις άγαμες μητέρες ήταν 20-24, ενώ η κατανομή ανάμεσα στις ηλικίες έχει αλλάξει στα τελευταία 10 – 15 χρόνια, αφού σήμερα μειώνονται οι έφηβες άγαμες μητέρες και αυξάνονται οι άγαμες μητέρες μεγαλύτερης ηλικίας. Οι περισσότερες άγαμες μητέρες δεν είχαν συμπληρώσει δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι διαφορές στη μόρφωση ανάμεσα στις άγαμες και τις έγγαμες μητέρες ήταν μεγαλύτερη στις ηλικίες πάνω από 30. Σε αυτές τις ηλικίες οι άγαμες μητέρες ήταν τρεις φορές πιο πιθανόν να έχουν μόρφωση χαμηλότερη του λυκείου. Είναι επίσης ενδιαφέρον να σημειώσουμε ότι, το 25% των άγαμων μητέρων κάπνιζαν κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης, άσχετα από την ηλικία τους. Σε αντίθεση, ανάμεσα στις παντρεμένες γυναίκες το ποσοστό καπνίσματος κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης είχε μειωτική τάση, όσο αυξανόταν η ηλικία. Οι ανύπαντρες μητέρες ηλικίας από 30-39 ήταν έξι φορές πιο πιθανόν να καπνίζουν, σε σύγκριση με τις παντρεμένες. Οι άγαμες μητέρες, με εξαίρεση αυτές που ήταν 15-17 χρόνων, συνήθως ξεκινούσαν τους προγεννητικούς ελέγχους μετά το πρώτο τρίμηνο της εγκυμοσύνης τους, σε σύγκριση με τις παντρεμένες γυναίκες της ίδιας ηλικίας. Πιο συγκεκριμένα οι άγαμες μητέρες (ηλικίας 25 και άνω) ήταν 2 ή 3 φορές πιο πιθανόν να ξεκινήσουν προγεννητικούς ελέγχους μετά το πρώτο τρίμηνο. Ήταν επίσης πιο πιθανόν να κάνουν αυτούς τους ελέγχους με πιο μεγάλη καθυστέρηση ή και καθόλου. Κατά συνέπεια ήταν πιο πιθανόν να φέρουν στον κόσμο παιδιά με χαμηλότερο βάρος από το κανονικό, ή να έχουν άλλα προβλήματα υγείας.

Με βάση την έρευνα της Ρήγα (1997:34) εμφανίζονται δύο τύποι άγαμων μητέρων: α) η κοινωνικά περιθωριοποιημένη άγαμη μητέρα που έχει άμεση ανάγκη την οικονομική, την κοινωνική και τη συζυγική στήριξη και β) η χειραφετημένη και οικονομικά αλλά και κοινωνικά ανεξάρτητη γυναίκα, που είναι σε θέση να αντιμετωπίσει την κοινωνική αλλαγή. Η δεύτερη τυπολογία άγαμων μητέρων, παρά το χαμηλό ποσοστό εμφάνισης της, σε χώρες όπως η Ελλάδα και η Κύπρος, αποτελεί ένα νέο κοινωνικό φαινόμενο. Στο σύνολο τους οι γυναίκες που έλαβαν μέρος στην έρευνα των Ρήγα (1997:22-3) δεν επέλεξαν συνειδητά τη μητρότητα εκτός γάμου. Οι διάφορες κατηγορίες/ομάδες άγαμων μητέρων ήταν οι εξής:

- α) Γυναίκες που αποφάσισαν να αποκτήσουν ένα παιδί χωρίς την περαιτέρω παρουσία του πατέρα στη δική τους ζωή ή στη ζωή του παιδιού τους. Αυτές οι γυναίκες προγραμματίσαν από την αρχή τη σύλληψη του παιδιού τους αρνούμενες τη δημιουργία ενός δεσμού, έστω και προσωρινούς με τον πατέρα του παιδιού τους (Σ' αυτή την ομάδα ανήκαν μόνο 3 από στις εκατό περιπτώσεις που μελετήθηκαν).
- β) Γυναίκες που αρχικά δεν είχαν επιλέξει αυτή την κατάσταση αλλά αποφάσισαν να τη δεχτούν συνειδητά, είτε φοβούμενες την έκτρωση είτε γιατί χρησιμοποίησαν αυτή τους την πράξη ως μέσο πίεσης προς στον πατέρα του παιδιού τους, ώστε να προχωρήσουν στην επισημοποίηση του δεσμού τους. (Σ' αυτή την περίπτωση ανήκε η συντριπτική πλειοψηφία των γυναικών της μελέτης).
- γ) Γυναίκες που πριν περάσουν στην πράξη επιθυμούσαν να γνωρίσουν μέσα από συζητήσεις και αντιπαραθέσεις, τι αντιπροσωπεύει το βίωμα μιας άγαμης μητέρας γιατί εξ' αρχής η φιλοδοξία τους ήταν να διαμορφώσουν αποτελεσματικές εναλλακτικές μορφές οικογένειας (αντί της παραδοσιακής οικογένειας) και θεσμών που την υποστηρίζουν ή τη συνδράμουν (Σ' αυτή την περίπτωση ανήκε μόνο 1 ερωτώμενη).

Ένα από τα βασικότερα συμπεράσματα της έρευνας αφορά τη δυσχερή οικονομική κατάσταση των άγαμων μητέρων. Οι άγαμες μητέρες μειονεκτούν στην αγορά εργασίας από τα προβλήματα που τους δημιουργεί η φύλαξη του παιδιού τους, καθώς και ο συνδυασμός οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Τις περισσότερες φορές το οικονομικό τους πρόβλημα οφείλεται στην έλλειψη προσόντων ή επαγγελματικής εξειδίκευσης και εμπειρίας. Οι άγαμες μητέρες εργάζονταν συχνότερα από ότι οι παντρεμένες σε δουλειές ευκαιριακές, κουραστικές σωματικά, χωρίς εξασφαλισμένη απασχόληση ή ελπίδα για καριέρα. Μέσα από αυτά τα δεδομένα διαφαίνονται καθαρά τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι άγαμες μητέρες. Επίσης, η σχέση της άγαμης μητέρας με το γεννήτορα ή ήταν μικρής διάρκειας ή στις περισσότερες περιπτώσεις μακροχρόνιων δεσμών δεν ήταν εφικτός ο γάμος λόγω του ότι ο γεννήτορας ήταν ήδη παντρεμένος. Με την ανακοίνωση της εγκυμοσύνης η μητέρα συνήθως εγκαταλείπεται από αυτόν. Γι' αυτό και τα περισσότερα από τα παιδιά των άγαμων μητέρων της έρευνας δεν ήταν αναγνωρισμένα από το γεννήτορα.

Στη μεγάλη τους πλειοψηφία οι άγαμες μητέρες (στις τρεις προαναφερθείσες έρευνες) φαίνεται να υποφέρουν από ένα αίσθημα κοινωνικού αποκλεισμού και στιγματισμού ο οποίος, εν μέρη, πηγάζει από την προώθηση της αντίληψης ότι οι συνέπειες για τα παιδιά που ζούνε σε αυτές τις οικογένειες είναι «ολέθριες». Επίσης, η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, μεταφορικού μέσου και χρημάτων, σε πολλές περιπτώσεις συντελούν στο να μειώνονται σημαντικά οι κοινωνικές σχέσεις και η ψυχαγωγία των ατόμων αυτών, περιορίζοντας κατ' επέκταση τις κοινωνικές επαφές, τη διατήρηση των παλαιών σχέσεων και τη δημιουργία καινούριων (Ρήγα και συν., 1997:36). Για τη ρήξη αυτών των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι πάντα υπεύθυνη η άγαμη μητέρα και οι συνθήκες διαβίωσής της. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι δεσμοί με την πατρική οικογένεια χαλαρώνουν ή παύουν να υπάρχουν έπειτα από τη «ντροπή» που τους έφερε η κόρη τους. Συχνά οι ίδιες οι άγαμες μητέρες, γνωρίζοντας εκ των προτέρων τις αξίες τις οποίες

πρεσβεύουν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους, εκτιμούν ότι καλύτερη λύση είναι η κατάργηση των επαφών αντί η σύγκρουση με την πατρική οικογένεια. Αυτό τις αναγκάζει να απομακρύνονται από τη γειτονιά που έζησαν ή από τον ίδιο τον τόπο που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν, γεγονός που αποτελεί βάρος για αυτές και τα παιδιά τους – περισσότερο από ότι η απουσία του συζύγου αυτή καθαυτή.

Συμπερασματικά διαφαίνεται πως ο μεγαλύτερος αριθμός προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άγαμες μητέρες οφείλεται στον τρόπο που είναι καθορισμένοι οι ρόλοι του άντρα και της γυναίκας, η δημιουργία εντύπωσης από την ίδια την άγαμη μητέρα για την περιθωριοποίησή της από την κοινωνία, το κοινωνικό στίγμα» που βαραίνει αυτή και τα παιδιά της, με την έννοια ότι η είσοδος σε μια περίοδο μονογονεϊκής οικογένειας με αρχηγό της οικογένειας τη γυναίκα μοιάζει να απειλεί τη μορφή της πυρηνικής οικογένειας και την ανδρική εξουσία.

4.4.1 Οι άγαμες μητέρες στην Κύπρο

Σήμερα οι άγαμες μητέρες στην Κύπρο εξακολουθούν να είναι κοινωνικά στιγματισμένες, όχι γιατί παραβιάζουν την παραδοσιακή ηθική που απαγορεύει τις προγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις αλλά γιατί «παραβιάζεται το κοινωνικό κατεστημένο για την ιδέα του γάμου, ενώ ταυτόχρονα απομακρύνεται ο άντρας από τον πατρικό του ρόλο γεγονότα που ξεσηκώνουν την κοινωνική κατακραυγή, με επακόλουθο τον «κοινωνικό εξοστρακισμό» τους» (Caron, 1982 αναφερόμενο από τους Ρήγα και συν., 1997:32).

Τις τελευταίες δεκαετίες τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο οι εκτός γάμου σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων έχουν γίνει πολύ πιο αποδεκτές απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν. Παρ' όλη όμως την φαινομενική απελευθέρωση, η εκτός γάμου μητρότητα φαίνεται να συνεχίζει να αποτελεί πηγή κοινωνικών προκαταλήψεων και κοινωνικού στιγματισμού. Το ποσοστό γεννήσεων «φυσικών»²⁸ παιδιών στην Ελλάδα και την Κύπρο παρουσιάζεται χαμηλότερο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες και τις ΗΠΑ.

Ένας πιθανός λόγος για τον οποίο αυτά τα ποσοστά γεννήσεων φυσικών παιδιών, στην Ελλάδα και την Κύπρο, παρουσιάζονται πολύ πιο χαμηλά, είναι οι εκτρώσεις. Με βάση τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Γονιμότητας και Στεριότητας (2002) «η Ελλάδα κατέχει συγκριτικά, τόσο με τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όσο και με τις ΗΠΑ την πρώτη θέση στις εκτρώσεις». Με βάση αυτά τα στοιχεία οι εκτρώσεις στην Ελλάδα υπερβαίνουν τις 250.000, από τις οποίες περίπου 40.000 (γύρω στο 16% περίπου του συνόλου των εκτρώσεων) διενεργούνται σε ανήλικα κορίτσια ηλικίας κάτω των 16 ετών.

²⁸ Ονομάζονται «φυσικά παιδιά» εκείνα τα παιδιά που δε γεννήθηκαν από ένα παντρεμένο ζευγάρι, επειδή στις συνθήκες της γέννησης και της αγωγής τους κυριαρχεί η δύναμη της φύσης πάνω στη δύναμη της κοινωνίας, εξαιτίας της απουσίας του πατέρα (B. Marbeau-Cleirens, 1980 αναφέρεται από τη Ρήγα, 1997).

Παρόλο που ένας ακριβής υπολογισμός των εκτρώσεων που γίνονται συνολικά στην Κύπρο είναι δύσκολος, αφού δεν υπάρχουν συνοπτικά στοιχεία για ολόκληρο τον πληθυσμό, με βάση μια έρευνα που έγινε από τον Κυπριακό Οργανισμό Οικογενειακού Προγραμματισμού το 20% του συνολικού δείγματος (496 γυναίκες) δήλωσαν ότι είχαν κάνει τουλάχιστον μια έκτρωση κατά τη διάρκεια των ετών 1995-1997. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι περισσότερες γυναίκες που έκαναν έκτρωση ήταν παντρεμένες (27%) (Georgiou et al, 2001:166-7). Επίσης σε μια άλλη έρευνα που έγινε από τον Οργανισμό Νεολαίας Κύπρου και το Ινστιτούτο Αναπαραγωγικής Ιατρικής Κύπρου (2006), στην οποία έλαβαν μέρος 1670 μαθητές Β' γυμνασίου-Γ' λυκείου, φάνηκε πως το 11.1% των αγοριών και το 9.5% των κοριτσιών αντιμετώπισε στο παρελθόν το πρόβλημα ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και χρειάστηκε να γίνει έκτρωση ή το παιδί τελικά γεννήθηκε, ή αντιμετωπίζει τώρα πρόβλημα ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης. Αυτό σημαίνει ότι το 10.5% των μαθητών που έχουν σχέσεις, δηλαδή το 2.5% όλων των μαθητών του δείγματος έχει αντιμετωπίσει ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη.

4.5 Μόνοι πατέρες

Στην πλειοψηφία των μονογονεϊκών νοικοκυριών η επιμέλεια των παιδιών ανατίθεται κυρίως στη μητέρα. Όσον αφορά στις εξαιρέσεις εκείνες όπου αναλαμβάνει ο πατέρας, η πλειοψηφία αυτών είναι κυρίως χήροι ή εγκαταλειμμένοι από τη σύζυγό τους ή, σε πολύ μικρότερα ποσοστά, άγαμοι πατέρες (Καιτανίδη, 2004, Κογκίδου, 1995). Οι μόνοι πατέρες τις περισσότερες φορές ξεφεύγουν από την κατάσταση της μονογονεϊκότητας με μεγαλύτερη ευκολία από ότι οι γυναίκες, καταλήγοντας σε μια νέα συμβίωση ή γάμο. Για ένα χήρο ή άγαμο πατέρα είναι πιο εύκολο να ξαναφτιάξει τη ζωή του, επειδή δε βιώνει τον κοινωνικό στιγματισμό και αποκλεισμό που συνήθως αντιμετωπίζουν οι άγαμες αλλά και οι διαζευγμένες μητέρες. Δεύτερος λόγος είναι ότι συνήθως αντιμετωπίζονται με συμπάθεια τόσο από το οικογενειακό όσο και από το ευρύτερό τους περιβάλλον και έχουν την υποστήριξη του οικογενειακού δικτύου όπως γονείς, αδέρφια κλπ. Οι οικιακές εργασίες και η φροντίδα/ανατροφή των παιδιών θεωρούνται, κατά κύριο λόγο, υπευθυνότητες που πρέπει να αναλαμβάνει μια γυναίκα, γεγονός που ωθεί τις περισσότερες φορές τους μόνους-πατέρες στην εύρεση μιας νέας συντρόφου που θα μπορέσει να αναλάβει αυτά τα καθήκοντα αφού οι ίδιοι δηλώνουν αδυναμία στην ανάληψη των διπλών ευθυνών ενός νοικοκυριού και της φροντίδας των παιδιών

Πολλοί είναι οι μόνους-πατέρες οι οποίοι από τη στιγμή που μένουν μόνοι με τα παιδιά τους συνειδητοποιούν ότι θα μπορούσαν να έχουν ενεργό ανάμειξη στη ζωή των παιδιών τους. Γι' αυτό, με βάση διάφορες έρευνες που έχουν γίνει, οι θετικές και αρνητικές εμπειρίες της μονογονεϊκότητας είναι σχεδόν οι ίδιες τόσο για τους μόνους-πατέρες όσο και για τις μόνες-μητέρες. Παράλληλα, παρά τις δυσκολίες, οι μόνους-πατέρες μπορούν να λειτουργήσουν εξίσου αποτελεσματικά όσο και οι μόνες-μητέρες στη διεκπεραίωση ρόλων που θεωρούνται «γυναικείοι». Από την πρώτη μεταβατική περίοδο μετά το χωρισμό, που είναι και η πιο δύσκολη, οι μόνους-πατέρες νιώθουν συνήθως πιο σίγουροι με το νέο τους ρόλο αλλά και πετυχημένοι στην εκπλήρωση των νέων τους καθηκόντων. «Αλλάζει η αυτοεικόνα και η αυτοεκτίμησή τους. Αισθάνονται πως στέκονται στα πόδια τους. Το γεγονός αυτό βοηθά και την ψυχολογία του ίδιου του παιδιού» (Καιτανίδη, 2004).

4.5.1 Πατέρες που αναλαμβάνουν τη φροντίδα των παιδιών

Οι πατέρες που αναλαμβάνουν τα καθήκοντα του γονιού μονάχοι, θεωρούνται ήρωες, ενώ ο ίδιος ο ρόλος για τις μητέρες, θεωρείται κάτι το αναμενόμενο. Οι πατέρες που τελικά αναλαμβάνουν την κηδεμονία των παιδιών τους δεν έχουν να ζηλέψουν τίποτα από τις μητέρες που αναλαμβάνουν παραδοσιακά αυτό το ρόλο, αφού τελούν αυτό το «καθήκον» τους σωστά και συμβάλλουν στην ομαλή προσαρμογή των παιδιών τους, μετά τη δημιουργία της μονογονεϊκής οικογένειας (Grief, 1995). Για παράδειγμα οι DeFrain και Eirick (1981 από τους Olson και DeFrain, 2000:546) σύγκριναν τους διαζευγμένους πατέρες και τις διαζευγμένες μητέρες σε έξι βασικά θέματα προσαρμογής μετά το διαζύγιο: 1. Τη διαδικασία του διαζυγίου, 2. Το άγχος της μονογονεϊκότητας, 3. Τις φιλοσοφίες και συμπεριφορές για την ανατροφή των παιδιών, 4. Τις συμπεριφορές των παιδιών, 5. Τις σχέσεις με τον/την πρώην σύζυγο και 6. Τις καινούριες κοινωνικές

σχέσεις. Στο μεγαλύτερο ποσοστό των μεταβλητών οι ερευνητές δε βρήκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους μόνους-πατέρες και τις μόνες-μητέρες. Παράλληλα, οι χαρές και οι λύπες για τους μόνους-πατέρες είναι πολύ παρόμοιες με αυτές που ζούνε οι μόνες-μητέρες.

Παρ' όλα αυτά όμως οι άντρες πιστεύουν ότι οι γυναίκες είναι αυτές που πρέπει να αναλαμβάνουν κυρίως την ανατροφή των παιδιών, ενώ παράλληλα «σκοντάφτουν» περισσότερο στα πρακτικά ζητήματα. Έτσι παρόλο που πολλοί από αυτούς θεωρούν ότι το ιδανικό θα ήταν να έχουν ολοκληρωτική ή μεικτή κηδεμονία των παιδιών με την πρώην γυναίκα τους, συχνά απορρίπτουν αυτές τις επιλογές λόγω του ότι:

- Πιστεύουν πως τα παιδιά επωφελούνται περισσότερο από μια πιο στενή σχέση με τη μητέρα τους
- Βλέπουν τη δουλειά τους ως κάτι το αποτρεπτικό αφού αφιερώνουν πολύ χρόνο σ' αυτή, με αποτέλεσμα να μην απομένει πολύς χρόνος για τα παιδιά
- Θέλουν να αποφύγουν τα παιδιά τους την ταλαιπωρία της διαμάχης μεταξύ των γονιών για την κηδεμονία των παιδιών (Hetherington & Stanley-Hagan, 1995).

Επιπρόσθετα, συγκρινόμενοι με τις μητέρες, οι πατέρες έχουν λιγότερη αυτοπεποίθηση για το κατά πόσο μπορούν να ανταποκριθούν στο ρόλο του γονιού, ενώ γενικότερα ο ρόλος του πατέρα έχει δευτερεύουσα σημασία για τους άντρες. Οι πατέρες δηλώνουν ότι έχουν περισσότερες δυσκολίες από τις μητέρες στο να ελέγχουν το νοικοκυριό τους, ενώ επίσης δυσκολεύονται να διατηρούν ένα ισοζύγιο μεταξύ της δουλειάς και της ανατροφής των παιδιών (Grief, 1985). Επίσης, οι πατέρες δηλώνουν μεγαλύτερη δυσκολία στην ανατροφή των κόρων τους παρά των γιών τους, ειδικά όταν έχουν να αντιμετωπίσουν αισθηματικές ανάγκες ή αλλαγές λόγω εφηβείας (Greif, 1985). Τέλος, οι μητέρες δηλώνουν ότι έχουν μεγαλύτερη δυσκολία από τους πατέρες στην πειθάρχηση των παιδιών, αλλά φαίνονται πιο ικανές στο να ξέρουν τι κάνουν τα παιδιά τους (Buchanan, Maccoby, & Dornbusch, 1996).

5.0 Η Κοινωνική και Οικονομική Διάσταση

5.1 Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός

5.1.1 Ο κοινωνικός αποκλεισμός ως κοινωνιολογική κατηγορία

Οι παραδοσιακοί δείκτες μέτρησης της φτώχειας, οι οποίοι παραμένουν χρήσιμοι στην επιμέτρηση των υλικών συνθηκών ζωής, δεν μπορούν να αποτυπώσουν τη συνολική εικόνα πραγματικότητας, διότι δεν λαμβάνουν υπόψη τους υπόλοιπους παράγοντες που συμβάλλουν στην ενδυνάμωση της αίσθησης της φτώχειας. Τα τελευταία χρόνια, κυρίως μετά το 1995, αριθμός ερευνητών και ειδικών προσπάθησαν μέσα από την εφαρμογή νέων προσεγγίσεων, μεθόδων και κατηγοριών, να εξετάσουν άλλες διαστάσεις φτώχειας – όπως, για παράδειγμα, αυτές που σχετίζονται με τους χαλαρούς οικογενειακούς δεσμούς Schnapper (1991), τις περιορισμένες ή και ανύπαρκτες ευκαιρίες πολιτικής συμμετοχής (Bhalla και Lapeyre αναφερόμενα από De la Hoz, 2001), και την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ακόμα και εκεί όπου οι υλικές ανάγκες ικανοποιήθηκαν (Duffy, 1997). Έτσι η φτώχεια, εξετάζεται πλέον ως ένα υπερβολικά σύνθετο φαινόμενο και ο νέος όρος που χρησιμοποιείται για να εκφράσει αυτή τη νέα έμφαση, στον συνδυασμό παραγόντων που μπορούν να οδηγήσουν στη φτώχεια ονομάστηκε «κοινωνικός αποκλεισμός».

Ο «κοινωνικός αποκλεισμός» ως κοινωνιολογικός όρος άρχισε να διαδίδεται από τη Γαλλία στις αρχές του 1980, σε μια προσπάθεια να τονιστούν νέες πτυχές της φτώχειας, κυρίως αυτές που ήταν δύσκολο να μετρηθούν. Ο όρος έγινε αντικείμενο κριτικών στο πρώτο μισό της δεκαετίας του 1990 και υπάρχουν ειδικοί που συνεχίζουν ακόμα να τον αμφισβητούν. Επίσης υποστηρίχθηκε πως ο όρος αυτός μπορεί να προωθήσει παθητικές ή και συντηρητικές πολιτικές ιδέες. Παρόλα όμως τα επικριτικά σχόλια, γεγονός παραμένει ότι ο νέος όρος έδωσε μια νέα αίσθηση στις προσπάθειες κατανόησης των φαινομένων της φτώχειας και της αποστέρησης με βάση καινούριες προσεγγίσεις και νέες κατηγοριοποιήσεις. Σίγουρα ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός» είναι προτιμότερος από τον όρο «φτώχεια», αφού παρέχει τη δυνατότητα εστίασης της προσοχής σε περισσότερες διαστάσεις ενώ ταυτόχρονα κατευθύνει την προσοχή σε εκείνες τις πιο δυναμικές διαδικασίες που σχετίζονται με τη δημιουργία «καταστάσεων μειονεκτικότητας» (Berghman, 1995). Ο συμβατικός όρος «φτώχεια» κατευθύνεται προς τη σχέση μεταξύ πηγών και στέρησης και τις δυναμικές που υπογραμμίζουν τα συσσωρευμένα μειονεκτήματα (Whelan and Whelan, 1995).

Οι Serge Paugam (1991) και Robert Castel (1996) (αναφερόμενο από De La Hoz, 2001) έκαναν δύο σημαντικές συνεισφορές για να εμπλουτίσουν το συγκεκριμένο όρο. Ο Paugam κατηγοριοποίησε τη φτώχεια σε τρεις τύπους: 1. διαρθρωτική (integrated) 2. περιθωριακή (marginal) και 3. ακυρωτική (disqualifying). Η ακυρωτική φτώχεια γίνεται αιτία κοινωνικού υποβιβασμού και δίνει έμφαση στη σημασία της διαδικασίας που συνεπάγεται η μη-υλική αποστέρηση. Οι τρεις κύριοι παράγοντες που γίνονται αιτίες αποκλεισμού σχετίζονται με τρία διαφορετικά πεδία: 1. τα προσωπικά βιώματα ζωής (π.χ. ο αποκλεισμός ατόμων με ειδικές ανάγκες/ ικανότητες) 2. τις επιδράσεις του χώρου (π.χ. το φαινόμενο του αποκλεισμού μιας περιφερειακής περιοχής/ζώνης και 3. την

ταυτότητα (π.χ. άτομα και ομάδες που έχουν οριστεί ως «διαφορετικές» από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων (π.χ. μετανάστες).

Ο Robert Castel (1996,2000) επισημαίνει τρεις «μεταφορικές ζώνες αποκλεισμού». Κάθε μια από αυτές τις ζώνες ορίζεται από την κατάσταση του ατόμου σε σχέση με ζητήματα εργασίας και κοινωνικών σχέσεων. Τα άτομα που έχουν σταθερή δουλειά και κοινωνικές σχέσεις είναι επαρκώς ενταγμένα στην κοινωνία. Στις περιπτώσεις όμως που αυτοί οι δεσμοί αδυνατίζουν τότε τα άτομα αρχίζουν να κινούνται σε μια πιο ευάλωτη ζώνη. Όταν τα άτομα καταλήγουν να μην εργάζονται και οι κοινωνικές/οικογενειακές τους σχέσεις να είναι αδύνατες, τότε τα άτομα περιθωριοποιούνται και καταλήγουν στη ζώνη του «αποκλεισμού». Με αυτές τις διατυπώσεις ο Castel δεν προτείνει μια σταθερή τυπολογία αλλά δίνει έμφαση στη συμβολική αξία του όρου «αποκλεισμός», η οποία κατά τη γνώμη του μπορεί να είναι αποδοτική μόνο όταν εξεταστεί μέσα από κάποιον συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Παρ'όλα αυτά οι τρεις ζώνες αποκλεισμού καταδεικνύουν το δυναμικό χαρακτήρα της διαδικασίας αποκλεισμού.

Ο Manuel Castells (1998) ορίζει τον κοινωνικό αποκλεισμό ως «τη διαδικασία κατά την οποία συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες αποκλείονται συστηματικά από την πρόσβαση σε θέσεις που θα τους έδιναν τη δυνατότητα για αυτόνομη ζωή μέσα στις κοινωνικές σταθερές που καθορίζονται από διάφορους θεσμούς και αξίες». Λόγω της «εξατομίκευσης της εργασίας», γίνεται πολύ συνήθης η διαδικασία αυτή, μέσα από την οποία τα άτομα χάνουν τη σταθερή τους εργασία η οποία τους προσφέρει ένα καλό μισθό. Είναι φανερό ότι ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν πρέπει να εξετάζεται ως μια κατάσταση στην οποία άτομα ή ομάδες ζούνε στατικά, αλλά ως μια δυναμική διαδικασία η οποία μπορεί να αλλάξει ραγδαία τα δεδομένα είτε προς θετικότερες, είτε προς αρνητικότερες κατευθύνσεις. Ο Castells δίνει έμφαση στην τοπική πτυχή του αποκλεισμού: «σε μια δικτυωμένη κοινωνία, δεν είναι μόνο άτομα ή κοινωνικές ομάδες αλλά ολόκληρες περιοχές που μπορεί να αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο αποκλεισμού».

Οι παράγοντες οι οποίοι λαμβάνονται υπόψη για τον ορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού και χρησιμοποιούνται ως βάση για συγκριτική στατιστική ανάλυση σε όλες τις χώρες κράτη-μέλη (με βάση τη Eurostat, 2000), είναι οι εξής:

1. Τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά
2. Το επίπεδο εισοδήματος
3. Η υπόσταση της δραστηριοποίησης
4. Οι δείκτες που αφορούν διάφορα **μέσα** (κύρια εισοδηματική πηγή, μορφωτικό επίπεδο, στέγαση, ιδιοκτησία αυτοκινήτου), **αντιλήψεις** (δυνατότητα κάλυψης των βασικών αναγκών και πληρωμής διακοπών για μια βδομάδα έξω από το σπίτι) και βαθμό **ικανοποίησης** (με την πληρωμένη εργασία ή άλλη κύρια ασχολία)²⁹.

²⁹ Lene Mejer, "Social exclusion in the EU member states", Statistics in Focus: Population and Social Conditions, Theme 3 – 1/2000, Eurostat, 2000)

Με αυτό τον τρόπο ο κοινωνικός αποκλεισμός γίνεται αντιληπτός ως ένα πολύπτυχο φαινόμενο το οποίο καλύπτει διάφορα ζητήματα της ζωής στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

5.1.2 Φτώχεια

Δεν υπάρχει ένας γενικός ορισμός της φτώχειας για τον οποίο να συμφωνούν όλοι οι ειδικοί. Συμβατικά η φτώχεια κατατάσσεται σε δυο κατηγορίες/τύπους: την απόλυτη και τη σχετική φτώχεια. Η **απόλυτη** φτώχεια επικεντρώνεται στο θέμα της επιβίωσης, το ελάχιστο εκείνο επίπεδο αναγκών που πρέπει να ικανοποιηθεί για να μπορεί ένα άτομο να επιβιώσει. Με βάση την απόφαση της Κοπενγχάγης η απόλυτη φτώχεια είναι «η κατάσταση που μπορεί να χαρακτηριστεί ως σοβαρή αποστέρηση βασικών αναγκών – που περιλαμβάνουν το φαγητό, το πόσιμο νερό, τις συνθήκες υγιεινής, την υγεία, τη στέγαση, τη μόρφωση και την πληροφόρηση. Η φτώχεια δεν εξαρτάται μόνο από το εισόδημα αλλά επίσης και από την πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες. Αν ένα νοικοκυριό ή ένα άτομο δεν έχει πρόσβαση σε μια από αυτές τις ανάγκες που ορίζονται ως βασικές, τότε το άτομο ορίζεται ως «στερημένο». Τα άτομα ή τα νοικοκυριά που στερούνται δύο ή περισσότερες από τις επτά βασικές ανάγκες θεωρούνται ότι βρίσκονται σε «απόλυτη φτώχεια» (Townsend Centre for International Poverty Research).

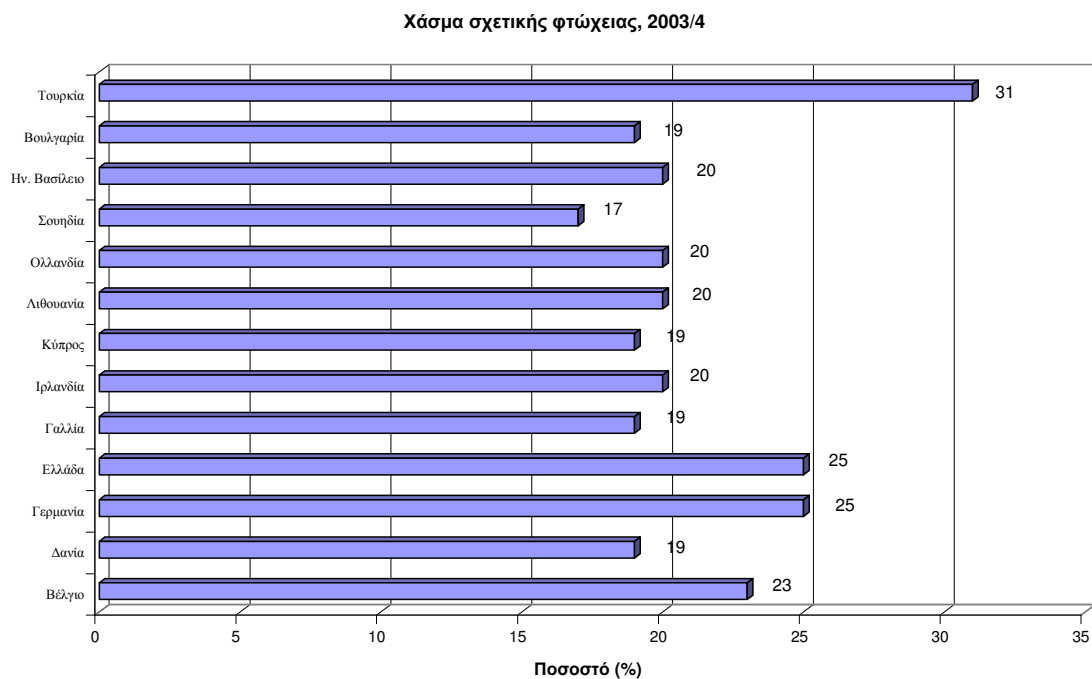
Η **σχετική** φτώχεια αφορά τη σύγκριση των φτωχών ανθρώπων με τα υπόλοιπα μέλη της ίδιας κοινωνίας. Ο Peter Townsend ήταν ο πρώτος θεωρητικός που πρότεινε τη θεωρία της σχετικής φτώχειας (relative deprivation theory of poverty) και καθιέρωσε τον ορισμό της σχετικής φτώχειας ο οποίος χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα. Με βάση αυτό τον ορισμό: «Άτομα, οικογένειες και ομάδες στον πληθυσμό μπορούν να οριστούν ως φτωχά όταν δεν έχουν ή έχουν σε ένα πολύ περιορισμένο βαθμό, τους απαραίτητους πόρους για ικανοποιητική διατροφή, πρόσβαση στις διάφορες ανέσεις και υπηρεσίες, συμμετοχή σε δραστηριότητες οι οποίες θεωρούνται συνήθειες, ή τουλάχιστον που είναι ευρέως διαδεδομένες, ή που έχουν καθιερωθεί στις κοινωνίες που ανήκουν» (Townsend Centre for International Research). Ο Townsend διαχώρισε τις πηγές φτώχειας σε 12 υποκατηγορίες:

1. Διατροφή
2. Ρουχισμό
3. Καύσιμα και φωτισμό
4. Στέγαση
5. Συνθήκες στέγασης
6. Συνθήκες εργασίας
7. Υγεία
8. Μόρφωση
9. Περιβάλλον
10. Οικογενειακές δραστηριότητες
11. Ψυχαγωγία
12. Κοινωνικές σχέσεις

Σύμφωνα με τον πιο πάνω ορισμό: α) Η φτώχεια αποδίδεται στην έλλειψη υλικών πόρων. Τα άτομα που δεν είναι σε θέση να συμμετέχουν σε διάφορες δραστηριότητες

εξαιτίας κάποιων προβλημάτων υγείας που πιθανόν να έχουν, ή λόγω ανεπαρκούς μόρφωσης ή λόγω περιθωριοποίησης είναι στην πραγματικότητα κοινωνικά αποκλεισμένα και όχι φτωχά (στις περιπτώσεις αυτές, φυσικά, που δε στερούνται βασικών υλικών αγαθών και υπηρεσιών). Όμως ο όρος φτώχεια δημιουργεί υλικούς συνειρμούς, γεγονός που καθιστά δύσκολο το διαχωρισμό μεταξύ των ατόμων που στερούνται υλικών αγαθών και των ατόμων που αποκλείονται λόγω κάποιων άλλων κοινωνικών παραγόντων β) Ο ορισμός δίνει έμφαση στην πολυμορφία της φτώχειας που σχετίζεται με την έλλειψη υλικών πόρων και που μπορούν να πηγάζουν από μια σειρά αιτίων και που μπορούν να οδηγήσουν σε αρνητικές συνέπειες για όλες τις πτυχές της ζωής του ατόμου – υλικές, κοινωνικές και πολιτισμικές (Whelan and Whelan, 1995:31).

Διάγραμμα 5.1

Πηγή: Eurostat

Τα κοινωνικά προβλήματα εμφανίζονται όταν ένα άτομο δεν μπορεί να συμμετέχει στην κοινωνική ζωή του τόπου του. Αυτό μπορεί να οφείλεται: α) στην ανεπάρκεια του εισοδήματος του, β) σε αποκλεισμό λόγω δυσχερειών προσβασιμότητας (π.χ. άτομα με αναπηρίες, έλλειψη μεταφορικού μέσου) γ) στέρηση πρόσβασης σε αγαθά τα οποία δεν διακινούνται μέσω αγορών – όπως για παράδειγμα η υγεία, η παιδεία και ο πολιτισμός. Οι παρατηρήσεις αυτές οδηγούν σε κάποιες σημαντικές διαπιστώσεις: Κατ' αρχήν το κοινωνικό πρόβλημα της φτώχειας είναι σχετικό, αφού αφορά τη σύγκριση των διαθέσιμων πόρων με αυτά που είναι «συνηθισμένα» για κάθε κοινωνία. Η σχετική στέρηση δεν εξαντλείται στο εισόδημα αλλά πρέπει να συμπεριλάβει αυτοτελώς κρίσιμα αγαθά όπως η παιδεία, η περίθαλψη και ο πολιτισμός. Σχετίζεται παράλληλα με τις διαθέσιμες «εφεδρείες» – ποια ερείσματα έχει στη διάθεσή του ένα άτομο ώστε να μπορέσει να ξεπεράσει μια αναποδιά. Πώς μια ατυχία δηλαδή (στην απασχόληση, την υγεία, την οικογενειακή ζωή) δε θα έχει γενικευμένες και μόνιμες επιπτώσεις. Οι

εφεδρείες αυτές μπορεί να είναι οικονομικές ή και κοινωνικές – στήριξη από το οικογενειακό και φιλικό υποστηρικτικό δίκτυο ή και από την ευρύτερη κοινωνία. Το πρόβλημα της φτώχειας καθίσταται εντονότερο όσο πιο ευάλωτο είναι ένα άτομο π.χ. η μη ιδιοκτησία κατοικίας καθιστά το άτομο πιο ευάλωτο σε θέματα έξωσης ή απώλειας στέγης (Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2004-6 – Στατιστικό παράρτημα).

5.1.3 Ευρωπαϊκή Ένωση και Φτώχεια

Εξουσιοδοτημένα από τα νέα Άρθρα 136 και 137 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν αναλάβει ως κοινή υποχρέωση την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας. Εξήντα εκατομμύρια άνθρωποι στην ΕΕ είναι σήμερα φτωχοί ή αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο φτώχειας³⁰. Το ποσοστό φτώχειας ποικίλλει αρκετά ανάμεσα στα κράτη μέλη, από 8% στη Δανία, 23% στην Πορτογαλία και 22% στην Ελλάδα, την Ιρλανδία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Τα παιδιά και οι νέοι, οι ηλικιωμένοι, οι άνεργοι και οι μονογονεϊκές οικογένειες έχουν έναν ιδιαίτερα υψηλό κίνδυνο φτώχειας. Η ΕΕ έχει θέσει ως στόχο της την εξάλειψη της φτώχειας στα κράτη μέλη μέχρι το 2010.

Τα κράτη μέλη και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχουν προσδιορίσει μια σειρά σοβαρών παραγόντων που αυξάνουν τον κίνδυνο της φτώχειας. Αυτοί οι παράγοντες είναι:

- η μακροπρόθεσμη ανεργία
- η μακροπρόθεσμη διαβίωση με χαμηλό εισόδημα
- η χαμηλής ποιότητας απασχόληση
- τα ελλιπή προσόντα και η πρόωπη εγκατάλειψη του σχολείου/εκπαιδευτικού συστήματος
- η ενηλικίωση σε οικογένεια ευάλωτη στον κοινωνικό αποκλεισμό
- οι ειδικές ανάγκες ή η αναπηρία
- η κακή υγεία
- τα προβλήματα αλκοολισμού ή χρήσης ναρκωτικών
- η διαβίωση σε περιοχή πολλαπλών μειονεκτημάτων
- η έλλειψη στέγης
- η μετανάστευση
- η εθνικότητα και,
- ο κίνδυνος φυλετικών διακρίσεων.

«Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το οποίο συνήλθε στη Λισσαβόνα και τη Φέιρα κατέστησε την προώθηση της κοινωνικής ένταξης ως ένα ουσιαστικό άξονα της γενικής

³⁰ «Κίνδυνος φτώχειας»: περιλαμβάνει τα άτομα που ζουν με εισόδημα κάτω από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος.

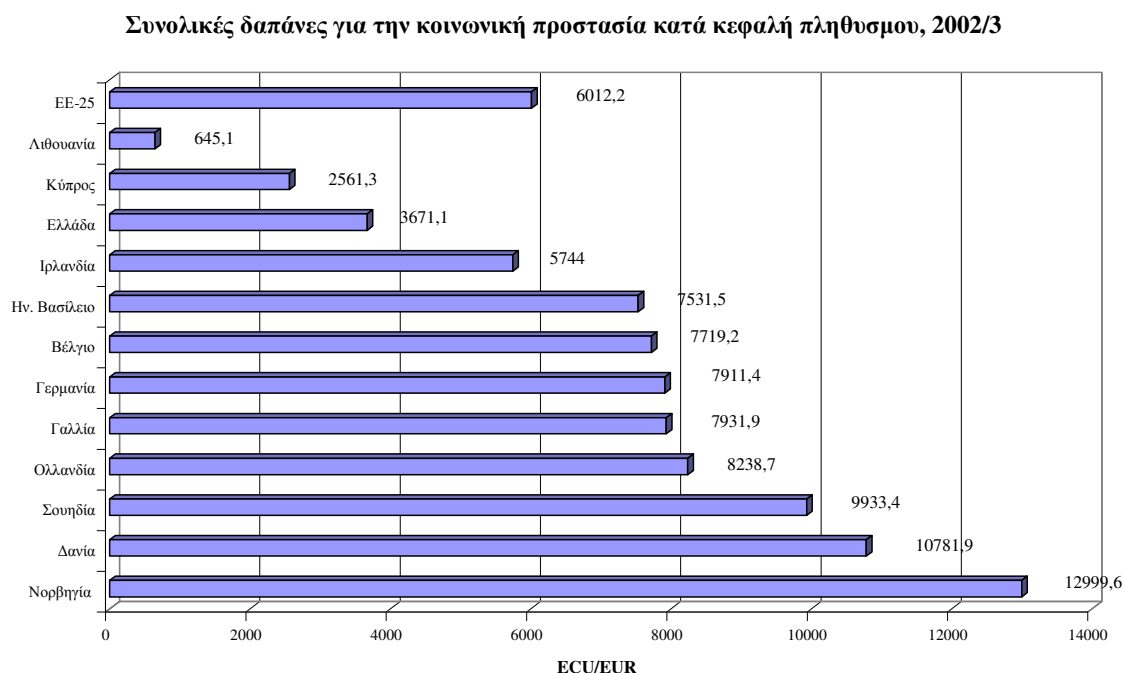
στρατηγικής της Ένωσης για την επίτευξη του στρατηγικού στόχου της στην προσεχή δεκαετία – που είναι να καταστεί η πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία της γνώσης παγκοσμίως, με δυνατότητες επίτευξης μιας διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, η οποία θα συνοδεύεται από ποιοτική και ποσοτική βελτίωση της απασχόλησης και αύξηση της κοινωνικής συνοχής» (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο - Παράρτημα 2 – 14164/1/02 REV 1).

Η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός λαμβάνουν περίπλοκες και πολυδιάστατες μορφές και απαιτούν την προσφυγή σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών στα πλαίσια της γενικής αυτής στρατηγικής. Παράλληλα με την πολιτική της απασχόλησης, η κοινωνική πρόνοια πρέπει να διαδραματίσει πρωταρχικό ρόλο. Πρέπει ωστόσο να αναγνωριστεί η σπουδαιότητα και άλλων παραγόντων, όπως η «στέγαση, η παιδεία, η υγεία, η πληροφόρηση και η επικοινωνία, η κινητικότητα, η ασφάλεια και η δικαιοσύνη, η ψυχαγωγία και ο πολιτιστικός τομέας (Παράρτημα 2 – 14164/1/02 REV 1).

Τα χαμηλότερα ποσοστά φτώχειας παρατηρούνται στη Δανία με 8%, στη Φιλανδία με 9%, και στη Σουηδία και Λουξεμβούργο με 12%. Τα υψηλότερα στην Πορτογαλία με 23%, την Ελλάδα και τη Μ. Βρετανία με 22% και την Ιρλανδία με 20%. Στην ΕΕ των 15 η φτώχεια άγγιζε το 18% του πληθυσμού. Όπως επισημαίνει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, πάνω από 60 εκατομμύρια ευρωπαίων πολιτών ζουν στα όρια της φτώχειας, εκ των οποίων 30 εκατομμύρια ζουν «σε καθεστώς μακροχρόνιας φτώχειας» (Άρθρο: «Η φτώχεια χτυπά την πόρτα της Ελλάδας»).

Με βάση τη Eurostat τις υψηλότερες συνολικές δαπάνες για την κοινωνική προστασία κατά κεφαλή πληθυσμού τις κάνουν οι Σκανδιναβικές χώρες με πρώτη τη Νορβηγία (12999,6). Το Ην. Βασίλειο (7531,5), το Βέλγιο (7719,2), η Γερμανία (7911,4), η Γαλλία (7931,9) και η Ολλανδία (8238,7) βρίσκονται σε μεσαία επίπεδα δαπανών για την κοινωνική προστασία. Η Ιρλανδία (5744), η Ελλάδα (3671,1), η Κύπρος (2561,3) και η Λιθουανία (645,1) δαπανούν τα λιγότερα αναφορικά με την κοινωνική προστασία – όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα:

Διάγραμμα 5.2

Πηγή: Eurostat/ESSPROS

Το 2001 το 15% του πληθυσμού στις 25 χώρες που αποτελούν, σήμερα, την Ε.Ε., αντιμετώπιζε τον κίνδυνο φτώχειας (Eurostat Yearbook, 2005:125). Η ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος είναι ψηλότερη στις νότιες Ευρωπαϊκές χώρες, στις Βαλτικές χώρες, στο Ην. Βασίλειο και στην Ιρλανδία, ενώ είναι χαμηλότερο στις Σκανδιναβικές χώρες και τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Eurostat Yearbook, 2005:126). Το 2004, 10% περίπου του πληθυσμού ηλικίας από 18-59 στην Ε.Ε των 25 ζούσαν σε νοικοκυριά χωρίς εισόδημα. Το ποσοστό των παιδιών (μέχρι 17 χρόνων) που ζούσαν σε τέτοια νοικοκυριά ήταν εξίσου ψηλό (Eurostat Yearbook, 2005:127).

Τα τελευταία χρόνια υπάρχει μια αυξημένη ανησυχία στην ΕΕ. για τη φτώχεια που εμφανίζεται ανάμεσα στα παιδιά και ανάμεσα στις οικογένειες με παιδιά. Στις περισσότερες χώρες με βάση τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) η εισοδηματική φτώχεια ανάμεσα στα παιδιά υπερβαίνει αυτή των ηλικιωμένων, που παραδοσιακά ήταν η δημογραφική ομάδα που αντιμετώπιζε τον μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας (Jantti και Danziger, 2000, cited by Cantilon και Van den Bosch, 2002). Είναι γενικά γνωστό πως οι μονογονεϊκές οικογένειες τείνουν να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας από ότι οι διγονεϊκές σε όλες σχεδόν τις χώρες που είναι μέλη στον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Bradbury and Jantti, 2001a, αναφέρεται από τους Cantilon και Van den Bosch, 2002:2).

Περίπου ένα στα τέσσερα παιδιά στο συνολικό πληθυσμό της Ε.Ε. είναι κάτω των 18, ενώ ένα στα τρία νοικοκυριά στην Ε.Ε κατά μέσο όρο, έχει παιδί ή παιδιά ηλικίας από 0-18 (Micklewright, 2000). Το 1996, το 21% των εξαρτώμενων παιδιών κάτω των 18 στην

ΕΕ ζούσαν σε νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα: αυτό αντιστοιχεί με 16,9 εκατομμύρια παιδιά και σε 7,9 εκατομμύρια νοικοκυριά (ανάμεσα σε 13 κράτη μέλη) (Mejer και Siermann, 2000 – αναφέρεται από τους Ruxton και Bennett, 2002:20)³¹. Τα παιδιά στην Ε.Ε. αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο ρίσκο να ζουν στη φτώχεια σε σύγκριση με τους ενήλικες – 21% σε σύγκριση με 16% των ενηλίκων που ορίστηκαν ως φτωχοί το 1996 (Ruxton και Bennett, 2002:20). Τα παιδιά που είναι πιο πιθανόν να είναι φτωχά είναι παιδιά που ζούνε σε νοικοκυριό που κανένας ενήλικας δεν εργάζεται, παιδιά μονογονεϊκών και πολύτεκνων οικογενειών (1 στα 3 παιδιά που είναι φτωχά ζούνε σε νοικοκυριό που κανένας ενήλικας δεν εργάζεται, και 1 στα 4 παιδιά που είναι φτωχά ζούνε σε μονογονεϊκές οικογένειες). Εξετάζοντας τα ποσοστά από μια άλλη σκοπιά, το 46% των παιδιών που ζούνε σε μονογονεϊκές οικογένειες και περίπου το 25% από όλα τα παιδιά σε μεγάλες οικογένειες, ζούνε στη φτώχεια. Επίσης, μακροχρόνιες έρευνες που ερευνούν την ίδια ομάδα ατόμων για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, έδειξαν πως τα παιδιά είναι πιο πιθανόν να παραμείνουν στη φτώχεια: το 1996 το 7% των ανθρώπων στην Ε.Ε. ζούσαν σε νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος για τουλάχιστον τρία συνεχόμενα χρόνια και το 9% από αυτό ήταν παιδιά (Eurostat, 2000).

Μια πρόσφατη έρευνα από τους Bradbury και Jantti (1999) αναφέρει πως το μέσο βιοτικό επίπεδο των οικογενειών με παιδιά είναι χαμηλότερο σε σύγκριση με τον γενικότερο πληθυσμό και υποστηρίζει την ιδέα μέτρησης της παιδικής φτώχειας σε σχέση με το βιοτικό επίπεδο άλλων οικογενειών με παιδιά, παρά σε σχέση με το μέσο εισόδημα όλου του πληθυσμού στη κάθε χώρα όπως γίνεται συνήθως (cited by Ruxton και Bennett, 2002:21).

«Η απασχόληση είναι η καλύτερη προστασία έναντι του κοινωνικού αποκλεισμού. Προκειμένου να αναπτυχθεί μια απασχόληση ποιότητας, είναι σκόπιμο να αναπτυχθεί η δυνατότητα επαγγελματικής ένταξης, ιδίως χάρη στην απόκτηση δεξιοτήτων και στη δια βίου μάθηση» (Παράρτημα 2 – 14164/1/02 REV 1).

Οι στόχοι οι οποίοι τέθηκαν από την Ε.Ε. για την καταπολέμηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού ήταν:

1. Η προώθηση της συμμετοχής στην απασχόληση, καθώς και της πρόσβασης όλων στους πόρους, τα δικαιώματα, τα αγαθά και τις υπηρεσίες
 - Η προώθηση της συμμετοχής στην απασχόληση
 - Η προώθηση της πρόσβασης όλων στους πόρους, τα δικαιώματα, τα αγαθά και τις υπηρεσίες
2. Η πρόληψη του κινδύνου αποκλεισμού
3. Η δράση για τους πλέον ευάλωτους

Κινητοποίηση του συνόλου των παραγόντων (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – 14164/1/02 REV 1 SOC 508, 2002).

³¹ Αυτά τα ποσοστά δεν περιλαμβάνουν τη Φιλανδία και τη Σουηδία. Η Σουηδία δε συμμετείχε στην έρευνα European Community Household Panel (ECHP) σε αυτό το στάδιο και η Φιλανδία συμμετείχε μόνο στο Wave 3. Τα δεδομένα βασίζονται στην έρευνα ECHP του 1996 και αναφέρεται στο εισόδημα του 1995. Χαμηλό εισόδημα ορίζεται ως το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος του κάθε μέλους-κράτους.

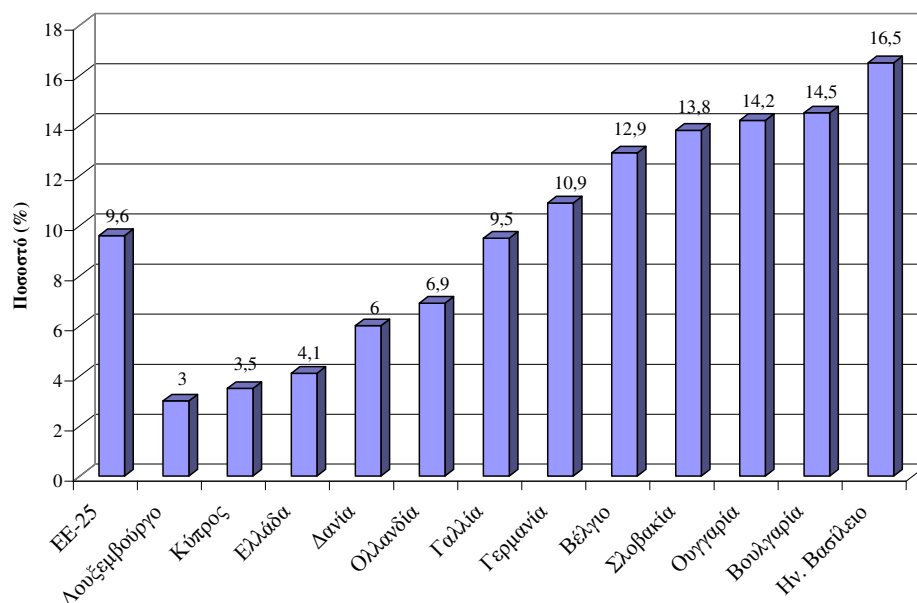
Η Επιτροπή επιθυμεί να υποστηρίξει τις προσπάθειες των κρατών μελών για την αποφυγή και την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, με το να δώσει τη δυνατότητα στα ευάλωτα άτομα να βελτιώσουν το επίπεδο διαβίωσης και την ποιότητα ζωής τους. Το άρθρο 137 §2, εδάφιο 3 της συνθήκης ΕΚ προβλέπει «... μέτρα ενθάρρυνσης της συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών, μέσω πρωτοβουλιών που αποσκοπούν στη βελτίωση των γνώσεων, την ανάπτυξη της ανταλλαγής πληροφοριών και των δοκιμασμένων πρακτικών, την προώθηση των καινοτόμων λύσεων και την αξιολόγηση εμπειριών, με σκοπό την καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού» (Κοινωνική πολιτική και κοινωνική προστασία: Προώθηση της κοινωνικής ένταξης).

Η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προσδιορίζει οκτώ βασικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν τα περισσότερα κράτη μέλη σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. Αυτές οι προκλήσεις – στόχοι είναι οι εξής:

1. η ανάπτυξη μιας αγοράς εργασίας χωρίς αποκλεισμούς και η προώθηση της απασχόλησης ως δικαίωμα και ευκαιρία για όλους
2. η εγγύηση επαρκούς εισοδήματος και πόρων για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης
3. η αντιμετώπιση του εκπαιδευτικού μειονεκτήματος
4. η διατήρηση της οικογενειακής αλληλεγγύης και η προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών
5. η εξασφάλιση ικανοποιητικής στέγασης για όλους
6. η εγγύηση ισότιμης πρόσβασης και η επένδυση σε υψηλής ποιότητας δημόσιες υπηρεσίες (υπηρεσίες υγείας, μεταφορών, κοινωνικές υπηρεσίες, υπηρεσίες φροντίδας, πολιτιστικές υπηρεσίες, υπηρεσίες αναψυχής και νομικές υπηρεσίες)
7. η βελτίωση της παροχής των υπηρεσιών
8. η αναζωογόνηση των πολλαπλά υποβαθμισμένων περιοχών

Διάγραμμα 5.3

Παιδιά ηλικίας από 0-17 χρόνων που ζουν σε νοικοκυριά χωρίς εισόδημα, 2005

Πηγή: Eurostat, 2006

Με βάση τα τελευταία στοιχεία που παρουσιάζονται από τη Eurostat (2005) το δεύτερο χαμηλότερο ποσοστό παιδικής φτώχειας (ανάμεσα σε παιδιά ηλικίας από 0-17) μετά το Λουξεμβούργο (3%), κατέχει η Κύπρος με 3,5%. Ακολουθούν η Ελλάδα (4,1%), η Δανία (6%) και η Ολλανδία (6,9%) ενώ η Γαλλία και η Γερμανία παρουσιάζουν ποσοστά γύρω στο 10% (9,5% και 10,9% αντίστοιχα). Οι χώρες με τα ψηλότερα ποσοστά φτώχειας είναι: το Βέλγιο (12,9%), η Σλοβακία (13,8%), η Ουγγαρία (14,2%), η Βουλγαρία (14,5%) και το Ην. Βασίλειο (16,6%).

Η έρευνα του Bradshaw (2001) κατέδειξε πως η παιδική φτώχεια και η κοινωνική απομόνωση – κυρίως στα πρώτα χρόνια της ζωής ενός παιδιού – σχετίζεται με αρνητικά αποτελέσματα για τα παιδιά, που περιλαμβάνουν αυξημένες πιθανότητες παιδικής θνησιμότητας, χαμηλού βάρους γέννησης, δυστυχημάτων, εφηβικής εγκυμοσύνης, συνθηκών στέγασης και εκπαιδευτικής αποτυχίας. Με βάση τον David Piachaud (2001 – αναφέρεται από τους Ruxton και Bennett, 2002:21) “εκείνο που ανησυχεί για την ποιότητα της ζωής των παιδιών και των ευκαιριών που τους δίνονται δεν είναι αυτά καθ’ αυτά τα χαμηλά εισοδήματα αλλά οι συνέπειές τους – για τη διατροφή, το στρες, την απουσία ερεθισμάτων κατά την παιδική ηλικία και την απομόνωση από τις συνήθεις κοινωνικές δραστηριότητες. Όλα αυτά συναποτελούν στην παιδική φτώχεια».

Στις εμπειρίες των παιδιών που αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της φτώχειας και της κοινωνικής απομόνωσης καθοριστικό σημείο είναι «η αίσθηση του στίγματος και της ντροπής». Αυτά τα συναισθήματα ενδυναμώνονται με διάφορους άμεσους και έμμεσους τρόπους. Για παράδειγμα, από τους διαφημιστές και τα ΜΜΕ που προωθώντας διάφορα καταναλωτικά προϊόντα (π.χ. ρούχα, παιχνίδια) από τα ΜΜΕ ενισχύουν τα αισθήματα

στέρξης των παιδιών, που δεν είναι σε θέση να αγοράσουν προϊόντα της τελευταίας μόδας. Επίσης, όμως, από τους ίδιους τους γονείς που σε πολλές περιπτώσεις για κατανοητούς λόγους – έχουν χαμηλές φιλοδοξίες για τα παιδιά τους ή μπορεί να ρίχνουν το φταίξιμο στα παιδιά τους για τη φτώχεια. Ευθύνη έχουν συχνά και τα σχολεία που μπορεί να δίνουν λιγότερη προσοχή στα παιδιά τα οποία μπορεί να θεωρούν ότι αξίζουν λιγότερο ή ότι είναι λιγότερο πιθανόν να είναι πετυχημένα στη ζωή τους. Τέλος, αρνητική συνεισφορά μπορεί να έχουν και οι κοινότητες οι οποίες περιθωριοποιούν τις φτωχογειτονιές και δημιουργούν, συχνά, κακή φήμη για αυτές (Ruxton και Bennett, 2002:13).

Ο Lundberg (1991 αναφέρεται από Whelan και Whelan, 1995:46) αναφέρει πως «οι φτωχές συνθήκες διαβίωσης στα πρώτα χρόνια της ζωής ενός ατόμου αυξάνουν τον κίνδυνο να αρχίσει αλλά και να συνεχίσει με μειονεκτικό τρόπο στη ζωή του. Μπορεί για παράδειγμα, να επηρεάσουν το χρόνο που επενδύει κάποιος σε θέματα εκπαίδευσης, το είδος της πρώτης εργασίας που θα εξασφαλίσει αλλά και τις ευκαιρίες που θα έχει μελλοντικά στην επαγγελματική του σταδιοδρομία.

Όσον αφορά στην Κύπρο, το ζήτημα της παιδικής φτώχειας αλλά και γενικότερα της φτώχειας είναι κάτι καινούριο, για αυτό τα στατιστικά δεδομένα που υπάρχουν είναι πολύ περιορισμένα. Όμως από όσα στοιχεία υπάρχουν διαφαίνεται ότι το πρόβλημα της παιδικής φτώχειας στην Κύπρο είναι περιορισμένο, χάρη στην οικογενειακή αλληλεγγύη η οποία διασφαλίζει την οικονομική υποστήριξη των ατόμων που την έχουν ανάγκη. Έτσι η παρουσία και μόνο ενός παιδιού μέσα στο νοικοκυριό μειώνει τον κίνδυνο φτώχειας κατά το ένα τέταρτο (Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2004-2006, Ιούλιος 2004). Η τάση των παππούδων/γιαγιάδων να δίνουν χαρτζιλίκι στα εγγόνια τους, βοηθώντας οικονομικά με αυτό τον τρόπο τα παιδιά τους, φαίνεται μέσα από την Έρευνα για τον Οικογενειακό Προϋπολογισμό 1996/97. Με βάση την έρευνα για την Κοινωνική Προστασία (Pashardes, 2003) τα παιδιά αντιμετωπίζουν μικρότερο κίνδυνο φτώχειας σε σύγκριση με άλλες ηλικιακές ομάδες αφού τα ζευγάρια με ένα ή περισσότερα παιδιά κάτω των 16 χρόνων, αποτελούν το 41% του πληθυσμού, αντιπροσωπεύουν μόνο το 11,5% του φτωχού πληθυσμού στην Κύπρο. Τα άτομα που ζουν στην επαρχία βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας αφού το ποσοστό των φτωχών που ζουν στις αγροτικές περιοχές είναι 18,1%, ενώ στις αστικές περιοχές το ποσοστό αυτό κατεβαίνει στο 12% (ο συνολικός πληθυσμός στις αγροτικές περιοχές είναι 31% και στις αστικές 69%). Με βάση τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας τα παιδιά που έχουν περισσότερες πιθανότητες να ζουν στη φτώχεια είναι αυτά που ζουν σε:

1. μονογονεϊκές οικογένειες στις οποίες αρχηγός είναι γυναίκα
2. νοικοκυριά χωρίς εισόδημα (άτομα που πάσχουν από χρόνιες παθήσεις, νοικοκυρές κτλ.) και
3. αγροτικές περιοχές όπου το εισόδημα του νοικοκυριού τους είναι χαμηλό

Με βάση την «Έκθεση Προόδου και Υλοποίησης του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση 2004-06» το ποσοστό παιδικής φτώχειας στην Κύπρο, το οποίο σύμφωνα με τα στοιχεία του 1997 ήταν από τα χαμηλότερα στην Ε.Ε., μειώθηκε κατά 1%, φτάνοντας το 2003 στο 11% (για παιδιά κάτω των 16 χρόνων). Ο κίνδυνος φτώχειας

πριν τις κοινωνικές παροχές αυξήθηκε κατά 2% μεταξύ του 1997 και του 2003, αλλά εξακολουθεί να είναι από τους χαμηλότερους μεταξύ των 25 Κρατών Μελών. Η ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος μειώθηκε, καθώς ο δείκτης S80/S20³² μειώθηκε στο 4,1% το 2003, συγκρινόμενος με το 4,4% του 1997. Την ίδια πτωτική πορεία ακολούθησε ο συντελεστής Gini ο οποίος έπεσε κάτω από το μέσο όρο της Ε.Ε. στο 0,27. Στόχος μέχρι το 2006 είναι η σταθεροποίηση του συνολικού ποσοστού του κινδύνου φτώχειας (<60% του διάμεσου εισοδήματος) στο 15%. Προβλέπεται πως μέχρι το 2010 το ποσοστό του πληθυσμού που ζει σε νοικοκυριά με εισόδημα χαμηλότερο του 60% του διάμεσου εισοδήματος, θα μειωθεί στο 14%.

Με βάση την έρευνα για τον Οικογενειακό Προϋπολογισμό του 1996/97, τα νοικοκυριά με τρία τουλάχιστον παιδιά ξοδεύουν σχεδόν το 1,2% του οικογενειακού προϋπολογισμού για χαρτζιλίκι, ενώ σε οικογένειες με δύο παιδιά ξοδεύουν το 0,75% και σε οικογένειες με ένα παιδί το 0,5% του οικογενειακού προϋπολογισμού. Σχεδόν όλα τα παιδιά παίρνουν συνήθως χαρτζιλίκι από τους γονείς τους και επίσης λαμβάνουν χρήματα υπό μορφή δώρου από άλλους συγγενείς (Kouloumou, 2003:615).

Στην Έκθεσή της για την Ευημερία του παιδιού στην Κύπρο η Kouloumou (2003:615) κάνει την υπόθεση, χωρίς να παραθέτει όμως στοιχεία, ότι τα παιδιά που προέρχονται από οικονομικά πιο εύρωστες οικογένειες έχουν μεγαλύτερη αγοραστική και καταναλωτική δύναμη και κατ' συνέπεια περισσότερες ευκαιρίες για ψυχαγωγία. Επομένως μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα παιδιά που προέρχονται από φτωχές οικογένειες υστερούν, συγκρητικά, τόσο στις ευκαιρίες ψυχαγωγίας τόσο και στην πρόσβαση σε ηλεκτρονικό υπολογιστή και το διαδίκτυο.

Με βάση τα στοιχεία της Kouloumou (2003, 616) το 1,8% των παιδιών ηλικίας 15-19 χρόνων είναι οικονομικά ενεργά. Δεν υπάρχουν στοιχεία για το κατά πόσο κάποια παιδιά εργάζονται με μερική απασχόληση μετά το σχολείο. Είναι γνωστό όμως ότι κάποια παιδιά εργάζονται ανεπίσημα κάτω από συνθήκες που είναι άγνωστες. Παρόλο που δεν υπάρχουν τεκμηριωμένα στοιχεία που να αφορούν στο συγκεκριμένο ζήτημα, μπορεί να λεχθεί ότι μόνο μια πολύ μικρή μειονότητα παιδιών συνεισφέρουν σε χρήματα ή σε είδος στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Ένας μικρός αριθμός εργαζόμενων παιδιών, που συνήθως προέρχονται από οικογένειες που αντιμετωπίζουν μακροπρόθεσμα οικονομικά προβλήματα, συμβάλλουν άμεσα στον οικογενειακό προϋπολογισμό. Τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά φυλάνε τα λεφτά τους για αγορά αγαθών για προσωπική τους χρήση (π.χ. μοτοσυκλέτα, αυτοκίνητο) ή άλλων προσωπικών ειδών (π.χ. ρούχα, χαρτζιλίκι) (Kouloumou, 2003:616).

Με βάση την έρευνα European Community Household Panel (2002) οι μονογονιοί και τα παιδιά τους σκοράρουν πιο ψηλά σε σύγκριση με τα άλλα νοικοκυριά σχετικά με τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν τις βασικές τους ανάγκες, να πληρώσουν τους λογαριασμούς και/ή τα έξοδα για το σπίτι, ενώ έχουν συσσωρευμένα προβλήματα – να ικανοποιήσουν τις διατροφικές τους ανάγκες, τις ανάγκες για διακοπές και για ένδυση.

³² Ο δείκτης αυτός είναι η «Αναλογία Ανισότητας Καθαρού Εισοδήματος» ο οποίος αποτελεί την αναλογία του μεριδίου του συνολικού εισοδήματος που παίρνουν τα πλουσιότερα 20% των νοικοκυριών/πληθυσμού προς αυτό που παίρνουν τα φτωχότερα 20% των νοικοκυριών/πληθυσμού.

Τα άτομα στις μονογονεϊκές και μεγάλες οικογένειες έχουν, ποσοστό πάνω από το μέσο όρο, συσσωρευμένα προβλήματα στέγασης. Δεν είναι όμως μόνο τα φτωχά παιδιά που υποφέρουν από αυτές τις αρνητικές συνέπειες αλλά και τα παιδιά που ζούνε σε νοικοκυριά χαμηλού εισοδήματος και ειδικότερα αυτά που ζούνε για μεγάλο χρονικό διάστημα σε τέτοια νοικοκυριά. Έτσι ανάμεσα στα παιδιά που ζούνε σε φτωχές οικογένειες το 45% υποφέρει από συσσωρευμένα μειονεκτήματα, ενώ το ποσοστό των παιδιών που ζούνε για μεγάλο χρονικό διάστημα σε νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα αυξάνεται σχεδόν στο μισό.

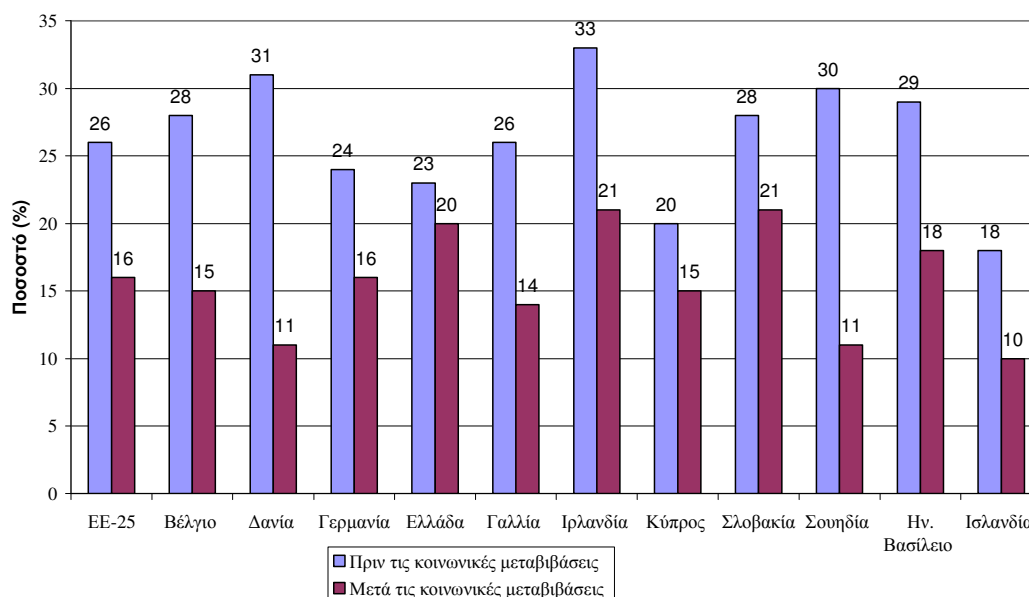
5.1.4 Η φτώχεια σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες

Στην ΕΕ, ως σύνολο, το 2003, το 9,6% των ατόμων ηλικίας μεταξύ 18-59 χρόνων ζούσαν σε νοικοκυριά χωρίς εισοδήματα με τις γυναίκες να έχουν περισσότερες πιθανότητες να είναι μέλη τέτοιων νοικοκυριών. Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα (2001), το 15% περίπου του πληθυσμού της ΕΕ, ή γύρω στα 55 εκατομμύρια άτομα, αντιμετώπιζε τον κίνδυνο φτώχειας αφού ζούσε κάτω από το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος. Περισσότεροι από τους μισούς, ή 9% του πληθυσμού της ΕΕ., αντιμετώπιζε σταθερό κίνδυνο φτώχειας (π.χ βρίσκονταν σε σταθερό κίνδυνο φτώχειας τουλάχιστον για 2 από 3 συνεχόμενα χρόνια) (Scoreboard on implementing the social policy agenda COM (2004) 137 Final).

Υπάρχουν, βέβαια, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα ο κίνδυνος φτώχειας στη Σουηδία ήταν 10% ενώ στην Ιρλανδία έφτανε το 21%. Κάποιες ομάδες, όπως προαναφέρθηκε, είναι ιδιαίτερα ευάλωτες στον κίνδυνο φτώχειας σε σχέση με όλους τους άλλους. Η κατάσταση του νοικοκυριού παίζει σημαντικό ρόλο αφού η οικονομική κατάσταση του ατόμου εξαρτάται από το σύνολο των πηγών που προσφέρονται από όλα τα μέλη που ζουν στο ίδιο νοικοκυριό. Κατά τύπο νοικοκυριού, ο κίνδυνος φτώχειας είναι ψηλότερος ανάμεσα στις μονογονεϊκές οικογένειες (35% ο μέσος όρος για την ΕΕ). Τα άτομα επίσης που ζούνε σε μεγάλα νοικοκυριά με τρία ή περισσότερα εξαρτημένα παιδιά είναι πιο ευάλωτα στον κίνδυνο εισοδηματικής φτώχειας (27% ο μέσος όρος για την ΕΕ) (Scoreboard on implementing the social policy agenda COM (2004) 137 Final).

Διάγραμμα 5.4

Ποσοστά κινδύνου φτώχειας πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις σε διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες, 2003/4

Πηγή: Eurostat

Οι χώρες στις οποίες υπάρχει έντονη διαφορά μεταξύ των ποσοστών κινδύνου φτώχειας πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις είναι η Δανία με 20%, η Σουηδία με 19% και το Βέλγιο με 13%. Οι χώρες στις οποίες η διαφορά μεταξύ των δύο ποσοστών είναι μικρή είναι η Ισλανδία με 8%, η Σλοβακία με 7%, η Κύπρος με 5% και η Ελλάδα με 3%. Οι διαφορές στα ποσοστά αυτά φανερώνουν πως στα κράτη τα οποία παρουσιάζουν μεγάλες ποσοστιαίες διαφορές πριν και μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις έχουν αποτελεσματικότερη κοινωνική πολιτική από ότι οι χώρες με μικρή ποσοστιαία διαφορά.

5.1.5 Η φτώχεια στην Κύπρο

Στην Κύπρο υπάρχουν ισχυροί δεσμοί ανάμεσα στα μέλη της πυρηνικής με την εκτεταμένη οικογένεια, που διασφαλίζουν την οικονομική υποστήριξη αυτών που την έχουν ανάγκη. Η φτώχεια στην Κύπρο τείνει να είναι πρόβλημα των ατόμων που δεν έχουν οικογενειακό υποστηρικτικό δίκτυο, όπως είναι οι μετανάστες και κυρίως αυτοί που ζουν και εργάζονται παράνομα στην Κύπρο (Pashardes, 2003:53). Με βάση τα στοιχεία της έρευνας για τις Οικογενειακές Δαπάνες του 1996/97, τα οποία αναλύθηκαν από τον Πασαρδή (2003), βρέθηκε μεγάλη συχνότητα φτώχειας ανάμεσα στους συνταξιούχους, (ηλικίας πάνω από 65), τους/τις χήρους/ες, τους διαζευγμένους, τα αναλφάβητα άτομα και τα άτομα με μόρφωση δημοτικού (Pashardes, 2003:54). Τα διαζευγμένα άτομα και κυρίως οι χήρες/οι μειονεκτούν σχετικά με τις διαθέσιμες ανέσεις που απολαμβάνουν (Pashardes, 2003:62). Σχεδόν το 20% των χήρων (αντρών και γυναικών) δε διαθέτουν μπάνιο/ντους μέσα στην κατοικία τους, ενώ το ποσοστό των άγαμων και των παντρεμένων που βρίσκονται σε παρόμοια θέση είναι 5,4%. Το ποσοστό των διαζευγμένων που δε διαθέτουν ψυγείο είναι πάνω από 10%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τα άγαμα και τα παντρεμένα άτομα είναι μόνο 1,6%. Η συχνότητα των νοικοκυριών που δεν έχουν τις βασικές ανέσεις είναι ψηλότερες στις αγροτικές σε σύγκριση με τις αστικές περιοχές (Pashardes, 2003:62).

Η **έλλειψη μόρφωσης** είναι παράγοντας που επιδρά θετικά στην αύξηση της φτώχειας στην Κύπρο, αλλά ο αριθμός των ατόμων που επηρεάζονται άρχισε να μειώνεται γιατί το μορφωτικό επίπεδο των Κυπρίων βελτιώθηκε σταδιακά τις τελευταίες δεκαετίες (Pashardes, 2003:66) ενώ παράλληλα το ποσοστό πρόωρης αποχώρησης από το σχολείο είναι περιορισμένο (Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, 2004-06). Ένας άλλος παράγοντας που αυξάνει τις πιθανότητες κινδύνου φτώχειας είναι το **μέγεθος του νοικοκυριού**: δηλαδή, όσο περισσότερα είναι τα μέλη μιας οικογένειας τόσο μεγαλύτερες πιθανότητες υπάρχουν να αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο φτώχειας (Pashardes, 2003:53). Παράλληλα, ο κίνδυνος φτώχειας είναι επικεντρωμένος σε ομάδες με **περιορισμένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας**. Είναι σημαντικό όμως το γεγονός ότι η Κύπρος χαρακτηρίζεται από μια γενικά ευνοϊκή κατάσταση αναφορικά με τις επιδόσεις της στην απασχόληση. Ο μικρός αριθμός ατόμων σε νοικοκυριά όπου κανείς δεν εργάζεται σημαίνει ότι οι βελτιώσεις στην οικονομία διαχέονται σε ευρεία κλίμακα (Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, 2004-06). Επίσης ένας άλλος παράγοντας που σχετίζεται με τη φτώχεια στην Κύπρο είναι η **ηλικία**, αφού το 40% των φτωχών ατόμων στην Κύπρο ήταν ηλικίας 65 ετών και άνω (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2006).

Πίνακας 5.1: Φτώχεια στην Κύπρο κατά ηλικία

Δημογραφικά χαρακτηριστικά	Ποσοστό κάτω από τη γραμμή φτώχειας (%)	Ποσοστό στον πληθυσμό (%)
Αγόρια ηλικίας από 0-15	5,39	13,98
Αγόρια ηλικίας από 16-24	5,52	6,51
Κορίτσια ηλικίας από 0-15	4,64	12,74
Κορίτσια ηλικίας από 16-24	4,30	6,46
Ένα άτομο ηλικίας 65+	90,67	2,24
Δύο ενήλικες + 3 ή περισσότερα παιδιά	4,74	17,12
Μόνοι-γονείς	33,03	1,26
Διαζευγμένες	35,16	1,05
Χήρες	55,56	3,44

Πηγή: Έρευνα Οικογενειακών Εξόδων 1996/97

Όπως βλέπουμε από τον πίνακα πιο πάνω, ποσοστό 55,56% των χήρων γυναικών, 35,16% των διαζευγμένων γυναικών και 33,03% των μόνων-γονιών βρίσκονται κάτω από τη γραμμή φτώχειας. Από την άλλη πλευρά το μέγεθος της οικογένειας δε φαίνεται να σχετίζεται με τα ψηλά ποσοστά φτώχειας (Pashardes, 2003:69). Υπάρχει μεγαλύτερο ποσοστό γυναικών κάτω από τη γραμμή φτώχειας σε σύγκριση με τους άντρες, άσχετα με το αν ζουν στις αστικές ή τις αγροτικές περιοχές (Pashardes, 2003:73). Ο παράγοντας φύλο όμως δεν αποτελεί από μόνος του ένα χαρακτηριστικό που σχετίζεται με ψηλότερες πιθανότητες να βρίσκεται κάποιο άτομο κάτω από τη γραμμή φτώχειας, δείχνει όμως πως η φτώχεια τείνει να είναι πιο αυξημένη ανάμεσα στις γυναίκες παρά στους άντρες, στην Κύπρο. Αυτό συνδέεται με το ότι οι γυναίκες τείνουν να έχουν και κάποια άλλα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τη φτώχεια – όπως για παράδειγμα το ότι έχουν μεγαλύτερα ποσοστά μερικής απασχόλησης και μονογονεϊκότητας. Υπάρχουν επίσης μεγαλύτερα ποσοστά γυναικών που παίρνουν συντάξεις συγκριτικά με τους άντρες (Pashardes, 2003:74).

Οι στατιστικές διαπιστώσεις για τον κίνδυνο φτώχειας στην Κύπρο με βάση τα δεδομένα που έχουν καταγραφεί στο Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση δείχνουν πως η μέτρηση του κινδύνου φτώχειας στην Κύπρο το 1997 συγκρινόταν ευμενώς με τον κίνδυνο φτώχειας με τις χώρες που κατά τεκμήριο έχουν συγκρίσιμη κοινωνική δομή, δηλαδή με τις νότιες ευρωπαϊκές χώρες. Το ποσοστό της Κύπρου ήταν κατά 4-5 μονάδες χαμηλότερο (25%) από την Ελλάδα και την Πορτογαλία, ενώ ελαφρώς μικρότερο, κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες, από την Ιταλία και Ισπανία. Γενικά ομιλούντες το ποσοστό της Κύπρου βρισκόταν κατά μια ποσοστιαία μονάδα πάνω από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο – τόσο των 15 όσο και των 25. Έτσι με βάση τη γραμμή του 60% της διαμέσου (που είναι η κεντρική γραμμή που χρησιμοποιείται στην Ε.Ε.), γύρω στο 16% (έναν στους έξι) θεωρούνταν, το 1997, ότι ήταν εκτεθειμένοι στο κίνδυνο φτώχειας.

Το 2003, με κριτήριο το 60% του εισοδήματος, η Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών έδειξε ότι 15,3% του πληθυσμού στην Κύπρο βρίσκεται σε σχετική φτώχεια (δηλαδή κάτω από £4.389 που αναλογεί σε κάθε άτομο του νοικοκυριού) ενώ παράλληλα ο κίνδυνος φτώχειας που αντιμετωπίζουν οι μονογονεϊκές οικογένειες είναι

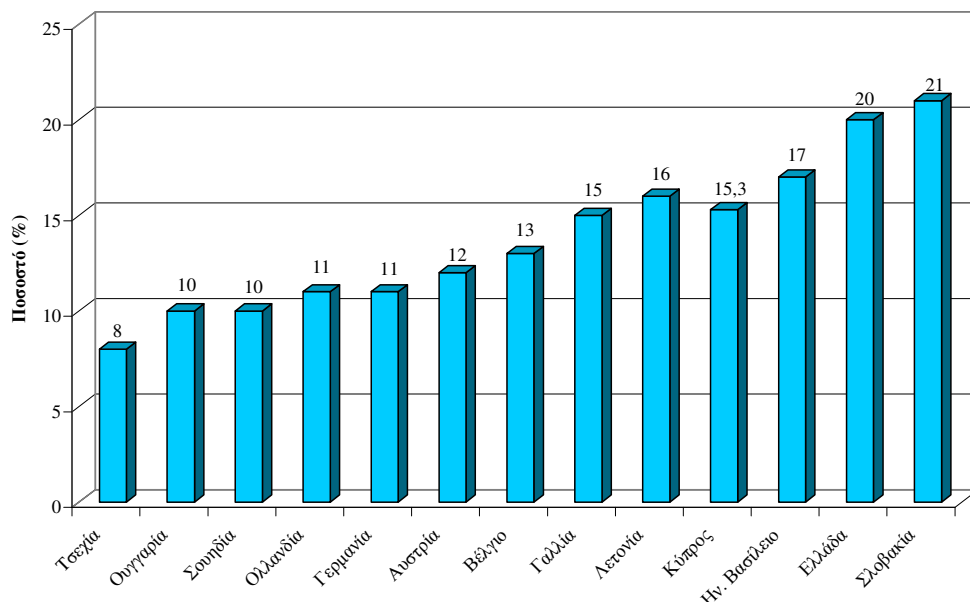
22% - σε σύγκριση με το πολύ ψηλότερο, 41%, που είχε υπολογιστεί από την Έρευνα για τον Οικογενειακό Προγραμματισμό του 1996/97. Το ποσοστό αυτό παραμένει ιδιαίτερα αυξημένο σε σύγκριση με το 15,3% που αναφέρεται στο γενικό πληθυσμό (πριν τις κοινωνικές μεταβιβάσεις το ποσοστό βρίσκεται στο 26% του συνολικού πληθυσμού) (Προσχέδιο για τις Στρατηγικές Κοινωνικής Προστασίας και Κοινωνικής Ενσωμάτωσης, 2006:5). Το ποσοστό κινδύνου φτώχειας στο γενικό πληθυσμό βρίσκεται κάτω από το μέσο όρο της ΕΕ. των 25 που για το 2004 βρισκόταν στο 16% (Eurostat, 2006). Αυτός ο κίνδυνος μειώνεται στο 15% μετά τη συμπερίληψη όλων των μεταβιβάσεων (Στατιστική Υπηρεσία, 2005).

Ο δείκτης αυτός αποτελεί την «κεντρική μέτρηση» του κινδύνου φτώχειας: το ποσοστό ατόμων που ζουν σε νοικοκυριά με εισόδημα (προσαρμοσμένο για τη σύνθεση του νοικοκυριού και τις ηλικίες των μελών) κατώτερο από το 60% του εισοδήματος του μεσαίου πολίτη της καθεμιάς χώρας.

Όμως η μέτρηση αυτή δε λαμβάνει υπόψη καίριες ιδιαιτερότητες της Κυπριακής κοινωνίας, όπως είναι η οικογενειακή υποστήριξη και η παροχή βοήθειας από το στενό οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον, δεδομένα τα οποία βοηθούν στη βελτίωση του προβλήματος και σμικρύνουν τις αρνητικές συνέπειες που θα βίωναν αυτά τα άτομα στην περίπτωση που δε λάμβαναν αυτή την υποστήριξη (π.χ. οικονομική βοήθεια, ψυχολογική στήριξη, φύλαξη των παιδιών). Επίσης δε λαμβάνει υπόψη το ψηλό ποσοστό ιδιοκατοίκησης γεγονός που επιδρά θετικά τόσο στα ίδια τα άτομα αλλά και στη συνολική εικόνα του προβλήματος (Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ενσωμάτωση, 2004-06).

Διάγραμμα 5.5

Ποσοστό πληθυσμού κάτω από το 60% του διάμεσου εθνικού εισοδήματος, 2001/3

Πηγή: European Community Household Panel και Στατιστική Υπηρεσία Κύπρου

Επίσης με βάση την έρευνα για τον Οικογενειακό Προϋπολογισμό του 2003 σημειώθηκε αύξηση του μέσου πραγματικού εισοδήματος κατά 25,6% μεταξύ των ετών 1997 και 2003, ενώ η ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος (S80/S20) μειώθηκε από 4,4 σε 4,1. Τέλος ο συντελεστής Gini έπεσε στο 0,27, από 0,29 που ήταν το 1997 (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2006).

Όσο καθυστερημένα και αν είναι τα αποτελέσματα για τον κίνδυνο φτώχειας στην Κύπρο τα νοικοκυριά που βρίσκονται κάτω από το όριο φτώχειας ή, ακόμα, αυτά που βρίσκονται πάνω από το όριο αλλά έχουν εισόδημα κάτω από το μέσο όρο, χρόνο με το χρόνο βιώνουν μια «διάβρωση του βιοτικού τους επιπέδου» (Πασιαρδής και Χατζησπύρου, 2006). Επίσης, με βάση τους Νικολαΐδου, Πασιαρδή και Χατζησπύρου (2006) υπάρχουν ορισμένες κατηγορίες νοικοκυριών για τις οποίες μπορεί να πει κάποιος με βεβαιότητα ότι η θέση τους στην κατανομή του εισοδήματος έχει χειροτερεύσει. Ανάμεσα σε αυτά τα νοικοκυριά, περιλαμβάνονται και οι μονογονεϊκές οικογένειες.

Ο λόγος οφείλεται στο ότι ο υπολογισμός του κόστους ζωής γίνεται με τη χρήση του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, ο οποίος εκφράζει περισσότερο το κόστος ζωής των νοικοκυριών στα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα, με αποτέλεσμα αυτά τα νοικοκυριά να προστατεύονται περισσότερο από τον πληθωρισμό. Με βάση τους υπολογισμούς που έγιναν από τη Μονάδα Οικονομικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Κύπρου:

- η αύξηση του κόστους ζωής για τα νοικοκυριά που είναι κάτω από το όριο της φτώχειας ήταν 10,6%
- τα νοικοκυριά που βρίσκονται πάνω από το όριο της φτώχειας αλλά έχουν εισόδημα κάτω του μέσου αντιμετώπισαν αύξηση του κόστους ζωής κατά 7,9%, και
- τα νοικοκυριά με εισοδήματα πάνω του μέσου εισοδήματος είχαν αύξηση του κόστους που ήταν μόλις 4.7%.

Μια λύση που θα μπορούσε να προταθεί, η οποία όμως κρίνεται ως καταστροφική για την οικονομία ενός τόπου, αφού θα αύξανε πάρα πολύ το εργατικό κόστος, θα ήταν η χρήση του «δημοκρατικού» δείκτη τιμών κατά τον οποίο ο κάθε καταναλωτής έχει την ίδια βαρύτητα στον υπολογισμό του. Έτσι για την άμβλυνση του συγκεκριμένου προβλήματος οι Πασιαρδής και Χατζησπύρου (2006) εισηγούνται την αύξηση των συντάξεων και των κοινωνικών παροχών που αφορούν τα νοικοκυριά με χαμηλά εισοδήματα όχι στη βάση του Δείκτη Τιμών Καταναλωτή αλλά με τη χρήση του δημοκρατικού δείκτη τιμών ο οποίος κρίνεται ως πιο αντιπροσωπευτικός αφού αντανακλά το κόστος ζωής του καταναλωτή με το μέσο εισόδημα. Ο δείκτης αυτός θεωρείται ανάλογος της πραγματικής αύξησης του κόστους ζωής των συγκεκριμένων νοικοκυριών. Η αύξηση των κοινωνικών δαπανών του κράτους θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με μείωση των κρατικών ωφελημάτων που παρέχονται στις ψηλές εισοδηματικές τάξεις.

5.1.6 Ο Νόμος για το Δημόσιο Βοήθημα

Στις 28 Απριλίου 2006 ψηφίστηκε ο νέος νόμος περί Δημοσίων Βοηθημάτων και Υπηρεσιών και καταργήθηκαν οι δύο προηγούμενοι του 1991 και 2003. Ο νέος αυτός νόμος θεωρείται ιδιαίτερα σημαντικός αφού οριοθετεί ριζικές αλλαγές που αποσκοπούν στη διατήρηση αλλά και βελτίωση του βιοτικού επιπέδου ζωής των ατόμων/οικογενειών που είναι λήπτες Δημόσιου Βοηθήματος. Το Δημόσιο Βοήθημα περιλαμβάνει βοήθημα σε μετρητά ή σε είδος. Στόχος του είναι να καλύπτει τις βασικές και τις ειδικές ανάγκες των ληπτών. Οι **βασικές ανάγκες** περιλαμβάνουν: «τροφή, απαραίτητη ένδυση και υπόδηση, υδατοπρομήθεια, καύσιμα, φωτισμό, είδη υγιεινής διαβίωσης καθώς επίσης ανάγκες σχετικές με την προσωπική άνεση του αιτητή και κάθε προσώπου που εξαρτάται από αυτόν». Οι **ειδικές ανάγκες** περιλαμβάνουν: «στέγαση, φροντίδα, καθώς και άλλες ανάγκες οι οποίες προκύπτουν από την ψυχική ή σωματική υγεία ή οποιαδήποτε ανικανότητα του αιτητή ή του λήπτη ή των εξαρτώμενων του και των οποίων η ικανοποίηση θα μειώσει το βαθμό εξάρτησής τους από το δημόσιο βοήθημα ή θα συμβάλει ουσιαστικά στην περιφρούρηση της αξιοπρέπειάς τους» (Ο Περί Δημοσίων Βοηθημάτων και Υπηρεσιών Νόμος του 2006). Οι σημαντικότερες αλλαγές που έχουν γίνει και σχετίζονται άμεσα με τις μονογονεϊκές οικογένειες είναι:

1. Ο νόμος υιοθετεί για πρώτη φορά τον όρο «άγαμος γονέας» (στον προηγούμενο νόμο γινόταν αναφορά σε άγαμη μητέρα) ενώ επίσης, (για πρώτη πάλι φορά) εξακολουθεί να θεωρεί «άγαμο γονέα» εκείνο το γονέα που «σύνηψε οποιοδήποτε γάμο με πρόσωπο που δεν είναι γονέας του εν λόγω τέκνου» κατοχυρώνοντας, με αυτό τον τρόπο την παροχή βοήθειας στους άγαμους γονείς με εξαρτώμενα παιδιά ακόμα και μετά το γάμο τους με ένα άτομο που δεν είναι ο/η βιολογικός/η πατέρας/μητέρα του παιδιού τους.
2. Η διάκριση σε βάρος των αντρών μόνων-γονέων σ' ότι αφορά τα δικαιώματα για το δημόσιο βοήθημα έχει αρθεί.
3. Στον ορισμό του μόνου-γονέα συμπεριλαμβάνονται, για πρώτη φορά, οι διαζευγμένοι ή εν διαστάση μόνου-γονείς.
4. Μόνοι-γονείς θεωρούνται επίσης οι γονείς που ο/η σύζυγός τους εκτίει ποινή φυλάκισης διάρκειας τουλάχιστον ενός έτους (στον παλαιότερο νόμο για να οριστεί κάποιος ως μονογονιός έπρεπε ο/η σύζυγός του/της να εκτίει ποινή φυλάκισης πάνω από 5 χρόνια).
5. Μονογονιοί θεωρούνται επίσης οι γονείς που έχουν την ευθύνη φύλαξης και φροντίδας των παιδιών τους μετά από εξαφάνιση του άλλου γονέα χωρίς να υπάρχουν οποιεσδήποτε πληροφορίες ότι βρίσκεται στη ζωή τους τελευταίους 12 μήνες, σε αντίθεση με τον προηγούμενο νόμο ο οποίος θεωρούσε κάποιο μονογονιό μετά από 7 χρόνια.
6. Εξαρτώμενα παιδιά θεωρούνται τα παιδιά που παρόλο που συμπλήρωσαν το 18^ο έτος είναι εθνοφρουροί ή φοιτούν σε σχολές τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Στον παλαιότερο νόμο εξαρτώμενα παιδιά θεωρούνταν αυτά που ήταν κάτω των 18 και μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους κάθε παιδιού αποκοπτόταν το ποσό που αναλογούσε σε αυτό το παιδί άσχετα αν αυτό το παιδί ήταν στην πραγματικότητα οικονομικά εξαρτημένος.

7. Δε θεωρεί εισόδημα της οικογένειας τη διατροφή που δίνεται από τον ένα γονέα. Παρόλο που και στον προηγούμενο νόμο υπήρχε η συγκεκριμένη πρόνοια εντούτοις αυτή δεν ήταν ξεκάθαρη με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα αφού κάποιοι ερμήνευαν το νόμο με διαφορετικό τρόπο.
8. Στις περιπτώσεις που ο λήπτης δημόσιου βοηθήματος ή ο σύζυγος ή η σύζυγος ή ο συμβίος ή η συμβία του αντίστοιχα, εργοδοτηθεί μετά από ανεργία τουλάχιστον έξι μηνών θα συνεχίσει να λαμβάνει δημόσιο βοήθημα για τον ίδιο και για τα εξαρτώμενα από αυτόν πρόσωπα για τους επόμενους δώδεκα μήνες με τον εξής τρόπο: 1. ολόκληρο το ποσό που λάμβανε και προηγουμένως για τους τέσσερις πρώτους μήνες από την εργοδότησή του 2. τα δύο τρίτα του ποσού που λάμβανε αρχικά, για τους επόμενους τέσσερις μήνες και 3. το ένα τρίτο του ποσού που λάμβανε αρχικά, για τους επόμενους τέσσερις μήνες.
9. Στις γυναίκες που είναι λήπτριες Δημόσιου Βοηθήματος δίνεται βοήθημα τοκετού ύψους 150ΛΚ από το Γραφείο Ευημερίας, ποσό το οποίο δεν παραχωρούνταν προηγουμένως στις λήπτριες Δημόσιου Βοηθήματος.

Ένα στοιχείο το οποίο υπήρχε και στον προηγούμενο νόμο είναι το γεγονός ότι το 50% του καθαρού εισοδήματος από εργασία του αιτητή ή λήπτη ή ποσό μέχρι 150ΛΚ (οποιοδήποτε από τα δύο είναι μεγαλύτερο) δε λαμβάνεται υπόψη για την παροχή του Δημόσιου Βοηθήματος αν αυτός είναι μόνος-γονέας στην οικογένεια και έχει εξαρτώμενα πρόσωπα.

Το τρέχον ετήσιο ύψος επιδόματος για βασικές ανάγκες είναι:

• Για το λήπτη (αρχηγό οικογένειας)	Λ.Κ. 2,522
• Για κάθε εξαρτώμενο ηλικίας 14+	Λ.Κ. 1,261
• Για κάθε εξαρτώμενο ηλικίας κάτω των 14 ετών	Λ.Κ. 631

Επιπρόσθετα από το επίδομα βασικών αναγκών, καταβάλλεται στο λήπτη επίδομα προσωπικής άνεσης 156 Λ.Κ. ετησίως, το οποίο αυξάνεται κατά 78 Λ.Κ. για κάθε εξαρτώμενο μέλος της οικογένειας. Για λήπτες που δε διαθέτουν ιδιοκτήτη κατοικία καταβάλλεται και επίδομα ενοικίου ίσο με 50% του ολικού βασικού δημόσιου βοηθήματος. Στις περιπτώσεις ληπτών με αναπηρία, καταβάλλεται επιπρόσθετα επίδομα ίσο με 50% του ατομικού βασικού επιδόματος.

Το βασικό δημόσιο βοήθημα το 2003 ήταν 57% του ορίου της σχετικής φτώχειας (Λ.Κ.4,389 για ένα άτομο). Για λήπτη που δε διέθετε ιδιόκτητη κατοικία το ποσοστό αυτό ανερχόταν στο 84% της γραμμής σχετικής φτώχειας.

Για τις μονογονεϊκές οικογένειες ποσοστό 50% του καθαρού εισοδήματος από εργασία, με ανώτατο όριο το ποσό των 150 Λ.Κ. μηνιαίως, δε λαμβάνεται υπόψη για καθορισμό του δικαιώματος και του ποσού δημοσίου βοηθήματος. Ομοίως δε λαμβάνεται υπόψη και το επίδομα τέκνου.

5.1.7 Φτώχεια και μονογονεϊκές οικογένειες

Διάφορες έρευνες (π.χ. Peterson, 1996) δείχνουν ότι υπάρχει μια χειροτέρευση στην οικονομική κατάσταση των μητέρων, μετά το διαζύγιο (από 13% σε 35%), ενώ η οικονομική κατάσταση των πατέρων βελτιώνεται. Το φύλο στις μονογονεϊκές οικογένειες είναι ένας σημαντικός παράγοντας φτώχειας. Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά στα οποία αρχηγός είναι γυναίκα βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας όταν συγκριθούν με νοικοκυριά στα οποία αρχηγός είναι άντρας (Pashardes, 2003).

Η φτώχεια στις μονογονεϊκές οικογένειες έχει πολλές διαστάσεις: οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και συναισθηματική (Κογκίδου & Πανταζής, 1990:24). Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο του οικονομικού και κοινωνικού αποκλεισμού. Η Παπαδοπούλου (2001) παρουσιάζει δύο τύπους μονογονεϊκών οικογενειών με βάση το βαθμό ευπάθειας. Ο πρώτος τύπος αντιστοιχεί στους λεγόμενους «εύθραυστους», που ονομάζονται έτσι γιατί ζουν σε μια παρατεταμένη «κοινωνική ευθραυστότητα». Ο τύπος αυτός χαρακτηρίζεται μεν από κοινωνική ευπάθεια, αλλά δεν παρουσιάζει οποιαδήποτε άλλα χαρακτηριστικά κοινωνικού αποκλεισμού. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι μονογονεϊκές οικογένειες οι οποίες δε μειονεκτούν πουθενά εκτός από το γεγονός ότι πρέπει να μεγαλώσουν μόνοι τους τα παιδιά τους. Δεν έχουν δηλαδή κάποιο οικονομικό πρόβλημα, είναι απόλυτα ενσωματωμένοι στο κοινωνικό περιβάλλον και έχουν στενές και δυνατές σχέσεις με τους συγγενείς και τους φίλους τους. Τα άτομα αυτά αρνούνται οποιαδήποτε βοήθεια εκτός από την προσφορά εργασίας ή αγνοούν συνειδητά οποιαδήποτε ανταλλαγή και έτσι οι κοινωνικές υπηρεσίες δεν είναι απαραίτητες σε αυτό τον τύπο μονογονεϊκών οικογενειών.

Ο δεύτερος τύπος μονογονεϊκών οικογενειών ονομάζεται «εκδηλωμένη κοινωνική μειονεξία». Σε αυτό τον τύπο τα προβλήματα είναι πολύ περισσότερα από την προηγούμενη περίπτωση, αλλά δεν εμφανίζονται καταστάσεις κοινωνικού αποκλεισμού. Πρόκειται για άτομα που είναι «άεργα» δηλαδή που δεν εργάστηκαν ποτέ προηγουμένως ή που δούλεψαν στο παρελθόν για ένα διάστημα αλλά τώρα δεν ψάχνουν εργασία, ή δεν ενδιαφέρονται να δουλέψουν για πολλαπλούς λόγους – π.χ. έχουν την ευθύνη φύλαξης των παιδιών, δεν έχουν κάποια ειδίκευση ή δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας, έχουν προχωρημένη ηλικία ή πρόβλημα υγείας. Επίσης αναφέρεται πως αυτή η ομάδα μονογονεϊκών οικογενειών είναι απόλυτα ενσωματωμένη στο κοινωνικό περιβάλλον και έχει στενές και δυνατές σχέσεις με συγγενείς και φίλους.

Ένας άλλος τρόπος να δούμε τις επιπτώσεις της φτώχειας στις μονογονεϊκές οικογένειες είναι μέσα από τις προσεγγίσεις που τονίζουν την «κοινωνική ευπάθεια». Κοινωνικά ευπαθείς ομάδες είναι οι ομάδες οι οποίες «απειλούνται» ή «κινδυνεύουν» όταν βιώνουν αποκλεισμό (άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται είναι «ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες», «ομάδες υψηλού κινδύνου»). Οι ευπαθείς ομάδες δεν είναι οι ίδιες με τις «κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες». Οι οικογενειακοί και γενικότερα οι κοινωνικοί δεσμοί παίζουν καθοριστικό ρόλο στις διαδικασίες αποκλεισμού. Συνήθως ο ρόλος τους είναι προστατευτικός και έχει ως αποτέλεσμα να αποτρέπει τέτοιες εμπειρίες. Αλλά για κάποιες «ακραίες περιπτώσεις», η οικογένεια μπορεί να παίζει ένα ρόλο «διφορούμενο» και ως αποτέλεσμα να παράγει ασυνείδητα κάποιες μορφές αποκλεισμού

(Παπαδοπούλου, 2001:27). Τέτοιες περιπτώσεις μπορούν να παρουσιαστούν σε μονογονεϊκές οικογένειες οι οποίες δε βρίσκουν την απαραίτητη στήριξη και βοήθεια από την οικογένειά τους και το στενό φιλικό τους περιβάλλον. Αυτό μπορεί να οδηγήσει μια μονογονεϊκή οικογένεια στον κοινωνικό αποκλεισμό.

5.1.8 Το μέγεθος της φτώχειας στις μονογονεϊκές οικογένειες: η περίπτωση της Μ. Βρετανίας

Θα ήταν ενδιαφέρον να εξετάζαμε σε μεγαλύτερο βάθος τη σχέση φτώχειας και μονογονεϊκότητας. Επαρκής τεκμηρίωση των εμπειρικών δεδομένων προσφέρει η περίπτωση της Μ. Βρετανίας, όπου το φαινόμενο τυγχάνει διαχρονικής μελέτης. Όπως σημειώνουν οι Rowlingson και McKay (2002), η σχέση φτώχειας και μονογονεϊκότητας είναι αμφίδρομη, δηλαδή η φτώχεια είναι συχνά μια από τις αιτίες της μονογονεϊκότητας αλλά επίσης μια από τις πιο πιθανές συνέπειές της. Αυτό ισχύει κυρίως για τις άγαμες μόνες-μητέρες. Οι μονογονιοί και τα παιδιά τους κατατάσσονται μεταξύ των πιο φτωχών ομάδων στη Μ. Βρετανία και υπάρχει συσχετισμός μεταξύ της φτώχειας και της μονογονεϊκότητας καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας. Οι πατέρες οι οποίοι δεν κατοικούν με τα παιδιά τους τείνουν επίσης να ζουν με χαμηλότερα εισοδήματα από το μέσο όρο» (Rowlingson & McKay, 2002: 97). Μια δημοσκόπηση για τους μόνους-γονείς το 1993 κατέδειξε πως σχεδόν οι μισοί ανέφεραν ότι ανησυχούν για τα λεφτά «σχεδόν όλη την ώρα» (Ford et al. 1995).

Ο κυριότερος λόγος για τα χαμηλά επίπεδα εισοδήματος στις μονογονεϊκές οικογένειες σχετίζεται περισσότερο με την απουσία εισοδημάτων και όχι από τη μονογονεϊκότητα αυτή καθ' αυτή (Rowlingson & McKay, 2002:105). Έτσι για παράδειγμα στη Μ. Βρετανία:

- Σχεδόν 4 στα 5 παιδιά στις βρετανικές μονογονεϊκές οικογένειες έχουν εισοδήματα στο κατώτερο 40% της κατανομής των εισοδημάτων.
- Το 62% των παιδιών (με βάση το εισόδημα το οποίο είναι κάτω από το μέσο όρο εισοδημάτων κάθε χώρας) που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες ζούνε στη φτώχεια 1998/99 (Department of Social Security, 2000).
- Το ισοδύναμο ποσοστό για όλα τα παιδιά είναι το ένα στα τρία (34%)
- Σχεδόν τα μισά από όλα τα φτωχά παιδιά (1.8 εκ. σε σύνολο 3.8 εκ) ζούνε σε μονογονεϊκές οικογένειες

Πηγή: Households below average incomes 1998/99 (Department of Social Security 2000)

Ένας βασικός λόγος για τον οποίο οι μονογονιοί στη Μ. Βρετανία δεν εργάζονται είναι λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και των μειωμένων προσόντων τους. Σε μια έρευνα που έγινε από τους Rowlingson & McKay (2002:6) η πλειοψηφία των μονογονιών (62%) δεν είχαν πληρωμένη εργασία ή δε δούλευαν 16 ή περισσότερες ώρες τη βδομάδα. Οι περισσότεροι από αυτούς που δε δούλευαν, φρόντιζαν το σπίτι και την οικογένειά τους, όμως κάποιοι (6%) δούλευαν για λίγες ώρες τη βδομάδα, άλλοι ήταν άνεργοι και έψαχναν για δουλειά (5%), άλλοι δήλωσαν ότι ήταν άρρωστοι ή ανήμποροι

(5%) και το 2% δήλωσε πως σπούδαζε. Οι άγαμες μητέρες ήταν λιγότερο πιθανόν να δουλεύουν και ακολουθούσαν οι μόνες-μητέρες που χώρισαν μετά από συμβίωση. Οι μόνοι-πατέρες και οι μόνες-μητέρες που πήραν διαζύγιο ήταν πιο πιθανό να δουλεύουν. Από όλες τις ομάδες οι μόνοι-πατέρες ήταν πιθανότερο να έχουν ψηλά ή μέτρια εισοδήματα. Μια σύγκριση μεταξύ των δύο φύλων έδειξε πως οι μόνοι-πατέρες ήταν πιο πιθανόν να δουλεύουν, όμως τα ποσοστά απασχόλησης τους έπεφταν λίγο σε σύγκριση με τους πατέρες στις διγονεϊκές οικογένειες.

Είναι πάντοτε καλύτερη η κατάσταση στις διγονεϊκές οικογένειες; Οι περισσότεροι στατιστικολόγοι που ασχολούνται με τη φτώχεια υποθέτουν πως τα λεφτά διαμοιράζονται ίσα ανάμεσα σε μέλη των διγονεϊκών νοικοκυριών. Αυτό σημαίνει πως όλα τα μέλη του νοικοκυριού έχουν το ίδιο βιοτικό επίπεδο. Όμως η έρευνα των Goode et al. (1998) κατέδειξε πως οι πηγές δεν κατανέμονται ισότιμα μέσα στο νοικοκυριό και αυτό σημαίνει πως δεν έχουν το ίδιο βιοτικό επίπεδο όλα τα μέλη στο νοικοκυριό. Οι άντρες που έχουν σύντροφο κρατούν το κύριο μέρος του εισοδήματος για τους εαυτούς τους και πιθανόν να μην το μοιράζονται με τα υπόλοιπα μέλη του νοικοκυριού. Η έρευνα υπογραμμίζει τις διαφορές που έχουν τα μέλη του νοικοκυριού στην πρόσβαση στο οικογενειακό εισόδημα και το βαθμό ελέγχου που εξασκείται στην κατανομή του μέσα στην οικογένεια. Όλα αυτά σημαίνουν πως οι γυναίκες και τα παιδιά σε κάποιες διγονεϊκές οικογένειες μπορεί να αντιμετωπίζουν «αφανή φτώχεια» σε βαθμό μάλιστα στον οποίο να βρίσκονταν σε καλύτερη οικονομική κατάσταση υπό το καθεστώς της μονογονεϊκότητας έστω και αν είχαν χαμηλότερο εισόδημα. Με βάση το Land (1994) ένα τρίτο περίπου των μονογονιών νιώθουν καλύτερα ως μόνοι-γονείς. Αυτό σημαίνει πως οι γυναίκες που χωρίζουν από το σύντροφό τους μπορεί στην πραγματικότητα να είναι σε χειρότερη οικονομική κατάσταση όταν γίνουν μονογονιοί όμως συχνά νιώθουν καλύτερα επειδή έχουν το πλήρη έλεγχο του εισοδήματός τους.

Οι ίδιες συγκρίσεις μπορούν να γίνουν μεταξύ ενηλίκων και παιδιών. Είναι γενικά παραδεκτό πως οι γονείς και ειδικότερα οι μητέρες θυσιάζουν πολλές φορές πράγματα ή λεφτά που θα μπορούσαν να έχουν για τον εαυτό τους για να δώσουν στα παιδιά τους αυτά που χρειάζονται (Kempson et al., 1994).

5.1.9 Φτώχεια και υγεία στις μονογονεϊκές οικογένειες

Οι συγγραφείς του Black Report του 1980 (Townsend et al, 1998 αναφερόμενο από Taylor και Field, 2003:51) αναφέρουν τρεις κύριους παράγοντες που επηρεάζουν τη σχέση κοινωνικο-οικονομικής ανισότητας και υγείας. Ο πρώτος παράγοντας σχετίζεται με τις διαφορές στις «υλικές συνθήκες» όπως το εισόδημα, τη στέγαση και το εργασιακό περιβάλλον. Ο δεύτερος παράγοντας είναι ο ακριβώς αντίθετος από τον πρώτο και αφορά την «κοινωνική επιλογή», δηλαδή το γεγονός ότι οι άνθρωποι επιλέγονται στις κοινωνικές τους θέσεις ανάλογα με την κατάσταση της υγείας τους. Για παράδειγμα, τα άτομα που δεν έχουν καλή υγεία είναι λιγότερο πιθανόν να ασκούν κάποιο επάγγελμα με ψηλά εισοδήματα, ενώ και είναι πιο πιθανόν να υπερ-εκπροσωπούνται στα χαμηλότερα επαγγελματικά στρώματα. Ο τρίτος λόγος εστιάζεται στις διαφορές στην κουλτούρα και τη συμπεριφορά, μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Τα άτομα που ανήκουν στα

χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα είναι πιθανότερο να έχουν λιγότερες προσδοκίες για την υγεία τους αφού θεωρούν την αρρώστια ως αποτέλεσμα της τύχης ή της μοίρας, ενώ αντίθετα τα άτομα που προέρχονται από τα ψηλότερα κοινωνικά στρώματα πιστεύουν ότι η δική τους συμπεριφορά μπορεί να βελτιώσει την κατάσταση της υγείας τους και είναι επίσης πιο πιθανόν να απευθυνθούν σε ειδικούς από τα πρώτα στάδια της ασθένειας. Οι διαφορετικές αντιλήψεις σχετίζονται επίσης με τις συμπεριφορές τους σε θέματα υγείας όπως το κάπνισμα, η σωματική άσκηση, η δίαιτα κ.α.

Η μονογονεϊκότητα οδηγεί συχνά στη δημιουργία αρνητικών οικονομικών συνθηκών, που με τη σειρά τους οδηγούν σε μακροχρόνια φτώχεια με αυξημένο κίνδυνο διαταραχής της υγείας (ψυχικής και σωματικής). Συχνά, ιδιαίτερα χρόνια προβλήματα υγείας μπορεί να διαταράξουν τις οικογενειακές σχέσεις και κατ' αυτό τον τρόπο να οδηγήσουν στον χωρισμό και τη μονογονεϊκότητα (Κογκίδου και Πανταζής 1990: 53-4). Μια εναλλακτική ερμηνεία θεωρεί πως η υγεία μπορεί να επηρεάσει τη γονική και συζυγική υπόσταση κάποιου ατόμου αφού τα μη υγιή άτομα είναι λιγότερο πιθανόν να παντρευτούν, να παραμείνουν παντρεμένα ή να ξαναπαντρευτούν (Benzeval, M. 1998, Elstad, J., 1996). Τέλος, οι παρατεταμένες αρρώστιες συχνά οδηγούν σε κακή οικονομική κατάσταση και κατά συνέπεια σε μεγαλύτερα επίπεδα φτώχειας.

Οι μονογονιοί στη Μ. Βρετανία και τα παιδιά τους έχουν χαμηλά επίπεδα υγείας και σχετικά ψηλά επίπεδα ανικανότητας ενώ παράλληλα ζουν σε φτωχές κατοικίες. Στην έρευνα των Marsh et al. (1999) το 54% των μονογονιών ανέφεραν πως είχαν καλή υγεία ενώ το 30% πως η υγεία τους ήταν αρκετά καλή και το 16% πως ήταν φτωχή. Η υγεία ήταν στενά συνυφασμένη με την επαγγελματική τους θέση. Τα ¾ αυτών που είχαν ψηλά εισοδήματα ή ήταν αυτοεργοδοτούμενοι είχαν καλή υγεία σε σύγκριση με αυτούς που δε δούλευαν (από τους οποίους λιγότεροι από τους μισούς δήλωσαν πως δεν είχαν καλή υγεία). Η υπόθεση που προτείνει ο Wilkinson (2004:112) είναι πως ιστορικά οι βελτιώσεις στα εισοδηματικά επίπεδα αποτέλεσαν τη μεγαλύτερη δύναμη για βελτίωση της υγείας ενός πληθυσμού. Σήμερα όμως στον ανεπτυγμένο κόσμο, όπως δείχνουν τα δεδομένα, δεν είναι τα επίπεδα του εισοδήματος που επηρεάζουν αλλά ο βαθμός της εισοδηματικής ανισότητας. Αυτοί που βρίσκονται σε επίπεδα σχετικής φτώχειας έχουν λιγότερη αυτονομία και έλεγχο της ζωής τους, χαρακτηρίζονται από αδύνατους κοινωνικούς δεσμούς και βιώνουν περισσότερο στρες στα πρώτα στάδια της ζωής τους (Wilkinson, 1996, Taylor και Field, 2003:58), επιχείρημα το οποίο στηρίζεται από τα ευρήματα διαφόρων ερευνών.

Ο συσχετισμός μεταξύ εργασίας και αρρώστιας ή ανικανότητας είναι πολύ σημαντικός και οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι κάποιοι εργαζόμενοι αρρώστησαν και αναγκάστηκαν να παρατήσουν τη δουλειά τους ή στο γεγονός ότι η αρρώστια/ανικανότητα τους δημιουργεί πρόβλημα εξεύρεσης εργασίας ή πιθανόν η ανεργία να αποτελεί αιτία πρόκλησης διαφόρων ειδών ασθενειών που σχετίζονται κυρίως με το στρες και την κατάθλιψη. Σε γενικό επίπεδο διάφορα αποτελέσματα ερευνών καταδεικνύουν πως υπάρχει μια θετική σχέση μεταξύ του στρες και ενός μεγάλου εύρους ασθενειών (Elliot Eisdorfer, 1982 αναφερόμενο από Williams, 1990:88). Τα άτομα που ανήκουν στα ψηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα έχουν περισσότερα κοινωνικά και ψυχολογικά στηρίγματα που τους παρέχουν τη δυνατότητα να αντιμετωπίσουν πιο εύκολα διάφορα «στρεσογόνα» δεδομένα (Adler et al.).

Με βάση την έρευνα των Marsh et al. (2001) οι διαφορές στην υγεία μεταξύ των διαφόρων τύπων μονογονιών δεν ήταν μεγάλες – οι μονογονιοί που δεν παντρεύτηκαν ποτέ είχαν παρόμοιο προφίλ υγείας όπως και οι χωρισμένοι και οι διαζευγμένοι. Ένας άλλος τρόπος μελέτης της ασθενικότητας και της ανικανότητας είναι η έρευνα των χρόνιων προβλημάτων υγείας. Με βάση την παραπάνω έρευνα τρεις στους δέκα μονογονιούς είπαν ότι έχουν τουλάχιστον ένα χρόνια πρόβλημα υγείας. Το γεγονός αυτό συνδέεται με την επαγγελματική θέση και έτσι φαίνεται πως αυτοί που δεν εργάζονταν ήταν πιο πιθανόν να έχουν τέτοια προβλήματα. Μια άλλη έρευνα που έγινε από τους Ford et al. (1998) κατέδειξε πως το 30% από αυτούς που είχαν μακροχρόνια προβλήματα είχαν μυοσκελετικά προβλήματα (αρθρικά προβλήματα στην πλάτη), 17% είχαν αναπνευστικά προβλήματα (βρογχίτιδα, άσθμα), 14% είχαν ψυχολογικά προβλήματα (κατάθλιψη, ανησυχία) και 11% είχαν προβλήματα στο νευρικό σύστημα/αισθητήρια όργανα (επιληψία, MS). Δεν είναι μόνο μια σημαντική μερίδα μονογονιών που αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας, αλλά είναι πιθανόν, σε κάποιο βαθμό, παρόμοια προβλήματα να έχουν τα παιδιά τους. Έτσι, στην ίδια έρευνα το 1/3 των μονογονιών είχαν τουλάχιστον ένα παιδί με χρόνια πρόβλημα υγείας ή ανικανότητας. Αυτό είχε αρνητική επίδραση για τη συμμετοχή αυτών των μόνων-γονέων στην αγορά εργασίας. Επίσης, περίπου ένας στους δέκα μονογονιούς δήλωσε πως φρόντιζε κάποιο άλλο άρρωστο άτομο εκτός από τα παιδιά του.

Η έρευνα των Ford et al. εξέτασε επίσης τις τάσεις που εμφανίζονται στην κατάσταση της υγείας. Βρήκε ανησυχητικές τάσεις χειροτέρευσης της υγείας μιας ομάδας μονογονεϊκών οικογενειών. Το 1991 μόνο ένας στους επτά (15%) δήλωσαν πως πάσχουν από κάποια χρόνια πάθηση, το ποσοστό αυτό όμως ανέβηκε στο 20% το 1993, στο 25% το 1994 και στο 29% ένα χρόνο μετά. Περισσότεροι από τους μισούς μονογονιούς (57%) δεν ανέφεραν ποτέ κάποια μακροχρόνια πάθηση μεταξύ 1991-1995, αλλά ένα μικρό ποσοστό (7%) αναφέρονταν συστηματικά στην ύπαρξη μιας τέτοιας πάθησης. Μεταξύ άλλων κάποιοι είδαν την υγεία τους να καλυτερεύει και κάποιοι να χειροτερεύει: αυτή η κατάσταση ήταν άμεσα συνυφασμένη με την επαγγελματική τους κατάσταση. Οι μισοί από αυτούς που δήλωσαν ότι είχαν πρόβλημα υγείας καθ' όλη τη διάρκεια της έρευνας (πέντε χρόνια) ή ότι το πρόβλημα εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια της έρευνας, δε δούλεψαν ποτέ κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας. Ένα μέρος αυτής της τάσης μπορεί να εμφανίστηκε λόγω της γενικής γήρανσης της ομάδας που πήρε μέρος στην διαχρονική αυτή μελέτη. Όσον αφορά στις αλλαγές στην υγεία των παιδιών, στην ίδια έρευνα, βρέθηκε ότι σε ποσοστό 4% των νοικοκυριών, υπήρχε τουλάχιστον ένα παιδί με μακροχρόνια προβλήματα σε κάθε έτος που γινόταν η έρευνα. Στα 2/3 των νοικοκυριών όλα τα παιδιά παρέμειναν υγιή κατά τη διάρκεια της έρευνας. Περίπου τρεις στους δέκα είχαν κάποια εμπειρία με παιδί να υποφέρει από κάποια χρόνια πάθηση. Κοντά στο 70% ανέφεραν πως το πρώτο παιδί ή το μόνο άρρωστο παιδί στην οικογένεια είχε αναπνευστικά προβλήματα (όπως άσθμα). Η δεύτερη πιο συνηθισμένη πάθηση ήταν οι νευρικές διαταραχές (επιληψία). Αν υπολογιστούν μαζί οι παθήσεις των ενηλίκων και των παιδιών μόνο τέσσερα στα δέκα νοικοκυριά δεν εμφάνιζαν κανένα πρόβλημα υγείας από το 1991 μέχρι το 1995. Το 1991, το 25% των νοικοκυριών είχαν ένα μέλος που είχε χρόνια ιατρικό πρόβλημα. Μέχρι το 1995 το ποσοστό αυτό είχε αυξηθεί στο 45%. Στο 12% των νοικοκυριών τόσο ο μόνος-γονέας όσο και ένα ή περισσότερα παιδιά παρουσίαζαν κάποια χρόνια πάθηση.

Η κακή κατάσταση της υγείας των μονογονιών μπορεί να συσχετιστεί σε γενικότερα πλαίσια με το θέμα της φτώχειας (Blackburn, 1991, Acheson, 1998). Η φτώχεια αποτελεί αιτία για την κακή υγεία και οι λόγοι οφείλονται σε μια σειρά παραγόντων όπως: η γνώση σε θέματα που αφορούν την υγεία, συγκεκριμένες συμπεριφορές, καθώς και ο τρόπος ζωής των φτωχών ανθρώπων μπορεί από μόνος του να δημιουργήσει προβλήματα υγείας. Υποστηρίζεται πως γνωρίζουν λίγα πράγματα για το πως να διατηρούν την υγεία τους και σπαταλούν τα λεφτά τους σε αχρείαστα πράγματα, όπως είναι τα τσιγάρα. Για παράδειγμα, περισσότεροι από τους μισούς μονογονιούς στη Μ. Βρετανία (1991) κάπνιζαν (55%). Αυτό το ποσοστό ήταν πολύ ψηλότερο από εκείνο όλων των γυναικών (30%) και ήταν επίσης πολύ ψηλότερο από τις γυναίκες που προέρχονταν από χαμηλά εισοδηματικά στρώματα (38%). Μάλιστα αυτοί που κάπνιζαν, με βάση υπολογισμούς που έγιναν, σπαταλούσαν το 15% του διαθέσιμου εισοδήματός τους στην αγορά τσιγάρων (Marsh & McKay, 1994). Αυτό είχε αρνητικές συνέπειες στην υλική τους ευημερία αφού οι δυσκολίες αυξάνονταν όσο αυξανόταν το κάπνισμα και παρόλες τις καλές τους προθέσεις στο να μη στερήσουν στα παιδιά τους αναγκαία υλικά αγαθά, τα παιδιά επηρεάζονταν αρνητικά αφού οι μόνοι-γονείς που κάπνιζαν ήταν λιγότερο πιθανόν να έχουν τα αναγκαία είδη για τα παιδιά τους σε σύγκριση με αυτούς που δεν κάπνιζαν.

Ένας από τους βασικότερους λόγους για τον οποίο οι μόνοι-γονείς δε σταματάνε το κάπνισμα είναι πως τους ανακουφίζει από το στρες από το οποίο συχνά υποφέρουν. Υποστηρίχτηκε επίσης ότι οι μονογονιοί που κατάφεραν να σταματήσουν το κάπνισμα ήταν αυτοί που ήταν αισιόδοξοι για το μέλλον. Οι μονογονιοί τείνουν συνήθως να νιώθουν απαισιόδοξοι και να υποφέρουν από κατάθλιψη και ανησυχία – για αυτό το λόγο είναι πολύ δύσκολο να σταματήσουν το κάπνισμα. Ο Williams (1990:89) κατέληξε στο συμπέρασμα πως τα άτομα που προέρχονται από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα εκτίθενται περισσότερο σε εμπειρίες που δημιουργούν αισθήματα αδυναμίας. Το καλό εισόδημα, η επαγγελματική υπόσταση, η μόρφωση, τα επαγγέλματα που βρίσκονται ψηλά στην ιεραρχία και η κοινωνική τάξη είναι παράγοντες που σχετίζονται θετικά με τη δημιουργία αισθήματος ότι ένα άτομο έχει τη δυνατότητα να ελέγξει τη ζωή του.

Διάφορες έρευνες αναφέρουν πως οι μονογονιοί κάνουν τα αδύνατα δυνατά, θυσιάζουν τον εαυτό τους, για να μη στερηθούν τα παιδιά τους. «Οι γυναίκες προσπαθούν να μετριάσουν τις συνέπειες της φτώχειας για τα άλλα μέλη της οικογένειάς τους μειώνοντας τα δικά τους έξοδα» (Blackburn, 1991:155). Αυτό μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες για την υγεία τους, ειδικότερα αν γίνεται παρατεταμένα.

Όμως η γνώση, οι συνήθειες και ο τρόπος ζωής δεν επεξηγούν επαρκώς τη σύνδεση μεταξύ φτώχειας και κακής υγείας. Αυτό που παίζει τελικά σημαντικό ρόλο είναι οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες των φτωχών οικογενειών. Οι κακές συνθήκες στέγασης, η φτωχή διαίτα, τα ανασφαλή περιβάλλοντα και η απουσία πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας και άλλες κοινωνικές διευκολύνσεις είναι όλα άμεσο αποτέλεσμα ανεπαρκών υλικών πηγών (Rowlingson & McKay, 2002: 201).

Οι Marsh et al. (2001) συνδύασαν διάφορους δείκτες αντιξοοτήτων, που επηρεάζουν τη ζωή των μονογονιών:

- η εργασία μειώνει τα ποσοστά δυσκολιών
- οι μόνοι-πατέρες και οι χήρες βιώνουν χαμηλότερα επίπεδα δυσκολιών από το μέσο όρο
- οι άγαμες μητέρες και αυτές που χωρίζουν μετά από συμβίωση υποφέρουν περισσότερο από όλες τις υπόλοιπες ομάδες
- οι αντιξοότητες ήταν μεγαλύτερες μεταξύ (social and private tenants than among owner-occupiers or home-owners) των ατόμων που ενοικιάζουν στέγη παρά μεταξύ των ιδιοκτητών σπιτιών
- οι δυσκολίες αυξάνονταν όσο πιο μεγάλη ήταν η οικογένεια και όσο πιο μικρά ήταν τα παιδιά
- οι μονογονιοί που είχαν προσόντα και/ή άδεια οδηγού είχαν λιγότερες δυσκολίες
- οι μονογονιοί από εθνικές μειονότητες υπέφεραν πιο πολύ
- αυτοί που είχαν προβλήματα υγείας είχαν περισσότερες πιθανότητες να δυσκολεύονται πιο γενικά.

Τα πορίσματα μιας έρευνας που έγινε στη Σουηδία (Weitoft et al, 2002) έδειξαν πως η μονογονεϊκότητα έχει αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία ενός σημαντικού αριθμού μόνων-μητέρων. Η βασική εξήγηση που δίνεται για τους αυξημένους κινδύνους που αντιμετωπίζουν οι μόνες-μητέρες, είναι ότι αυτοί οφείλονται στις ανεπαρκείς πηγές που διαθέτουν τα συγκεκριμένα νοικοκυριά – όπως αποδεικνύεται από τα κρατικά επιδόματα που λαμβάνουν και από τις συνθήκες στέγασής τους. Επίσης οι ερευνητές αναφέρουν πως οι αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία των μονογονιών είναι αποτέλεσμα ενός συνδυασμού παραγόντων αλλά και του στρες που ακολουθεί το διαζύγιο. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας οι μόνες-μητέρες παρουσίασαν αυξημένες πιθανότητες για θνησιμότητα, καρκίνο των πνευμόνων, αυτοκτονία ή απόπειρα αυτοκτονίας, να καταστούν θύματα βίας, να εμπλακούν σε αυτοκινητιστικά και άλλα ατυχήματα, και να υποφέρουν από ψυχικές ασθένειες και εθισμούς. Οι συσχετισμοί που παρουσιάζονται αφορούν συγκεκριμένη υπο-ομάδα των μόνων-μητέρων – κυρίως στα κατώτερα, χειρωνακτικά επαγγέλματα. Οι μόνες-μητέρες που ασκούσαν μεσαίου και ψηλού, μη χειρωνακτικού, επιπέδου επαγγέλματα δε συσχετίζονταν με ατυχήματα, αυτοκτονίες και εθισμούς. Παρόλο που οι μόνες-μητέρες δεν έδειξαν αυξημένο κίνδυνο ισχαιμικής καρδιοπάθειας σε γενικό επίπεδο, εντούτοις αυτές που λάμβαναν επίδομα παρουσίαζαν τέτοιο κίνδυνο.

Επίσης, η πιο κακή υγεία των μονογονιών μπορεί σε κάποιο βαθμό να είναι αποτέλεσμα των αρνητικών συνεπειών ενός διαζυγίου παρά των ευθυνών που εμπερικλείει ο ρόλος του μόνου-γονέα (Hope et al, 1999, Weitoft et al, 2002).

Οι Cohen και Syme (1985 αναφέρεται από Ross et al. 1990:1063) υποστήριξαν πως η κοινωνική και κυρίως η συναισθηματική στήριξη μειώνει την κατάθλιψη, το άγχος και άλλα ψυχολογικά προβλήματα. Η κοινωνική στήριξη βελτιώνει επίσης τη σωματική υγεία (Ross et al., 1990:1072).

Η υγεία και το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο δεν είναι απλώς χαρακτηριστικά κάποιων ατόμων που δε συνδέονται μεταξύ τους. Μια πληθώρα ερευνών καταδεικνύει πως ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι βλέπουν την υγεία τους, οι αποφάσεις που παίρνουν σχετικά με αυτό το ζήτημα, οι συμπεριφορές που προάγουν ή ζημιώνουν την υγεία, τα κοινωνικά, οικογενειακά και φιλικά υποστηρικτικά δίκτυα και οι ψυχο-κοινωνικές διαδικασίες που αντιμετωπίζουν σχετίζονται άμεσα με το κοινωνικο-οικονομικό τους επίπεδο. Οι διαφορές στην υγεία μεταξύ των κοινωνικών τάξεων δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο με τη διαφορετική συμπεριφορά που τις χαρακτηρίζει. Υπάρχουν άλλοι παράγοντες που ωθούν αυτά τα άτομα να υιοθετούν συμπεριφορές που μπορούν να βλάψουν την υγεία τους. Έτσι η κοινωνική πολιτική δεν πρέπει να επικεντρώνεται στη βελτίωση της υγείας των ατόμων, αγνοώντας τους πραγματικούς λόγους που μπορεί να βλάψουν την υγεία κάποιου ατόμου.

Οι ψυχο-κοινωνικοί δείκτες είναι θεμελιώδεις στη διατήρηση της πνευματικής και της σωματικής υγείας ενώ ταυτόχρονα βελτιώνουν την υγεία κάποιου άρρωστου ατόμου. Διάφορες έρευνες υποστηρίζουν πως οι οικογενειακοί δεσμοί, η φιλία, η συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες αποτελούν ψυχολογική ασπίδα ενάντια στο στρες, την ένταση και την κατάθλιψη ενώ ταυτόχρονα διατηρούν σε καλά επίπεδα τη σωματική υγεία. Επίσης, η κοινωνική στήριξη αυξάνει το αίσθημα του ανήκειν, δίνει νόημα στη ζωή κάθε ανθρώπου και του παρέχει τη δυνατότητα να βρίσκει τους απαραίτητους μηχανισμούς ώστε να ελέγχει δύσκολες καταστάσεις. Η αύξηση του ορίου ζωής σχετίζεται περισσότερο με την καλυτέρευση του κοινωνικού και οικονομικού περιβάλλοντος παρά με την ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης. Οι Kim και Moody (1992 αναφερόμενο από Nettleton, 1995:190) οι οποίοι εξέτασαν την επίδραση των δαπανών στις πηγές υγείας σε 117 κράτη και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το ποσοστό των πηγών που επενδύονταν δεν παρείχε κάποια σημαντική συνεισφορά στην μείωση των ποσοστών παιδικής θνησιμότητας, αλλά αυτό που έκανε τη διαφορά ήταν οι μεγαλύτερες επενδύσεις σε άλλες κοινωνικο-οικονομικές πηγές. Όσο πιο ισότιμα αντιμετωπίζει ένα κράτος του πολίτες του τόσο πιο υγιείς είναι (Quick and Wilkinson 1991 αναφερόμενο από Nettleton, 1995:190)

5.2 Εργασία και απασχόληση

5.2.1 Προφίλ εργασίας και απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Το 2003 το **ποσοστό απασχόλησης** στην Ε.Ε., των ατόμων ηλικίας από 15-64 χρόνων ήταν 63%. Σε οκτώ χώρες της Ε.Ε (Δανία, Κύπρος, Ολλανδία, Αυστρία, Πορτογαλία, Φιλανδία, Σουηδία και Ην. Βασίλειο) το ποσοστό απασχόλησης ήταν από 67% και πάνω. Αντίθετα, το ποσοστό ήταν χαμηλότερο από 57% στην Ιταλία, Μάλτα και Πολωνία. Επίσης το ποσοστό απασχόλησης για τις γυναίκες (55,1%) ήταν πολύ χαμηλότερο από αυτό των αντρών (70,9%) (Eurostat Yearbook, 2005:109).

Το 2003 το 17% των εργαζομένων ατόμων δούλευαν με **μερική απασχόληση** στην Ε.Ε.-25. Οι χώρες που είχαν ποσοστό απασχόλησης 67% ή και ψηλότερο, είχαν γενικά πιο αυξημένα ποσοστά εργαζομένων με μερική απασχόληση (18,6 – 45% της συνολικής απασχόλησης εκτός από την Κύπρο (8,9%), την Πορτογαλία και την Φιλανδία που είχαν γύρω στο 12%). Η μερική απασχόληση ήταν λιγότερο συχνή στην Ελλάδα, την Ουγγαρία και τη Σλοβακία (λιγότερη από 4,5% σε σύγκριση με το συνολικό ποσοστό απασχόλησης που ανερχόταν στο 57%-58%) (Eurostat Yearbook, 2005:110).

Παρ' όλη όμως την οικονομική δραστηριότητα η οποία μείωσε το ποσοστό της μακροπρόθεσμης ανεργίας, τα **ποσοστά της ανεργίας** μεταξύ νέων ατόμων και τα ποσοστά φτώχειας παραμένουν ψηλά (Final Report – “Costs of non-social policy: towards an economic framework of quality social policies – and the costs of not having them”). Το 2004 το ποσοστό ανεργίας για τα 25 κράτη-μέλη της Ε.Ε. ανερχόταν στο 9%. Το 4% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού ήταν άνεργοι σε μακροπρόθεσμο επίπεδο (δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά μεγαλύτερης διάρκειας του ενός έτους), ενώ ταυτόχρονα το ποσοστό ανεργίας των γυναικών (10,2%), για το 2004, ήταν ψηλότερο από αυτό των αντρών (8%) (Eurostat Yearbook, 2005:111).

5.2.2 Στόχοι της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απασχόληση

Τα τελευταία χρόνια η Ε.Ε. έχει δώσει μεγάλη έμφαση στην **ενδυνάμωση της αγοράς εργασίας**. Το 1997 με βάση τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, η «Εργασία» καθορίστηκε ως ένα από τα κυριότερα κεφάλαια στα οποία η Ε.Ε. δεσμεύτηκε να δώσει ιδιαίτερη βαρύτητα. Στη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που έγινε στο Λουξεμβούργο, το Νοέμβριο του 1997, άρχισε η προώθηση μιας φιλόδοξης στρατηγικής που στόχο έχει τη μείωση της ανεργίας και την αύξηση των ποσοστών απασχόλησης, παράλληλα με τη μείωση του χάσματος που υπάρχει ανάμεσα στα δύο φύλα. Στη Σύνοδο Κορυφής που έγινε την άνοιξη του 2000 στη Λισαβόνα, υιοθετήθηκαν στην Ευρωπαϊκή ατζέντα οι στόχοι για αύξηση του αριθμού των ατόμων που εργάζονται με πλήρη απασχόληση, με παράλληλη αύξηση και βελτίωση των ευκαιριών απασχόλησης.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισήμανε τα κύρια χαρακτηριστικά του προβλήματος της απασχόλησης στην Ευρώπη: 1. *Χάσμα στις υπηρεσίες* – η Ε.Ε. έχει πολύ χαμηλότερο επίπεδο απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών από ότι οι ΗΠΑ 2. *Χάσμα ανάμεσα στα*

δύο φύλα – μόνο οι μισές γυναίκες στην ΕΕ. εργάζονται σε σύγκριση με τα 2/3 στις ΗΠΑ 3. *Ηλικιακό χάσμα* – το ποσοστό απασχόλησης μεταξύ των ηλικιών 55-65 είναι πολύ χαμηλό 4. *Χάσμα προσόντων* – τα υφιστάμενα προσόντα δε συμβαδίζουν με την προσφορά γνώσης (αυτό είναι ιδιαίτερα φανερό στον τομέα της τεχνολογικής πληροφόρησης) 5. *Μακροπρόθεσμη δομική ανεργία* – οι μισοί από αυτούς που δεν εργάζονται παραμένουν άνεργοι για περισσότερο από ένα χρόνο (Social Policy Agenda COM (2000) 379 Final). Έτσι οι στόχοι που τέθηκαν για το έτος 2010 είναι δύο: α) το συνολικό ποσοστό απασχόλησης να φτάσει το 70% και β) το ποσοστό της γυναικείας απασχόλησης το 60% (Eurostat Yearbook, 2005:107). Ένα χρόνο αργότερα, στο Συμβούλιο της Στοκχόλμης προστέθηκε ένας ακόμα στόχος που αφορά άτομα ηλικίας μεταξύ 55 και 64 χρόνων, να αυξηθεί το ποσοστό απασχόλησης στο 50% μέχρι το 2010. Τέθηκαν επίσης οι ενδιάμεσοι στόχοι για το έτος 2005 οι οποίοι απέβλεπαν στην αύξηση του συνολικού ποσοστού απασχόλησης στο 67% και του ποσοστού γυναικείας απασχόλησης στο 57% (Eurostat Yearbook, 2005:107).

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισαβόνας, το Μάρτιο του 2000, είχε προσκαλέσει την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τα κράτη-μέλη να διερευνήσουν όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τις ίσες ευκαιρίες στις εργασιακές πολιτικές, που συμπεριλάμβαναν τη σμίκρυνση του **χάσματος στην απασχόληση ανάμεσα στα δύο φύλα** και την **εξισορρόπηση της οικογενειακής ζωής και της εργασίας**. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η Επιτροπή έθεσε τρεις λειτουργικούς στόχους:

1. Την ενδυνάμωση της **προσμέτρησης του φύλου** στην Ευρωπαϊκή Εργασιακή Στρατηγική. Αυτό περιλαμβάνει την ενθάρρυνση της δια βίου μάθησης και την προώθηση ενεργών μέτρων στο χώρο της αγοράς εργασίας με στόχο την προώθηση της απασχολησιμότητας και την πρόσβαση σε τεχνικά επαγγέλματα.
2. Τη βελτίωση της χρήσης των διαρθρωτικών ταμείων για την προώθηση της **ισότητας μεταξύ των φύλων**, μέσω των προγραμμάτων Equal, Interreg, Urban and Leader.
3. Την ανάπτυξη στρατηγικών που να προωθούν την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων σε όλες τις πολιτικές που επιδρούν στη θέση της γυναίκας στην οικονομία. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια θα ήταν απαραίτητο να προωθηθεί ένας διάλογος με τα διοικητικά στελέχη των διαφόρων οργανισμών που λειτουργούν στην Ευρώπη, για την πιθανή συμβολή τους στην ισότητα των δύο φύλων στην οικονομική ζωή.

Η Ε.Ε. έχει ως στόχο της την προώθηση των ίσων ευκαιριών μεταξύ αντρών και γυναικών μέσω διαφόρων μέτρων που έχουν σχεδιαστεί για να εξισορροπούν α) τις οικογενειακές υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη φροντίδα και το μέγαλωμα των παιδιών, με β) την εργασία, τη μόρφωση και την εκπαίδευση των γονιών. Με βάση την κοινοτική οδηγία 92/241/EEC του 1992 τα κράτη μέλη θα πρέπει να αναπτύξουν ή/και να ενθαρρύνουν σταδιακά μέτρα τα οποία θα παρέχουν τη δυνατότητα τόσο στις γυναίκες όσο και στους άντρες να εξισορροπήσουν τις οικογενειακές τους υποχρεώσεις με αυτές της εργασίας τους, δεσμεύοντας τις ανάλογες κεντρικές, επαρχιακές και τοπικές αρχές να αναλάβουν τις ευθύνες τους. Οι κοινωνικοί εταίροι και άλλες οργανώσεις ή και άτομα πρέπει να αναλάβουν τις ευθύνες τους στα ζητήματα που αφορούν στην παροχή φροντίδας στα παιδιά ενόσω οι γονείς τους: α) είναι στη δουλειά β) είναι δεσμευμένοι

για επαγγελματική επιμόρφωση και εκπαίδευση με σκοπό την εξεύρεση εργασίας γ) ψάχνουν εργασία ή προσπαθούν να εκπαιδευτούν με σκοπό την εξεύρεση εργασίας.

Η **παροχή φροντίδας για τα παιδιά** περιλαμβάνει όλους τους τύπους δημόσιων και ιδιωτικών υπηρεσιών. Σε αυτές τις περιπτώσεις τα κράτη-μέλη πρέπει να διασφαλίζουν πως:

- Οι υπηρεσίες θα είναι οικονομικά προσβάσιμες
- Οι υπηρεσίες θα συνδυάζουν την ασφαλή φροντίδα με την απαραίτητη παιδαγωγική προσέγγιση και τη σωστή εκπαίδευση
- Οι ανάγκες των γονέων και των παιδιών θα λαμβάνονται υπόψη ώστε να υποβοηθείται η πρόσβασή τους σε αυτές τις υπηρεσίες
- Οι υπηρεσίες αυτές θα πρέπει να υπάρχουν σε όλες τις περιοχές μιας χώρας κράτους-μέλους, είτε αστικές είτε αγροτικές
- Οι υπηρεσίες θα πρέπει να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των παιδιών με ειδικές ανάγκες (π.χ. γλωσσικές) καθώς και των παιδιών που προέρχονται από *μονογονεϊκές οικογένειες*

Τα κράτη μέλη πρέπει να:

- Ενθαρρύνουν την ευελιξία και την ποικιλία των υπηρεσιών παιδικής φροντίδας ως μέρος της στρατηγικής για αύξηση των επιλογών και της ικανοποίησης των διαφορετικών επιθυμιών, αναγκών και περιπτώσεων που χαρακτηρίζουν τα παιδιά και τις οικογένειές τους, ενώ ταυτόχρονα να επιτυγχάνεται η δημιουργία συνοχής μεταξύ των υπηρεσιών.
- Διασφαλίζουν ότι η εκπαίδευση των ατόμων που παρέχουν την παιδική φροντίδα είναι επάξια της μεγάλης κοινωνικής και εκπαιδευτικής σημασίας που έχει αυτό το επάγγελμα
- Ενθαρρύνουν τη συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών αυτών με τους γονείς και τις κοινότητες με στόχο τη συχνή επαφή και την ανταλλαγή πληροφοριών με τρόπο που να ανταποκρίνονται άμεσα στις γονικές ανάγκες και τα περιστατικά που προκύπτουν
- Ενθαρρύνουν τις κεντρικές, επαρχιακές και τοπικές αρχές, τους κοινωνικούς εταίρους και τους άλλους οργανισμούς και τα άτομα, ώστε ανάλογα με τις υπευθυνότητες τους συνεισφέρουν οικονομικά στη λειτουργία προσβάσιμων και συνεκτικών υπηρεσιών που να προσφέρουν διάφορες επιλογές στους γονείς

Τα κράτη μέλη θα πρέπει να προωθήσουν και να ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των αντρών ώστε να επιτευχθεί μια πιο ίση κατανομή των γονικών ευθυνών μεταξύ αντρών και γυναικών, που να παρέχει τη δυνατότητα στις γυναίκες να παίξουν ένα πιο αποτελεσματικό ρόλο στην αγορά εργασίας.

Οι **ίσες ευκαιρίες πρόσβασης** και η **απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων** είναι από τους βασικότερους πυλώνες που στηρίζουν την κοινωνική πολιτική της Ε.Ε. Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό γυναικών δεν έχουν ίση πρόσβαση στα κοινωνικά τους δικαιώματα αφού αυτά βασίζονται στα ξεπερασμένα μοντέλα του «άντρα κουβαλήτη» και δε λαμβάνουν καθόλου υπόψη τους το γεγονός ότι οι γυναίκες αναλαμβάνουν το

βάρος τόσο της οικογένειας όσο και της εργασίας. Πολλά κοινωνικά συστήματα προστασίας είναι υπεύθυνα να συντηρούν αυτό το μοντέλο, πράγμα που εν μέρη, εξηγεί τη θηλυκοποίηση της φτώχειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι δράσεις της Κοινότητας στοχεύουν στα εξής:

1. Στη βελτίωση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν στην κοινωνική προστασία, τη γονική άδεια, την άδεια μητρότητας και στο χρόνο εργασίας. Στην αξιολόγηση των κρατών-μελών για την εφαρμογή αυτών των νομοθεσιών και την ευαισθητοποίηση των μη κυβερνητικών οργανισμών, των κοινωνικών εταίρων, των επιθεωρητών εργασίας και των νομικών για τα ζητήματα που εμπερικλείονται στην ευρωπαϊκή νομοθεσία.
2. Στην παροχή υποστηρικτικών πληροφοριών και δραστηριοτήτων που να πληροφορούν τους Ευρωπαίους πολίτες για θέματα ευρωπαϊκής νομοθεσίας που σχετίζονται με κοινωνικά ζητήματα.
3. Στην ενσωμάτωση ζητημάτων που σχετίζονται με το φύλο, το σχεδιασμό, την πραγματοποίηση και την αξιολόγηση των πολιτικών της Κοινότητας που επιδρούν στην καθημερινή ζωή των αντρών και των γυναικών – όπως τα μεταφορικά μέσα, η δημόσια υγεία και οι εξωτερικές σχέσεις (που περιλαμβάνουν τις πολιτικές για τα ανθρώπινα δικαιώματα).

5.2.3 Η περίπτωση προώθησης της εργασίας από τη Βρετανική κυβέρνηση

Η Βρετανική κυβέρνηση προωθεί την ιδέα πως οι ανάγκες των γονιών και των παιδιών τους πρέπει να ληφθούν υπόψη παράλληλα με τις ανάγκες των εργοδοτών (Τμήμα Εμπορίου και Βιομηχανίας, 2000). Ο Land (2001) υποστηρίζει πως ένα από τα πιο σημαντικά θέματα για τους γονείς στο θέμα εξισορρόπησης της επαγγελματικής και της οικογενειακής ζωής αποτελούν οι ώρες εργασίας. Έτσι ο απώτερος στόχος της σχετικής εργασιακής πολιτικής είναι να ενθαρρύνονται και οι δύο γονείς (όταν μένουν μαζί) να μοιράζονται ταυτόχρονα την εξω-οικιακή και την ενδο-οικιακή απασχόληση. Σε κάποιες χώρες σχεδιάζονται πολιτικές που στόχο έχουν τη μείωση των ωρών εργασίας (π.χ. 35 ώρες τη βδομάδα στη Γαλλία, και 32 ώρες τη βδομάδα στην Ολλανδία).

Η άδεια μητρότητας και η γονική άδεια έχουν θεσπιστεί σε όλες τις Ευρωπαϊκές χώρες αλλά εμφανίζονται αρκετές διαφορές ανάμεσα στα κράτη μέλη στα θέματα της διάρκειας των αδειών και του ποσού που πληρώνεται στις δύο αυτές άδειες. Οι Σκανδιναβικές χώρες είναι πολύ πιο γενναιόδωρες τόσο στο θέμα της διάρκειας, όσο και σε αυτό του ποσού που πληρώνεται. Ένα άλλο σημαντικό σημείο είναι το δικαίωμα επιστροφής σε μερική απασχόληση μετά τη γέννηση ενός παιδιού. Στην Αγγλία ούτε οι πατέρες, ούτε οι μητέρες δεν έχουν το απόλυτο δικαίωμα επιστροφής σε δουλειά μερικής απασχόλησης (Land, 2001).

Οι πολιτικές που αφορούν στις **μονογονεϊκές οικογένειες** συσχετίζονται με το νέο σύστημα εργασιακής πρόνοιας το οποίο άρχισε να εφαρμόζεται σε πολλές χώρες και στηρίζεται σε δύο άξονες: α) αναδιοργάνωση του συστήματος πρόνοιας γύρω από την ηθική της εργασίας και β) ενδυνάμωση των οικογενειών αυτών και απομάκρυνσή τους από την εξάρτηση των επιδομάτων. Οι πολιτικές έχουν ως στόχο να ενθαρρύνουν τους

μονογονιούς στην απεξάρτησή τους από τα κοινωνικά βοηθήματα και την (επαν)ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Έτσι οι δύο στόχοι της αγγλικής κοινωνικής πολιτικής πάνω στο συγκεκριμένο θέμα είναι ένα ενεργό κράτος πρόνοιας που θα επικεντρώνεται στην εργασία και όχι στην πρόνοια (New Labour), ενώ παράλληλα θα καταπολεμείται η παιδική φτώχεια (Old Labour). Το 1998 καθιερώθηκε ο κεντρικός άξονας της αναδιοργάνωσης του συστήματος πρόνοιας: **«δουλειά για αυτούς που μπορούν και ασφάλεια για αυτούς που δεν μπορούν»**. Στο **«νέο συμβόλαιο πρόνοιας»** τα πρώτα δύο καθήκοντα του ατόμου είναι: πρώτο «να επιδιώξει την εκπαίδευση και δεύτερο, τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας, αν είναι ικανός να το πράξει. Όσον αφορά την κυβέρνηση, το πρώτο της είναι να «παράσχει κάθε δυνατή βοήθεια στα άτομα που ψάχνουν δουλειά» και το δεύτερο να κάνουν την εργασία κερδοφόρα («make work pay») (Department of Social Security, 1998). Αυτή η καινούρια φιλοσοφία είναι μέρος ενός καινούριου κοινωνικού συμβολαίου, που οι Εργατικοί ονόμασαν **New Deal** «welfare-to-work» (ευημερία μέσω της εργασίας). Στόχος αυτού του συστήματος είναι να ξεφύγει από την παθητικότητα που χαρακτήριζε το παλαιότερο σύστημα πρόνοιας και η δημιουργία ενός νέου που να παρέχει ενεργή στήριξη και να βοηθά το άτομο να ανεξαρτητοποιηθεί μέσω της εργασίας. Επίσης δίνεται έμφαση στην προώθηση «μιας νέας κουλτούρας» ανεξαρτησίας και την παράλληλη ανάπτυξη συνεργασίας μεταξύ των τοπικών αρχών, του ιδιωτικού και εθελοντικού τομέα» που να έχουν ως αποτέλεσμα την νέα πολιτική του welfare-to-work.

Η Εργατική κυβέρνηση με την ανάπτυξη του σχεδίου New Deal (NDLP) αποβλέπει στη δημιουργία εγρήγορης και καλύτερης κατανόησης των ευκαιριών απασχόλησης και στήριξης από το κράτος σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, των επιδομάτων που συνδέονται και κερδίζονται μέσω της εργασίας, καθώς και της βοήθειας που παρέχεται για φύλαξη των παιδιών. Ο σκοπός του Jobcentre Plus, το οποίο είναι ένα εξειδικευμένο πρακτορείο του Τμήματος Εργασίας και Συντάξεων στη Μ. Βρετανία, είναι διπλός: η προώθηση των ευκαιριών απασχόλησης για άτομα που βρίσκονται σε εργάσιμη ηλικία και μπορούν να εργαστούν, και η ανεξαρτητοποίησή τους από τα κρατικά επιδόματα, με την παράλληλη παροχή στήριξης σε άτομα που δεν μπορούν να εργαστούν. Απώτερος σκοπός του προγράμματος είναι να μειώσει τη φτώχεια που επηρεάζει κάποια άτομα, ομάδες και γειτονιές, ενώ ταυτόχρονα να εισαγάγει όσο το δυνατό περισσότερα άτομα στην αγορά εργασίας και τέλος, να διασφαλίσει τη δίκαιη κατανομή των ωφελημάτων σε ολόκληρο τον πληθυσμό. Αναλυτικότερα, οι βασικότερες επιδιώξεις είναι:

1. Η προώθηση της εργασίας ως ο καλύτερος τρόπος ευημερίας για τα άτομα που βρίσκονται σε εργάσιμη ηλικία
2. Η αλλαγή της κουλτούρας που αφορά την παροχή επιδομάτων, με την προώθηση μιας νέας προσέγγισης η οποία θα επικεντρώνεται στα δικαιώματα σε συνδυασμό με τις υποχρεώσεις
3. Η προσφορά στήριξης (π.χ. ανάπτυξη της αυτοπεποίθησής, υπέρβαση των προβλημάτων εργασίας) και υψηλής ποιότητας υπηρεσιών βασισμένης στις ανάγκες κάθε ατόμου, με τη βοήθεια προσωπικού συμβούλου ο οποίος να αντιμετωπίζει το κάθε άτομο ως μια ξεχωριστή περίπτωση.

Τα άτομα που δεν μπορούν να εργαστούν:

1. Έχουν πρόσβαση σε όλα τα επιδόματα που δικαιούνται με γρήγορο, διακριτικό και ακριβή τρόπο
2. Ενημερώνονται άμεσα για όλες τις αλλαγές που αφορούν στα επιδόματα που παρέχονται
3. Έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε άλλους υποστηρικτικούς οργανισμούς, όπως είναι οι υπηρεσίες φύλαξης παιδιών, καθώς και οι υπηρεσίες υγείας και κοινωνικής βοήθειας.

5.2.3.1 Η συμμετοχή των μονογονιών στην αγορά εργασίας

Οι μονογονιοί στη Βρετανία είναι λιγότερο πιθανόν να εργάζονται σε σύγκριση: α) με άλλες χώρες και β) με τις μητέρες που έχουν σύντροφο. Αυτό το χαμηλό ποσοστό απασχόλησης οφείλεται στο γεγονός ότι οι μονογονιοί έχουν συνήθως σχετικά χαμηλού επιπέδου μόρφωση και λίγα προσόντα, πράγμα που οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι αποκτούν παιδιά σε νεαρή ηλικία. Επίσης, οι μόνοι-γονείς στη Μ. Βρετανία πολύ συχνά εργάζονται σε χαμηλά αμειβόμενες εργασίες. Το γεγονός αυτό αντανακλά τη γενική θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας στην οποία οι γυναίκες συγκεντρώνονται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα τα οποία είναι χαμηλά αμειβόμενα και έχουν χαμηλότερο κύρος. Οι μονογονιοί και ειδικότερα οι μόνες-μητέρες που προέρχονται από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα περιορίζονται σε ακόμα πιο χαμηλά αμειβόμενες δουλειές.

Έτσι η βρετανική κυβέρνηση προωθεί την απόκτηση προσόντων και την εργασία ως το καλύτερο μέτρο για καλυτέρευση του βιοτικού επιπέδου των μονογονεϊκών οικογενειών. Όταν το 1930 εισήχθησαν τα επιδόματα στις ΗΠΑ απαιτούσαν από τους μονογονιούς να παραμένουν στο σπίτι και να φροντίζουν τα παιδιά τους. **Τα επιδόματα όμως σήμερα έχουν ως στόχο τους να εντάξουν ή να επανεντάξουν το μόνο-γονέα στην αγορά εργασίας.** Με αυτή την άποψη συμφωνούν και οι ίδιοι οι μονογονιοί αφού τα τρία τέταρτα των μονογονιών που έλαβαν μέρος στην έρευνα των Marshal et al., (2001) υποστήριξαν πως «το να έχουν δουλειά είναι ο καλύτερος τρόπος για να είναι ανεξάρτητα άτομα».

Η βρετανική πολιτική «ευημερίας – μέσω της – εργασίας» (welfare-to-work) έχει 4 κατευθύνσεις:

1. Συμπλήρωμα του μισθού, που περιλαμβάνει πληρωμές σε μετρητά μέσω των Working Families' Tax Credit (WFTC), Φορολογικών Πιστώσεων των Εργαζόμενων Οικογενειών, ώστε η εργασία να αποφέρει εισόδημα ("make work pay")
2. Ενεργός επικοινωνία με κάθε περίπτωση ξεχωριστά
3. Πληρωμές για στήριξη των παιδιών
4. Εθνική στρατηγική για φροντίδα των παιδιών, που περιλαμβάνει πληρωμές σε μετρητά, με τα συμπληρώματα μισθού

Από το 1971, στη Μ. Βρετανία εφαρμόζεται το σύστημα των άμεσων επιχορηγήσεων με στόχο να διασφαλίζεται ότι δίνονται κίνητρα στους γονείς που δουλεύουν, παρά σε αυτούς που δε δουλεύουν και στηρίζονται στα επιδόματα. Αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τους μόνους-γονείς επειδή σε αντίθεση με τα ζευγάρια που έχουν παιδιά, δεν είναι υποχρεωμένοι να εργάζονται μέχρι που το νεαρότερο τους παιδί να είναι 16 ή 18 χρόνων και είναι φοιτητής πλήρους απασχόλησης.

Κάνοντας την εργασία να αποφέρει εισόδημα: Αυτό περιλαμβάνει δύο πτυχές και έχει ως στόχο την αύξηση των εισοδημάτων μέσω της εργασίας και της διευκόλυνσης για ένταξη στην πληρωμένη εργασία. Οι πολιτικές που σχετίζονται με την αύξηση του εισοδήματος περιλαμβάνουν:

- Την εισαγωγή του θεσμού του «ελάχιστου μισθού» – παρόλο που το επίπεδο αυτού του μισθού είναι πολύ χαμηλό, εντούτοις είναι πολύ σημαντικός για τις γυναίκες που εντάσσονται στην αγορά εργασίας
- Μια πραγματική αύξηση στο επίδομα τέκνου – κυρίως για το μεγαλύτερο παιδί
- Την εισαγωγή νέων φορολογικών πιστώσεων που ελέγχονται από το Τμήμα Εγχώριων Εισοδημάτων στη θέση των λιγότερο γενναιόδωρων επιδομάτων που συνδέονταν με τα γενικά εισοδήματα (means – tested subsidies).

Η πληρωμή των πιστώσεων μέσω του μισθού δίνει το μήνυμα ότι η δουλειά πληρώνει και στιγματίζει λιγότερο από ότι η παροχή επιδομάτων σε μετρητά (Millar and Rowlingson, 2001).

Ένα από τα κυριότερα επιχειρήματα που αναφέρονται υπέρ των μονογονιών που εργάζονται είναι ότι οι οικογένειές τους βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση ενώ ταυτόχρονα προωθούν ένα θετικό πρότυπο για τα παιδιά τους. Μια έρευνα που έγινε από τον Kiernan (1996) απέδειξε πως μακροπρόθεσμα τα παιδιά επωφελούνται όταν η μητέρα τους εργάζεται. Βρήκε πως τα κορίτσια που οι μητέρες τους εργάζονταν ήταν πιο πιθανόν να έχουν προσόντα ή να γίνουν νεαρές μητέρες όπως οι συνομήλικες τους που προέρχονται από διγονεϊκές οικογένειες. Τα αγόρια μόνων-μητέρων που εργάζονταν είχαν παρόμοια επίπεδα εργοδότησης και ανεξαρτησίας από επιδόματα στην ενήλική τους ζωή, όπως και οι συνομήλικοί τους που έζησαν σε διγονεϊκές οικογένειες στην εφηβική τους ηλικία. Επίσης, έρευνα από τους Bryson et al. (1997) έδειξε πως οι μονογονιοί που πήραν δουλειά και συνέχιζαν να εργάζονται είχαν σταδιακά μειώσει τα επίπεδα δυσκολιών της οικογένειας, ενώ αντίθετα οι μεγαλύτερες περίοδοι αποδοχής επιδομάτων τα αύξανε.

Στη Μ. Βρετανία υπάρχει ακόμα αρκετός προβληματισμός για το κατά πόσο η μητέρα πρέπει να παραμένει στο σπίτι ή να δουλεύει. Έρευνες έχουν δείξει ότι οι μόνες-μητέρες προτιμούν να εργάζονται με μερική απασχόληση (ακόμα και αν είναι χαμηλά αμειβόμενες), αφού αυτό ταιριάζει και με τις υποχρεώσεις που έχουν στο σπίτι. Οι Duncan και Edwards (1997) δημιούργησαν τον όρο «ορθολογική ηθική του κοινωνικού φύλου» (gendered moral rationalities) με βάση τον οποίο οι μόνες-μητέρες δεν παίρνουν αποφάσεις που να βασίζονται στη στενή έννοια του οικονομικού ορθολογισμού, αλλά στη βάση των κοινωνικών νορμών που σχετίζονται με τις προσδοκίες της κοινωνίας για τη μητρότητα. Σε έρευνα τους Marshal et al., (2001) παρουσιάζονται οι λόγοι για τους οποίους οι μονογονιοί αποφεύγουν να δουλεύουν. Οι κυριότεροι από αυτούς είναι:

- δε θέλουν να περνούν πολύ χρόνο μακριά από τα παιδιά τους (27%)
- δεν μπορούν να πληρώνουν για τη φύλαξη των παιδιών τους (23%)
- δεν υπάρχουν διαθέσιμες υπηρεσίες για φύλαξη των παιδιών (16%)
- για λόγους υγείας/ανικανότητας (16%)
- θεωρούν ότι είναι καλύτερα για αυτούς να μην εργάζονται (10%)
- λόγω προβλημάτων υγείας/ανικανότητας του ίδιου του παιδιού (7%)

Άλλοι ερευνητές αναφέρονται στις δομικές ανισότητες και τις διακρίσεις που δημιουργούνται εις βάρος των γυναικών που εργάζονται με μερική απασχόληση και είναι χαμηλά αμειβόμενες. Το 1999, περίπου δύο στους πέντε μονογονιούς εργάζονταν 16 ώρες τη βδομάδα ή και περισσότερες (Marsh et al. 2001). Οι μόνοι-πατέρες, οι χήροι και οι διαζευγμένες μητέρες ήταν πιο πιθανόν να εργάζονται και αυτό εν μέρη συσχετιζόταν με την ηλικία του μικρότερου παιδιού. Αυτές οι ομάδες ήταν λιγότερο πιθανόν από τις άλλες να έχουν μικρά παιδιά και αυτές που είχαν πολύ μικρά παιδιά ήταν λιγότερο πιθανόν να εργάζονται.

Σε μια σύγκριση που έγινε μεταξύ των μονογονιών που δουλεύουν και αυτών που δε δουλεύουν, δε σημειώθηκαν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους όσον αφορά στις απόψεις τους για θέματα συμπεριφοράς και εργασία ειδικότερα. Αυτό ενδυναμώνει την άποψη ότι οι μόνες-μητέρες που δεν εργάζονται το κάνουν λόγω των καταστάσεων που αντιμετωπίζουν. Είναι θετικές στην απασχόληση αλλά μόνο όταν αυτό δεν επεμβαίνει στο ρόλο τους ως μητέρες, αφού κάποιες μόνες-μητέρες νιώθουν πως πρέπει να προσέχουν αυτές τα παιδιά τους αντί να εργάζονται. Επιπρόσθετα, η έρευνα των Marshall et al., (2001) έδειξε ότι ήταν λιγότερο πιθανόν οι μόνες-μητέρες σε σύγκριση με τις μητέρες στις διγονεϊκές οικογένειες να συμφωνήσουν με τη δήλωση: «η δουλειά είναι εντάξει αλλά θέλω πραγματικά να είμαι με τα παιδιά μου στο σπίτι». Όλα αυτά συνηγορούν στο ότι ο λόγος για τον οποίο οι μονογονιοί είναι λιγότερο πιθανόν να δουλεύουν σε σύγκριση με τις μητέρες που έχουν σύντροφο δεν είναι λόγω διαφοράς στη συμπεριφορά/απόψεις.

5.2.4 Πολιτικές σε άλλες χώρες

Οι πολιτικές που αφορούν στους μονογονιούς και στην απασχόληση στις διάφορες χώρες της δύσης έχουν αλλάξει αρκετά τα τελευταία χρόνια. Αυτές οι αλλαγές αφορούν κυρίως δύο ζητήματα: τις συνθήκες κάτω από τις οποίες οι μονογονιοί επιτρέπεται να παίρνουν επίδομα και την ένταξη τους σε προγράμματα για την αγορά εργασίας. Η Millar (2001) κάνοντας συγκρίσεις μεταξύ διαφόρων χωρών κατέληξε στο συμπέρασμα πως σε όλες τις χώρες της δύσης (εκτός από τις ΗΠΑ), οι μονογονιοί με παιδιά προσχολικής ηλικίας παίρνουν επίδομα χωρίς να χρειάζεται να είναι οικονομικά ενεργοί. Από τη στιγμή που τα παιδιά ξεκινούν να πηγαίνουν στο δημοτικό στις περισσότερες χώρες υπάρχουν απαιτήσεις για συμμετοχή των γονιών σε διάφορες δραστηριότητες που σχετίζονται με την εργασία, όπως η απαίτηση για παρακολούθηση συνεντεύξεων σχετικών με δουλειά (Αυστραλία και Ην. Βασίλειο) ή και μέχρι τη διαθεσιμότητα για ενεργή συμμετοχή σε δουλειά πλήρους απασχόλησης (Ολλανδία και Νορβηγία). Η Γαλλία είναι η μόνη χώρα στην οποία τον πρώτο χρόνο εισδοχής στη μονογονεϊκότητα δεν υπάρχει η απαίτηση για

συμμετοχή σε διάφορες δραστηριότητες που σχετίζονται με την εργασία, ενώ στις άλλες χώρες αυτό που έχει σημασία είναι η ηλικία των παιδιών.

Το Ην. Βασίλειο και οι ΗΠΑ έχουν αντίθετες απαιτήσεις για την εργοδότηση των μονογονιών. Οι ΗΠΑ επιβάλλουν σκληρή απαίτηση για δουλειά στους μονογονιούς όταν ακόμα τα παιδιά τους είναι κάποιων μηνών, ενώ στο Ην. Βασίλειο αυτό που απαιτείται από τους μονογονιούς είναι να είναι οικονομικά ενεργοί όταν τα παιδιά τους θα τελειώσουν από το σχολείο.

Μια άλλη βασική πολιτική η οποία εφαρμόζεται σε διάφορες χώρες για εργοδότηση των μονογονιών είναι τα προγράμματα προετοιμασίας για την αγορά εργασίας. Για ακόμα μια φορά αυτά διαφέρουν ανάλογα με τη χώρα. Κάποια προγράμματα είναι ειδικά σχεδιασμένα για τους μονογονιούς, ενώ κάποια άλλα είναι γενικότερα προγράμματα για εργοδότηση. Κάποια είναι υποχρεωτικά και κάποια όχι, σε κάποια συμμετέχει ο ιδιωτικός τομέας και/ή συμμετέχουν οργανώσεις των μονογονιών. Επίσης η επικέντρωση αυτών των προγραμμάτων διαφέρει αφού σε κάποια κύριος στόχος είναι η παροχή συμβουλών, ενώ άλλα στοχεύουν αυστηρά στην εξεύρεση εργασίας ή στην κατάρτιση ανθρώπινου δυναμικού που να διαθέτει τα προσόντα για εργασία.

Έχουν γίνει διάφορες προσπάθειες για να αξιολογηθούν τα διάφορα προγράμματα που προσφέρονται ως προετοιμασία για την αγορά εργασίας (Millar, 2001). Κάποιες από τις αξιολογήσεις που έγιναν στις ΗΠΑ έδειξαν πως αυτά τα προγράμματα έχουν θετική επίδραση στα ποσοστά εργοδότησης, στα πλαίσια μιας ισχυρής οικονομίας και σε συνδυασμό με άλλες πολιτικές του τύπου “make work pay” πολιτικές. Το πιο επιτυχημένο πρόγραμμα αποδείχτηκε αυτό στο Portland, Oregon, που στηρίχθηκε στους παρακάτω παράγοντες:

- Ένα καλό προσανατολισμό εργοδότησης στο ξεκίνημα του προγράμματος
- Στοιχεία συνεχούς ενδυνάμωσης των συμμετεχόντων στο πρόγραμμα
- Καλή απόδοση των υπηρεσιών τοποθέτησης και επίβλεψης των τοποθεσιών
- Ένα σχετικά λιγότερο επιφορτισμένο σύστημα ευημερίας
- Μια καλή αγορά εργασίας με σχετικά ψηλούς μισθούς

Γενική διαπίστωση όμως, ήταν ότι τα διάφορα προγράμματα προετοιμασίας και τοποθέτησης σε εργασία αδυνατούν να βοηθήσουν τους μονογονιούς να βελτιώσουν την προσωπική τους ζωή. Φυσικά η δουλειά μπορεί να θεωρηθεί ότι καλυτερεύει εν μέρη την προσωπική ζωή ενός ατόμου, από την άλλη όμως προσθέτει άγχος το οποίο έχει αρνητικές συνέπειες για τα παιδιά. Ένα από τα κυριότερα επιχειρήματα ενάντια στην αναγκαιότητα εργασίας των μόνων-μητέρων προτείνει ότι είναι καλύτερα για τις μόνες-μητέρες με παιδί να μην εργάζονται γιατί ψυχολογικά τα παιδιά τους θα είναι καλύτερα (αφού θα περνούν περισσότερες ώρες μαζί). Η Tizard (1991:183) μελετώντας διάφορες έρευνες υποστήριξε πως αυτός καθ' αυτός «ο χωρισμός της εργαζόμενης μητέρας από το παιδί της» δε δημιουργεί αρνητικές επιδράσεις». Φαίνεται πως οι αρνητικές επιδράσεις του χωρισμού παιδιών προσχολικής ηλικίας από την εργαζόμενη μητέρα τους σχετίζονται περισσότερο με μια σειρά άλλων αρνητικών εμπειριών που συνεπάγεται ο χωρισμός. Αυτά τα αρνητικά γεγονότα μπορεί να συμπεριλαμβάνουν: την απουσία

οποιοδήποτε άλλου ατόμου με το οποίο το παιδί να είναι συνδεδεμένο, το παιδί να παραμένει σε ένα απρόσωπο περιβάλλον, το παιδί να πηγαίνει από το ένα πρόσωπο στο άλλο χωρίς κανένα να παίρνει το ρόλο της «μητέρας».

Διάφορες έρευνες κατέδειξαν πως «υπάρχουν πολύ λίγες διαφορές ανάμεσα στα παιδιά που μεγάλωσαν μόνο με τη μητέρα τους και στα παιδιά που μεγάλωσαν με άλλους. Ειδικότερα κάποιες από αυτές τις έρευνες κατέληξαν στο συμπέρασμα πως τα άτομα που μεγάλωσαν με τη φροντίδα άλλων και όχι της μητέρας τους, ήταν λιγότερο συνεσταλμένα και περισσότερο κοινωνικά απέναντι σε ανθρώπους που δεν ήξεραν, και εμφάνιζαν περισσότερη προθυμία να μοιράζονται πράγματα με τα άλλα παιδιά. Οι μητέρες και οι πατέρες δεν είναι απαραίτητα καλοί στη φροντίδα των παιδιών τους. Οι περισσότεροι γονείς έχουν μια ενστικτώδη αγάπη προς τα παιδιά τους, όμως οι γονικές ικανότητες δεν είναι «φυσικές» αλλά μάλλον αποκτιούνται. Η επίσημη φροντίδα υγείας, οι καλά εκπαιδευμένοι φροντιστές και οι κατάλληλες διευκολύνσεις μπορούν να δημιουργήσουν ένα θετικό κλίμα μέσα στο οποίο να μπορούν να μεγαλώσουν τα παιδιά (Rowlingson & McKay, 2002: 145).

5.2.5 Εργασία και Απασχόληση στην Κύπρο

5.2.5.1 Το προφίλ του εργατικού δυναμικού στην Κύπρο

Στην **Κύπρο**, το 2003, με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Στατιστική Υπηρεσία, 2003:11) το **ποσοστό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό** των ατόμων ηλικίας 15-64, ήταν 72,2% του συνολικού πληθυσμού των ηλικιών αυτών. Το αντίστοιχο ποσοστό για τους άντρες ήταν 82,1% και για τις γυναίκες 63,1%. Το **ποσοστό απασχόλησης**³³ το 2003 (ο αριθμός των ατόμων που εργάζονταν, ηλικίας 15-64, ως ποσοστό του πληθυσμού αυτής της ηλικίας) ήταν 69,2%. Το αντίστοιχο ποσοστό για τους άντρες ήταν 78,8% και για τις γυναίκες 60,2%.

Η **μερική απασχόληση** αποτελούσε το 8,9% της συνολικής απασχόλησης (άντρες 5,5% και γυναίκες 13,2%). Οι εργαζόμενοι με **προσωρινή απασχόληση** αποτελούσαν το 12,5% των απασχολούμενων. Ποσοστό 6,9% από τους απασχολούμενους είχαν και δεύτερη εργασία (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Στατιστική Υπηρεσία, 2003:10-11). Με βάση την έρευνα της Αρχής Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού για τη Γυναικεία Απασχόληση (2000-3), οι απασχολούμενες γυναίκες που κατείχαν και δεύτερη εργασία την περίοδο αυτή παρουσίασαν σημαντική αύξηση (29,7%). Ο μέσος όρος των κανονικών ωρών εργασίας την εβδομάδα στην κύρια εργασία για όλους τους εργαζομένους ήταν 40,1 ώρες (άντρες 42 και γυναίκες 37,6 ώρες). Οι κανονικές ώρες εργασίας για τους μισθωτούς με πλήρη απασχόληση ήταν 40 ώρες, ενώ για τους μισθωτούς με μερική απασχόληση ήταν 21,8 ώρες (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Στατιστική Υπηρεσία, 2003:13).

Με βάση την Απογραφή Πληθυσμού του 2001, οι **άνεργοι** που καταγράφηκαν αποτελούσαν το 3,3% στο σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Ποσοστό 11,3% ήταν ξένοι υπήκοοι, σε σύγκριση με 3,4% που είναι το ποσοστό των ξένων στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό. Από το σύνολο των ανέργων 54,9% ήταν άντρες και 45,1% γυναίκες. Το ποσοστό ανεργίας των αντρών στην Κύπρο ήταν 4,4% ενώ των γυναικών ήταν 6,5% (Eurostat, 2005). Οι άνεργοι που δεν είχαν δουλέψει προηγουμένως αποτελούσαν ποσοστό 2% των ανέργων. Πάνω από τους μισούς άνεργους (52,8%) ήταν ηλικίας κάτω των 34 χρόνων. Για τις γυναίκες το ποσοστό αυτό άγγιζε το 57,5%. Η διάμεση ηλικία των ανέργων ήταν 27 χρόνια. Δύο χρόνια αργότερα με βάση την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Στατιστική Υπηρεσία, 2003) ο αριθμός των ανέργων ανέβηκε στο 4,1% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Αυτό το ποσοστό ανεργίας παραμένει χαμηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (9%) (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Στατιστική Υπηρεσία, 2003:14). Το ίδιο συμβαίνει και με το ποσοστό ανεργίας ανάμεσα στους νέους το οποίο ανέρχεται στο 14% σε σύγκριση με το 18,5% της ΕΕ των 25 (Eurostat, 2005). Τα ποσοστά ανεργίας, κατά μορφωτικό επίπεδο, δείχνουν ότι το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας έχουν οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με 2,7% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της ηλικιακής αυτής ομάδας. Ακολουθούν οι απόφοιτοι λυκείου με ποσοστό 3,6% και τα άτομα με επίπεδο μόρφωσης κάτω του λυκείου με ποσοστό 5,8% (Eurostat, 2005). Το 23,9% του συνόλου των ανέργων έψαχνε

³³ Ποσοστό απασχόλησης είναι ο αριθμός των ατόμων ηλικίας από 15-64 που εργάζονται, ως ποσοστό του πληθυσμού αυτής της ηλικίας.

δουλειά για ένα χρόνο και άνω, ενώ το 54,9% του συνόλου των ανέργων έψαχνε για περίοδο κάτω από 6 μήνες (Ερευνα Εργατικού Δυναμικού, Στατιστική Υπηρεσία, 2003:15).

Την τελευταία δεκαετία η **συμμετοχή στην αγορά εργασίας** στην Κύπρο μειώθηκε. Η συνολική συμμετοχή για άτομα ηλικίας 15-64 χρόνων έπεσε από το 71,2% το 1989, στο 69% το 2000. Υπήρχε μια αύξηση στη γυναικεία συμμετοχή – από το 55% το 1989 στο 58% το 2000, αλλά η ανδρική συμμετοχή έπεσε από το 88% στο 81%. Η συνολική συμμετοχή για το έτος 2000 ήταν παρόμοια με το μέσο όρο της Ε.Ε. που ανερχόταν στο 69%. Το ποσοστό στους άνδρες ήταν πάνω από το μέσο όρο της Ε.Ε. (78%), ενώ η συμμετοχή των γυναικών ήταν ελαφρώς πιο κάτω από το μέσο όρο της Ε.Ε. (60%).

Τα **επίπεδα μόρφωσης του εργατικού δυναμικού** έχουν ανέβει τα τελευταία χρόνια στην Κύπρο. Το ποσοστό των ατόμων που έχουν φοιτήσει ή [αποφοιτήσει από] σε τριτοβάθμια εκπαιδευτικά ιδρύματα ανέβηκε από το 18% το 1989 σε περισσότερο από 28% το 2000, ποσοστό το οποίο είναι ψηλότερο από αυτό της Ε.Ε. (25%). Το μορφωτικό επίπεδο είναι ψηλότερο ανάμεσα στους νέους (29 χρόνων) αφού το 33,1% είναι απόφοιτοι σχολών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Το γεγονός της εργοδότησης μιας γυναίκας ή μη εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από το μορφωτικό της επίπεδο. Μόνο το 26% των γυναικών με δημοτική και γυμνασιακή μόρφωση συμμετέχουν στην αγορά εργασίας αλλά αυτό το ποσοστό αυξάνεται στο 54% για τις γυναίκες που έχουν λυκειακή μόρφωση και 79% για τις γυναίκες με τριτοβάθμια εκπαίδευση (Joint Assessment of Employment Policy Priorities in Cyprus, 2001:11).

Οι **μισθοί** ανάμεσα στις γυναίκες αυξήθηκαν σχετικά πιο γρήγορα σε σύγκριση με αυτούς των αντρών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Ο μέσος όρος των γυναικείων εσόδων ήταν το 60% των αντρικών κερδών το 1990 και το 73% το 1999. Με βάση τους κοινωνικούς δείκτες του 1996/97 οι εργαζόμενοι που έχουν μόρφωση πανεπιστημίου έχουν έσοδα περίπου 4 φορές μεγαλύτερα από αυτά των εργαζομένων που έχουν μόνο πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι εργαζόμενοι που έχουν συμπληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση μπορούν να κερδίσουν περίπου τα διπλάσια από τα άτομα που έχουν χαμηλότερο επίπεδο μόρφωσης.

5.2.5.2 Μέτρα για την (επαν)ένταξη στην αγορά εργασίας

Η Κυπριακή Δημοκρατία μέσω των Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας και της Αρχής Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού στρέφεται προς νέες πιο ενεργητικές πολιτικές οι οποίες στόχο έχουν την προαγωγή μέτρων για κατάρτιση και (επαν)ένταξη στην αγορά εργασίας. Με βάση την Αν. Διευθύντρια των Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας η αύξηση των δημοσίων δαπανών έχει πάρει ανησυχητικές διαστάσεις, αφού το ποσό που δαπανιέται για δημόσιο βοήθημα έχει τριπλασιαστεί τα τελευταία 10 χρόνια (από 17εκ. το 1994 σε 53εκ. το 2004³⁴). Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσιάστηκαν στο σεμινάριο «Επαγγελματική Κατάρτιση και Προώθηση Ληπτών Δημοσίου Βοηθήματος στην Απασχόληση», από την κ. Τούλα Κούλουμου, από το 1990 μέχρι το 2002 οι λήπτες του

³⁴ Χαιρετισμός της κ. Χλόης Κορομιά, κατά την έναρξη του Ενημερωτικού Σεμιναρίου για το Έργο: «Επαγγελματική Κατάρτιση και Προώθηση Ληπτών Δημοσίου Βοηθήματος στην Απασχόληση».

δημόσιου βοηθήματος υπερδιπλασιάστηκαν (από 8.020 περιπτώσεις σε 16.359). Το 18% των ατόμων αυτών είναι ηλικίας 18-40 χρόνων. Το 2005 ο αριθμός των ληπτών δημόσιου βοηθήματος έφτασε τις 16.555.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια οι Υπηρεσίες Κοινωνικής Ευημερίας άρχισαν την υλοποίηση του Έργου: «Επαγγελματική Κατάρτιση και Προώθηση Ληπτών Δημόσιου Βοηθήματος στην Απασχόληση». Το Έργο αυτό εντάσσεται στα πλαίσια του Μέτρου 1.3 του Ενιαίου Εγγράφου Προγραμματισμού για το Στόχο 3 «Ανθρώπινο Δυναμικό». Οι αναλυτικοί στόχοι του Έργου είναι:

1. Η προώθηση της ισότητας των ευκαιριών
2. Η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας
3. Η αναβάθμιση των υφιστάμενων επαγγελματικών δεξιοτήτων της ομάδας στόχου ή η απόκτηση νέων (π.χ. καταπολέμηση του ψηφιακού αναλφαριθμητισμού)
4. Η ενίσχυση των δεξιοτήτων επικοινωνίας και τόνωση της αυτοπεποίθησής τους
5. Η αύξηση της απασχολησιμότητας των ληπτών δημόσιου βοηθήματος
6. Η παροχή εξατομικευμένης συμβουλευτικής καθοδήγησης και στήριξης καθ' όλη τη διάρκεια του Έργου
7. Η σταδιακή απεξάρτηση από το Δημόσιο Βοήθημα

Το έργο περιλαμβάνει τρία στάδια υλοποίησης: α) τη σύσταση ομάδας 400 ληπτών δημόσιου βοηθήματος που θα λάβουν μέρος στο πρόγραμμα β) τη συμμετοχή ληπτών δημόσιου βοηθήματος σε μαθήματα κατάρτισης και γ) την τοποθέτηση όσων ολοκληρώσουν επιτυχώς τα μαθήματα κατάρτισης σε θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα. Με βάση αυτό το Έργο οι 400 περίπου λήπτες Δημόσιου Βοηθήματος θα παρακολουθήσουν εκπαιδευτικά προγράμματα και προγράμματα κατάρτισης. Κατά τη διάρκεια της εκπαίδευσης και κατά τον πρώτο χρόνο της τοποθέτησής τους σε εργασία θα συνεχίσουν να λαμβάνουν το δημόσιο βοήθημα. Με την ένταξη αυτών των ατόμων στην αγορά εργασίας οι παροχές θα διακόπτονται σταδιακά ώστε να μειωθεί η εξάρτηση τους από αυτές (κατά 1/3 στο τέλος του πρώτου τετραμήνου, κατά 2/3 στο τέλος του δεύτερου τετραμήνου και τερματισμό στο τέλος του έτους). Παράλληλα, οι Υπηρεσίες Κοινωνικής Ευημερίας θα παρέχουν κίνητρα υπό τη μορφή οικονομικής ενίσχυσης σε εργοδότες, για να ενθαρρύνουν την πρόσληψη ληπτών δημόσιου βοηθήματος. Ο μισθός των ληπτών θα επιδοτείται για περίοδο ενός έτους από τις ΥΚΕ. Επίσης, έξι εργασιακοί σύμβουλοι κοινωνικής ενσωμάτωσης των Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας θα βρίσκονται σε συνεχή επαφή με αυτά τα άτομα για παροχή στήριξης κατά τη διάρκεια του Έργου.

Μέσα στην τριετία 2004-06 τροχοδρομήθηκαν από την Αρχή Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού και λειτουργούν τέσσερα νέα Σχέδια τα οποία θα συγχρηματοδοτηθούν από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο. Τα Σχέδια αποσκοπούν κατά περίπτωση στην προώθηση της Κατάρτισης και Απασχολησιμότητας Νέων Αποφοίτων Σχολών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Ανέργων και Αδρανούς Γυναίκειου Δυναμικού καθώς και στην παροχή Συμβουλευτικών Υπηρεσιών Καθοδήγησης και Κατάρτισης σε Μικροεπιχειρήσεις με απασχόληση ενός μέχρι τεσσάρων ατόμων (Στρατηγικός Προγραμματισμός ΑνΑΔ, 2004-2006). Το ποσοστό συμμετοχής των απασχολούμενων

γυναικών 15 χρόνων και άνω σε εκπαίδευση και κατάρτιση την περίοδο 2000-3 αυξήθηκε (από 5,3% το 2000 ανήλθε στο 12,6% το 2003). Το μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής αυτής της ομάδας γυναικών εντοπίζεται στις εργοδοτούμενες (13,7% το 2003). Το ποσοστό συμμετοχής σε κατάρτιση ήταν πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό συμμετοχής σε εκπαίδευση (Αρχή Ανάπτυξης Ανθρώπινου Δυναμικού, 2003)

5.3 Ο ρόλος του υποστηρικτικού δικτύου

5.3.1 Ο ρόλος των παππούδων και των γιαγιάδων σε μια μονογονεϊκή οικογένεια

Η μονογονεϊκότητα ενεργοποιεί δυνάμεις του δικτύου υποστήριξης στο οποίο οι παππούδες και γιαγιάδες παίζουν σημαντικό ρόλο. Ένα σημαντικό συμπέρασμα το οποίο προκύπτει από τις έρευνες των δύο ή τριών τελευταίων δεκαετιών είναι το γεγονός πως: «οι παππούδες/γιαγιάδες είναι μια σημαντική πηγή βοήθειας, συμβουλών και συμπαράστασης για τα παιδιά και τα εγγόνια τους». Έτσι η οικονομική και συναισθηματική συμβολή αλλά και η υποστήριξη στη φροντίδα των παιδιών παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή των μελών μιας οικογένειας (Cherlin and Furstenberg, 1985, Kempson et al. 1994, Kornhaber, 1996, Dench and Ogg, 2002). Ανάλογα συμπεράσματα ισχύουν σε ακόμα πιο μεγάλο, ίσως, βαθμό και στην Κύπρο. Στην έρευνα για τη «Σημερινή Κατάσταση της Κυπριακής Οικογένειας» φάνηκε πως οι παππούδες/γιαγιάδες συμβάλουν ιδιαίτερα στη μετάδοση των ηθών/εθίμων και των παραδόσεων, ενώ ένα μικρό ποσοστό αναλαμβάνει τη φροντίδα των παιδιών προσχολικής ή σχολικής ηλικίας τις ώρες, ή κάποιες από τις ώρες, που οι γονείς εργάζονται. Οι παππούδες/γιαγιάδες προσφέρουν σταθερότητα και σιγουριά στα μέλη της πυρηνικής οικογένειας και σίγουρα ο ρόλος τους παραμένει πολύ σημαντικός και ενισχύεται, πολλές φορές, μετά το χωρισμό των παιδιών τους.

Σε μια συμβουλευτική έκθεσή της η βρετανική κυβέρνηση (“Supporting Families”, Home Office, 1998) αναγνώρισε πως οι παππούδες/γιαγιάδες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο ως φροντιστές παιδιών. Το Τμήμα Εργασίας και Συντάξεων προωθεί πρόταση με βάση την οποία να πληρώνονται οι παππούδες/γιαγιάδες για να φροντίζουν τα εγγόνια τους που ανήκουν σε μονογονεϊκές οικογένειες, ώστε να είναι σε θέση οι μονογονιοί να επιστρέψουν στην αγορά εργασίας (Arthur, et. al, 2002 αναφερόμενο από Ferguson et al., 2004). Η πιο πάνω έκθεση «υποθέτει πως οι παππούδες/γιαγιάδες θέλουν να προσφέρουν βοήθεια στα ενήλικα παιδιά τους και στα εγγόνια τους και υποστηρίζει πως παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην υποστήριξη των οικογενειών τους και αυτό ακριβώς προσπαθεί η κυβέρνηση να προωθήσει». Αυτό φυσικά δεν ισχύει για όλους τους παππούδες/γιαγιάδες αφού κάποιοι υποστηρίζουν πως από τη στιγμή που μεγάλωσαν τα παιδιά τους οι υποχρεώσεις τους σταματάνε μέχρι εκεί – οπότε και δε θέλουν να συμμετέχουν στην ανατροφή των εγγονιών τους, θεωρώντας πως ο υπόλοιπος χρόνος της ζωής τους είναι χρόνος ηρεμίας και χαλάρωσης.

Τα αποτελέσματα της έρευνας των Marsh et al. (2001) έδειξαν πως πάνω από τα 2/3 των εργαζόμενων μονογονιών είχαν κάποιο άτομο να προσέχει τουλάχιστον ένα από τα παιδιά τους. Το 64% μάλιστα εξασφάλιζαν δωρεάν φροντίδα για τα παιδιά τους. Οι υπόλοιποι άρχιζαν να εργάζονται όταν τα παιδιά τους άρχισαν να πηγαίνουν στο σχολείο ή όταν ήταν ήδη αρκετά μεγάλα για να μπορούν να φροντίζουν τον εαυτό τους. Αυτό δείχνει πως το μεγαλύτερο ποσοστό παιδικής φροντίδας προσφέρεται ανεπίσημα από τους γιαγιάδες/παππούδες ή άλλα συγγενικά ή φιλικά πρόσωπα. Με βάση την έρευνα «Grandparenting in divorced families» (Ferguson et. al, 2004) ο χωρισμός σε μια οικογένεια πάντα δημιουργεί ανακατατάξεις για τους γονείς και τα παιδιά. Οι ερευνητές τονίζουν τη δημιουργία «μητρογραμμικών οικογενειών» μετά το χωρισμό. Αυτό

αναφέρεται στην τάση που εμφανίζεται ανάμεσα στις μητέρες, τα παιδιά και τους παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά της μητέρας, να δημιουργούν «συμμαχίες». Με βάση τα συμπεράσματα της έρευνας αυτής: οι παππούδες/γιαγιάδες κάνουν θυσίες, όμως, δεν έχουν μεγάλες προσδοκίες για την ανταπόδοση των επενδύσεων που έχουν κάνει – εκτός από την ευχαρίστηση που παίρνουν γνωρίζοντας πως έχουν υποστηρίξει την οικογένειά τους. Το σημαντικότερο κίνητρο των παππούδων/γιαγιάδων για να προσέχουν τα εγγόνια τους είναι η αγάπη και κανένας άλλος λόγος, όπως για παράδειγμα η οικονομική αμοιβή.

Οι Cherlin και Furstenberg (1992) αναφέρουν πως η γεωγραφική απόσταση είναι ένας σημαντικός παράγοντας της συχνότητας των διαγενεακών επαφών. Από την άλλη όμως, οι Boszormenyhagy και Spark (1973) υποστήριξαν πως η μεγάλη γεωγραφική απόσταση από τους παππούδες/γιαγιάδες δεν είναι μόνο παράγοντας λιγότερων επαφών αλλά κάποιες φορές το αποτέλεσμα προυπάρχουσας συναισθηματικής απόστασης μεταξύ των παππούδων/γιαγιάδων και των ενήλικων παιδιών τους. Η έρευνα των Thompson et al (1999) κατέληξε στο συμπέρασμα πως «η συναισθηματική εγγύτητα σχετίζεται με την τοπική εγγύτητα».

Επίσης, διάφορες έρευνες κατέδειξαν πως η ποιότητα των σχέσεων των γονιών με τους δικούς τους γονείς και τα πεθερικά τους καθορίζει την ποιότητα των σχέσεων των παιδιών τους με τους παππούδες/γιαγιάδες (Johnson, 1998, Kivett, 1991). Ο Werner (1991) υποστήριξε πως «η δεύτερη γενιά λειτουργεί ως η γέφυρα μεταξύ των εγγονιών και των παππούδων/γιαγιάδων». Οι Johnson (1985), Werner (1991) και Cherlin και Furstenberg (1992) είναι μεταξύ των ερευνητών που υποστηρίζουν πως η συμβατότητα στις αξίες μεταξύ των γονιών και των εγγονιών αναπτύσσεται όταν οι διαγενεακοί δεσμοί είναι ισχυροί. Οι παππούδες/γιαγιάδες πρέπει να πετυχαίνουν μια λεπτή ισορροπία παρέχοντας υποστήριξη προς τους γονείς που χρειάζονται τη βοήθεια τους, ενώ ταυτόχρονα να αφήνουν τους γονείς να μεγαλώνουν τα παιδιά τους με τον τρόπο που οι ίδιοι, οι γονείς, πιστεύουν πως είναι ο σωστός. Κάποιες φορές αυτή η προσέγγιση πετυχαίνει γιατί οι παππούδες/γιαγιάδες αντιλαμβάνονται τα όρια μέσα στα οποία πρέπει να κινούνται και αποφεύγουν τις επεμβάσεις, κάποιες άλλες όμως φορές επεμβαίνουν με αρνητικές, ίσως, επιπτώσεις στις σχέσεις με τα παιδιά και τα εγγόνια τους.

Οι διαφορετικοί ρόλοι των γιαγιάδων και των παππούδων σχετίζονται με την παραδοσιακή κατανομή ρόλων μεταξύ γυναικών και αντρών. Οι γυναίκες είναι οι προστάτες της συγγένειας και είναι πιο πιθανόν σε κάθε ηλικία να είναι πιο κοντά συνήθως στα παιδιά και στα εγγόνια τους. Οι γιαγιάδες προσδοκούν στο να γίνουν γιαγιάδες και να εμπλακούν στο ρόλο αυτό πιο γρήγορα σε σύγκριση με τους παππούδες (Creasey and Koblewski, 1991) ενώ επίσης, αγκαλιάζουν το ρόλο με μεγαλύτερο ενθουσιασμό από ότι οι παππούδες.

Οι Dench και Ogg (2002) υποστήριξαν πως το καινούριο φαινόμενο δεν είναι η πίεση που εξασκείται στις γιαγιάδες να φροντίζουν τα παιδιά των εργαζόμενων μητέρων αλλά η αντίσταση τους σε αυτή την πίεση! Οι περισσότεροι παππούδες/γιαγιάδες στην έρευνα ήταν ηλικίας 60 και άνω και πολύ λίγοι ήταν αυτοί που εργάζονταν. Οι χωρισμένες και διαζευγμένες μητέρες δείχνουν, συνήθως, μεγαλύτερη διάθεση να διατηρήσουν και να ενδυναμώσουν τους δεσμούς τους με τους γονείς τους (Rossi and Rossi, 1990). Ένα

επίσης σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός πως οι παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά του πατέρα, τόσο στις άθικτες οικογένειες όσο και στις διαζευγμένες, μπορεί να αποτελούν «ανταγωνιστές» των παππούδων/γιαγιάδων από την πλευρά της μητέρας και μπορεί να παραγκωνιστούν από τα εγγόνια τους. Όταν κάποιος γάμος καταρρεύσει οι παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά της μητέρας γίνονται πιο ενεργοί στο ρόλο τους, ενώ οι παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά του πατέρα μπορεί και να χάσουν επαφή με τα εγγόνια τους. Οι Leek και Smith (1991) υποστήριξαν πως στις άθικτες οικογένειες οι μητέρες είναι συχνότερα πιο πολλές ώρες στο σπίτι κατά τη διάρκεια της μέρας και οι παππούδες/γιαγιάδες νιώθουν πιο άνετα να επισκεφτούν την κόρη τους παρά τη νύφη τους.

Οι παππούδες/γιαγιάδες που δεν είχαν στενές σχέσεις με τα εγγόνια τους δεν ήταν πάντα τα «θύματα» της αλλαγής των σχέσεων μέσα στην οικογένεια μετά από το διαζύγιο. Η αρνητική αντιμετώπιση του ρόλου του παππού ή της γιαγιάς, ή απλά η απόφαση να δίνεται μικρότερη προτεραιότητα σε αυτούς τους ρόλους από ότι άλλα θέματα στη ζωή των παππούδων/γιαγιάδων, έχει τις ρίζες της πριν από το χωρισμό. Οι γονείς δήλωσαν πως οι δισταγμοί κάποιων παππούδων/γιαγιάδων για τον τρόπο που αντιμετώπιζαν το ρόλο τους ήταν φανερός και στο παρελθόν κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου των παιδιών τους. Μερικοί αναπολώντας τα δικά τους παιδικά χρόνια ανέφεραν πως οι γονείς τους δεν ήταν ποτέ καλοί με τα παιδιά και δεν μπορούσαν ποτέ να γίνουν καλοί. Η έρευνα κατέδειξε πως οι παππούδες/γιαγιάδες που ήταν απρόθυμοι να συναναστρέφονται με τα εγγόνια τους πριν από το διαζύγιο, δεν αντιμετώπισαν πιο θερμά το ρόλο τους μετά το χωρισμό. Η φύση της σχέσης μεταξύ εγγονιού και παππού/γιαγιάς πριν από το χωρισμό είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας της περιόδου που θα ακολουθήσει μετά το χωρισμό.

Επτά στους δέκα παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά της μητέρας ανέφεραν πως βοηθούσαν τα παιδιά στην κατ' οίκον εργασία τους. Δύο τρίτα, σε αντίθεση με το ένα τρίτο των παππούδων/γιαγιάδων, ένιωθαν πως πάντα μιλούσαν σοβαρά με τα εγγόνια τους. Στην έρευνα οι παππούδες/γιαγιάδες εξηγούσαν πως τα εγγόνια τους ήταν πηγή χαράς και ευχαρίστησης, ήταν συνδεδεμένοι και διασκεδάζαν από τις δραστηριότητες που έκαναν μαζί και από τα πράγματα που έλεγαν. Οι παππούδες/γιαγιάδες δεν παρέχουν μόνο αγάπη και προστασία αλλά έχουν σημαντική συμβολική λειτουργία. Ο Bengtson (1985) αναφέρει: «οι παππούδες γιαγιάδες είναι σημαντικοί απλά και μόνο λόγω της παρουσίας τους και το τι σημαίνουν για μια οικογένεια». Σε μια διαζευγμένη οικογένεια οι παππούδες/γιαγιάδες μπορεί να είναι σημαντικοί για τα μικρά παιδιά αφού αντιπροσωπεύουν τη σταθερότητα. Από τη στιγμή που οι γονείς χωρίζουν ο παππούς και η γιαγιά από την πλευρά της μητέρας παίζουν συνήθως σημαντικό ρόλο στη στήριξη της κόρης τους και στη φροντίδα των εγγονιών τους (Dench and Ogg, 2002). Από την άλλη, η γιαγιά έχει συνήθως περισσότερη επίδραση από ότι ο παππούς.

Οι έρευνες έχουν δείξει πως η ποιοτική επαφή μεταξύ των παιδιών στις διαζευγμένες οικογένειες με τους γονείς που δε μένουν μαζί τους και τους παππούδες/γιαγιάδες είναι επωφελής για την ανάπτυξη τους σε μακροπρόθεσμο στάδιο (Dunn and Deater-Deckard, 2001). Η διάλυση ενός γάμου, όμως, μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις μεταξύ εγγονιών και παππούδων/γιαγιάδων ενώ παράλληλα οι παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά του πατέρα μπορεί να βλέπουν τα εγγόνια τους λιγότερο συχνά ή σε κάποιες

περιπτώσεις να χάσουν εντελώς επαφή. Από την άλλη κάποιοι άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν πως «δεν είναι σε στιγμές υγείας και ευημερίας που συσπειρώνεται η εκτεταμένη οικογένεια αλλά σε στιγμές κρίσης» (Cherlin and Furstenberg, 1992).

Το «Home Office Consultation Document» αναφέρει πως οι παππούδες/γιαγιάδες είναι μια σημαντική πηγή οικογενειακής υποστήριξης και υποθέτει πως είναι συχνά έτοιμοι να κάνουν θυσίες για να βοηθήσουν τις μητέρες ώστε να εργοδοτηθούν σε πλήρη απασχόληση ή να βοηθήσουν σε στιγμές οικογενειακής κρίσης. Ο χωρισμός ενεργοποιεί δυνάμεις του δικτύου υποστήριξης στο οποίο οι παππούδες/γιαγιάδες παίζουν σημαντικό ρόλο. Αυτός είναι και ο ρόλος που η ίδια η κυβέρνηση θέλει να ενθαρρύνει. Σχεδόν οι μισοί από τους παππούδες/γιαγιάδες που έλαβαν μέρος στην έρευνα ανέφεραν την έκπληξη τους όταν άκουσαν από τα παιδιά τους ότι θα χωρίσουν. Το γεγονός ότι τα παιδιά έκρυβαν τα προβλήματα τους από τους γονείς τους, ήταν σύνηθες με αποτέλεσμα τα νέα του χωρισμού να ήταν σοκαριστικά για αυτούς. Αυτό αποτελεί μια πιθανή ένδειξη ότι κάποιοι μόνοι-γονείς δε θέλουν την ανάμειξη των δικών τους γονιών στην προσωπική τους ζωή. Ίσως, όμως, τα διαζευγμένα ζευγάρια να μην ήθελαν να απογοητεύσουν τους γονείς τους, ενώ παράλληλα να ανησυχούσαν για το γεγονός ότι οι γονείς τους θα γίνονταν δέκτες της απογοήτευσης και της αγωνίας τους, και να στόχευαν στην προστασία των γονιών τους από τον πόνο του διαζυγίου – συναισθήματα τα οποία είναι χαρακτηριστικά ανάμεσα στις σχέσεις γονιών-παιδιών. Γενικά, οι παππούδες/γιαγιάδες δεν έφταιγαν τα παιδιά τους γιατί δεν τους αποκάλυπταν τα προβλήματά τους και δεν υπήρχε κανένα στοιχείο ότι αυτό επηρέασε αρνητικά τη σχέση τους. Στις περιπτώσεις που οι παππούδες/γιαγιάδες ένιωσαν παραμερισμένοι ο θυμός διάρκεσε πολύ λίγο και η σχέση έμεινε ανεπηρέαστη μακροπρόθεσμα. Ένας βασικός λόγος για το γεγονός ότι τα παιδιά απόφευγαν να αναφέρουν στους γονείς τους τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν μέσα στο γάμο τους ήταν ότι δεν ήθελαν να γίνονται βάρος στους γονείς τους με τα προβλήματα του γάμου τους και πίστευαν πως «ένα πρόβλημα που μοιράζεται γίνεται διπλό βάρος».

5.3.2 Οικονομική, συναισθηματική στήριξη και φροντίδα παιδιών

Οι παππούδες/γιαγιάδες ήταν συνήθως πρόθυμοι να υποστηρίξουν τα ενήλικα παιδιά τους σε στιγμές κρίσης. Οι περισσότεροι γονείς στράφηκαν προς τους δικούς τους γονείς για να χειριστούν τις άμεσες συνέπειες του χωρισμού και του διαζυγίου. Οι παππούδες/γιαγιάδες από την πλευρά της μητέρας συχνά αγωνιούσαν και έκαναν ότι μπορούσαν για να μετριάσουν τις συνέπειες από το διαζύγιο. Κατά συνέπεια αναμίχθηκαν περισσότερο στη φροντίδα των εγγονιών τους και τα έβλεπαν πιο συχνά. Τα αποτελέσματα της έρευνας καταδεικνύουν πως οι γονείς της μητέρας ήταν πιο πιθανόν να αυξήσουν τα καθήκοντα τους στη φροντίδα των εγγονιών τους μετά το διαζύγιο της κόρης τους και γενικότερα αυτοί που είχαν πιο συχνή επαφή πριν το χωρισμό ήταν πιο πιθανόν να αυξήσουν τη συχνότητα επαφών αλλά και τη συμμετοχή τους στη φροντίδα των παιδιών και εγγονιών τους. Αντίθετα οι γονείς του πατέρα βασίζονταν στο γιο τους για επαφή με τα εγγόνια τους αλλά κάποιοι πατέρες δεν είχαν επαφή με τους γονείς τους ενώ κάποιοι που είχαν τέτοια επαφή ήταν απρόθυμοι να παίρνουν τα παιδιά τους στο σπίτι των γονιών τους (Ferguson et. al, 2004:104).

Η οικονομική βοήθεια ήταν μια σημαντική βοήθεια η οποία αναμενόταν να δοθεί από τους παππούδες/γιαγιάδες. Μεταξύ των φτωχότερων οικογενειών υπήρχαν παραδείγματα παππούδων/γιαγιάδων που αγόραζαν φαγητό στα μέλη της μονογονεϊκής οικογένειας, βοηθούσαν στην πληρωμή του ηλεκτρικού ρεύματος και έδιναν μικροποσά στα παιδιά για πράγματα που χρειάζονταν για το σχολείο. Οι πιο εύπορες οικογένειες έδιναν χρήματα για να βοηθήσουν στην αγορά σπιτιού, έπαιρναν τη μονογονεϊκή οικογένεια διακοπές και έκαναν «δάνεια» στα ενήλικα παιδιά τους. Κάποιοι αναλάμβαναν να παραλαμβάνουν καθημερινά τα εγγόνια τους από το σχολείο, να τους μαγειρεύουν για το μεσημεριανό και να τους προσέχουν για ένα αριθμό ετών όταν ο γιος ή η κόρη τους ήταν στη δουλειά.

Μια μερίδα παππούδων/γιαγιάδων από την πλευρά της μητέρας αυτοθυσιάζονταν για τις κόρες και τα εγγόνια τους. Κάποιοι πρόσφεραν προσωρινή βοήθεια στη μονογονεϊκή οικογένεια όμως είχαν άλλες προτεραιότητες, για αυτό και δεν ένιωθαν μεγάλη υποχρέωση να δεσμευτούν για μεγάλο χρονικό διάστημα. «Το να είμαι εδώ» ήταν μια φράση που χρησιμοποιήθηκε συχνά για να εκφραστεί η αγάπη και το ενδιαφέρον των παππούδων/γιαγιάδων. Αυτό έδειχνε μια προθυμία να συμμετέχουν και να κάνουν ότι ήταν δυνατό για να βοηθήσουν την οικογένεια του παιδιού τους. Η φράση αυτή χρησιμοποιόταν από τους παππούδες/γιαγιάδες οι οποίοι έκαναν (και πιθανόν να συνέχιζαν να κάνουν θυσίες) για τα διαζευγμένα παιδιά τους. Οι ίδιοι οι μονογονιοί επιβεβαίωναν την άποψη των δικών τους γονιών θεωρώντας πως ήταν αναμενόμενο οι δικοί τους γονείς να είναι «εκεί» για την οικογένειά τους. Πολλές διαζευγμένες μητέρες δήλωσαν πως οι γονείς τους είχαν την υποχρέωση να τους δίνουν γενναιόδωρη βοήθεια τόσο όσον αφορά στη φροντίδα αλλά και στη στήριξη των παιδιών. Υπήρχε και μια μειοψηφία παππούδων/γιαγιάδων οι οποίοι ήταν απρόθυμοι να υποστηρίξουν τα παιδιά και τα εγγόνια τους.

5.3.3 Σχέσεις με φίλους και συγγενείς

Με βάση την έρευνα των Stewart et. al (1997) κατά τη διάρκεια της περιόδου του πρόσφατου χωρισμού το 80% των μητέρων ανέφεραν πως είχαν συχνή επαφή με τους στενούς τους φίλους και το 75% με τους συγγενείς τους, κάτι το οποίο δε συνέβαινε τόσο συχνά με τους άντρες (60% με τους φίλους την πρώτη περίοδο και 55% κατά τη δεύτερη). Αντίθετα οι άντρες παρουσίασαν ένα σχετικά ψηλό ποσοστό επαφής με τους συγγενείς (60% την πρώτη περίοδο και 65% τη δεύτερη). Ένα χρόνο μετά το χωρισμό το ποσοστό των μητέρων που είχαν συχνή επαφή με τους στενούς τους φίλους έπεσε στο 70% και στο 46% για τους συγγενείς.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ένα μεγάλο ποσοστό των πατέρων και των μητέρων βίωσαν τουλάχιστον κάποιου βαθμού απόρριψη από τους φίλους και τους συγγενείς τους λόγω του διαζυγίου. Το 30% των μητέρων και το 45% των πατέρων ανέφεραν πως εισέπρατταν «λίγη» ή «πολλή» απόρριψη από τους φίλους τους και ακόμα περισσότερη (περίπου οι μισές μητέρες και πατέρες) από τους συγγενείς τους.

Τόσο οι πατέρες (53%) όσο και οι μητέρες (33%) αναλογιζόμενοι τους τελευταίους δεκαοχτώ μήνες, μετά το χωρισμό, υποστήριζαν πως η χειρότερη περίοδος ήταν η αρχική. Οι πατέρες που δεν είχαν την κηδεμονία ήταν πιο πιθανόν να επισημάνουν αυτή την περίοδο ως τη χειρότερη. Οι γονείς ρωτήθηκαν μετά να αναφέρουν τις πιο σημαντικές αλλαγές που είδαν στη ζωή τους ως αποτέλεσμα του χωρισμού (μετά από 18 μήνες). Οι απαντήσεις των μητέρων ήταν θετικότερες και έδιναν έμφαση στην αύξηση της ευτυχίας, της προσωπικής βελτίωσης, της αυτοπεποίθησης στην καθαρότερη εικόνα του «εαυτού» υποστηρίζοντας πως το διαζύγιο μπορεί να συμβάλει σε μια διαδικασία προσωπικής ανάπτυξης και καλυτέρευσης. Το 70% των μητέρων του δείγματος ένιωσαν πως οι προσωπικότητά τους άλλαξε προς το καλύτερο, 38% ένιωθαν πιο ανεξάρτητες, 31% είπαν πως ήταν πιο ευτυχισμένες και 17% βίωναν λιγότερο στρες από ότι όταν ήταν παντρεμένες.

Μια μερίδα ανέφερε κάποια αρνητικά σημεία που προέκυψαν από το διαζύγιο. Το 17% των γυναικών ανέφερε την απώλεια της συντροφικότητας, 11% ανέφερε πως βίωνε περισσότερο στρες μετά το χωρισμό. Μόνο ένα μικρό ποσοστό γυναικών, 3%, ανέφερε πως η σχέση τους με τα παιδιά τους χειροτέρεψε, ενώ 11% υποστήριξε πως οι σχέσεις τους είχαν βελτιωθεί. Οι ψυχολογικές μετρήσεις που έγιναν τεκμηρίωσαν τις δηλώσεις των μητέρων.

Οι απαντήσεις των πατέρων ήταν επίσης, θετικές: το 41% δήλωσαν πιο ευτυχισμένοι και το 31% ένιωθαν πως οι προσωπικότητές τους είχαν βελτιωθεί, το 25% ότι ήταν πιο ανεξάρτητοι και το 22% ανέφεραν πως ένιωθαν λιγότερο στρες. Καλύτερη κοινωνική ζωή ανέφερε το 18%, ενώ 13% ανέφεραν ότι οι σχέσεις τους με τα παιδιά τους καλυτέρεψαν. Τα αποτελέσματα των πατέρων στις ψυχολογικές μετρήσεις που έκαναν ήταν παρόμοια με αυτά των μητέρων. Ένα πολύ χαμηλότερο ποσοστό πατέρων ανέφερε την αλλαγή στην προσωπική βελτίωση (70% των μητέρων και 31% των πατέρων). Το 19% των πατέρων ανέφερε πως ένιωθε περισσότερη μοναξιά, ενώ ένα αξιοσημείωτο ποσοστό 22% ανέφερε πως οι σχέσεις τους με τα παιδιά τους χειροτέρεψαν.

6.0 Η Ψυχολογική Διάσταση της Μονογονεϊκότητας

6.1 Εισαγωγή

Ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα όσον αφορά στις μονογονεϊκές οικογένειες, είναι η επίδραση που έχουν στα παιδιά. Πολλές είναι οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα και τα συμπεράσματα που απορρέουν είναι πολλές φορές αντιφατικά, συμβάλλοντας έτσι στη σύγχυση αλλά και στις επικρατούσες προκαταλήψεις. Ένα από τα προβλήματα σχετίζεται με το γεγονός ότι κάποιες έρευνες στηρίζουν τα συμπεράσματά τους σε μικρά δείγματα τα οποία δεν είναι αντιπροσωπευτικά. Δεύτερο πρόβλημα είναι ότι δείγματα μπορεί να είναι πολύ διαφορετικά μεταξύ τους με αποτέλεσμα να μην μπορούν να γίνουν συγκρίσεις. Επίσης οι πολιτιστικές και κοινωνικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα σε διάφορες χώρες καθιστούν τις γενικεύσεις επικίνδυνες.

Ούτως ή άλλως, τα αποτελέσματα διάφορων ερευνών εκφράζονται μέσα από δύο ακραίες απόψεις. Η πρώτη υποστηρίζει πως η μονογονεϊκή οικογένεια είναι μια ανεπιθύμητη κατάσταση γιατί έχει αρνητικές συνέπειες για τα παιδιά και οδηγεί το θεσμό της οικογένειας στην καταστροφή. Παράλληλα, θεωρεί ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν μόνο με τον ένα γονέα και ειδικότερα παιδιά χωρισμένων γονιών, είναι συνήθως κακοί μαθητές, καταλήγουν στη χρήση ψυχοδραστικών ουσιών και παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Αντίθετα, η δεύτερη άποψη υποστηρίζει ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες δεν προκαλούν απαραίτητα δυσκολίες στα παιδιά και ότι τα παιδιά που προέρχονται από τέτοιες οικογένειες δεν έχουν χειρότερη εξέλιξη από τα παιδιά διγονεϊκών οικογενειών, αφού αυτό που επηρεάζει αρνητικά ένα παιδί είναι οι κοινωνικο-οικονομικές και ψυχολογικές συνθήκες που βιώνει όχι αυτό καθ' αυτό το καθεστώς της μονογονεϊκότητας. Παράλληλα, μια δυσλειτουργική σχέση μεταξύ των γονιών δε συντείνει στη δημιουργία ενός υγιούς περιβάλλοντος για τη σωστή ανατροφή των παιδιών, κυρίως στις περιπτώσεις που υπάρχουν έντονες συγκρούσεις μεταξύ των γονέων ή ακόμα και βία μεταξύ τους ή μεταξύ γονιών και παιδιών.

Στις επιστημονικές βιβλιογραφικές αναφορές της δεκαετίας του 1970 που αναφέρονταν στις επιπτώσεις που πιθανόν να αντιμετωπίζουν τα παιδιά (και οι ενήλικες) μετά από ένα διαζύγιο, οι ερευνητές ήταν αρκετά αισιόδοξοι στο θέμα των επιδράσεων λόγω του διαζυγίου. Οι έρευνες αυτής της περιόδου εστιάζονταν σε συγκεκριμένα δυνατά και αδύνατα σημεία των διαφόρων «τύπων» οικογενειών και συμπέραναν πως οι εναλλακτικές μορφές της σύγχρονης οικογένειας μπορούσαν να διαπλάσουν ένα καλό περιβάλλον για την ανάπτυξη των παιδιών και των ενηλίκων, σε σύγκριση με τις παραδοσιακές οικογενειακές δομές.

Όμως με βάση τις πρώτες μακροπρόθεσμες συγκεκριμένες έρευνες που άρχισαν να πραγματοποιούνται στις αρχές της δεκαετίας του '80, φάνηκε πως οι μονογονεϊκές οικογένειες εμφανίζουν πιο συχνά συναισθηματικά προβλήματα και τα παιδιά των διαζευγμένων γονιών παρουσιάζουν περισσότερες αναπτυξιακές δυσκολίες. Έχουν, για παράδειγμα, περισσότερα προβλήματα στο σχολείο, αρχίζουν τις σεξουαλικές τους

σχέσεις σε μικρότερη ηλικία, υποφέρουν από κατάθλιψη κατά μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα και διαπράττουν πιο συχνά παραπτώματα. Επίσης, βρέθηκε ότι το επίπεδο της αρνητικής αναπροσαρμογής είναι χειρότερο για τα παιδιά που οι γονείς τους έχουν χωρίσει, σε σύγκριση με τα παιδιά που ζουν σε άθικτες οικογένειες. Στις δεκαετίες του '80 και '90 αυξήθηκε η πραγματοποίηση μακροπρόθεσμων ερευνών από αγγλοσάξωνες επιστήμονες, ενώ ταυτόχρονα έγινε ένας μεγάλος αριθμός ερευνών με σκοπό την επισήμανση των «μικροπρόθεσμων» και «μακροπρόθεσμων» επιδράσεων που μπορούν να επηρεάσουν τα παιδιά που δεν ζουν μαζί με τους βιολογικούς τους γονείς στο ίδιο νοικοκυριό (Cherlin, 1999 αναφερόμενο από Van Peer και Van den Bergh, 2004). Τα αποτελέσματα μιας μερίδας ερευνητών και ειδικών συνέκλιναν στο συμπέρασμα ότι το διαζύγιο έχει πάντοτε αρνητικές επιπτώσεις για τα παιδιά, με αποτέλεσμα να εμποδιστούν διάφορα στερεότυπα και προκαταλήψεις που στιγματίζουν και συνεχίζουν να στιγματίζουν, σε παγκόσμια βάση, τα παιδιά που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες. Ας εξετάσουμε, όμως, τις έρευνες αυτές σε πιο μεγάλο βάθος.

6.2 Έρευνες για τις μικροπρόθεσμες επιδράσεις

Μια συχνά αναφερόμενη έρευνα από τους McLanahan και Sandefur (1994) αναφέρει τη μειωμένη ευεξία των παιδιών που ζουν σε μονογονεϊκές και θετές οικογένειες. Αυτή η έρευνα βρήκε έντονους συσχετισμούς μεταξύ του ρίσκου για χαμηλή επίδοση στο σχολείο και της διαβίωσης σε μονογονεϊκή ή σε θετή οικογένεια. Παιδιά διαζευγμένων οικογενειών εμφάνισαν **χαμηλότερο βαθμό ικανοποίησης για τη ζωή τους και χαμηλότερο βαθμό ψυχολογικής ευεξίας** (Pardeck et al., 1991:3). Παιδιά που ζούσαν με ένα γονέα εμφάνισαν **χαμηλότερες εκπαιδευτικές επιτυχίες** από ότι παιδιά σε διγονεϊκές οικογένειες (Ringback et al., 2004:3). Τα παιδιά που ζούσαν σε μονογονεϊκές οικογένειες ήταν **πιο ευάλωτα στη χρήση ναρκωτικών και αλκοόλ**, έχουν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν **προβλήματα συμπεριφοράς** και δεν είχαν καλά **σχολικά αποτελέσματα** (Acock και Demo, 1994). Τα παιδιά που προέρχονταν από μονογονεϊκές οικογένειες είχαν ένα γενικό μειονέκτημα όσον αφορά τη σωματική τους υγεία, ήταν δηλαδή **πιο ευάλωτα σε σωματικές ασθένειες** (Whitehead και Holland, 2003 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004:4). Παιδιά μόνων-μητέρων είχαν **περισσότερες πιθανότητες να έχουν δυστύχημα** και να αντιμετωπίζουν κάποια ασθένεια όπως για παράδειγμα άσθμα (Dawson, 1991). Επίσης έρευνες κατάδειξαν πως παιδιά που είχαν μεγαλώσει και με τους δύο βιολογικούς τους γονείς ήταν πιο επιτυχημένα στη ζωή τους. Με βάση τους Bhushan και Shirali (1992) το αίσθημα της ταυτότητας, του ανήκειν, ήταν πιο καλά ανεπτυγμένο όταν τα παιδιά μεγάλωναν και με τους δύο τους γονείς.

Σε ένα αριθμό μελετών βρέθηκαν να υπάρχουν διάφοροι συσχετισμοί μεταξύ διαζυγίου και φαινομένων **νεανικής παραβατικότητας**. Οι Simons και Chao (1996) βρήκαν πως οι έφηβοι που είχαν διαζευγμένους γονείς ήταν δύο ή τρεις φορές πιο πιθανόν να καταλήξουν σε σοβαρή παραβατική συμπεριφορά, απ' ότι οι έφηβοι από άθικτες οικογένειες. Με βάση τους δύο αυτούς ερευνητές ο μειωμένος γονικός έλεγχος ήταν η αιτία για τη δημιουργία της παραβατικής συμπεριφοράς. Επίσης, ένας αριθμός μελετών συσχέτισαν το διαζύγιο και την **κατάθλιψη** που πιθανόν να παρουσιάζουν οι νέοι. Οι Conger και Chao (1996) βρήκαν πως στα μονογονεϊκά νοικοκυριά που η αρχηγός είναι

γυναίκα, είναι πιο πιθανόν να δημιουργηθεί κατάθλιψη ανάμεσα στους έφηβους σε σύγκριση με τις άθικτες οικογένειες. Κατέληξαν στο συμπέρασμα πως το διαζύγιο δημιουργεί ένα δομικό πλαίσιο στο οποίο τα παιδιά κινδυνεύουν περισσότερο, από ένα αριθμό παραγόντων. Οι Kerr και Beaujot (2002) βρήκαν πως τα παιδιά που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες στις οποίες η αρχηγός είναι γυναίκα, ήταν πιο πιθανόν να εμφανίζουν σημάδια **υπερενεργητικότητας, συναισθηματικού πόνου και αγωνίας**, όπως επίσης και σημάδια άμεσης και έμμεσης επιθετικότητας τα οποία μπορούν να καταλήξουν σε κατάθλιψη. Σε μια έρευνα που έγινε ανάμεσα σε έφηβους 12 μέχρι 19 χρόνων οι Garnefsi και Diekstra (1997) βρήκαν πως οι έφηβοι που ζουν σε μονογονεϊκές ή θετές οικογένειες έχουν **χαμηλότερη αυτοπεποίθηση, μεγαλύτερη αγωνία και μοναξιά**, είναι πιο ευάλωτοι στην κατάθλιψη και εμφανίζουν **περισσότερες αυτοκτονικές τάσεις**.

6.2.1 Έρευνες για τις μακροπρόθεσμες επιδράσεις

Τα προβλήματα που πιθανόν να έχουν τα παιδιά μετά από ένα διαζύγιο δεν περιορίζονται μόνο στο μικροπρόθεσμο επίπεδο, αμέσως μετά το χωρισμό των γονιών, αλλά μπορεί να μεταφερθούν σε πιο μακροπρόθεσμο επίπεδο, στην ενήλική τους ζωή. Γενικά μιλώντας η περίοδος μετά το χωρισμό μπορεί να χωριστεί σε **τρεις φάσεις**. Η πρώτη φάση είναι η **περίοδος έντασης** (acute phase) κατά την οποία το σοκ και ο θρήνος ή/και η ανακούφιση κυριαρχούν. Ακολουθεί η **μεταβατική φάση** (transitional phase) κατά την οποία υπάρχουν έντονα συναισθήματα θλίψης, αγωνίας και θυμού. Η τρίτη φάση είναι η **περίοδος ανάνηψης** στην οποία αρχίζουν να εμφανίζονται καινούρια αισθήματα ισορροπίας και σταθερότητας.

Ένας αριθμός ερευνητών υποστηρίζουν ότι το διαζύγιο είναι μια σωρευτική εμπειρία για τα παιδιά αφού οι επιδράσεις του μπορούν να ενδυναμωθούν προς το τέλος της εφηβείας (Wallerstein και Lewis, 1997). Με βάση μια διαδοχική έρευνα (follow-up study) των Wallerstein και Blakeslee (1989) διαφάνηκε πως οι επιδράσεις μπορούν να είναι συνεχόμενες και να αυξάνονται σοβαρά με την πάροδο του χρόνου. Ο Dronkers (1996 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004) βρήκε πως η ευεξία των μαθητών που έζησαν για χρόνια σε μονογονεϊκές ή επαναδημιουργημένες οικογένειες δεν είναι καλύτερη από αυτή των μαθητών που οι γονείς τους είχαν πρόσφατα χωρίσει.

Με βάση κάποιους ερευνητές ο παράγοντας **ηλικία** παίζει ένα ενεργό ρόλο στην αντίδραση των παιδιών και τις πιθανές επιπτώσεις που πιθανόν να έχει σε αυτό ένα διαζύγιο. Οι Vermulst και Gerris (1988 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004) αναφέρουν πως το διαζύγιο δεν πρέπει να θεωρείται ως μια ξεχωριστή φάση ή ένα γεγονός που τέλειωσε, αλλά ως μια μεταβατική διαδικασία με πολλές ραγδαίες και συνεχείς αλλαγές όσον αφορά στην οικονομική κατάσταση, νοικοκυριό, κατοικία, εργασία, επαφές με τον έξω κόσμο, οικογενειακές σχέσεις, καθημερινές υποχρεώσεις της οικογένειας κτλ.

Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν στο γεγονός ότι εμφανίζονται διαφορές στην **ευεξία των παιδιών** που ζουν σε διαφορετικές μορφές οικογένειας. Μια μερίδα ακαδημαϊκών πιστεύουν στη σχέση αιτίας και αποτελέσματος μεταξύ διαζυγίου και

προβλημάτων που αντιμετωπίζουν τα παιδιά. Αναφέρονται δηλαδή σε παράγοντες που οφείλονται στην περίοδο μετά το χωρισμό, όπως χαμηλό εισόδημα οικογένειας, στρες, απουσία του πατέρα, περιορισμένος γονεϊκός ρόλος και αυστηρότητα από την πλευρά του γονέα που έχει την ευθύνη για τα παιδιά. Κάποιοι άλλοι επικεντρώνονται στις διεργασίες που παρουσιάζονται μέσα στην οικογένεια πριν από το χωρισμό. Δεν υπάρχει όμως ομοφωνία ανάμεσα στους ερευνητές για το κατά πόσο τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά σε τέτοιες οικογένειες προέρχονται από το ίδιο το διαζύγιο ή τη διαβίωση σε συγκεκριμένης μορφής οικογένειες ή σε ποιο βαθμό τα παιδιά μπορεί να έχουν συγκεκριμένα προβλήματα πριν υπάρξει καν οποιαδήποτε υπόνοια για διαζύγιο.

Για παράδειγμα, μια μακροπρόθεσμη έρευνα που έγινε στη Δανία (1991-1994) ανάμεσα σε εφήβους και νεαρούς ενήλικες έδειξε πως το **αίσθημα της ευεξίας** ανάμεσα στα παιδιά χωρισμένων γονιών που ζουν σε μονογονεϊκές οικογένειες, είναι σε πιο χαμηλά επίπεδα από ότι ανάμεσα στα παιδιά από άθικτες και θετές οικογένειες ή οικογένειες όπου ο ένας γονέας είχε πεθάνει (Spruijt and de Goede, 1997).

Ο χωρισμός μπορεί επίσης να εντείνει τις **τάσεις κατάθλιψης**. Στην έρευνα των Chase-Lansdale et al (1995) η ψυχική υγεία των ενηλίκων που βίωσαν ένα διαζύγιο ως παιδιά ή έφηβοι, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, ήταν πιο άσχημη από την ψυχική υγεία των ενηλίκων που μεγάλωσαν και με τους δύο βιολογικούς τους γονείς. Αυτό δεν σημαίνει πως όλα τα παιδιά από παρόμοιες οικογένειες αναπτύσσουν αυτά τα προβλήματα, αλλά ότι αυτά τα παιδιά αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να τα αναπτύξουν είναι δηλαδή πιο ευάλωτα. Οι διαφοροποιήσεις που εφαρμόζονται στην ψυχική υγεία δεν οφείλονται μόνο σε γενετικές προδιαθέσεις αλλά και σε τραυματικά γεγονότα που μπορεί να βιώσει ένα άτομο στα πρώτα στάδια της ζωής του.

Ο McLanahan (1999) στηριζόμενος σε έρευνες δέκα χρόνων κατέληξε στο συμπέρασμα πως τα παιδιά που μεγαλώνουν στις μονογονεϊκές οικογένειες ζημιώνουν για τρεις λόγους: α. γιατί υπάρχουν λιγότεροι οικονομικοί πόροι που μπορούν να ξοδευτούν για το μέγιστο και τη μόρφωσή τους, β. υπάρχει λιγότερος χρόνος και ενέργεια για το μέγιστο και την επίβλεψη τους και γ. υπάρχει μειωμένη πρόσβαση στους πόρους της κοινότητας πράγμα που δε συμβάλλει θετικά στις προσπάθειες των γονιών.

6.2.2 Η ερμηνεία των επιδράσεων του διαζυγίου

Η ερμηνεία των επιδράσεων του διαζυγίου στην προσαρμογή των παιδιών στηρίχτηκε πάνω σε πέντε θεωρητικές προσεγγίσεις (Amato & Keith, 1991, Hetherington, Bridges & Insabella, 1998, Χατζηχρήστου, 1999) οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως συμπληρωματικές υποθέσεις (Χατζηχρήστου, 1999). Αυτές οι προσεγγίσεις σχετίζονται με: α) **ατομικά χαρακτηριστικά** τα οποία αναφέρονται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου που μπορεί να επηρεάσουν την έκθεσή του και την προσαρμοστικότητά του σε αντίξοες και τραυματικές εμπειρίες, β) τη **σύνθεση της οικογένειας** – π.χ. την απουσία του ενός γονέα (Amato & Keith, 1991, Hetherington et al, 1998) που αναφέρεται στη σημασία της παρουσίας και των δύο βιολογικών γονέων στην οικογένεια για την καλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών, γ) το **στρες** και τη **δυσμενή κοινωνικο-οικονομική κατάσταση** (Amato & Keith, 1991,

Hetherington et al, 1998) που εξετάζει τις επιπτώσεις του διαζυγίου στα παιδιά με βάση τη σημαντική μείωση του οικογενειακού εισοδήματος στις μονογονεϊκές οικογένειες και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες από αυτές τις οικογένειες αμέσως μετά το χωρισμό των γονιών, δ) την **επιβαρυνόμενη ψυχολογική κατάσταση** των γονέων, που ερμηνεύει την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά με βάση την ψυχολογική κατάσταση των γονέων και την ικανότητα ανταπόκρισής τους στο γονεϊκό ρόλο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή οι αντιδράσεις των γονιών στο στρες είναι πιο καθοριστικές για την προσαρμογή των παιδιών από αυτό καθαυτό το στρες, η δε επιβάρυνση της ψυχικής υγείας των γονιών συνδέεται με την προσαρμογή των παιδιών, επειδή έχει συνήθως ως αποτέλεσμα – ιδιαίτερα κατά την αρχική περίοδο μετά το χωρισμό – τη μειωμένη ικανότητα ανταπόκρισης στο γονεϊκό ρόλο. Τέλος, η ε) **λειτουργία της οικογένειας** (Amato & Keith, 1991, Hetherington et al, 1998) αναφέρεται στις μεταβολές και τις διαταραχές των σχέσεων μεταξύ των πρώην συζύγων, καθώς και στις μεταβολές των σχέσεων των γονέων με τα παιδιά.

Οι Furstenberg και Cherlin (1991) μελέτησαν τις επιδράσεις που είχε το διαζύγιο στα παιδιά και επισήμαναν **τρεις** σημαντικές **φάσεις στη διαδικασία του διαζυγίου**. Η πρώτη από αυτές είναι: η φάση του **προ-χωρισμού**. Οι ερευνητές βρήκαν πως τα παιδιά των οποίων οι γονείς χώρισαν τελικά, εμφάνιζαν προβλήματα συμπεριφοράς πριν ακόμα πραγματοποιηθεί ο χωρισμός. Στη θεωρία αυτά τα προβλήματα συμπεριφοράς μπορούν να προκαλέσουν εντάσεις στο γάμο και να συμβάλουν στο χωρισμό. Όμως οι δύο πιο πάνω ερευνητές υποστηρίζουν πως οι συγκρούσεις μεταξύ των γονιών μπορεί να αποτελέσουν πηγή δημιουργίας προβλημάτων στα παιδιά πριν από το χωρισμό. Αυτό το συμπέρασμα υποστηρίζεται από άλλα στοιχεία αφού στα παιδιά από άθικτες οικογένειες στις οποίες υπάρχουν έντονες συγκρούσεις μεταξύ των γονιών, υπάρχει αρνητικός αντίκτυπος στην ψυχο-κοινωνική τους εικόνα, σε σύγκριση με τα παιδιά που μένουν σε διαζευγμένες οικογένειες στις οποίες όμως δεν υπάρχουν συγκρούσεις.

Η **περίοδος που ακολουθεί το χωρισμό** είναι η δεύτερη σημαντική φάση που επισημάνθηκε από τους Furstenberg και Cherlin (1991). Τα παιδιά στο άκουσμα ότι οι γονείς τους χωρίζουν αναστατώνονται. Άλλα φταίνει τους εαυτούς τους για το χωρισμό, άλλα είναι φοβισμένα και συγχυσμένα, και κάποια αγωνιούν και είναι θυμωμένα. Αυτή η περίοδος έχει ονομαστεί από κάποιους ερευνητές ως η «**περίοδος κρίσης**» και είναι εξίσου δύσκολη, τόσο για τα παιδιά όσο και για τους γονείς. Η **τρίτη φάση** σχετίζεται με τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα του διαζυγίου και της μονογονεϊκότητας. Οι δύο πιο πάνω ερευνητές ανάλυσαν την έρευνα που έγινε από τους Peterson και Zill (1986) οι οποίοι βρήκαν ότι 34% των γονιών που είχαν χωρίσει ή είχαν πάρει διαζύγιο είπαν ότι τα παιδιά τους είχαν προβλήματα συμπεριφοράς ή πειθαρχίας στο σχολείο για τα οποία είχαν ειδοποιηθεί να πάνε στο σχολείο να μιλήσουν με το δάσκαλο. Το αντίστοιχο ποσοστό στις διγονεϊκές οικογένειες ήταν 20%. Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως η διαφορά του ποσοστού των γονιών από «διασπασμένες» οικογένειες που είπαν ότι τα παιδιά τους είχαν προβλήματα συμπεριφοράς και των γονιών σε διγονεϊκές οικογένειες, ήταν σημαντική. Από την άλλη όμως, μπορούμε να πούμε ότι το 66% των γονιών από τις μονογονεϊκές οικογένειες δε δήλωσαν ότι τα παιδιά τους είχαν προβλήματα συμπεριφοράς. Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε πως κάποια προβλήματα μπορεί να είναι κοινά ανάμεσα στις μονογονεϊκές και τις διγονεϊκές οικογένειες αλλά αυτά τα προβλήματα δεν είναι μονάχα «προβλήματα των μονογονεϊκών οικογενειών»

(Rowlingson & McKay, 2002: 155). Οι Furstenberg και Cherlin (1991) αναφέρονται σε αυτές τις δύο πιθανές περιπτώσεις ως «το μισογεμάτο και το μισοάδειο» ποτήρι, και υποστηρίζουν ότι χρειάζεται να λάβουμε υπόψη και τις δύο αντιλήψεις.

Σε μια κλασική έρευνα από τους Cockett και Tripp (1994), γνωστή ως «Exeter family study», έγινε σύγκριση μεταξύ των άθικτων και των «επαναδημιουργημένων» οικογενειών³⁵. Τα παιδιά αυτών των δύο ομάδων οικογενειών συσχετίστηκαν με βάση το φύλο, την ηλικία, τη μόρφωση της μητέρας, τη θέση τους στην οικογένεια, τον τύπο του σχολείου και την κοινωνική τάξη. Ο σκοπός αυτής της συσχέτισης ήταν να ελαχιστοποιηθεί η επίδραση αυτών των παραγόντων στα αποτελέσματα. Οι δύο αυτοί ερευνητές διαφωνούν, σε κάποιο βαθμό, με το Burghes (1994) ο οποίος υποστηρίζει ότι είναι καλύτερα για τα παιδιά να τερματίζονται οι συγκρουσιακές σχέσεις των γονιών μέσω του χωρισμού. Αυτοί οι ερευνητές υποστηρίζουν πως ένας σημαντικός αριθμός χωρισμών είναι αποτέλεσμα της ασυμβατότητας χαρακτήρα ή της επιθυμίας του ενός εκ των δύο γονιών να αρχίσει μια καινούρια σχέση με ένα νέο σύντροφο. Επομένως, η πραγματική αιτία για το χωρισμό είναι η ασυμβατότητα χαρακτήρων και όχι οι συγκρούσεις που εμφανίζονται μεταξύ ενός ζευγαριού.

Οι Rodgers και Pryor (1998) είχαν επίσης εξετάσει πάνω από 200 έρευνες για να δουν την επίδραση που έχει το διαζύγιο και ο χωρισμός στα παιδιά. Κατέληξαν στο συμπέρασμα πως όταν συγκρίθηκαν τα παιδιά των οποίων οι γονείς ήταν χωρισμένοι, με τα παιδιά από άθικτες οικογένειες, τα πρώτα:

- είχαν χαμηλότερο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο (δούλευαν λιγότερο, κέρδιζαν λιγότερο)
- βρίσκονταν σε πιο αυξημένο κίνδυνο να εμφανίσουν προβλήματα συμπεριφοράς όπως επιθετικότητα και παραβατικότητα
- είχαν χαμηλότερη επίδοση στο σχολείο και είχαν λιγότερα εκπαιδευτικά προσόντα
- ήταν πιο πιθανόν να εισαχθούν στο νοσοκομείο και να έχουν προβλήματα υγείας
- ήταν πιο πιθανόν να γίνουν σεξουαλικά ενεργοί σε μικρότερη ηλικία, οι κοπέλες να μείνουν έγκυες και να γεννήσουν έξω από τα πλαίσια του γάμου
- έτειναν να είναι πιο θλιμμένοι, να έχουν ψηλότερα ποσοστά καπνίσματος, κατανάλωσης αλκοόλ και ψυχοδραστικών ουσιών κατά την εφηβεία και την ενήλική τους ζωή

Οι δύο αυτοί ερευνητές υποστήριζαν πως «δεν μπορεί να θεωρηθεί πως ο χωρισμός μεταξύ των γονιών είναι η αιτία που κρύβεται κάτω από τις αρνητικές συνέπειες, που μπορεί να επιδράσουν αρνητικά στο παιδί. Η πολυπλοκότητα των παραγόντων που

³⁵ «Άθικτες» οικογένειες ορίζονται οι οικογένειες που οι βιολογικοί γονείς ζουν μαζί με τα παιδιά τους. «Επαναδημιουργημένες» οικογένειες ήταν κυρίως οι μονογονεϊκές οικογένειες αλλά ένα σημαντικό ποσοστό αυτών των οικογενειών ήταν θετές.

επιδρούν σε μια οικογένεια πριν, κατά τη διάρκεια και μετά το χωρισμό είναι ενδεικτικοί μιας διαδικασίας παρά ενός απλού γεγονότος που χρήζει ιδιαίτερης εξέτασης».

Επίσης, οι πιο πάνω ερευνητές βρήκαν πως τα παιδιά που προέρχονται από θετές οικογένειες τα πάνε λιγότερο καλά από τα παιδιά στις άθικτες οικογένειες και λιγότερο καλά από τα παιδιά στις μονογονεϊκές οικογένειες. Έτσι για ακόμα μια φορά τονίζεται πως δεν είναι τόσο κάποια συγκεκριμένη οικογενειακή δομή που είναι σημαντική, αλλά οι δυναμικές και η ποιότητα που υπάρχει στην οικογενειακή ζωή. Η συγκεκριμένη έρευνα βρήκε επίσης πως η παρουσία και των δύο γονιών δεν είναι απαραίτητα αναγκαία για την ανάπτυξη των παιδιών. Αυτά τα αποτελέσματα εισηγούνται πως είναι καλύτερα για τα παιδιά οι γονείς να μείνουν μόνοι παρά να δημιουργήσουν μια θετή οικογένεια. Η παραπάνω έρευνα δε βρήκε στοιχεία που να υποστηρίζει τη γενικά παραδεχτή άποψη πως η ηλικία των παιδιών όταν οι γονείς χωρίζουν έχει από μόνη της σημασία. Ούτε επίσης κατέληξαν στο συμπέρασμα πως τα αγόρια επηρεάζονται περισσότερο από το διαζύγιο των γονιών τους, σε σύγκριση με τα κορίτσια. Υποστηρίζουν όμως πως τα κορίτσια και τα αγόρια εκτίθενται στο στρες με διαφορετικούς τρόπους.

6.2.3 Αιτιότητα δημιουργίας των αρνητικών επιπτώσεων στα παιδιά

Όσον αφορά στην αιτιότητα δημιουργίας των αρνητικών επιπτώσεων στα παιδιά υπάρχουν δύο ακραίες απόψεις. Κάποιοι υποστηρίζουν πως τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά που προέρχονται από μονογονεϊκές οικογένειες προέρχονται από το διαζύγιο αυτό καθ' αυτό. Τόσο τα παιδιά που γίνονται μάρτυρες ενός διαζυγίου μετά από συγκρούσεις, όσο και τα παιδιά που γίνονται μάρτυρες ενός διαζυγίου μέσα σε ένα φιλικό περιβάλλον ζημιώνονται (Wallerstein και Blakeslee, 1989). Με βάση αυτούς τους ερευνητές το εάν οι δύο ομάδες παιδιών βλέπουν συχνά ή σπάνια τους πατέρες τους μετά το χωρισμό δεν έχει καμιά σπουδαία διαφορά αφού και οι δύο θα αντιμετωπίσουν τις αρνητικές επιπτώσεις αυτής της κατάστασης.

Μια άλλη μερίδα ερευνητών όμως πιστεύουν πως ο μεγαλύτερος πόνος που βιώνουν τα παιδιά από το διαζύγιο των γονιών τους, δεν είναι το διαζύγιο αυτό καθ' αυτό. Οι ερευνητές που δεν τονίζουν την επίδραση του διαζυγίου συμφωνούν πως δεν είναι ο τύπος της οικογένειας που επηρεάζει αρνητικά, αλλά άλλοι παράγοντες. Κάποιοι αναφέρουν την επίδραση που έχουν στα παιδιά από χωρισμένες οικογένειες, «οι ομάδες συνομήλικων». Άλλοι αναφέρονται σε γενετικούς παράγοντες και σε τάσεις οι οποίες διαφοροποιούν έντονα την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά των παιδιών (Cherlin, 1999). Επίσης, άλλοι αναφέρουν την επίδραση του τρόπου με τον οποίο έχουν μεγαλώσει τα παιδιά πριν από το χωρισμό των γονιών τους, δηλαδή την κατάσταση που επικρατούσε μέσα στην οικογένεια πριν από το χωρισμό.

Μερικά από τα κύρια ευρήματα τέτοιων ερευνών είναι τα ακόλουθα: Μια διαδοχική έρευνα που έγινε ανάμεσα σε 12.000 άτομα, ηλικίας από 7 μέχρι 33 χρόνων (Cherlin et al., 1998) βρήκε πως τα παιδιά χωρισμένων γονιών, είχαν περισσότερα συναισθηματικά προβλήματα πριν από το διαζύγιο από ότι τα παιδιά που οι γονείς τους έμεναν μαζί. Μια Δανέζικη επίσης έρευνα (Dolle, 1994 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004) έδειξε πως τα χρόνια προβλήματα συνδέονται με τις επιδράσεις που υπάρχουν στο ιστορικό των παιδιών μέσα στην οικογένεια. Για παράδειγμα, το ιστορικό μπορεί να

χαρακτηρίζεται από σημαντικά γεγονότα και αρνητικές επιπτώσεις όπως ανεπαρκής φροντίδα, συγκρούσεις και βία στο σπίτι κτλ. Τέτοιες εμπειρίες που μπορεί ένα άτομο να ζήσει σε νεαρή ηλικία, μπορούν να οδηγήσουν σε προβληματικές συμπεριφορές (Dolle, 1994 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004). Αυτά τα ευρήματα αποδεικνύουν το επιχείρημα πως ο χωρισμός πραγματοποιείται πιο συχνά σε οικογένειες που έχουν ήδη τέτοια προβλήματα.

Σε αντίθεση, η μελέτη που έγινε από τους Cherlin et al. (1998:240) για να διαπιστώσει πως άλλαξαν τα δεδομένα διαχρονικά, βρήκε πως οι διαφορές στα συναισθηματικά προβλήματα ανάμεσα στα παιδιά που οι γονείς τους είναι διαζευγμένοι και στα παιδιά που οι γονείς τους ζουν μαζί, αυξάνονται με το χρόνο. Φαίνεται πως ο χωρισμός μπορεί να επηρεάσει την πνευματική υγεία των παιδιών αυτών «ακόμα και μετά που θα φύγουν από το σπίτι, θα παντρευτούν και θα εργάζονται».

Συμπερασματικά, η αλήθεια πιθανόν να βρίσκεται στο μέσο αυτών των ακραίων απόψεων. Η μια περίπτωση πως όλα οφείλονται στη μορφή της οικογένειας στην οποία κάποιος μεγαλώνει και η άλλη περίπτωση πως όλα τα προβλήματα οφείλονται στις εμπειρίες που βίωσαν τα παιδιά πριν από το διαζύγιο. Οι παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν ένα παιδί – πριν και μετά το διαζύγιο – είναι σύνθετοι: οι ομάδες συνομηλίκων, άλλοι περιβαλλοντικοί παράγοντες, γενετικοί παράγοντες και το ίδιο το διαζύγιο.

6.2.4 Προσαρμογή γονιών και παιδιών μετά το χωρισμό

Οι αντιδράσεις και η προσαρμογή των γονιών και των παιδιών συσχετίζονται με ποικίλες κοινωνικές, οικογενειακές και ατομικές παραμέτρους (Amato & Keith, 1991, Hethrington, Bridges & Insabella, 1998 αναφ. από Χατζηχρήστου, 2004)). Η αλληλεπίδραση των παραμέτρων του μικροσυστήματος (κοινωνικές αξίες, στάσεις, αντιλήψεις, στατιστικά δεδομένα), του εξωσυστήματος (παράμετροι του συγκεκριμένου περιβάλλοντος όπως περιβαλλοντικές και οικονομικές αλλαγές, δίκτυα υποστήριξης), του μικροσυστήματος (σχέσεις των μελών της οικογένειας) και του οντογενετικού συστήματος (χαρακτηριστικά του παιδιού και ψυχοκοινωνική επάρκεια) παίζει καθοριστικό ρόλο στην προσαρμογή των μελών της οικογένειας μετά το χωρισμό (Χατζηχρήστου, 2004:56).

Σε μια ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και ανάλυση 92 σχετικών ερευνών για την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά με τη στατιστική μέθοδο της μετα-ανάλυσης, οι Amato και Keith (1991) διαπίστωσαν ότι τα παιδιά χωρισμένων γονιών είχαν μικρότερους δείκτες ψυχοκοινωνικής και σχολικής προσαρμογής σε σύγκριση με τους συνομήλικους τους που ζουν με τους δύο γονείς, ωστόσο οι διαφορές αυτές ήταν γενικά μικρές. Ο Emery (1982) έπειτα από μια εκτενή ανασκόπηση των σχετικών ερευνών κατέληξε στο συμπέρασμα ότι άσχετα με την οικογενειακή κατάσταση των γονέων οι συγκρούσεις των γονιών συσχετίζονταν περισσότερο με τις δυσκολίες προσαρμογής των παιδιών.

Αποτελέσματα διαχρονικών ερευνών έχουν δείξει ότι το μεγαλύτερο μέρος των δυσκολιών των παιδιών και των προβλημάτων στην οικογένεια που θεωρείται ότι οφείλονται στο διαζύγιο, προϋπάρχουν του χωρισμού των γονέων (Cherlin et al., 1991). Επίσης, πολλές από τις διαφορές στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των παιδιών χωρισμένων γονιών και παιδιών που προέρχονται από άλλους τύπους οικογενειών ερμηνεύονται με βάση τη διαφορετική κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των οικογενειών, γιατί πολλές έρευνες δεν έλαβαν υπόψη την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των οικογενειών κατά τη σύγκριση της προσαρμογής των παιδιών των χωρισμένων γονιών με αυτή των παιδιών των οποίων οι γονείς ήταν παντρεμένοι (Goode, 1993).

Παρά τα μεθοδολογικά προβλήματα των σχετικών ερευνών, παρατηρείται ομοφωνία στη βιβλιογραφία σχετικά με τους εξής παράγοντες: α) τα παιδιά έχουν διαφορετικές άμεσες, βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες αντιδράσεις στο διαζύγιο β) η ηλικία και το αντίστοιχο στάδιο ανάπτυξης αποτελούν καθοριστικό παράγοντα στις άμεσες αντιδράσεις των παιδιών και γ) οι συνεχείς συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονιών είναι περισσότερο καταστροφικές απ' ό,τι αυτός καθ' αυτός ο χωρισμός.

6.2.5 Παιδιά από ανύπαντρες μητέρες

Τα παιδιά ανύπαντρων μητέρων έχουν πολύ περισσότερες δυσκολίες στο σχολείο. Περίπου το 20% των παιδιών από ανύπαντρες μητέρες, σε αντίθεση με το 16% των παιδιών από χωρισμένες μητέρες, επαναλαμβάνουν κάποιο χρόνο στο σχολείο (Dawson, 1991). Στις Η.Π.Α. τα παιδιά ανύπαντρων μητέρων είναι τα φτωχότερα με διαφορά. Μπορεί να μην έζησαν ποτέ το τραύμα του χωρισμού των γονιών, αλλά έχουν πολύ λιγότερη οικονομική άνεση στη ζωή τους. Επίσης, οι μητέρες που δεν παντρεύτηκαν ποτέ, έχουν σαφώς χαμηλότερο επίπεδο μόρφωσης αφού μόνο το 58% είναι απόφοιτες λυκείων, σε σύγκριση με το 82% των χωρισμένων μητέρων με παρόμοια μόρφωση. (U.S. Bureau of the Census, 1991 αναφ. από McLanahan και Sandefur, 1994).

Μια βασική διάκριση μεταξύ των ανύπαντρων μητέρων και των υπόλοιπων μητέρων, είναι ότι οι ανύπαντρες μητέρες έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν γεννήσει σε μικρή ηλικία. Με τη σειρά της, η ηλικία της μητέρας στο χρονικό διάστημα που γεννάει το μωρό, φαίνεται να έχει επίδραση α) στις επιδόσεις των παιδιών στα σχολικά διαγωνίσματα, β) στη διατήρηση των βαθμών τους και γ) στην αξιολόγηση σχετικά με την απόδοση τους από το δάσκαλο (Grissmer, Kirby, Berends, & Williamson, 1994).

Η κοινωνική θέση των ανύπαντρων μητέρων, είναι συνήθως συγκριτικά χαμηλότερη. Οι ανύπαντρες μητέρες, περνούν τις περισσότερες τους ώρες στο σπίτι με τα παιδιά τους και είναι λιγότερο πιθανόν να συμμετέχουν σε μια ποικιλία οικογενειακών δραστηριοτήτων, για να παρέχουν ένα παρακινητικό οικογενειακό περιβάλλον για τη σωστή διανοητική ανάπτυξη των παιδιών τους (Zill & Rogers, 1988).

6.2.6 Η στέρηση του πατέρα μετά από ένα χωρισμό

Με βάση τον Horst (2003:103-4) «σ'όλες τις περιπτώσεις στέρησης του πατέρα παρουσιάζεται πρωταρχικά ένα τραύμα. Οι συνθήκες του περιβάλλοντος θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό το πόσο βαθύ θα είναι αυτό το τραύμα και πόσο σοβαρές θα είναι οι βλαβερές επιπτώσεις».

Κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις η μητέρα που μεγαλώνει μόνη της το παιδί της μπορεί να διευκολύνει την προσαρμογή του παιδιού στην κατάσταση που δημιουργείται μετά την απουσία του πατέρα. Όμως όσο καλή και να είναι αυτή η προσαρμογή, η μητέρα δεν μπορεί ν'αναπληρώσει εντελώς τα κενά που δημιουργεί η στέρηση του πατέρα (Fthenakis, 1988). Από την άλλη πλευρά όμως, υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες το παιδί δεν μπορεί να προσαρμοστεί εύκολα στα καινούρια δεδομένα με αποτέλεσμα η διαδικασία προσαρμογής να καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη.

Η στέρηση του πατέρα μπορεί να συνοδευτεί από οξεία και χρόνια τραύματα. Η ποιότητα των επαφών μεταξύ πατέρων και παιδιών είναι πιο σημαντική από τη συχνότητα τους (Parke, 1987:118). Το σοκ από το χωρισμό των γονιών και η απώλεια του πατέρα επηρεάζουν τις διαδικασίες ψυχικής ωρίμανσης του παιδιού και δυσκολεύουν την εύρεση ψυχικής σταθερότητας. Με την απώλεια του πατέρα το παιδί χάνει ένα μέρος του εαυτού του. Η εσωτερική ψυχική αναστάτωση επηρεάζει την επικοινωνία του παιδιού με το περιβάλλον του, αφού το παιδί αποξενώνεται απ' το περιβάλλον του. Όσο καλύτερες είναι οι σχέσεις και οι συνθήκες ζωής του παιδιού τη χρονική στιγμή που δημιουργείται το τραύμα απ'τη στέρηση του πατέρα, τόσο μεγαλύτερες θα είναι και οι πιθανότητες μιας επιτυχημένης αντιμετώπισής του. Οι δυσμενείς, αντίθετα, συνθήκες οξύνουν το τραύμα και γίνονται αιτίες ψυχικών ασθενειών και κοινωνικών αποτυχιών. Έτσι, οι μητέρες αναλαμβάνουν, θέλοντας και μη, ένα μεγάλο έργο: Καλούνται να αντιμετωπίσουν τόσο τις δικές τους ψυχικές συγκρούσεις όσο και εκείνες των παιδιών τους (Petri, 2003:194).

Συμπερασματικά, το καλύτερο για τα παιδιά των διαζευγμένων γονιών είναι να διατηρούν στενές σχέσεις και με τους δύο γονείς. Μια καλή σχέση με τον ένα γονιό βοηθάει, αλλά ένας σωστός δεσμός τόσο με τη μητέρα όσο και με τον πατέρα προσφέρει πολύ περισσότερα (Parke, 1987:118). Η από κοινού κηδεμονία προσφέρει στους γονείς ισότητα στο ρόλο τους ως γονείς. Μακροπρόθεσμα οι επιδράσεις της από κοινού κηδεμονίας είναι θετική, όπου υπάρχει ουδετερότητα ή καλή θέληση και από τους δύο γονείς.

6.2.7 Τι λένε τα ίδια τα παιδιά;

Κάποιες έρευνες που έγιναν, στις οποίες ρωτήθηκαν τα ίδια τα παιδιά για τις εμπειρίες τους για το διαζύγιο, βρήκαν πως οι γονείς δεν έλεγαν πάντα στα παιδιά τους για το επικείμενο διαζύγιο, όμως τα παιδιά καταλάβαιναν από διάφορα σημάδια και μετά κοίταζαν για περαιτέρω στοιχεία. Από τη στιγμή που ανακάλυπταν την αλήθεια τα παιδιά έκρυβαν τα αισθήματά τους για να μην αναστατώνουν τους γονείς τους (Mitchell, 1984). Αυτά συμβαίνουν γιατί οι γονείς θέλουν να προστατέψουν τα παιδιά τους και τα παιδιά θέλουν να προστατέψουν τους γονείς τους. Οι Crocket και Tripp (1994) βρήκαν πως τα

παιδιά που ζούσαν σε οικογένειες όπου υπήρχε βία ήταν πολύ ανακουφισμένα όταν οι γονείς τους χώριζαν. Ταυτόχρονα όμως, τα παιδιά σε αυτές τις οικογένειες είχαν ανάμεικτα αισθήματα απέναντι στο γονέα που δε ζούσε μαζί τους, συμπεριλαμβανομένης της θλίψης και του θυμού. Από τη μια ήθελαν να σταματήσει η βία και να μείνουν μαζί οι γονείς τους παρά να χωρίσουν, από την άλλη προτιμούσαν το χωρισμό παρά να παραμείνουν οι γονείς τους σε μια βίαιη σχέση.

Τα παιδιά που βιώνουν τη βία μέσα στην οικογένεια τους ξέρουν το λόγο για τον οποίο χωρίζουν οι γονείς τους. Τα παιδιά σε άλλες οικογένειες όμως πολλές φορές δεν μπορούν να καταλάβουν τους λόγους που οδηγούν τους γονείς τους στο χωρισμό, αφού δεν τους δίνονται ικανοποιητικές εξηγήσεις και δε γίνονται επαρκείς διακανονισμοί ώστε να υπάρχει διαρκής επικοινωνία με το γονέα που δε ζει πια μαζί τους. Το αποτέλεσμα είναι τα παιδιά να αφήνονται συγχυσμένα και να ελπίζουν για συμφιλίωση μεταξύ των γονιών τους, για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από αυτό που οι ίδιοι οι γονείς πιστεύουν.

6.2.8 Αντιδράσεις των παιδιών στο χωρισμό των γονέων τους

Στη συνέχεια αναφέρονται πολύ συνοπτικά οι άμεσες και βραχυχρόνιες αντιδράσεις των παιδιών κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων ετών μετά το χωρισμό των γονιών τους. Με βάση διάφορες έρευνες που έχουν γίνει οι επιπτώσεις ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία, το φύλο του παιδιού, το φύλο του γονιού που απομακρύνεται, καθώς και με τη σχέση που είχε το παιδί με τον τελευταίο, πριν το διαζύγιο.

Έχουν εντοπιστεί διάφοροι συγκεκριμένοι παράγοντες που καθιστούν πολύ πιθανό έναν ψυχολογικό τραυματισμό του παιδιού. Τέτοιοι είναι για παράδειγμα:

1. Η ποιότητα των σχέσεων του παιδιού με τον καθένα γονιό χωριστά, πριν και μετά το διαζύγιο
2. Η παραμέληση του παιδιού κατά τη διάρκεια του διαζυγίου, ή και μετά, από τους ενήλικες γύρω του
3. Η εκ μέρους του κηδεμόνα γονιού ταύτιση του παιδιού με τον άλλο γονέα, οπότε η επιθετικότητα του πρώτου προς το δεύτερο ξεσπάει πάνω στο παιδί, ή ακόμα χρησιμοποιείται το παιδί ως όπλο στην διαμάχη της διαμάχης μεταξύ των γονιών του.
4. Η συνεχής υποτίμηση του απομακρυσμένου γονιού από το γονιό που έχει την επιμέλεια. Σε αυτή τη διαδικασία εμπλέκεται συνήθως και το ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον.

Την ομαλότερη προσαρμογή του παιδιού ευνοούν οι πιο κάτω παράγοντες:

1. όταν το παιδί βοηθηθεί να «θρηνησει» το γονιό που αποχωρεί
2. όταν το παιδί έχει τη δυνατότητα για συνεχή, απρόσκοπτη επαφή με τον απόντα γονιό και την πραγματοποιεί όποτε εκείνο επιθυμεί. Είναι πολύ σημαντικό, η επικοινωνία να καθορίζεται και να διατηρείται σύμφωνα με τις επιθυμίες και τις ανάγκες του παιδιού και να μην του επιβάλλεται.

Τα αποτελέσματα σχετικών ερευνών έχουν δείξει ότι ο φόβος, η θλίψη, το άγχος, ο θυμός, η επιθετικότητα, οι παλινδρομήσεις, οι διαταραχές ύπνου, οι διαταραχές στο

φαγητό, η σύγχυση, οι ενοχές, οι αυτοκατηγορίες, η συναισθηματική εξάρτηση και οι αυξημένες αυτοερωτικές δραστηριότητες είναι αναμενόμενες αντιδράσεις από το χωρισμό των γονιών κατά την αρχική περίοδο του θρήνου των παιδιών στη νηπιακή ηλικία (Hetherington, Cox and Cox, 1979a, 1979b, Wallerstein and Kelly, 1975).

Οι Wallerstein και Kelly (1975) ασχολήθηκαν με παιδιά νηπιακής μέχρι και εφηβικής ηλικίας και μελέτησαν τις ψυχολογικές επιδράσεις που εμφανίζονται στα παιδιά χωρισμένων γονιών. Στα **μικρά παιδιά 2,5-4 ετών** παρατηρήθηκαν: ανασφάλεια, ανάγκη συντροφιάς και φροντίδας από άλλους. Αυτά τα συμπτώματα επιτείνονταν όσο η διαδικασία του διαζυγίου συνεχιζόταν. Στα παιδιά από **4-5 χρόνων** παρουσιάστηκε πτώση στις δραστηριότητες, αύξηση της επιθετικής συμπεριφοράς, φόβος ότι θα πάθουν κακό. Στα παιδιά αυτά βρισκόταν υπό απειλή η εικόνα που είχαν σχηματίσει για τον κόσμο γύρω τους, καθώς και για τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους. Στο παιχνίδι τους άφηναν να φανούν αυτο-μομφές και χαμηλή αυτο-εκτίμηση. Ακόμα, ήταν ευάλωτα στην ψυχολογική τους εξέλιξη, είχαν μειωμένη φαντασία και ήταν περιορισμένα στο παιχνίδι. Βασικά γνωρίσματα: η θλίψη, η μελαγχολία και η ανασφάλεια. Στα παιδιά ηλικίας **5-6 ετών**, παρατηρήθηκε έντονο άγχος, ευερεθιστότητα, επιθετικότητα, με έντονα προβλήματα αποχωρισμού από οικεία πρόσωπα και αντικείμενα. Στην ηλικία αυτή, παρατηρήθηκε ακόμα ότι μερικά παιδιά μπόρεσαν και ξεπέρασαν την κρίση χωρίς σοβαρές διαταραχές, βρίσκοντας διεξόδους έξω από το σπίτι και εμφάνισαν μια επιτάχυνση του ρυθμού εξέλιξής τους, δηλαδή ωρίμασαν πιο γρήγορα. Τα πιο ευάλωτα παιδιά είχαν μεγάλη δυσκολία να ξεπεράσουν τις οιδιπόδειες συγκρούσεις, βρήκαν δυσκολία στο να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, ήταν πολύ αρνητικά και συχνά πάθαιναν καταθλίψεις. Στην προεφηβική περίοδο (**8-11 ετών**) αναπτύχθηκαν μηχανισμοί άμυνας, οι οποίοι βοήθησαν στη μείωση του στρες. Στα αγόρια υπήρχε έντονη αίσθηση της απουσίας του πατέρα. Τα μισά παιδιά του δείγματος από την ομάδα της προσχολικής ηλικίας και ένα τέταρτο των παιδιών από τη λανθάνουσα περίοδο, είχαν χειροτερέψει ψυχολογικά ένα χρόνο μετά το διαζύγιο.

Οι **έφηβοι** νιώθουν έντονη θλίψη, ψυχικό πόνο και θυμό, ενώ παράλληλα αντιμετωπίζουν προβλήματα διαπροσωπικής και ενδοπροσωπικής συμπεριφοράς στο σπίτι και στο σχολείο, μείωση της σχολικής επίδοσης, δυσκολίες στις σχέσεις με τους γονείς και στην επίτευξη της αυτονομίας τους (Wallerstein και Kelly, 1975). Στους εφήβους, η συχνότερη, συνειδητή αντίδραση είναι να αποστασιοποιηθούν. Αποσύρονται από τους γονείς και από την όλη διαδικασία που ακολουθείται συνήθως για την έκδοση ενός διαζυγίου. Για τον έφηβο είναι πολύ δύσκολο να πάρει θέση και να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αναθεώρησης των δεσμών του με τους γονείς του. Για μερικούς έφηβους, αλλά και νεαρούς ενήλικες, το διαζύγιο μπορεί να σημαίνει ότι πρέπει πλέον να ανασκευάσουν τις μνήμες που έχουν από την προηγούμενη οικογενειακή τους ζωή. Μερικά χρόνια αργότερα, αντιμετωπίζουν δυσκολίες με το δικό τους γάμο και συχνά καταλήγουν και οι ίδιοι σε διαζύγιο (Νικολοπούλου-Ζάχου, 2004).

Σε γενικότερο επίπεδο η ηλικία στην οποία βρίσκεται ένα παιδί όταν οι γονείς του χωρίζουν είναι πολύ σημαντική, με βάση τα ευρήματα των διαφόρων ερευνών. Για παράδειγμα μια έρευνα που έγινε στην Ολλανδία βρήκε πως τα νεαρά παιδιά αντιδρούν βίαια και δραματικά μετά το διαζύγιο, αλλά μπορούν να επανέλθουν πιο εύκολα από ότι

τα μεγαλύτερα σε ηλικία παιδιά. «Όσο μικρότερα σε ηλικία είναι τα παιδιά τόσο λιγότερη ζημιά παθαίνουν. Οι νεαροί ενήλικες που προσπαθούν να αυτονομηθούν πιθανόν να νιώσουν πιο έντονα την απώλεια. Όμως όλα τα παιδιά γίνονται ολοένα και περισσότερο ευαίσθητα στην απώλεια και αναπτύσσουν ένα βαθύ φόβο απόρριψης» (Lampe, 1998 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004).

6.2.9 Γονικός έλεγχος και επίβλεψη

Ένας αριθμός ερευνητών κοίταξαν τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις γονεϊκές πρακτικές πειθαρχίας και στη δομή της οικογένειας. Ο τρόπος με τον οποίο επιβάλλεται η πειθαρχία μπορεί να αλλάξει σε μεγάλο βαθμό μετά το διαζύγιο, αφού οι πρακτικές που μπορεί να εφαρμόσει ο μόνος-γονέας πιθανόν να διαφέρουν από τις πρακτικές που μπορούν να εφαρμόσουν οι δύο γονείς ταυτόχρονα. «Οι έρευνες που έχουν γίνει για τη γονεϊκότητα αναφέρουν πως οι μονογονιοί είναι πιο πιθανόν, σε σύγκριση με τους δύο γονείς, να χρησιμοποιούν πιο σκληρές πρακτικές πειθαρχίας προς τα παιδιά τους» (Leve και Fagot, 1997:3). Αυτό δεν είναι άσχετο με το γεγονός ότι η γονική επίβλεψη είναι εκ των πραγμάτων λιγότερη στις μονογονεϊκές και διπυρηνικές οικογένειες (Van Peer και Van den Bergh, 2004).

Οι Hetherington, Cox και Cox (1982) υποστηρίζουν πως η μεταβατική διαδικασία που βιώνουν οι μονογονεϊκές οικογένειες συνήθως μειώνει το αίσθημα της γονεϊκής ικανότητας: μειώνει την επίβλεψη που ασκούν οι γονείς στα παιδιά τους, δείχνουν λιγότερη στοργή, έχουν μια τάση να αναμένουν λιγότερη ωριμότητα από τα παιδιά τους και δεν έχουν τόσες απαιτήσεις για τη συμπεριφορά των παιδιών τους, ενώ οι στρατηγικές πειθαρχίας που εφαρμόζουν είναι πιο αυταρχικές. Οι διαζευγμένες μόνες-μητέρες είναι λιγότερο σταθερές στις πρακτικές πειθαρχίας που εφαρμόζουν και τείνουν να αγνοούν περισσότερο την ανυπακοή. Οι παντρεμένες μητέρες τείνουν περισσότερο να εφαρμόζουν, να αναλύουν και να ζητούν εξηγήσεις ως στρατηγικές για αντιμετώπιση της ανυπακοής των παιδιών τους. Το ίδιο υποστηρίζεται και από τους Simons και Johnson (1996) ότι δηλαδή «σε σύγκριση με τις παντρεμένες μητέρες, οι διαζευγμένες δεν ασχολούνται σε τόσο βαθμό με την επίβλεψη των παιδιών τους, είναι λιγότερο σταθερές, δείχνουν περισσότερη σκληρότητα και είναι πιο αυστηρές», μάλιστα πολύ συχνά καταλήγουν να είναι αυταρχικοί γονείς (Thomson, McLanahan και Curtin, 1992, Demo Acock, 1988, Demo και Acock, 1996).

Οι υπερβολικές ευθύνες που έχουν οι μονογονιοί πολύ συχνά οδηγούν στη δημιουργία υπερβολικού άγχους και ανησυχίας με αποτέλεσμα να είναι λιγότερο διαθέσιμοι για τα παιδιά τους. Οι μόνοι-γονείς έχουν λιγότερο χρόνο και ενέργεια για τον έλεγχο των παιδιών τους και δίνουν λιγότερη προσοχή στη δουλειά τους. Οι εργαζόμενες μόνες-μητέρες δεν παλεύουν μόνο λόγω της έλλειψης χρόνου αλλά και λόγω του ότι έχουν περισσότερες οικονομικές ανησυχίες από ότι οι μητέρες που έχουν σύντροφο. Έτσι, τα οικονομικά προβλήματα και η συναισθηματική πίεση συμβάλλουν στη χαμηλότερης ποιότητας γονεϊκότητα (Simons and Johnson, 1992:92).

Η πλειοψηφία των μητέρων τονίζουν ότι είναι εντελώς απορροφημένες από τα προβλήματα που τους προκάλεσε το διαζύγιο (Lampe, 1998 αναφ. από Van Peer και Van

den Bergh, 2004:12). Οι εντονότερες ψυχολογικές αγωνίες που βιώνουν οι μόνες-μητέρες σε σύγκριση με τις παντρεμένες μητέρες, σχετίζονται με το γεγονός ότι είναι περισσότερο εκτεθειμένες στο άγχος και την αγωνία παρά με οποιεσδήποτε προσωπικές αδυναμίες για κοινωνική προσαρμογή (Avison, 1999).

Οι πατέρες που δε ζουν μαζί με τα παιδιά τους, είναι λιγότερο αναμεμιγμένοι στο μέγλωμα των παιδιών τους από ότι οι πατέρες των άθικτων οικογενειών. Οι καλές και τακτικές επαφές με τους γονείς (τις περισσότερες φορές πρόκειται για τον πατέρα) που δεν έχουν την ευθύνη της φροντίδας των παιδιών μειώνουν τα προβλήματα που τυχόν να παρουσιαστούν στα παιδιά (Dolle, 1994 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004). Η ίδια έρευνα τονίζει πως οι ασυντόνιστες ή οι ανύπαρκτες συναντήσεις με το γονέα που δε ζει στο ίδιο σπίτι με τα παιδιά δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα στα παιδιά αφού αυτά νιώθουν πληγωμένα και αισθάνονται έντονα απόρριψη και εγκατάλειψη. Η έρευνα των Van Peer και Van den Bergh (2004) κατέδειξε ότι το αίσθημα της αποδοχής των παιδιών από τον πατέρα είναι χαμηλότερο για τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών. Άλλη έρευνα, των De Rycke και Van den Bergh (2003 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004), κατέδειξε πως η γονεϊκή επίβλεψη είναι ωφέλιμη για την αυτοεικόνα του παιδιού. Η μειωμένη γονεϊκή επίβλεψη μπορεί να επηρεάσει την ευεξία των παιδιών στις μονογονεϊκές οικογένειες.

6.2.10 Επικοινωνία ανάμεσα στα παιδιά και τους γονείς

Διάφορες έρευνες δείχνουν πως η ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ γονιού και παιδιού δεν είναι τόσο αποτελεσματική στις μονογονεϊκές οικογένειες όσο στις παραδοσιακές οικογένειες (Bhushan και Shirali, 1992). Οι Demo και Acock δηλώνουν πως οι διαζευγμένες και οι θετές οικογένειες αναφέρουν ψηλότερα ποσοστά συγκρούσεων και χαμηλότερα ποσοστά θετικής επικοινωνίας μεταξύ παιδιών και μητέρας.

Διάφορες έρευνες περιγράφουν τη διαφορά στη μορφή επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης που έχουν τα παιδιά με τον πατέρα τους και τη μητέρα τους. Οι σχέσεις μεταξύ μητέρας και παιδιών διαφέρουν σε σύγκριση με τις σχέσεις μεταξύ πατέρων και παιδιών και αυτό συνεπάγεται διαφορετικής μορφής επικοινωνία. Μια Δανέζικη έρευνα (Kwaaitall-Roosen et al., 1998) που μελέτησε τις διαφορές στην επικοινωνία μεταξύ πατέρων και εφήβων και μεταξύ μητέρων και εφήβων, βρήκε πως η επικοινωνία με τους πατέρες είναι λιγότερο ανοικτή. Με βάση τους ερευνητές αυτό δε σημαίνει απαραίτητα πως αποτελεί αρνητικό στοιχείο στην ανάπτυξη των παιδιών – αλλά το αντίθετο. «Κατά τη διάρκεια της εφηβείας που τα παιδιά προσπαθούν να αποδεσμευτούν από την οικογένειά τους και να προετοιμάσουν τους εαυτούς τους για τους ρόλους που θα διαδραματίσουν ως ενήλικες, αυτή η διαδικασία χωρισμού-εξατομίκευσης μπορεί να επηρεαστεί θετικά από τους πατέρες οι οποίοι είναι κατά κάποιο τρόπο απόμακροι και λιγότερο ανοικτοί προς τα παιδιά τους. Με αυτό τον ήπιο τρόπο οι πατέρες μπορούν να παίξουν θετικό ρόλο στο μέγλωμα των παιδιών τους» (Kwaaitall-Roosen et al., 1998 p. 108).

Οι Shulman και Klein (1993) δηλώνουν πως οι πατέρες στην επικοινωνία τους με τις κόρες και τους γιους τους τονίζουν πιο συχνά αξίες όπως η ικανότητα, η αυτονομία και η επίδοση. Όταν ο πατέρας δε ζει στην ίδια στέγη με τα παιδιά του αυτό για τα παιδιά

σημαίνει λιγότερο εποικοδομητική επικοινωνία. Μια έρευνα από τους Simons και Beaman κατέδειξε πως περισσότερα από τα μισά κορίτσια και αγόρια που προέρχονταν από οικογένειες με διαζευγμένους γονείς δήλωσαν πως δε συζητούν ποτέ τα προβλήματα που έχουν μαζί με τους πατέρες τους. Όταν ένα παιδί δεν έχει επαφή με τον πατέρα του για μεγάλο χρονικό διάστημα το ερμηνεύει ως απουσία ενδιαφέροντος, (Lampe, 1998). Τότε δημιουργούνται διάφορα ερωτήματα για το γονιό που δε μένει πλέον μαζί με το παιδί: «Τι σημαίνω για τον πατέρα μου και τι σημαίνει ο πατέρας μου σε μένα;»

Η ταυτόχρονα κακή επικοινωνία τόσο με τη μητέρα όσο και τον πατέρα δημιουργεί περισσότερες πιθανότητες αρνητικού επηρεασμού της ευεξίας του παιδιού ενώ η θετική, υποστηρικτική επικοινωνία και αποδοχή επηρεάζουν θετικά τον αυτοπροσδιορισμό του (De Rycke και Van den Bergh, 2003). Πολλοί ερευνητές τονίζουν τη σημασία που έχει η επικοινωνία του πατέρα και του παιδιού στην ανάπτυξη της ταυτότητας του εφήβου. Η επιβεβαίωση και η καθοδήγηση του πατέρα είναι πολύ σημαντική στην κατασκευή της ταυτότητας και της ανάπτυξης της αυτοεκτίμησης και αυτοπεποίθησης του παιδιού. Η κακή ή η ανεπαρκής επαφή του παιδιού με τον πατέρα του αυξάνει τις πιθανότητες βίαιης συμπεριφοράς και ψυχολογικών προβλημάτων (Lampe, 1998).

6.2.11 Επικοινωνία ανάμεσα στους γονείς

Μια συγκρουσιακή σχέση ανάμεσα στους πρώην συζύγους είναι ιδιαίτερα ζημιογόνα για τα παιδιά. Τα παιδιά συνήθως προσπαθούν να έχουν καλές σχέσεις και με τους δύο τους γονείς (Hermanns et al., 1985 αναφ. από Van Peer και Van den Bergh, 2004). Σε όποια ηλικία και να είναι το παιδί, οι πράξεις ή τα λόγια που υποτιμούν ή και κατηγορούν τον άλλο γονέα, αποδιοργανώνει το παιδί – άσχετα με το πόσο δίκαιο έχει ο γονέας που εκτοξεύει τις κατηγορίες. Αυτές οι πράξεις «στάζουν δηλητήριο στην καρδιά του παιδιού» (Ντόλτο, 1997:119).

Οι συγκρούσεις στην οικογένεια επηρεάζουν άμεσα τα μέλη της, άσχετα με τη μορφή που έχει η οικογένεια. Με βάση την έρευνα που έγινε από τον Dronkers (1996) οι μαθητές που μεγάλωσαν με ένα βιολογικό γονιό ανέφεραν ψηλότερα ποσοστά ευεξίας σε σύγκριση με αυτούς που μεγάλωσαν και με τους δύο τους γονείς αλλά οι τελευταίοι είχαν συνεχείς προστριβές μεταξύ τους. Άλλες έρευνες κατέδειξαν πως τα αγόρια, πιο συχνά από τα κορίτσια έχουν προβλήματα συμπεριφοράς στις περιπτώσεις που υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα στους διαζευγμένους γονείς (Amato και Rezac, 1994). Επίσης οι γονικές συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια έχουν πιο δραστικές και συνεχιζόμενες επιδράσεις στα αγόρια παρά στα κορίτσια. Στην περίπτωση των αγοριών οι συγκρούσεις των γονιών συνδέονται με προβλήματα συμπεριφοράς (ανυπακοή, επιθετικότητα, αντικοινωνική συμπεριφορά) και μια πιθανόν προβληματική ανάπτυξη της προσωπικότητας τους (Hetherington et al., 1982). Γενικότερα, τα παιδιά αντιδρούν στις γονεϊκές συγκρούσεις με αρνητικά συναισθήματα όπως αγωνία, θυμό και πόνο. Οι συνεχόμενες συγκρούσεις μεταξύ των γονιών σχετίζονται με σοβαρά προβλήματα στα παιδιά όπως κατάθλιψη, μειωμένη κοινωνική ικανότητα, χαμηλή αυτοεκτίμηση, χαμηλή επίδοση στο σχολείο και προβλήματα συμπεριφοράς (Gottman και Notarius, 2000).

6.2.12 Συμπεράσματα

Οι Rodgers και Pryor (1998) μετά τη μελέτη 200 ερευνών που συνέδεαν το χωρισμό των γονιών και τα αποτελέσματα στη συμπεριφορά των παιδιών, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά των διαζευγμένων οικογενειών σε σύγκριση με τα παιδιά των άθικτων οικογενειών:

- Τείνουν να έχουν χαμηλότερο κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο όταν γίνονται ενήλικες, σε σύγκριση με τα παιδιά των άθικτων οικογενειών
- Έχουν περισσότερες πιθανότητες να παρουσιάσουν προβλήματα συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένων του βρεξίματος του κρεβατιού, της επιθετικότητας, της παραβατικότητας και άλλων αντικοινωνικών συμπεριφορών
- Έχουν περισσότερες πιθανότητες να έχουν μαθησιακά προβλήματα και να αποκτήσουν λιγότερα εκπαιδευτικά προσόντα
- Είναι πιο πιθανόν να εισαχθούν σε νοσοκομείο μετά από δυστυχήματα, να έχουν περισσότερα προβλήματα υγείας και να επισκέπτονται τον οικογενειακό τους γιατρό πιο συχνά.
- Είναι πιο πιθανόν να: εγκαταλείψουν το σχολείο και να φύγουν από το σπίτι σε μικρή ηλικία, να γίνουν σεξουαλικά ενεργοί σε μικρότερη ηλικία, να συζούν, τα κορίτσια να παραμείνουν έγκυες, να γίνουν ενωρίτερα γονείς ή πιο πιθανόν να γίνουν άγαμοι γονείς
- Είναι πιο πιθανόν να έχουν συμπτώματα κατάθλιψης και ψηλότερα επίπεδα καπνίσματος, αλκοολισμού ή χρήσης άλλων ουσιών κατά τη διάρκεια της εφηβικής και της ενήλικης ζωής τους

Διαχρονικές έρευνες έχουν επισημάνει τη σπουδαιότητα ορισμένων καθοριστικών παραγόντων που διευκολύνουν τη μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονιών τους (Guidubaldi & Perry, 1985, Kurdek, 1981, Wallerstein & Kelly, 1980. Wallerstein & Blaleslee, 1996. Walsh & Stolberg, 1989 αναφερόμενο από Χατζηχρήστου, 2004). Περιληπτικά, αυτοί οι παράγοντες είναι οι ακόλουθοι (Χατζηχρήστου, 2004):

- Οι σχετικά μικρές οικονομικές επιπτώσεις στη μονογονεϊκή οικογένεια
- Οι περιορισμένες συγκρούσεις και η μειωμένη εκδήλωση εχθρότητας μεταξύ των γονιών πριν και μετά το διαζύγιο
- Η ύπαρξη ψυχικής υγείας και ισορροπίας των γονιών πριν και μετά το διαζύγιο και η ικανότητα τους να καλύπτουν τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών
- Η ψυχολογική επάρκεια του παιδιού και η ικανότητά του να θέτει σε λειτουργία κατάλληλους μηχανισμούς αντιμετώπισης και προσαρμογής στο περιβαλλοντικό στρες
- Η συνέπεια και η κοινή στάση των γονιών μετά το διαζύγιο ως προς την ανατροφή, τη διαπαιδαγώγηση και την επίβλεψη των παιδιών, καθώς και η ικανότητα του γονέα που έχει αναλάβει την επιμέλεια για την κατάλληλη διαπαιδαγώγηση και επίβλεψη του παιδιού

- Οι κατάλληλες μέθοδοι ανατροφής και διαπαιδαγώγησης μέσα από συζήτηση, ποιοτική επικοινωνία, σταθερά όρια και προσδοκίες, συνεπή έλεγχο και επίβλεψη, με την ταυτόχρονη εκδήλωση αγάπης και τρυφερότητας
- Το συναισθηματικό κλίμα που επιτρέπει στο παιδί και σε όλη την οικογένεια τη διεξαγωγή ανοικτών συζητήσεων και την έκφραση ανησυχιών σχετικά με τα ζητήματα του διαζυγίου
- Η μεγαλύτερη συχνότητα και συνέπεια στην επικοινωνία και επαφή με το γονέα που δεν έχει αναλάβει την επιμέλεια
- Συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στο σχολικό χώρο (π.χ. ο μικρότερος αριθμός παιδιών ανά τάξη, η σωστή οργάνωση και δομή των τάξεων, η μικρή απόσταση του σχολείου από το σπίτι)
- Η διάθεση φιλικών και συγγενικών προσώπων για στήριξη των μελών της μονογονεϊκής οικογένειας και συμμετοχή σε κοινές δραστηριότητες

Συμπερασματικά, τα δεδομένα πολλών σχετικών ερευνών και προγραμμάτων συμβουλευτικής υποστήριξης δείχνουν ότι (Χατζηχρήστου, 2004):

- Το διαζύγιο αποτελεί μια μακροχρόνια και σύνθετη διαδικασία με πολλά στάδια και αλλαγές για όλα τα μέλη της οικογένειας
- Τα παιδιά έχουν διαφορετικές άμεσες, βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες αντιδράσεις στο διαζύγιο
- Στο αρχικό διάστημα του χωρισμού των γονέων οι αντιδράσεις των παιδιών είναι «αναμενόμενες» και «φυσιολογικές» όσον αφορά την κρίση που περνά η οικογένεια και τον θρήνο για το χωρισμό των γονιών
- Η ηλικία και το αντίστοιχο ψυχολογικό στάδιο ανάπτυξης αποτελούν καθοριστικό παράγοντα που επιδρά στις άμεσες αντιδράσεις των παιδιών
- Οι συνεχείς συγκρούσεις και η εχθρότητα μεταξύ των γονιών είναι περισσότερο καταστροφικές από ότι αυτός καθαυτό ο χωρισμός
- Ορισμένοι καθοριστικοί παράγοντες διευκολύνουν τη μακροχρόνια προσαρμογή των παιδιών
- Σημαντικός είναι και ο ρόλος του γονέα που δεν έχει αναλάβει την επιμέλεια (διπυρηνική οικογένεια)
- Είναι λανθασμένη η υπόθεση ότι το μοναδικό ή κύριο αποτέλεσμα της μονογονεϊκότητας είναι η «παθολογική» της κατάσταση

Εν κατακλείδι, λόγω της σύστασης της μονογονεϊκής οικογένειας όλες οι ευθύνες μετατίθενται αποκλειστικά στον ένα μόνο γονέα. Κατά συνέπεια το μέγλωμα των παιδιών στις μονογονεϊκές οικογένειες παίρνει μια διαφορετική διάσταση αφού δεν υπάρχει ο δεύτερος σύντροφος ο οποίος θα μπορούσε να αναλάβει κάποιες από τις ευθύνες που συνεπάγεται ο γονεϊκός ρόλος. Ο μόνος-γονέας παραμένει με την ευθύνη της φροντίδας των παιδιών και του σπιτιού, της οικονομικής και των κοινωνικών υποχρεώσεων της οικογένειας. Η μονογονεϊκή οικογένεια έχει εκ των πραγμάτων διαφορετική δομή από τη διγονεϊκή οικογένεια. Αυτό όμως δε σημαίνει πως το γεγονός του χωρισμού ή της διαβίωσης σε μια μονογονεϊκή οικογένεια είναι από μόνα τους προβληματικά. Αυτό που προκαλεί προβλήματα είναι οι παράγοντες που σχετίζονται με τον χωρισμό, όπως για παράδειγμα η έλλειψη χρημάτων και οι συγκρούσεις μεταξύ των

γονιών. Την ίδια ακριβώς αρνητική εικόνα θα μπορούσαν να παρουσιάσουν και τα παιδιά που ζουν σε διγονεϊκές οικογένειες όταν υποφέρουν από την έλλειψη υλικών πόρων, ή από έλλειψη αγάπης/επικοινωνίας μεταξύ των γονιών.

6.3 Ο θάνατος ενός εκ των δύο γονιών/συντρόφων

Τα άτομα που έχουν χάσει τον άλλο τους σύντροφο και καταλήγουν μόνοι-γονείς έχουν να χειριστούν τα δικά τους συναισθήματα, και το πένθος, αλλά και εκείνα των παιδιών τους, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να μάθουν να παίζουν το ρόλο του γονέα σ' ένα εντελώς διαφορετικό οικογενειακό σύστημα. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά έχουν να αντιμετωπίσουν το δικό τους πένθος, ένα συναισθήμα το οποίο δεν έχουν αντιμετωπίσει ξανά, αλλά ταυτόχρονα να χειριστούν μεγάλες αλλαγές στον κόσμο που έμαθαν να ζουν μέχρι εκείνη τη στιγμή. Το πως τα παιδιά θα αντεπεξέλθουν αυτό το γεγονός και θα το ξεπεράσουν εξαρτάται όχι μόνο από τη δική τους προσπάθεια αλλά και από αυτή των μόνων (πλέον) γονιών τους. Ο θάνατος του ενός γονέα αφήνει ένα κενό όχι μόνο λόγω της φυσικής του απουσίας αλλά και λόγω του ρόλου που αυτός/ή έπαιζε στην οικογένεια. Όσο πιο σωστά έπαιζε το ρόλο του ο γονέας μέσα στην οικογένεια, τόσο πιο μεγάλο είναι το κενό που αφήνει πίσω του ο χαμός του.

Ο θάνατος ενός γονιού συνδέεται με την αύξηση της ψυχολογικής και της σωματικής καταπόνησης αυτών που μένουν πίσω – τόσο του μόνου (πλέον) γονιού, όσο και των παιδιών (Umberson, 2003:43). Ο θρήνος είναι μια ψυχοσωματική μετάβαση η οποία απαιτεί πολλές επαναπροσαρμογές στην καθημερινή ζωή (π.χ. ετοιμασία μιας θέσης λιγότερης στο τραπέζι) μέχρι μεγάλες αλλαγές (π.χ. επαν(ένταξη) στην αγορά εργασίας) και επαναπροσδιορισμός του εαυτού (π.χ. το άτομο χάνει το ρόλο του ως ο/η σύζυγος κάποιου συγκεκριμένου ατόμου) (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:19).

Στα κλινικά συγγράμματα για το πένθος παρουσιάζονται διάφορα μοντέλα τα οποία περιγράφουν μια σειρά από στάδια τα οποία μπορούν να περάσουν τα άτομα όταν πενθούν (Bowlby, 1980; Glick, Weiss και Parkes, 1974). Το πένθος/θρήνος είναι μια φυσιολογική και υγιής αντίδραση για το χαμό ενός αγαπημένου προσώπου. Παρόλο που τα κλινικά μοντέλα διαφέρουν στις λεπτομέρειές τους εντούτοις συγκλίνουν στον καθορισμό **τριών** τουλάχιστο φάσεων σε αυτή τη διαδικασία του πένθους. Η πρώτη φάση είναι η **περίοδος σοκ, δυσπιστίας και άρνησης** η οποία μπορεί να διαρκέσει από κάποιες ώρες μέχρι κάποιες βδομάδες. Τα άτομα που πενθούν νιώθουν παραλυμένα και δεν μπορούν να πιστέψουν ότι ο θάνατος είναι πραγματικός ή τελειωτικός. Μπορεί να ψάχνουν το νεκρό άτομο, να φαντάζονται ότι το ακούνε ή το βλέπουν. Η **δεύτερη φάση** ξεκινά όταν υπάρξει γνωστική και συναισθηματική αποδοχή του θανάτου. Αυτό το στάδιο περιλαμβάνει έντονα συναισθήματα θλίψης, απόγνωσης, μοναξιάς, αγωνίας και θυμού. Υπάρχει πιθανότητα να εμφανιστεί το σύνδρομο της κατάθλιψης, στο οποίο χάνεται το ενδιαφέρον για τη ζωή, μπορεί να εμφανιστούν διακοπές στον ύπνο, μείωση της όρεξης, αδυναμία συγκέντρωσης και λήψης αποφάσεων, το άτομο χάνει τις ελπίδες του, νιώθει αβοήθητο και μπορεί να έχει αυτοκτονικές τάσεις. Τα άτομα που πενθούν αποσύρονται και κλείνονται στον εαυτό τους. Ακόμα και όταν προσπαθούν να ασχοληθούν με τα καθημερινά θέματα μπορεί να έχουν ενοχλητικές και δυσάρεστες σκέψεις που αφορούν το δικό τους θάνατο. Στους περισσότερους ανθρώπους που πενθούν η **τρίτη φάση** αφορά την **επαναπροσαρμογή-αποκατάσταση** κατά την οποία το άτομο που πενθεί αποκαθιστά την ευεξία του και τη θέληση να συνεχίσει να ζει. Σε αυτή τη φάση το άτομο αρχίζει να κατανοεί και να αποδέχεται την απώλεια και τις περισσότερες φορές επανα-καθίσταται ικανό να χειρίζεται τα καθημερινά ζητήματα με

θετικό τρόπο ενώ παράλληλα μπορεί να προσκολληθεί και να επενδύσει ξανά σε καινούριες σχέσεις. Φυσικά το πένθος μπορεί να επανεμφανίζεται ανά περιόδους ή καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του ατόμου που έχασε κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:3-6).

6.3.1 Οι επιπτώσεις του θανάτου του συντρόφου στο μόνο-γονέα

Ο χαμός του ενός συντρόφου αποτελεί ένα έντονα στρεσογόνο γεγονός. Σημαίνει παράλληλα το χαμό του κοινωνικού και του σεξουαλικού συντρόφου, το χαμό του ανθρώπου που μοιραζόταν τους διάφορους κινδύνους και δυσκολίες, το χαμό της συντροφικότητας, το χαμό του συντρόφου στη ψυχαγωγία, το χαμό του ενός γονέα και το χαμό του προσδιορισμού για αυτοκαθαρισμό.

Η ποιότητα της σχέσης του ζευγαριού επηρεάζει ανάλογα τις αντιδράσεις του συντρόφου που επιβιώνει. Ένα άτομο που χάνει ένα σύντροφο ο/η οποίος/α δημιουργούσε μια θετική ατμόσφαιρα στη σχέση και πρόσφερε κατανόηση και στήριξη τότε το άτομο αυτό είναι φυσιολογικό να βιώνει μεγαλύτερο πόνο σε σύγκριση με ένα άτομο του οποίου ο/η σύντροφος ήταν βίαιος, απόμακρος και γενικότερα δημιουργούσε μια αρνητική ατμόσφαιρα στη σχέση. Στην πραγματικότητα η δεύτερη ομάδα συζύγων, όσο κυνικό και αν ακούγεται, νιώθουν ανακουφισμένοι αφού απελευθερώνονται από μια αρνητική σχέση.

Διάφορες έρευνες έχουν δείξει ότι οι άντρες και οι γυναίκες χειρίζονται διαφορετικά το χαμό ενός αγαπημένου τους ανθρώπου. Οι γυναίκες, σε σύγκριση με τους άντρες, επιδιώκουν να μιλάνε περισσότερο για αυτή την απώλεια και ζητούν πιο εύκολα βοήθεια και στήριξη (Smith και Borgers, 1988). Αντίθετα οι άντρες τείνουν να αντιδρούν με περισσότερη άρνηση ή (απο)φυγή για το χαμό ενός αγαπημένου τους προσώπου και συνήθως προσπαθούν να κρατάνε τους εαυτούς τους απασχολημένους ή να αναλαμβάνουν έξτρα δουλειές για να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν και να χειριστούν την απώλεια.

Παρά τις ευρέως δεδομένες απόψεις ότι οι γυναίκες υποφέρουν περισσότερο από το χαμό του συντρόφου, διάφορες έρευνες που αφορούν χήρους/ες βρήκαν πως οι άντρες αναφέρουν ψηλότερα επίπεδα πόνου από ότι οι γυναίκες (Wortman, Silver και Kessler, 1993). Οι άντρες υποφέρουν συνήθως περισσότερο από σωματικές ασθένειες και έχουν πιο ψηλή συχνότητα θανάτων σε σύγκριση με τις γυναίκες μετά το χαμό των συζύγων τους (Stroebe, Stroebe και Schutt, 1997 αναφερόμενο από Nolen-Hoeksema και Larson, 1999). Οι πιθανοί λόγοι για τους οποίους οι άντρες τείνουν να είναι πιο ευάλωτοι σε αυτές τις καταστάσεις είναι ότι οι άντρες δεν έχουν τόσο δυνατό κοινωνικό υποστηρικτικό δίκτυο, ανθρώπους δηλαδή με τους οποίους νιώθουν συναισθηματική εγγύτητα και μπορούν να τους βοηθήσουν να ξεπεράσουν το πένθος (Stroebe και Stroebe, 1983). Οι άντρες επίσης δε χρησιμοποιούν τόσο πολύ τα υποστηρικτικά δίκτυα που έχουν στη διάθεσή τους γιατί νιώθουν άβολα να μιλήσουν για τα συναισθήματά τους. Δεν μπορούν να πενήθουν ανοικτά και να ζητήσουν τη συμπαράσταση των άλλων, λόγω κυρίως της κοινωνικοποίησης τους που τους «επιβάλλει» να παραμένουν δυνατοί και να μη δείχνουν τα συναισθήματά τους ακόμα και στις δύσκολες καταστάσεις

που μπορεί να βιώνουν. Επίσης η χηρεία για τους άντρες είναι συνήθως πιο δύσκολη επειδή αντιμετωπίζουν περισσότερες δυσκολίες στα πρακτικά καθημερινά ζητήματα, τα οποία προηγουμένως αναλάμβαναν οι γυναίκες τους – όπως, για παράδειγμα, το καθάρισμα του σπιτιού και τη φροντίδα των παιδιών.

6.3.2 Θάνατος και παιδιά

Τα ταμπού που υπάρχουν γύρω από το θάνατο και το πένθος ενδυναμώνονται όταν πρέπει να αντιμετωπιστούν από παιδιά. Ο γονέας που επιβιώνει ή και άλλοι ενήλικες πολλές φορές αποφεύγουν να συζητούν αυτό το θέμα με τα παιδιά είτε γιατί οι ίδιοι νιώθουν αμηχανία και ένταση όταν πρόκειται να μιλήσουν για το συγκεκριμένο θέμα, είτε γιατί δε θέλουν να τα στεναχωρούν. Όμως αυτή η αποφυγή δημιουργεί μια σειρά από αρνητικές συνέπειες οι οποίες μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την υπόλοιπη ζωή των παιδιών αφού δε τα βοηθούν να ξεπεράσουν το θάνατο του γονέα. «Η σιωπή και η απομόνωση μπορούν να οδηγήσουν σε συναισθήματα ανασφάλειας και εγκατάλειψης» αφού τα παιδιά στα οποία δε διευκρινίζονται κάποια πράγματα που αφορούν το θάνατο του (ενός) γονέα, αναπτύσσουν φαντασιώσεις που είναι συχνά χειρότερες από την πραγματικότητα (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:110). Όταν αφαιρεθεί από τα παιδιά η ευκαιρία να βιώσουν το θάνατο και το πένθος, δεν μπορούν να αναπτύξουν υγιείς ικανότητες χειρισμού του πόνου που τους προκαλεί το συγκεκριμένο γεγονός, αλλά ούτε και μπορούν να αντιμετωπίσουν σοβαρές προκλήσεις που πιθανόν να βιώσουν στο μέλλον.

Η απώλεια του ενός γονέα μέσα στην οικογένεια επηρεάζει τα παιδιά όχι μόνο λόγω του χαμού ενός αγαπημένου προσώπου αλλά επίσης και λόγω των αλλαγών στον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας (Walsh και McGoldrick, 1991). Ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα πρέπει να ανταποκριθεί και να αναπροσαρμοστεί με βάση τις νέες πραγματικότητες. Το νόημα του χαμού του ενός γονιού εξαρτάται από την **ηλικία του παιδιού**. Όταν ένα παιδί χάσει τον ένα γονέα σε **μικρή ηλικία** σημαίνει ότι χάνει ένα βασικό άτομο το οποίο, συνήθως, του παρέχει φροντίδα και συναισθηματική στήριξη. Τα αποτελέσματα διάφορων ερευνών είναι αντιφατικά σχετικά με το κατά πόσο ο θάνατος του ενός γονέα, όταν το παιδί βρίσκεται σε μικρή ηλικία, μπορεί να οδηγήσει ένα παιδί στην κατάθλιψη και σε προβλήματα συμπεριφοράς τα οποία μπορούν να επηρεάσουν αρνητικά την ενήλικη του ζωή. Ο θάνατος του ενός γονέα αντιπροσωπεύει μια σειρά από άλλα γεγονότα τα οποία προηγούνται και ακολουθούν του γεγονότος του θανάτου, ενώ παράλληλα εμφανίζονται άλλοι παράγοντες οι οποίοι πρέπει να υπολογιστούν για να αποφασιστεί αν ένα παιδί βρίσκεται σε κίνδυνο να αντιμετωπίσει βραχυπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα ψυχολογικά προβλήματα λόγω αυτού του γεγονότος.

Η μελέτη της αντιμετώπισης του θανάτου από τα παιδιά άρχισε τη δεκαετία του '30, αλλά η πρώτη μεγάλη τομή έγινε στις αρχές του '60, με την δουλειά του Bowlby (1961) που άλλαξε τις μέχρι τότε θεωρίες και αντιλήψεις για το θέμα. Μέχρι τότε οι ειδικοί πίστευαν ότι τα παιδιά δεν ήταν ικανά να πενθήσουν (Silverman, 2000:19). Οι Speece και Brent (1996) ανέπτυξαν ένα μοντέλο αναφορικά με το πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται το θάνατο. Στην ανάλυσή τους επεσήμαναν πέντε συστατικά στοιχεία, τα οποία μελετήθηκαν εμπειρικά, και συνθέτουν το πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται την

ιδέα του θανάτου. Αυτά τα στοιχεία είναι: 1. **Η καθολικότητα** η οποία αναφέρεται στην κατανόηση ότι τελικά όλα τα ζωντανά πλάσματα πεθαίνουν. Ένα παιδί καταλαβαίνει αυτό το γεγονός όταν συνειδητοποιήσει ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος και μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε στιγμή. Τα μικρότερα παιδιά είναι πιο πιθανόν από ότι τα πιο μεγάλα να θεωρούν ότι ο θάνατος δεν είναι καθολικός και έτσι δε συμπεριλαμβάνουν τους εαυτούς τους, τα παιδιά γενικότερα και τα αγαπημένα τους πρόσωπα (μέλη οικογένειας, φίλοι, δάσκαλοι). 2. **Η μη αναστρέψιμότητα** σχετίζεται με την κατανόηση ότι όταν ένα σώμα πεθαίνει δεν έχει τη δυνατότητα να επιστρέψει πίσω στη ζωή. Τα πολύ μικρά παιδιά έχουν την τάση να θεωρούν το θάνατο ως προσωρινό και αναστρέψιμο, 3. **Η μη λειτουργικότητα** σχετίζεται με την κατανόηση ότι το σώμα δεν μπορεί πλέον να περπατήσει, να φάει, να ακούσει, να σκεφτεί ή να λειτουργήσει με τρόπο που να υπονοείται η ύπαρξη ζωής, 4. **Η αιτιότητα** σχετίζεται με την πραγματιστική κατανόηση των εξωτερικών και εσωτερικών γεγονότων που μπορεί να προκάλεσαν το θάνατο δηλαδή το γιατί ένα άτομο πεθαίνει. (τα μικρότερα παιδιά είναι πιο πιθανόν, σε σύγκριση με τα μεγαλύτερα παιδιά, να σκέφτονται μη-ρεαλιστικούς, συγκεκριμένους παράγοντες) 5. **Η μη σωματική συνέχεια**: αυτή η πίστη υπάρχει τόσο από παιδιά όσο και από ενήλικες, ότι δηλαδή μετά το φυσικό θάνατο το άτομο που πεθαίνει ζει και έχει τη δυνατότητα να βλέπει τι γίνεται στη γη

Παιδιά προσχολικής ηλικίας: Οι περισσότεροι ερευνητές συμφωνούν πως τα παιδιά αντιλαμβάνονται την έννοια του θανάτου από τα προσχολικά τους χρόνια. Τα παιδιά αυτής της ηλικίας μπορεί να αντιδράσουν με αγωνία και πόνο στη στέρηση της πηγής φροντίδας, αλλά συνήθως επανέρχονται σχετικά γρήγορα όταν υπάρχει κάποιο άλλο άτομο που συνεχίζει να τα φροντίζει (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:118).

Υπάρχει συμφωνία ανάμεσα στους ερευνητές και τους κλινικούς ψυχολόγους ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας προσπαθούν ενεργά να αντιληφθούν το θάνατο όταν έχουν αυτή την εμπειρία. Όπως αναφέραμε πιο πάνω, πολλά παιδιά αυτής της ηλικίας θεωρούν ότι ο θάνατος είναι αναστρέψιμος και προσωρινός. Τείνουν να εξηγούν το θάνατο ως «ένα ταξίδι σε ένα άλλο μέρος» και πιστεύουν ότι μπορούν να επισκεφτούν αυτό το μέρος. Παρόλο που τα παιδιά αυτής της ηλικίας δεν καταλαβαίνουν ότι ο θάνατος είναι μια μόνιμη κατάσταση, αντιδρούν σε αυτή την απώλεια αλλά και στην αλλαγή της ατμόσφαιρας στο σπίτι. Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους σποραδικά για αυτό και οι ενήλικες θεωρούν ότι τα παιδιά δεν επηρεάζονται από το θάνατο ενός αγαπημένου τους προσώπου ή δεν αντιλαμβάνονται ότι μπορεί να εξωτερικεύουν τον πόνο με διαφορετικό τρόπο (π.χ. μπορούν να γίνουν νευρικά, απαιτητικά ή να παρουσιάζουν συμπεριφορές προσκόλλησης, να ρωτούν επίμονα που βρίσκεται ο γονέας που πέθανε κ.α.). Συχνά παρουσιάζονται συμπεριφορές παλινδρόμησης (π.χ. πιπίλισμα των δακτύλων και βρέξιμο του κρεβατιού), ή επίσης αντιδράσεις σε κάθε είδους χωρισμό από τον γονέα που ζει, λόγω του φόβου να μη χάσουν και αυτόν. Με τον ίδιο τρόπο υπάρχει πιθανότητα να έχουν δυσκολίες στον ύπνο και να ζητούν να κοιμούνται με το γονέα που ζει ή κάποιο από τα αδέρφια τους (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:119).

Παιδιά (πρώιμης) σχολικής ηλικίας: Κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων στο δημοτικό σχολείο τα παιδιά αρχίζουν να έχουν μια πιο πολύπλοκη αντίληψη για το

θάνατο και τις διαστάσεις του. Αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι ο θάνατος είναι μια τελειωτική κατάσταση όμως δεν καταλαβαίνουν ότι είναι μια καθολική κατάσταση. Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δεν έχουν την ικανότητα να χειριστούν την απώλεια ενός αγαπημένου τους προσώπου. Η άρνηση είναι μια αναμενόμενη πρώτη συμπεριφορά άμυνας. Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία μπορεί να συμπεριφέρονται σαν τίποτα να μην έχει συμβεί, μπορεί να κρύβουν τα συναισθήματα και τις ανησυχίες τους και μπορεί να κλαίνει όταν είναι μόνο τους (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:120).

Παιδιά προεφηβικής ηλικίας: Τα παιδιά γύρω στην ηλικία των 10 αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι ο θάνατος είναι τόσο μια τελειωτική κατάσταση όσο και καθολική. Παρόλο που είναι σε θέση να αντιληφθούν πολλά πράγματα από την έννοια του θανάτου, εντούτοις δεν έχουν τη δυνατότητα να χειριστούν από ψυχολογικής πλευράς το χαμό ενός αγαπημένου τους προσώπου. Ο θάνατος του ενός γονέα μπορεί να κάνει τα παιδιά αυτής της ηλικίας να νιώθουν αβοήθητα, γεγονός το οποίο κάνει τα ίδια τα παιδιά να ερμηνεύουν τη συμπεριφορά τους ως «παιδιάστικη». Μπορεί επίσης να προσποιούνται ότι μπορούν από μόνοι τους να χειριστούν το θάνατο του γονέα τους. Με βάση το Rando (1988) τα παιδιά αυτής της ηλικίας μπορεί να βρουν ότι ο θυμός είναι ευκολότερο συναίσθημα από ότι να νιώθουν αβοήθητοι, (συναίσθημα το οποίο συνοδεύει το χαμό ενός αγαπημένου προσώπου). Έτσι λόγω πένθους μπορεί να αυξήσουν τους τσακωμούς με συνηλικούς τους, να είναι πιο ευερέθιστα και εριστικά ή να παρουσιάζουν άλλες «δύσκολες» συμπεριφορές.

Παιδιά εφηβικής ηλικίας Το πένθος στους εφήβους μπορεί να εκφραστεί ως σύγχυση, κλάμα, αισθήματα μοναξιάς και κενότητας, διαταραχές στον ύπνο και στη διατροφή, όπως επίσης και εξάντληση. Όπως και στα παιδιά έτσι και στους **έφηβους** υπάρχουν έρευνες που έδειξαν πως η σχολική επίδοση επηρεάζεται από το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου (Balmer, 1992 αναφερόμενο από Nolen-Hoeksema και Larson, 1999) αυτό φαίνεται από τη μείωση των βαθμών, από αναφορές για δυσκολίες στη δυνατότητα συγκέντρωσης ή μνήμης κ.ο.κ. Το γεγονός του θανάτου του ενός γονέα δε δημιουργεί απαραίτητα αρνητικές μόνο συνέπειες για τα παιδιά-έφηβους, αλλά σε πολλές περιπτώσεις δίνεται στα παιδιά η δυνατότητα να αναπτύξουν την αυτοεκτίμησή τους και να βελτιωθούν ως προσωπικότητες.

Η σχέση του έφηβου με το γονέα που μένει είναι πολύ σημαντική αφού τον προστατεύει από διάφορες αρνητικές συνέπειες που μπορεί να επιφέρει ο θάνατος του ενός γονέα όπως για παράδειγμα η κατάθλιψη (Nolen-Hoeksema και Larson, 1999:114). Οι ομάδες συνομηλίκων είναι μια άλλη σημαντική ομάδα ατόμων που παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη ζωή ενός εφήβου. Με βάση την έρευνα του Balmer (1992 αναφερόμενο από Nolen-Hoeksema και Larson, 1999) οι φίλοι των εφήβων που ήξεραν το γονέα που πέθανε είχαν περισσότερες πιθανότητες να στηρίξουν και να συμπαρασταθούν στους φίλους τους που έχασαν το γονέα τους. Οι δάσκαλοι διαδραματίζουν επίσης ένα σημαντικό ρόλο στο κατά πόσο θα βοηθήσουν τους έφηβους να ξεπεράσουν το χαμό του ενός γονέα.

Τέλος, τα αποτελέσματα μιας έρευνας που έγινε στο Harvard (Silverman και Worden, 1992) κατέδειξε πως παρόλο που ο θάνατος του ενός γονέα είναι ένα στρεσογόνο γεγονός που επιδρά σημαντικά σε όλους τους τομείς ζωής του παιδιού, εντούτοις πολλά

παιδιά δεν κατακλύζονται από αυτό. Ένα μήνα μετά το θάνατο του γονέα το 22% των παιδιών παρουσίαζαν κάποια δυσλειτουργική συμπεριφορά με βάση τις μαρτυρίες του άλλου γονέα. Αυτές οι συμπεριφορές συμπεριλάμβαναν υπερ-ενεργητικότητα και διακοπές στον ύπνο. Τα σωματικά συμπτώματα ήταν έντονα, γεγονός που επιβεβαιώνει την παραδοχή ότι το πένθος συνήθως σωματοποιείται στα μικρά παιδιά. Ένα άλλο σημαντικό συμπέρασμα αυτής της έρευνας είναι πως τα παιδιά καταφέρνουν να διατηρούν μια σύνδεση με το νεκρό γονέα με διάφορους τρόπους (Silverman, Nickman και Worden, 1992). Παρόλο που παλαιότερες έρευνες υποστήριζαν ότι αυτή η προσκόλληση είναι μια συμπεριφορά από την οποία το παιδί πρέπει να αποσυνδεθεί για να μπορέσει να ξεπεράσει το χαμό του γονέα του, εντούτοις στοιχεία σε αυτή την έρευνα μαρτυρούν πως όταν ο ένας γονιός πεθάνει η σχέση που είχε το παιδί με αυτό το γονέα δε διακόπτεται αλλά αναπροσαρμόζεται συνεχώς, ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Αυτή η διαδικασία δεν αποτρέπει ένα παιδί από του να ξεπεράσει το θάνατο του γονέα αυτού. Τα παιδιά μπορούν να διατηρήσουν μια σχέση με το νεκρό γονέα μιλώντας σε αυτόν, βλέποντας τον/την όνειρο ή νιώθοντας ότι ο νεκρός γονέας τα παρακολουθεί. Το σημαντικό σημείο σε αυτή τη διαδικασία είναι ότι η προσκόλληση στις σκέψεις και τις αναμνήσεις του νεκρού γονιού δεν είναι προβληματική αλλά ένα σημάδι υγιούς προσαρμογής του παιδιού. Παρόλα αυτά, περισσότερα από τα μισά παιδιά που έλαβαν μέρος στην έρευνα επέλεξαν να μη συζητούν για το νεκρό γονέα τους με στόχο να προστατεύσουν τους εαυτούς τους. Επίσης η έρευνα αυτή κατέδειξε πως τα περισσότερα παιδιά καταλάβαιναν τη γενική ιδέα του τι είναι θάνατος αλλά στερούνταν επαρκούς λεξιλογίου και επικοινωνιακών ικανοτήτων για να μιλήσουν για το συγκεκριμένο θέμα. Με βάση αυτό το συμπέρασμα τα παιδιά πρέπει να βοηθούνται στο να αναπτύξουν το κατάλληλο λεξιλόγιο για να μπορούν να μιλούν για το θάνατο και τα συναισθήματα τους ώστε να κατορθώσουν να χειριστούν με ένα υγιή τρόπο αυτή την απώλεια.

6.3.3 Υποστηρικτικό δίκτυο

Ανάλογα με τη στάση που θα τηρήσει ο κοινωνικός περίγυρος απέναντι στα άτομα που πενθούν, μπορεί να βοηθήσει ή να συντείνει στη χειροτέρευση της προσαρμογής τους στη νέα αυτή πραγματικότητα. Το πιο σημαντικό είναι η ποιότητα και η ποσότητα της κοινωνικής υποστήριξης που είναι διαθέσιμη στα άτομα που πενθούν (Vachon και Stylianos, 1988). Τα άτομα που έχουν συγγενείς και φίλους που μπορούν να τους βοηθήσουν να προσαρμοστούν σε αυτές τις αλλαγές, προσαρμόζονται ευκολότερα και γρηγορότερα σε σύγκριση με τα άτομα που δεν έχουν το κατάλληλο υποστηρικτικό δίκτυο. Τα άτομα που αρνούνται ή αποφεύγουν να σκέφτονται την απώλεια ενός αγαπημένου τους προσώπου δεν έχουν καλά αποτελέσματα προσαρμογής αφού απαιτείται μια διαδικασία σκέψης που θα βοηθήσει το άτομο που θρηνεί να αναπροσαρμόσει την κοσμοθεωρία του και να προχωρήσει σε μια νέα ζωή. Επίσης, η αποφυγή δε βοηθά το άτομο να συνηθίσει τα συναισθήματα που σχετίζονται με το χαμό κάποιου αγαπημένου προσώπου. Στην προσπάθειά του να απωθήσει τις σκέψεις και τα συναισθήματα του το άτομο μπορεί να υιοθετήσει επικίνδυνες συμπεριφορές, όπως ο αλκοολισμός, οι οποίες μπορούν να έχουν χειρότερες συνέπειες για τον ίδιο.

6.3.4 Συμπεράσματα

Αυτοί που πιστεύουν πως οι οδυνηρές εμπειρίες που δε συζητιούνται θα περάσουν και θα λησμονηθούν έχουν μια φοβερή λανθασμένη αντίληψη της κατάστασης. «Το προσωρινό κουκούλωμα των συναισθημάτων» πληγώνει μια ολόκληρη ζωή το άτομο που το πράττει διότι «για να ξεπεράσεις μια φοβερή εμπειρία, το σημαντικότερο είναι να κατανοήσεις και να δεχτείς τα συναισθήματά σου» (Eda LeShan, 2003:11). Έτσι, οι οικογένειες που αντιμετωπίζουν καταπρόσωπο την απώλεια και όλα τα συναισθήματα που τη συνοδεύουν, που μαθαίνουν να δέχονται όλα τα φυσιολογικά στάδια του πόνου – στάδια που φαίνεται πως οι άνθρωποι χρειάζεται να περάσουν για να συνεχίσουν να ζουν – αυτές οι οικογένειες γίνονται πιο δυνατές και μπορούν να συνεχίσουν να ωριμάζουν και να ζουν με τρόπο ολοκληρωμένο και ικανοποιητικό (Eda LeShan, 2003:11).

7.0 Φροντίδα και ευημερία των παιδιών

Επίκεντρο των νόμων περί σχέσεων γονέων και παιδιών είναι το «συμφέρον των παιδιών». Με βάση τους νόμους «Περί Σχέσεων Γονέων και Τέκνων» του 1990-1998 στις περιπτώσεις διαζυγίου ή ακύρωσης του γάμου ενόσω ζουν και οι δύο γονείς, «η άσκηση της γονικής μέριμνας ρυθμίζεται από το δικαστήριο». Οι πιθανές αποφάσεις είναι, η άσκηση της γονικής μέριμνας «να ανατεθεί στον έναν από τους δύο γονείς ή, αν αυτοί συμφωνούν ορίζοντας συγχρόνως τον τόπο διαμονής του τέκνου και στους δύο από κοινού». Περαιτέρω, το δικαστήριο μπορεί να κατανέμει την άσκηση της γονικής μέριμνας μεταξύ των γονέων ή να την αναθέσει σε τρίτο. Στην απόφαση του το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τους δεσμούς του παιδιού με τους γονείς και τα αδέρφια του, καθώς και τυχόν συμφωνίες των γονέων για την επιμέλεια και τη διαχείριση της περιουσίας του παιδιού. «Κύριο κριτήριο, όμως, αποτελεί πάντα το συμφέρον του τέκνου» (Άρθρο 14 1, 2, 3).

Οι διατάξεις του πιο πάνω άρθρου εφαρμόζονται και στην περίπτωση που υπάρχει διακοπή της συμβίωσης των συζύγων, ενώ στις περιπτώσεις των παιδιών που γεννιούνται χωρίς οι γονείς τους να είναι παντρεμένοι, η γονική μέριμνα ανήκει στη μητέρα. Μόνο στην περίπτωση αναγνώρισης αποκτά γονική μέριμνα και ο πατέρας (Άρθρο 16).

Στην πλειονότητα των οικογενειών στις οποίες οι γονείς έχουν χωρίσει, τα παιδιά ζουν με τη μητέρα. Συναντούν τον πατέρα, στις περιπτώσεις που ισχύει, σε προκαθορισμένες ημέρες και ώρες (με βάση δικαστικό διάταγμα) ή ανάλογα με τη συμφωνία που υπάρχει ανάμεσα στα παιδιά και στο γονέα που δε μένει με τα παιδιά (Κούλουμου, 2003). Είναι λοιπόν φανερό, ότι η μονογονεϊκότητα είναι στενά συνυφασμένη με το γυναικείο φύλο.

7.1 Οικονομική στήριξη του παιδιού – Παροχή διατροφής

Με βάση τα άρθρα 33.(1) και (3) των νόμων «Περί Σχέσεων Γονέων και Τέκνων Νόμοι (1990-1998) «οι γονείς έχουν υποχρέωση να διατρέφουν το ανήλικο τέκνο τους από κοινού, ο καθένας ανάλογα με τις δυνάμεις του». Ακόμα και στις περιπτώσεις που το ανήλικο παιδί διαθέτει περιουσία, διατηρεί το δικαίωμα διατροφής από τους γονείς του.

Για την καλύτερη εφαρμογή του Νόμου και τη διασφάλιση της διατροφής το Ανώτατο Δικαστήριο μπορεί να εκδώσει Διαδικαστικό Κανονισμό (Άρθρο 42). Η διατροφή βαρύνει και τους δύο γονείς από κοινού και προσδιορίζεται από τις ανάγκες του παιδιού, όπως αυτές προκύπτουν από τις συνθήκες της ζωής του και από τις οικονομικές δυνατότητες των γονιών (Άρθρο 37(1)). Το ποσοστό μηνιαίας υποχρέωσης του κάθε γονέα, καθορίζεται σύμφωνα με τον ακόλουθο τύπο (το αποτέλεσμα του πολλαπλασιασμού των ετήσιων εξόδων του/ων παιδιού/ών με τα ετήσια εισοδήματα του ενός γονέα, διαιρεμένο με τα ετήσια εισοδήματα των δύο γονέων, διαιρείται με τον αριθμό 12):

$$\frac{\{\text{Ετήσια έξοδα τέκνων}\} \times \{\text{Ετήσιες απολαβές του ενός γονέα}\}}{\{\text{Το άθροισμα του ετήσιου εισοδήματος και των δύο γονέων}\}}$$

12

Με βάση τον υφιστάμενο νόμο και διαδικασίες, για να κατοχυρωθεί το δικαίωμα διατροφής, πρέπει ο γονέας ο οποίος έχει την επιμέλεια του παιδιού να καταχωρήσει αίτηση στο δικαστήριο το οποίο, αφού ακούσει τους διαδίκους, εκδίδει σχετικό διάταγμα διατροφής. Το παιδί πρέπει να είναι αναγνωρισμένο από τον πατέρα του για να μπορεί να έχει δικαίωμα διατροφής από αυτόν. Στις περιπτώσεις των γονιών που δε συμμορφώνονται στο διάταγμα που έχει εκδοθεί από το δικαστήριο, τότε ο άλλος γονέας έχει το δικαίωμα να προσφύγει στο δικαστήριο και να αιτηθεί την έκδοση φυλακιστηρίου λόγω παρακοής διατάγματος δικαστηρίου.

Για την εκτέλεση του διατάγματος εμπλέκεται η αστυνομία οπότε το φυλακιστήριο μεταφέρεται στον εγγύτερο αστυνομικό σταθμό της περιοχής διαμονής του γονέα, για τον οποίο εκδίδεται το διάταγμα, και ένας αστυνομικός επισκέπτεται το σπίτι του για να πάρει τα χρήματα της διατροφής. Στην περίπτωση που ο γονέας δεν πληρώσει εκείνη τη στιγμή, τότε εξαρτάται από την κρίση του κάθε αστυνομικού και ανάλογα με την κάθε περίπτωση μπορεί να δοθούν στον πατέρα ακόμα κάποιες μέρες διορία ή να οδηγηθεί στη φυλακή. Η διαδικασία αυτή είναι εξαιρετικά γραφειοκρατική και χρονοβόρα αφού ο αστυνομικός που εισπράττει τα λεφτά κρατά ένα μπλοκ αποδείξεων με 25 φύλλα το οποίο πρέπει πρώτα να συμπληρωθεί εξ ολοκλήρου και μετά να παραδοθεί στο λογιστήριο του δικαστηρίου. Το τελευταίο εκδίδει μια επιταγή η οποία αποστέλλεται στη δικαιούχο οικογένεια.

Η διαδικασία αυτή κρίνεται από τους ίδιους τους μονογονιούς ως υπερβολικά γραφειοκρατική αφού ο μόνος-γονέας πρέπει να δώσει κατάθεση στο δικαστήριο, γεγονός που είναι αποτρεπτικό πολλές φορές για τον ίδιο, αφού δε θέλει να υποστεί το ψυχολογικό και οικονομικό κόστος που απαιτεί μια τέτοια διαδικασία. Έτσι, ένας αριθμός μονογονιών (και ιδιαίτερα μόνων-μητέρων οι οποίες δεν εισπράττουν διατροφή από τον πρώην σύζυγό τους) αποφεύγει να μπει στη διαδικασία απαίτησης των χρημάτων που δικαιούνται για το/α παιδί/ιά τους. Επίσης η διαδικασία χαρακτηρίζεται ως υπερβολικά χρονοβόρα αφού μπορεί να περάσουν και 3-4 μήνες μέχρι να εισπραχθούν τα λεφτά. Αυτό το γεγονός οδηγεί κάποιες οικογένειες, που δεν έχουν καθόλου ή ελάχιστους πόρους για να ζήσουν, σε επίπεδα απόλυτης φτώχειας αφού δεν μπορούν να ικανοποιήσουν ούτε τις βασικότερες τους ανάγκες. Ταυτόχρονα είναι και εξευτελιστική αφού ο δικαιούχος μόνος-γονέας, που στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι μητέρες, αναγκάζεται να παρακαλεί για κάτι το οποίο δικαιούται και που ο γονέας που δε μένει πια με τα παιδιά έχει την υποχρέωση να το κάνει. Τέλος, οι διαδικασίες αυτές είναι συνάμα και τραγικές, αφού τη στιγμή που οι μόνοι-γονείς χρειάζονται τα λεφτά επειγόντως, δεν μπορούν να τα έχουν.

Σύμφωνα με τα άρθρα 5 και 6 του Νόμου 232/1991 προβλέπεται και η πιθανότητα διατροφής μεταξύ των συζύγων. Μετά την έκδοση διαζυγίου ένας εκ των δύο συζύγων μπορεί να προσφύγει εναντίον του άλλου ζητώντας να του καταβάλλει διατροφή σε περίπτωση που τα δικά του εισοδήματα δεν επαρκούν για την κάλυψη των βασικών του αναγκών. Προϋποθέσεις για την έκδοση τέτοιου διατάγματος είναι: 1. Η ηλικία ή η κατάσταση υγείας του δικαιούχου 2. Αν έχει την ευθύνη φύλαξης ανήλικου ή ενήλικου τέκνου ή άλλου εξαρτώμενου προσώπου 3. Αδυναμία εξεύρεσης σταθερής κατάλληλης εργασίας ή ανάγκη επαγγελματικής εκπαίδευσης και 4. Κάθε άλλη περίπτωση όπου η

επιδίκαση διατροφής κατά την έκδοση του διαζυγίου επιβάλλεται για λόγους «επιείκειας».

7.2 Αποτελέσματα ερευνών

Οι Maclean και Eeklelaar (1997) βρήκαν πως οι μητέρες δίνουν μεγαλύτερη σημασία στη βιολογική γονικότητα όσον αφορά την οικονομική στήριξη του παιδιού, ενώ οι πατέρες δίνουν περισσότερη σημασία στην κοινωνική γονικότητα. Είναι πιο πιθανόν οι πατέρες, παρά οι μητέρες, να σκέφτονται ότι η παρουσία ενός άλλου παιδιού που προέρχεται από μια καινούρια σχέση μπορεί να επηρεάσει το ποσό που πρέπει να πληρώνουν στην πρώτη τους οικογένεια. Επίσης, πιο πολύ οι πατέρες από ότι οι μητέρες πιστεύουν πως η παροχή διατροφής πρέπει να αναπροσαρμόζεται αν η μητέρα ξαναπαντρευτεί.

Οι κυριότεροι λόγοι που δόθηκαν από τους μονογονιούς, ως εξήγηση των λόγων για τους οποίους οι πρώην σύντροφοί τους δεν πλήρωναν συστηματικά τη διατροφή, ήταν ότι πρώτον, δεν μπορούσαν να πληρώσουν λόγω οικονομικών δυσκολιών (31%), δεύτερο ότι δεν ήθελαν να έχουν καμιά επαφή με τον πρώην σύντροφό τους (μονογονιό) (27%) και τέλος ένα 16% δεν ήξεραν καν που ήταν ο σύντροφός τους (Marsh et al. 2001). Συνεπώς ήταν πολύ πιθανόν η διατροφή να πληρωνόταν από τους γονείς που εργάζονταν (όσο περισσότερα κέρδιζαν τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα να πληρώσουν τη διατροφή).

Σε μια ποιοτική έρευνα που έγινε από τους Bradshaw et al (1999) φάνηκε πως υπήρχαν τρεις ομάδες αντρών: α. Αυτοί που πλήρωναν με τη θέλησή τους, β. Αυτοί που πλήρωναν μετά από πίεση και γ. Αυτοί που δεν πλήρωναν. Η πιο σημαντική διαφορά δεν ήταν το εισόδημα ή η επαγγελματική θέση αλλά το ποσό και η φύση της επαφής μεταξύ αυτών των ομάδων αντρών και των παιδιών. Όλοι οι πατέρες που πλήρωναν με τη θέληση τους (εκτός από έναν), διατηρούσαν επαφή με τα παιδιά τους. Η πληρωμή λειτουργούσε ως εγγύηση της επαφής με το παιδί και έκανε τη σχέση με τη μητέρα ευκολότερη. Αυτοί οι πατέρες ένιωθαν πολύ έντονα την υποχρέωση να πληρώνουν για το παιδί τους και σε μερικές περιπτώσεις η αίσθηση του καθήκοντος ενθαρρυνόταν από το γεγονός ότι ένιωθαν υπεύθυνοι για την καταστροφή της προηγούμενης τους σχέσης. Αυτοί οι οποίοι πείστηκαν για να πληρώνουν καθώς και αυτοί που δεν πλήρωναν καθόλου ένιωθαν ότι ήταν τα «θύματα». Η πλειοψηφία των αντρών δεν είχε επαφή με τα παιδιά και ένιωθε ότι οι μητέρες σε πολύ λίγο βαθμό τους συμπαραστέκονταν, ενώ ταυτόχρονα ένιωθαν πως μερικές φορές οι μητέρες προσπαθούσαν να χαλάσουν τις σχέσεις που είχαν καθιερώσει με τα παιδιά τους. Αυτοί οι πατέρες δεν ένιωθαν ότι είχαν την υποχρέωση να πληρώσουν για διατροφή. Αυτό οφειλόταν είτε στο γεγονός ότι έβαζαν τις δικές τους ανάγκες ως προτεραιότητα, ειδικότερα αν είχαν και δεύτερη οικογένεια, είτε επειδή ένιωθαν πως οι πρώην σύντροφοί τους δεν είχαν ανάγκη αυτά τα λεφτά. Επίσης, ένιωθαν πως τα λεφτά κατέληγαν στις μητέρες και δε χρησιμοποιούνταν για το καλό των παιδιών τους.

Από τα πιο πάνω φαίνεται πως οι πατέρες βλέπουν τις μητέρες ως τα άτομα με τα οποία διαπραγματεύονται την πληρωμή της διατροφής, ως τους εισπράκτορες των λεφτών. Οποιαδήποτε αισθήματα για αυταπόδεικτη υποχρέωση έναντι των παιδιών, διαστρεβλώνονται από την ποιότητα των σχέσεων που έχουν με τη μητέρα των παιδιών τους. Ούτως ή άλλως, η πληρωμή διατροφής καταλήγει στην ουσία σε μια διαδικασία

διαπραγμάτευσης που κυρίως βασίζεται σε συγκεκριμένες κανονιστικές αρχές όπως η ισόρροπη σχέση μεταξύ των δύο πρώην συζύγων. Αν η μητέρα ρύθμιζε ή επέτρεπε την ύπαρξη επικοινωνίας μεταξύ του πατέρα και του παιδιού, τότε πολύ πιθανότερο ο πατέρας να είναι διατεθειμένος να πληρώνει.

Η βιολογική πατρότητα φαίνεται να είναι γενικά αποδεκτή από τους πατέρες ως ένας σημαντικός λόγος που δημιουργεί υποχρέωση απέναντι στα παιδιά. Κάποιοι όμως φαίνεται να την βλέπουν ως κάτι συμβατικό, που σχετίζεται με μια σειρά από παράγοντες (Rowlingson & McKay, 2002:182):

- το πώς οι ίδιοι οι πατέρες αντιλαμβάνονται τις οικονομικές τους ανάγκες
- τη συχνότητα της επαφής πατέρων-παιδιών όταν οι πρώτοι δε μένουν με τα παιδιά τους
- τη φύση της σχέσης του πατέρα με τη μητέρα στη φάση της σύλληψης του παιδιού (άσχετο αν ήταν παντρεμένοι, αν συζούσαν ή αν είχαν μια απλή σχέση)
- τη φύση της τρέχουσας σχέσης μεταξύ του γονιού που δε μένει με τα παιδιά και του γονιού που τα φροντίζει.

Η έρευνα των Bradshaw et al. (1999) έδειξε ότι η πληρωμή διατροφής παίρνει διάφορους συμβολισμούς για τους πατέρες – όπως, π.χ.:

- σύμβολο αγάπης και τρυφερότητας
- αποζημίωση για τα λάθη του παρελθόντος, στη σχέση του με τη μητέρα και τα παιδιά
- ένα «υποκατάστατο» για το γεγονός ότι «δεν είναι εδώ με τα παιδιά»
- μια εγγύηση για διατήρηση επικοινωνίας και διευκόλυνση των σχέσεων με τη μητέρα
- μια αναγνώριση του γεγονότος ότι το παιδί είναι δικό τους (και των όποιων δικαιωμάτων για το παιδί αυτό συνεπάγεται)
- μια αναγνώριση της εξουσιοδότησης που έχει η μητέρα ως η κύρια υπεύθυνη για τη φροντίδα του/ων παιδιού/ιών.

7.3 Οι απόψεις των ίδιων των παιδιών για το ζήτημα της διατροφής

Δεν έχουν γίνει πολλές έρευνες για το τι πιστεύουν τα παιδιά όσον αφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα. Μια μικρή έρευνα που έγινε από τους Clarke et al. (1996), οι οποίοι πήραν συνεντεύξεις από παιδιά ηλικίας 10-17 χρόνων, σε μονογονεϊκές οικογένειες, κατέδειξε πως σχεδόν όλα τα παιδιά έβλεπαν τους βιολογικούς τους πατέρες να έχουν την χωρίς όρους υποχρέωση να παραχωρούν στήριξη στα παιδιά τους. Αυτή η απόλυτη άποψη διαφέρει κάπως από τις απόψεις των μητέρων του δείγματος οι οποίες

φαίνεται να ένιωθαν πως κάποιοι παράγοντες θα μπορούσαν να επηρεάσουν/διαφοροποιήσουν την έκταση των υποχρεώσεων του πατέρα. Για παράδειγμα, όταν η σύλληψη ερχόταν μετά από μια μακροχρόνια σχέση και μετά από συνειδητό προγραμματισμό, τότε υπήρχε μεγάλη υποχρέωση του πατέρα να πληρώνει διατροφή. Αν όμως η σύλληψη δεν ήταν προγραμματισμένη ή αν δεν ήταν αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας σχέσης, τότε θεωρούσαν πως δεν υπήρχε μεγάλη υποχρέωση. Τα παιδιά είχαν διαφορετική άποψη: Διαχώρισαν τις υποχρεώσεις για τη στήριξη του παιδιού από οποιουδήποτε άλλους παράγοντες. Τα παιδιά θεωρούσαν επίσης ότι οι υποχρεώσεις των πατέρων πάνε πέρα από την οικονομική στήριξη, οπότε θα έπρεπε να προσφέρουν και άλλους τύπους βοήθειας στις μόνες-μητέρες – όπως, για παράδειγμα, το να τους δίνουν «ένα διάλειμμα» από τις υποχρεώσεις που έχουν απέναντι στα παιδιά τους. Κατ' επέκταση, τα παιδιά δήλωσαν πως το να φροντίζουν οι γονείς να έχουν επαφή με τα παιδιά τους είναι πολύ σημαντική γονεϊκή υποχρέωση, υποστηρίζοντας κάτι τέτοιο ως συνέπεια που απορρέει από τα δικαιώματα τους ως παιδιά, παρά ως συσχέτιση με πληρωμές για υποστήριξη των παιδιών.

Από τα πιο πάνω προκύπτει πως η επικέντρωση του κράτους στην οικονομική υποχρέωση παραγκωνίζει άλλες υποχρεώσεις που συνεπάγεται η γονεϊκότητα, όπως η συχνότητα και η ποιότητα της επαφής. Η πολιτική που καθιερώνεται από το κράτος δε λαμβάνει υπόψη τις απόψεις των παιδιών, όμως αυτές θα έπρεπε να είναι πολύ σημαντικές για τη χάραξη πολιτικής. Από αυτό όμως το ζήτημα προκύπτει το ερώτημα του πως μπορεί το κράτος να παρέμβει σε τόσο προσωπικά θέματα;

Ένας αριθμός ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην Ολλανδία δείχνει πως δεν είναι τα δομικά χαρακτηριστικά (π.χ. μορφή οικογένειας, φτώχεια, μετανάστευση) που επηρεάζουν την ποιότητα της διαδικασίας ανατροφής ενός παιδιού αλλά τα διαδικαστικά χαρακτηριστικά π.χ. οι σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι και ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά. Μια λειτουργική οικογένεια μπορεί να επιδράσει ευεργετικά στα δομικά κοινωνικά προβλήματα που υπάρχουν. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος για δημιουργία συμπεριφορών κοινωνικής απόκλισης στα παιδιά δημιουργείται από τις οικογένειες που οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους είναι ζημιογόνες, άσχετα με τη μορφή της οικογένειας στην οποία ζουν. Η σημασία των διαδικαστικών χαρακτηριστικών συνήθως αγνοείται λόγω του συσχετισμού που γίνεται ανάμεσα στην προβληματική συμπεριφορά ενός ατόμου και των δομικών του χαρακτηριστικών. Αν όμως διαχωρίσουμε αυτούς τους δύο παράγοντες, βρίσκουμε πως οι διαδικαστικοί παράγοντες έχουν περίπου πέντε φορές μεγαλύτερο βάρος επηρεασμού, απ' ότι οι δομικοί παράγοντες (Bien, 2004).

7.4 Το προφίλ των γονιών που δε μένουν με τα παιδιά

Οι γονείς που δεν μένουν με τα παιδιά είναι μια ομάδα η οποία μελετήθηκε πολύ λιγότερο από τους μόνους-γονείς που κατοικούν με τα παιδιά τους. Αυτό οφείλεται, εν μέρη, στο γεγονός ότι αυτή η ομάδα δε θεωρήθηκε αρχικά ως κοινωνικό πρόβλημα και μόνο πρόσφατα ορίστηκε ως τέτοιο. Η νέα αντιμετώπιση σχετίζεται με τα προβλήματα στην καταβολή των επιδομάτων διατροφής και πιο συγκεκριμένα με το γεγονός ότι ένα σημαντικό ποσοστό των γονιών αυτών πληρώνουν πολύ λίγα ή και καθόλου για την οικονομική υποστήριξη των παιδιών τους. Ένας άλλος λόγος για την έλλειψη ερευνών και επαρκών στοιχείων για αυτή την κατηγορία γονιών σχετίζεται με η δυσκολία στον εντοπισμό τους.

Μια από τις λίγες σχετικές έρευνες έγινε από τους Bradshaw et al. (1999) και είχε στόχο τη σκιαγράφηση του προφίλ των πατέρων που δε μένουν με τα παιδιά τους. Η έρευνα κατέδειξε πως αυτοί οι πατέρες είναι ελαφρώς πιο νεαροί σε σύγκριση με το σύνολο των πατέρων – είναι πιο πιθανόν να είναι κάτω από 35 χρόνων. Περισσότερο από το ένα τρίτο αυτών των πατέρων (36%) ζούσαν μόνοι τους, 16% ζούσε με σύντροφο χωρίς παιδιά και το 26% ζούσαν με καινούριο σύντροφο και παιδιά. Μόνο ένα μικρό ποσοστό (4%) αυτών των πατέρων ήταν μόνοι-πατέρες.

Ο όρος «επαφή» είναι δύσκολο να ορισθεί αφού κάποιος μπορεί να θεωρήσουν ως επαφή μονάχα τη φυσική επαφή, δηλαδή τη συνάντηση μεταξύ δύο ατόμων, ενώ άλλοι μπορεί να συμπεριλάβουν τη μη-φυσική επαφή, όπως είναι η συνομιλία μέσω τηλεφώνου ή ταχυδρομείου ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

Μια έρευνα που έγινε από τους Marsh et al. (2001), το 1999, βρήκε πως το 36% των παιδιών των μονογονεϊκών οικογενειών δεν είχαν καμιά επαφή με τον πατέρα τους. Αυτό το ποσοστό ήταν πολύ ψηλότερο στους πατέρες που δεν παντρεύτηκαν ποτέ τις μητέρες των παιδιών, ήταν χαμηλότερο στους πατέρες που χώρισαν μετά από συμβίωση (37%), ακόμα χαμηλότερο στους διαζευγμένους (28%) και ακόμα πιο χαμηλό στους εν διαστάσει (19%). Στις περιπτώσεις όπου υπήρχε επαφή των παιδιών με τον πατέρα αυτή έτεινε να είναι συχνή – η πιο τυπική ήταν η εβδομαδιαία επαφή (περισσότερα από 1 παιδιά στα 20 είχε καθημερινή επαφή με τον πατέρα του).

Με βάση την παραπάνω έρευνα θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η φύση της σχέσης μεταξύ του μόνου-γονέα και αυτού που δε μένει στο ίδιο σπίτι είναι συνήθως φιλική παρ' όλο που μια μικρή μειοψηφία (έναν στους πέντε γονιούς) ανέφερε πως η σχέση «δεν ήταν καθόλου φιλική». Όμως αυτά τα αποτελέσματα έρχονται σε αντίθεση με αυτά της έρευνας των Bradshaw et al. (1999) που αναφέρθηκε πιο πάνω, η οποία διαπίστωσε πολύ πιο ψηλά ποσοστά επαφής. Μόνο το 3% απάντησε ότι δεν έχουν καμιά επαφή με τα παιδιά τους (σε σύγκριση με 36% στην έρευνα του Marsh et al, 2001). Πιθανόν ένας λόγος να είναι το γεγονός πως οι μόνου-γονείς είναι πιο πιθανόν να δηλώσουν πως ο γονιός που δε μένει με το παιδί του, δεν έχει «καμιά» επαφή, αν αυτή η επαφή είναι λιγότερο συχνή από μια φορά το χρόνο.

Οι Bradshaw et al. (1999) εξέτασαν τους λόγους που επηρεάζουν τις επαφές μεταξύ παιδιών και πατέρων που δεν κατοικούν μαζί με τα παιδιά τους. Οι πιο σημαντικοί λόγοι που αναφέρουν είναι:

1. **Ο χρόνος που παίρνει η επίσκεψη:** αν ο πατέρας χρειαζόταν περισσότερη από μισή ώρα ταξίδι, για να πάει στο/α παιδί/ιά του, τότε υπήρχαν λιγότερες πιθανότητες να έχει επαφή με το/α παιδί/ά του.
2. **Νέα οικογενειακή σύνθεση:** αν ο πατέρας είχε καινούρια σύντροφο και παιδιά, τότε ήταν λιγότερο πιθανόν να έχει επαφή με τα παιδιά του από την προηγούμενη του σχέση.
3. **Επαγγελματική υπόσταση:** οι πατέρες που εργάζονταν ήταν πιο πιθανόν να έχουν επαφή με τα παιδιά τους, σε σχέση με αυτούς που δεν εργάζονταν.

Όμως οι Bradshaw et al. (1999) δε συμπεριέλαβαν δύο σημαντικούς παράγοντες στην ανάλυσή τους. Αυτοί είναι η σχέση που έχει η μητέρα με τον πρώην σύντροφό της και η πληρωμή της διατροφής. Αυτοί οι παράγοντες δε συμπεριλήφθηκαν γιατί θεωρήθηκε ότι μπορούσε να ήταν συνέπεια της συχνότητας επαφής ή μια ένδειξη της συχνότητας επαφής (Rowlingson & McKay, 2002:155).

Κατ'έκταση, σε μια άλλη έρευνα (James, 1999) υποστηρίζεται πως αυτό που είναι σημαντικό για να είσαι καλός γονιός δεν είναι ούτε η βιολογία ούτε και η επαφή. Με βάση τη συγκεκριμένη έρευνα, παρόλο που τα δύο έχουν κάποια σχέση, η ποιότητα της σχέσης δεν είναι αναγκαίο να συνδέεται με το επίπεδο της επαφής. Η έρευνα, στην οποία οι συμμετέχοντες ήταν παιδιά, κατέδειξε πως τα παιδιά δίνουν μεγάλη σημασία στη σχέση στην οποία νιώθουν ότι τα αγαπάνε και είναι πολύτιμα. Αυτά τα αισθήματα της επιβεβαίωσης της αγάπης και του ενδιαφέροντος, κυρίως για τα μικρά παιδιά, περιγράφονται συνήθως από αυτά με συγκεκριμένες κοινωνικές πράξεις, όπως η προσφορά φαγητού ή δώρων, η παροχή φροντίδας όταν είναι άρρωστα και η συνοδεία σε διάφορα μέρη. Πίσω όμως από αυτές τις πράξεις, εκείνο που είναι σημαντικό για τα παιδιά, είναι η αγάπη και η φροντίδα. Τα παιδιά με τη σειρά τους εύχονταν να έχουν αμοιβαία συμμετοχή στη σχέση, δίνοντας πίσω στους γονείς τους την αγάπη και τη φροντίδα που τους πρόσφεραν.